

Opgravingen in Eersel-Kerkebogten.
Landschap en bewoning in de Bronstijd, IJzertijd, Romeinse tijd,
Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

MICHEL LASCARIS

MET BIJDRAGEN VAN:

GERARD BOREEL

INGMAR ELSTRODT

KAREL-JAN KERCKHAERT

JULIE VAN KERCKHOVE

MAAIKE GROOT

WOUTER VAN DER MEER

LIESBETH SMITS

ARNO VERHOEVEN

MARA WESDORP

Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 44

Amsterdam 2011
Archeologisch Centrum Vrije Universiteit
Hendrik Brunsting Stichting

De serie Zuidnederlandse Archeologische Rapporten is een uitgave van het Archeologisch Centrum van de Vrije Universiteit en de Hendrik Brunsting Stichting te Amsterdam

Serie-redactie: prof.dr. N.G.A.M. Roymans / dr. H.A. Hiddink

Colofon

Opdrachtgever:	Gemeente Eersel
Project:	Eersel Kerkebogten
Toponiem:	Eersel Kerkebogten/Stokkelse Akkers
Plaats documentatie:	PDB, 's-Hertogenbosch
Coördinaten:	150.800 / 374.200
Objectcode/registratienummer:	EER-KB-06 (14959)
Auteur:	drs. M.A. Lascaris
Bijdragen van:	drs. G.L. Boreel, drs. I. Elstrodt, dr. M. Groot, drs. K.-J.R. Kerckhaert, drs. J. Van Kerckhove, drs. M. Wesdorp (ACVU-HBS), drs. W. van der Meer (BIAX Consult), dr. E. Smits (Smits Antropologisch Bureau), dr. A.A.A. Verhoeven (AAC)
Redactie:	drs. D.S. Habermehl
Omslagontwerp:	Mikko Kriek
Opmaak:	Mikko Kriek
Druk:	PrintPartners Ipskamp, Enschede

ISBN 978-90-8614-000-8

© ACVU-HBS Amsterdam, mei 2011
Archeologisch Centrum van de Vrije Universiteit
Hendrik Brunsting Stichting, Amsterdam
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam

ACVU-HBS
Archeologische Projecten

INHOUD

I	INLEIDING	I
1.1	Algemeen	I
1.2	Uitvoering en financiering	I
1.3	Opbouw van het rapport	2
2	ONDERZOEK	3
2.1	Bureauonderzoek	3
2.2	Inventariserend veldonderzoek	3
2.2.1	Doel en verloop van het onderzoek	3
2.2.2	sultaten van het inventariserend veldonderzoek	5
2.3	Doelstellingen en strategie van het vlakdekkende onderzoek	6
2.3.1	Doel van het onderzoek	6
2.3.2	Opgegraven oppervlak en verloop van het onderzoek	7
2.3.3	Werkwijze	8
2.3.4	Public relations	9
3	LANDSCHAP EN BODEM	I I
3.1	Geologische en bodemkundige context	I I
3.2	Geologie en reliëf	I 5
3.3	Bodem en water	I 7
3.4	De minerale eerdlaag. Het es- of plaggendek	I 9
3.4.1	Algemeen	I 9
3.4.2	Het plaggendek. Samenstelling en gelaagdheid	2 0
3.4.3	Het plaggendek. Datering	2 I
4	HISTORISCHE CONTEXT EN CULTUURLANDSCHAP	2 5
4.1	Ereslo. De oudste vermelding	2 5
4.2	Eersel in de Late Middeleeuwen	2 5
4.3	Landbouw in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd	2 6
4.4	Oude veldnamen in Kerkebogten	3 5
5	DE VINDPLAATSEN, LIGGING EN DATERING	3 7
5.1	De vindplaatsen in Kerkebogten	3 7
5.2	Datering. Algemene opmerkingen	3 9
5.3	Dendrochronologie	3 9
5.4	¹⁴ C-dateringen	4 0
6	DE PREHISTORIE VAN KERKEBOGTEN VOOR DE IJZERTIJD	4 3
6.1	Vondsten uit de steentijd	4 3
6.1.1	Algemeen	4 3
6.1.2	Vondstomstandigheden	4 3
6.1.3	De vuursteenartefacten	4 3
6.1.4	Interpretatie van de vuursteenfondsten	4 4
6.2	Vindplaats 2. Een grafmonument en kuilen uit de Bronstijd	4 5
6.3	Vindplaats 3. Een grafmonument uit de Bronstijd	4 9

7	BEWONINGSPOREN UIT DE IJZERTIJD ¹⁾	51
7.1	Inleiding.....	51
7.2	Algemene opmerkingen bij de structuren.....	51
	7.2.1 Huisplattegronden.....	51
	7.2.2 Waterkuilen.....	51
	7.2.3 Spiekers.....	53
7.3	Vindplaats 4.Vroege en Midden IJzertijd.....	53
	7.3.1 Huisplattegronden.....	53
	7.3.2 Waterkuilen.....	53
	7.3.3 Spiekers.....	55
	7.3.4 Kuilen.....	56
7.4	Vindplaats 5. Midden of Late IJzertijd.....	57
	7.4.1 Huisplattegronden.....	57
7.5	Vindplaats 6. Midden IJzertijd.....	59
	7.5.1 Huizen.....	59
	7.5.2 Waterkuilen.....	60
	7.5.3 Spiekers.....	61
7.6	Vindplaats 7.Vroege en Midden IJzertijd.....	62
	7.6.1 Waterkuilen.....	62
	7.6.2 Spiekers.....	65
	7.6.3 Kuilen.....	66
7.7	Vindplaats 8.....	67
8	BEWONINGSPOREN UIT DE ROMEINSE TIJD	69
8.1	Inleiding.....	69
8.2	Algemene opmerkingen bij de huisplattegronden.....	69
8.3	Vindplaats 9.....	70
	8.3.1 Vindplaats 9. Structuren uit de vroeg-Romeinse tijd.....	70
	8.3.2 Vindplaats 9. Structuren uit de midden-Romeinse tijd.....	74
	8.3.3 Spiekers en overige structuren.....	76
8.4	Vindplaats 10.....	77
	8.4.1 Gebouwen uit de midden-Romeinse tijd.....	77
	8.4.2 Waterputten en waterkuilen.....	78
	8.4.3 Overige kuilen.....	80
9	DE MIDDELEEUWSE SPOREN EN STRUCTUREN VAN KERKEBOGTEN	81
9.1	Inleiding	81
9.2	De middeleeuwse structuren.....	81
	9.2.1 Gebouwplattegronden. Typologische aspecten.....	81
	9.2.2 Vierpalige bijgebouwen. Spiekers of roedebergen.....	83
	9.2.3 Hutkommen.....	83
	9.2.4 Waterputten en waterkuilen.....	84
	9.2.5 Diergraven.....	85
	9.2.6 Greppels.....	85
	9.2.7 Wegen.....	89
	9.2.8 Open ruimten.....	89
9.3	Het indelen in erven, methode, criteria, kanttekeningen.....	90
9.4	Het erf op vindplaats 11.....	92

9.5	De erven op vindplaats 12.....	93
9.5.1	Erf 1.....	93
9.5.2	Erf 2.....	95
9.5.3	Erf 3.....	96
9.5.4	Erf 4.....	97
9.5.5	Erf 5.....	98
9.5.6	Erf 6.....	100
9.5.7	Erf 7.....	102
9.5.8	Gebouwstructuren buiten de erven.....	102
9.6	De erven op vindplaats 13.....	102
9.6.1	Erf 8, een centrale plaats binnen de noordelijke nederzetting.....	104
9.6.2	Erf 9.....	111
9.6.3	Erf 10.....	112
9.6.4	Erf 11.....	112
9.7	De middeleeuwse plattegronden van Eersel-Kerkebogten ingedeeld.....	113
9.7.1	Algemeen.....	113
9.7.2	Groep 1. Plattegronden met telkens twee paar losstaande sluitpalen aan de korte zijden.....	114
9.7.3	Groep 2. Bootvormige plattegronden met meer dan drie gebinten.....	115
9.7.4	Groep 3. Kleine bootvormige plattegronden met minder dan vier gebinten.....	116
9.7.5	Groep 4. Plattegronden waarvan de kernconstructie deel uitmaakt van de kopse zijden.....	119
9.7.6	Groep 5. Plattegronden waarvan de kernconstructie los staat van de wanden.....	119
9.7.7	Groep 6. Plattegronden met een sluitpaal per kopse kant of een opvallend lichte constructie.....	119
9.7.8	Groep 7. Overige grotere plattegronden.....	122
10	GRONDSPOREN UIT DE PERIODE NA 1300.....	125
10.1	Inleiding.....	125
10.2	Greppels en houtwallen.....	125
10.3	Hopplantage (vindplaats 14).....	125
10.4	Een erf langs de schadewijkstraat (19de/20ste eeuw).....	127
11	HET PREHISTORISCHE EN ROMEINSE AARDEWERK.....	129
	<i>Julie Van Kerckhove</i>	
11.1	Inleiding, selectie en methode.....	129
11.2	Het prehistorische aardewerk.....	131
11.2.1	Algemene beschrijving.....	131
11.2.2	Beschrijving van de relevante contexten.....	133
11.3	Het Romeinse aardewerk.....	154
11.3.1	Algemene beschrijving.....	154
11.3.2	Handgevormd aardewerk.....	154
11.3.3	Kurkurn.....	155
11.3.4	Terra sigillata.....	155
11.3.5	Belgische waar/terra rubra.....	155
11.3.6	Geverfde waar.....	156
11.3.7	Gladwandig aardewerk.....	156
11.3.8	Ruwwandig gebruiksaardewerk.....	156
11.3.9	Low Lands ware.....	157
11.3.10	Bataafs grijs aardewerk (regionaal grijze baksels en willems T2- aardewerk).....	157

	11.3.11 Willems t2-baksel	158
	11.3.12 Bataafs grijs, variant 5	158
	11.3.13 Kruikamforen en middelgrote standamforen	158
	11.3.14 Wrijfschalen	159
	11.3.15 Dolia	159
	11.3.16 Amforen	159
	11.3.17 Overig	159
	11.3.18 Beschrijving van de relevante contexten	160
11.4	Conclusies	168
I 2	MIDDELEEUWS AARDEWERK	171
	<i>Arno Verhoeven</i>	
	12.1 Witbakkend aardewerk uit het Maasland	171
	12.2 Geelwit aardewerk uit Zuid-Limburg en Pingsdorf	176
	12.3 Blauwgrijs aardewerk uit Paffrath en Elmpt	180
	12.4 Kempisch aardewerk	180
	12.5 Zuidnederlands handgemaakt aardewerk en handgemaakt aardewerk met een donkere kern	182
	12.6 Vroeg rood aardewerk	184
	12.7 Vroegmiddeleeuws aardewerk	185
	12.8 Overige keramiek	185
	12.9 Assemblages	185
I 3	NATUURSTEEN	187
	<i>Gerard Boreel/Michel Lascaris</i>	
	13.1 Inleiding, methode en vraagstelling	187
	13.2 Soorten natuursteen	187
	13.3 Gebruiksvoorwerpen en ander bewerkt materiaal	188
	13.4 Verspreiding	191
	13.5 Tefriet	191
	13.6 Leisteen	193
	13.7 Discussie	193
	13.8 Conclusie	193
I 4	METAAL	195
	<i>Jan van Renswoude</i>	
	14.1 Inleiding	195
	14.2 Resultaten	195
	14.2.1 De Romeinse tijd	195
	14.2.2 De volmiddeleeuwse periode	195
I 5	PALEOBOTANISCH ONDERZOEK	201
	<i>Wouter van der Meer</i>	
	15.1 Pollen	201
	15.2 Botanische macroresten	201
	15.3 Hout	202
	15.4 Verantwoording van de monsterselectie	202
	15.5 Vooronderstellingen	203
	15.6 Resultaten	203

15.7	Discussie en interpretatie.....	205
15.7.1	IJzertijd.....	205
15.7.2	Romeinse tijd.....	206
15.7.3	Middeleeuwen.....	208
15.7.4	Nieuwe Tijd.....	211
15.7.5	Akkerlagen.....	212
15.8	Conclusie.....	212
16	DIERLIJK BOT	215
	<i>Maike Groot</i>	
16.1	Inleiding.....	215
16.2	Materiaal en methoden.....	215
16.3	Resultaten.....	216
16.3.1	Dierbegravingen en speciale deposities.....	216
16.3.2	Paardencrematie.....	217
16.3.3	Overig materiaal.....	218
16.4	Conclusie.....	219
17	MENSELIJK BOT	221
	<i>Liesbeth Smits</i>	
17.1	Inleiding.....	221
17.2	De methoden.....	221
17.3	Beschrijving van de crematieresten.....	221
17.4	Beschrijving van de fysisch antropologische eigenschappen.....	222
17.5	Werkwijze.....	223
17.6	Resultaten crematierestenonderzoek.....	223
18	SYNTHESE. EEN KORTE BEWONINGSGESCHIEDENIS VAN KERKEBOGTEN	225
18.1	Inleiding.....	225
18.2	Geologische context.....	225
18.3	Steentijd.....	225
18.4	Midden Bronstijd.....	225
18.5	IJzertijd.....	226
18.5.1	De bewoning in de IJzertijd.....	226
18.5.2	Structuur van de bewoning.....	228
18.5.3	Landschap en grondgebruik in de IJzertijd.....	229
18.6	Romeinse tijd.....	230
18.6.1	Bewoning in de vroeg-Romeinse tijd.....	230
18.6.2	Midden-Romeinse tijd. Eerste helft 2de eeuw.....	231
18.6.3	Midden-romeinse tijd. Tweede helft 2de eeuw.....	232
18.6.4	Landschap en grondgebruik in de Romeinse tijd.....	232
18.7	Vroege Middeleeuwen.....	232
18.8	Volle Middeleeuwen.....	233
18.8.1	Gebouwen.....	233
18.8.2	Erven, locatie en structuur van de nederzettingen.....	235
18.8.3	Aanwijzingen voor een lokale elite.....	236
18.8.4	Bijzondere structuren voor deze periode: rituele dierbegravingen.....	236
18.8.5	Landschap en grondgebruik in de Volle Middeleeuwen.....	237

18.9	De laat-middeleeuwse transitie in Kerkebogten.....	2 3 7
18.10	Nieuwe en Nieuwste Tijd.....	2 3 8
1 9	TOELICHTING OP DE CATALOGUS.....	2 4 1
19.1	De terminologie in de gebouwbeschrijvingen.....	2 4 1
19.2	De gebouwbeschrijvingen.....	2 4 2
19.3	Beschrijving van de overige structuren.....	2 4 3
19.4	Structurenlijst.....	2 4 4
2 0	STRUCTUREN UIT DE BRONSTIJD.....	2 5 5
	<i>Michel Lascaris, Ingmar Elstrodt, Karel-Jan Kerckhaert, Mara Wesdorp</i>	
20.1	Structuren van vindplaats 2.....	2 5 5
20.2	Structuren van vindplaats 3.....	2 5 8
2 1	STRUCTUREN UIT DE IJZERTIJD.....	2 6 1
	<i>Michel Lascaris, Ingmar Elstrodt, Karel-Jan Kerckhaert, Mara Wesdorp</i>	
21.1	Structuren van vindplaats 4.....	2 6 1
21.1.1	Gebouwen.....	2 6 1
21.1.2	Waterkuilen.....	2 6 0
21.1.3	Overige structuren.....	2 7 2
21.2	Structuren van vindplaats 5.....	2 7 5
21.2.1	Gebouwen.....	2 7 5
21.2.2	Overige structuren.....	2 8 1
21.3	Structuren van vindplaats 6.....	2 8 2
21.3.1	Gebouwen.....	2 8 2
21.3.2	Spiekers.....	2 8 7
21.3.3	Waterkuilen en kuilen.....	2 9 2
21.4	Structuren van vindplaats 7.....	2 9 7
21.4.1	Spiekers.....	2 9 7
21.4.2	Waterkuilen en waterput.....	3 0 4
21.4.3	Kuilen en greppel.....	3 1 3
21.5	Structuren van vindplaats 8.....	3 1 5
2 2	STRUCTUREN UIT DE ROMEINSE TIJD.....	3 1 9
	<i>Michel Lascaris, Ingmar Elstrodt, Karel-Jan Kerckhaert, Mara Wesdorp</i>	
22.1	Structuren van vindplaats 9.....	3 1 9
22.1.1	Huizen.....	3 1 9
22.1.2	Spiekers.....	3 2 4
22.1.3	Waterputten en waterkuilen.....	3 3 0
22.2	Structuren van vindplaats 10.....	3 4 0
22.2.1	Gebouwen.....	3 4 0
22.2.2	Waterput en waterkuilen.....	3 4 5
22.2.3	Kuilen.....	3 4 8
2 3	STRUCTUREN UIT DE VOLLE MIDDELEEUWEN.....	2 5 1
	<i>Michel Lascaris, Ingmar Elstrodt, Karel-Jan Kerckhaert, Mara Wesdorp</i>	
23.1	Structuren van vindplaats 11.....	2 5 1
23.2	Structuren van vindplaats 12.....	3 5 5

23.2.1	Gebouwen.....	3 5 5
23.2.2	Hutkommen.....	3 9 8
23.2.3	Waterputten en -kuilen.....	4 0 2
23.2.4	Diergraven.....	4 2 2
23.2.5	Drielagenkuilen.....	4 2 5
23.2.6	Kuilen.....	4 2 7
23.3	Structuren van vindplaats 13.....	4 3 3
23.3.1	Gebouwen.....	4 3 3
23.3.2	Waterputten en -kuilen.....	4 6 2
23.3.3	Overige sporen.....	4 7 3
2 4	STRUCTUREN UIT DE LATE MIDDELEEUWEN EN NIEUWE TIJD.....	4 8 1
2 5	GREPPELS.....	4 8 5
25.1	Greppels uit de Volle Middeleeuwen.....	4 8 5
25.2	Greppels uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.....	5 0 2
	LITERATUUR.....	5 1 9
	BIJLAGEN	
1	Overzicht van de archeologische perioden.....	5 2 9
2	Beantwoording van de vragen uit het PvE.....	5 3 0
3	Veranderingen in de hoogte van de grondwaterspiegel op basis van de waterputten.....	5 3 8
4a	Resultaten polleninventarisatie IJzertijd en Romeinse tijd.....	5 4 0
4b	Resultaten polleninventarisatie Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.....	5 4 7
4c	Resultaten polleninventarisatie plaggende Middeleeuwen en later.....	5 5 6
5a	Resultaten inventarisatie macroresten diepe sporen.....	5 6 2
5b	Resultaten inventarisatie macroresten akkerlagen.....	5 7 5
6	Resultaten pollenanalyse.....	5 7 6
7	Resultaten macrorestenanalyse.....	5 8 8
8	Resultaten houtsoortbepaling.....	6 0 0
9	Catalogus speciale deposities dierlijk bot.....	6 0 1
10	Tabellen uitwerking crematierestenonderzoek.....	6 0 6
11	Middeleeuwse gebouwplattegronden ingedeeld naar nummer, type en erf.....	6 1 3
12	Profielbeschrijvingen.....	6 1 5
13	Medewerkers.....	6 3 7

A F K O R T I N G E N

AAS	Amsterdam Archaeological Studies
ACVU	Archeologisch Centrum Vrije Universiteit, Amsterdam
<i>AiR</i>	<i>Archäologie im Rheinland</i>
APL	Analecta Praehistorica Leidensia
BG	Blauwgrijs aardewerk (Holwerda 1923)
<i>BROB</i>	<i>Berichten van de ROB</i>
BSBH	Bijdragen tot de Studie van het Brabants(e) Heem
BVMKN	Beschrijving van de verzameling van het Museum G.M. Kam te Nijmegen
BW	Belgische waar (Holwerda 1941)
cal	calibrated, gecalibreerde radiokoolstofdatering
GrA	Groningen Accelerator (14C-datering met AMS)
GrN	Groningen Nieuwe Reeks (conventionele 14C-datering)
HBS	Hendrik Brunsting Stichting, Amsterdam
NAR	Nederlandse Archeologische Rapporten
PUCL	Publications d'histoire de l'art et d'archéologie de l'Université Catholique de Louvain
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RAM	Rapportage Archeologische Monumentenzorg
RCRF	Rei Cretariae Romanae Fautores
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort (nu RCE)
UL	Universiteit Leiden
UvA	Universiteit van Amsterdam
VU	Vrije Universiteit, Amsterdam
ZAN	Zuidnederlandse Archeologische Notities
ZAR	Zuidnederlandse Archeologische Rapporten

I INLEIDING

I.1 ALGEMEEN

Eersel ligt in het midden van de Brabantse Kempen en maakt samen met Duizel, Hulsel, Knegsel, Netersel, Reusel, Steensel en Wintelre deel uit van de Zaligheden. Het plangebied Eersel-Kerkebogten is een ca. 22 ha groot nieuwbouwplan aan de zuidzijde van Eersel. In Kerkebogten zullen uiteindelijk 280 woningen en een zorgcomplex worden gebouwd waarvan inmiddels (2009) een fors deel gerealiseerd is. Voorafgaand aan de nieuwbouw vond op het terrein archeologisch onderzoek plaats dat begonnen is met vooronderzoek in de jaren 2003–2005. Tijdens dit vooronderzoek werd duidelijk dat bij de nieuwbouw onherroepelijk behoudenswaardige archeologische resten verloren zouden gaan. In reactie hierop besloot de gemeente Eersel dat een fors deel van het terrein voorafgaand aan de bouw opgegraven moest worden zodat de in de bodem liggende informatie over bewoning en gebruik van het gebied zo veel mogelijk bewaard blijft.

I.2 UITVOERING EN FINANCIERING

Het archeologisch onderzoek bestond uit vooronderzoek in de vorm van een bureauonderzoek (2003), inventariserend boor- en proefsleuvenonderzoek (2004/2005) en het definitieve onderzoek in de vorm van een opgraving. De opgraving vond noodgedwongen plaats in twee fasen (2005/2006 en 2009) doordat de toestemming voor betreding van enkele percelen keer op keer uitgesteld werd. Opdrachtgever van het onderzoek was de gemeente Eersel. De gemeente heeft het onderzoek grotendeels zelf gefinancierd maar daarnaast verleende het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een subsidie volgens de regeling voor excessieve kosten van archeologisch onderzoek. De provincie Noord Brabant subsidieerde een deel van de materiële kosten van het project.

Zowel het vooronderzoek als de opgraving zijn uitgevoerd door de Hendrik Brunsting Stichting van het Archeologisch Centrum van de Vrije Universiteit (ACVU-HBS). De grondboringen tijdens de inventariserende fase van het onderzoek zijn in onderaanneming uitgevoerd door RAAP Archeologisch Adviesbureau. De projectleiding vanuit ACVU-HBS was in handen van drs. Michel Lascaris. De samenstelling van het opgravingsteam wisselde maar de vaste kern bestond uit drs. Sander Hakvoort, drs. Mara Wesdorp, drs. Karel-Jan Kerckhaert en Winfried Jozen (allen ACVU-HBS), René Willems (vrijwilliger), en de uitzendkrachten Maarten Huisman, drs. Liesbeth Kroll en drs. Annemarie Kooi (Vriens Archeoflex). De dagelijkse leiding in het veld tijdens het vooronderzoek en de opgraving was in handen van drs. Sander Hakvoort (2005–2006) en drs. Mara Wesdorp (2004 en 2009). Verantwoordelijk voor het landmeetkundig werk was Ans van Eenbergen die ook het grootste deel van het digitaliseren op zich nam. Daarnaast heeft ook drs. Benno Ridderhof (MBB) een bijdrage geleverd aan de digitalisering van de velddocumentatie. De kraan werd bediend door Ton Luijten (Luijten archeologisch grondwerk, Hapert). Drs. Fokko Kortlang (destijds ACVU-HBS) was intensief betrokken bij initiële fase van het onderzoek.

Het leeuwendeel van de structuuruitwerking werd voor rekening genomen door drs. Mara Wesdorp, drs. Karel-Jan Kerckhaert, drs. Ingmar Elstrodt en ondergetekende. Daarnaast leverden ook drs. Elbrich de Boer, drs. Johan van Kampen, drs. Magda Grajkowski en Paul Kimmenai (masterstudent middeleeuwse archeologie UvA) een bijdrage aan de uitwerking van de structuren. Bij de determinatie van het vuursteen werden we terzijde gestaan door drs. Jos Deeben en drs. Fred Brounen (beide RCE). Het prehistorische en Romeinse aardewerk is onderzocht door drs. Julie van Kerckhove (ACVU-HBS) die daarbij ondersteund werd door Michail Chtcheglov. Het middeleeuwse aardewerk is gedetermineerd door dr. Arno Verhoeven (UvA). De beschrijvingen van het hout in de catalogus zijn van drs. Kees Koot (ACVU-HBS), de tekeningen van hout zijn gemaakt door Magda Grajkowski. Het onderzoek van de ecologische resten

vond plaats door drs. Wouter van der Meer en drs. Dirk van Smeerdijk (BIAX Consult te Zaandam). De beschrijving en determinatie van de metaalvondsten gebeurde door drs. Jan van Renswoude (ACVU-HBS), die van de menselijke crematieresten door dr. Liesbeth Smits (Smits Antropologisch Bureau) en van het dierlijk bot door dr. Maaike Groot (ACVU-HBS). Graag willen we iedereen bedanken die heeft meegewerkt aan het project. Naast de hier eerder genoemde deelnemers aan veldwerk en/of uitwerking, zijn dat in de eerste plaats de vertegenwoordigers van de gemeente Eersel, de heer Hans Borrenbergs en de heer Arie de Jager (Adviesbureau De Jager AP&P). Verder wil ik de provinciaal archeoloog van Noord-Brabant, dr. Martin Meffert, alsmede dr. Bert Groenewoudt (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) bedanken voor hun bijdrage aan het bepalen van de opgravingsstrategie.

Eersel Kerkebogten was vóór de nieuwbouw voornamelijk in gebruik als akker. Ten noorden van de Kerkeloop lagen een boomkwekerij en een complex met volkstuintjes. Langs de Schadewijkseweg lagen verschillende tuinen en een weide met daarop schapen. Een rechte sloot – de Kerkeloop – doorsneed het gebied van zuidoost naar noordwest.

I.3 OPBOUW VAN HET RAPPORT

In het eerstvolgende hoofdstuk wordt ingegaan op de resultaten van het vooronderzoek en het genomen selectiebesluit. Tevens komen in dit hoofdstuk het verloop, de methoden en de vraagstellingen van het definitieve archeologisch onderzoek aan de orde. In de hoofdstukken 3 en 4 wordt vervolgens ingegaan op respectievelijk de fysische geografie en de historische context. En in hoofdstuk 5 zijn de onderscheiden vindplaatsen beschreven en wordt kort ingegaan op de dateringsmethoden. Na dit meer algemene deel van het rapport worden de resultaten van de opgraving behandeld in de hoofdstukken 7 tot en met 17. Hierbij wordt achtereenvolgens ingegaan op de bewoningssporen uit de Prehistorie, IJzertijd, Romeinse tijd, Middeleeuwen en de postmiddeleeuwse periode. Vervolgens komt het Prehistorische en Romeinse aardewerk, het middeleeuwse aardewerk, natuursteen, de analyse van de paleobotanische resten, het dierlijk bot en menselijk bot uit crematiegraven aan de orde. In hoofdstuk 18 volgt een synthese waarin de resultaten worden samengevoegd tot een korte bewoningsgeschiedenis. Tevens wordt in dit hoofdstuk antwoord gegeven op de onderzoeksvragen. Een meer beknopte en technische opsomming van de vragen uit het programma van eisen en de antwoorden daarop is te vinden in bijlage 2. De vondst-categorie hout heeft geen apart hoofdstuk gekregen. De in Kerkebogten gevonden houten voorwerpen zijn beschreven in de catalogus (hoofdstuk 19).

2 O N D E R Z O E K

2.1 BUREAUONDERZOEK

In een eerste fase is de locatie Eersel-Kerkebogten onderzocht door middel van een bureauonderzoek (tabel 2.1).

Tijdens dit in september 2003 door ACVU-HBS uitgevoerde onderzoek werden voor het terrein en de directe omgeving archeologische gegevens zoals vondstmeldingen, relevante literatuur en verschillende thematische en topografische kaarten geanalyseerd.¹ Hierbij werd al snel duidelijk dat het terrein ligt in een landschappelijke gradiëntzone met aanzienlijke nat-droog verschillen. De auteur concludeerde dat op basis van bekende vindplaatsen in de omgeving en de variatie in reliëf en grondwaterstand ter plaatse archeologische waarden uit verschillende perioden te verwachten zijn. Op de hogere delen van het terrein kunnen vooral sporen worden verwacht van bewoning en begraving vanaf de IJzertijd tot in de Late Middeleeuwen (14de/15de eeuw). Ook voor de lagere, nattere zones bestaat een aanzienlijke trefkans op archeologische resten. Verder ligt het plangebied op een oud akkercomplex dat gekenmerkt wordt door de aanwezigheid van een dikke beschermende akkerlaag die ontstaan is door eeuwenlange bemesting met plaggen. Op basis van de conclusies uit het bureauonderzoek is door ACVU-HBS geadviseerd om in het plangebied een inventariserend veldonderzoek door middel van boringen en proefsleuven uit te voeren.

fase	code	reg. nr.	aard	werkputten	periode
1	EER-KB-03	-	bureauonderzoek	-	september 2003
2	EER-KB-04	6314	boor- en proefsleuven	1-67	19 april – 28 mei 2004
2	EER-KB-05	9568	proefsleuven	68-83	7-17 maart 2005
3	EER-KB-06	14959	vlakdekkend onderzoek	100-170	dec. 2005 -dec. 2006 16 maart - 14 april 2009

Tabel 2.1 Eersel Kerkebogten. Archeologisch onderzoek 2003-2009.

2.2 I N V E N T A R I S E R E N D V E L D O N D E R Z O E K

2.2.1 D O E L E N V E R L O O P V A N H E T O N D E R Z O E K

Het inventariserend veldonderzoek vond plaats om antwoord te geven op de vragen: bevinden zich in het plangebied daadwerkelijk archeologische resten, en indien ja, wat is de gaafheid/conservering, aard, omvang en datering van deze resten? Het inventariserend onderzoek vond plaats in april-mei 2004 en maart 2005 en bestond uit een fors aantal grondboringen en een in twee fasen uitgevoerd proefsleuvenonderzoek.² De uitvoering en primaire uitwerking van het booronderzoek was in handen van RAAP.³ Dit booronderzoek had tot doel inzicht te verkrijgen in de mate van versterking van het gebied, het paleoreliëf, de bodemopbouw, de dikte van het aanwezige cultuurdek en de aanwezigheid van archeologische indicatoren. De resultaten waren richtinggevend voor de manier waarop later het raster met proefsleuven is aangelegd. Het booronderzoek vond plaats met behulp van een edelmanboor (diameter 15 cm) in een verspringend boorgrid van 40 bij 25 m. Er werd geboord tot maximaal 2.1 m onder het maaiveld en het opgeboorde sediment is gezeefd met een maaswijdte van 0.5 cm. In totaal zijn 201 boringen uitgevoerd

¹ Kortlang 2003.

³ Moonen 2004.

² Lascaris 2004; Hakvoort/Kortlang 2005.

Fig. 2.1. Eersel-Kerkebogten. Overzicht proefsleuven en boringen inventariserend veldonderzoek. Schaal 1:4000.

(fig. 2.1). Daarbij werd telkens de opbouw van de bodem beschreven en het zeefresidu onderzocht op het voorkomen van archeologische indicatoren zoals houtskool, vuursteen, aardewerk, bot en verbrande leem.

Het proefsleuvenonderzoek was noodgedwongen gefaseerd in twee perioden. Tijdens de eerste fase, in 2004, werd immers al snel duidelijk dat een fors gedeelte van het ten noorden van de Kerkeloop gelegen gebied aanvankelijk niet toegankelijk was. De tijdens het proefsleuvenonderzoek gehanteerde onderzoeksstrategie werd bepaald door evaluaties van methoden van onderzoek die ook nu nog actueel zijn en de resultaten van het booronderzoek. Rekening houdend met de huidige inrichting van het gebied (percelering) werd in het plangebied Kerkebogten uitgegaan van een nnw-zzo georiënteerd proefsleuvennet in een verspringend grid. De standaardproefsleuf binnen dit grid had een afmeting van 25 bij 5 m. De interval binnen de raaien bedroeg 25 m bij een afstand tussen de raaien van 25 m. Om een goed inzicht in de bodemopbouw van het terrein te verkrijgen zijn op vier raaien lange ononderbroken proefsleuven aangelegd. In het geprojecteerde grid is een aantal kleine verschuivingen noodzakelijk geweest vanwege sloten, omheiningen en dergelijke. Verder zijn enkele sleuven aangelegd om een aantal specifieke vragen te kunnen beantwoorden, onder meer met betrekking tot (vermoede) huisplattegronden, een historisch overgeleverde weg en de resten van een voorde nabij de Hoogstraat.

Tijdens het booronderzoek werd een aantal onder het esdek gelegen depressies aanbeoord. In eerste instantie zijn op deze lager gelegen nattere plekken geen proefsleuven aangelegd, maar door voortschrijdend inzicht werd later besloten om in de meeste depressies alsnog een proefsleuf te graven. Uiteindelijk zijn 83 proefsleuven aangelegd met een totale oppervlakte van 12.200 m². Het dekkingspercentage lag daarmee omstreeks 8 %. Bij de aanleg van de proefsleuven zijn de bouwvoor en het plaggendek machi-

naal verwijderd tot op ca. 10-15 cm boven het geplande opgravingsniveau. Op dit tussenvlak werden de sleuven met een metaaldetector afgezocht. Daarna werd verder verdiept tot op het archeologisch leesbare vlak. De diepte van dit vlak was afhankelijk van de dikte van de humeuze toplaag. Behalve het tussenvlak is ook het stort afgezocht met behulp van een metaaldetector. De aangetroffen grondsporen zijn handmatig bijgeschaafd en ingekrast. Een beperkt aantal sporen is gecoupeerd, in zoverre dat nodig was voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen. Voorts zijn in de sleuven profielen genanalyseerd met het doel inzicht te verkrijgen in de bodemopbouw van het terrein en de begrenzing van eventuele verstoringen. Gedurende perioden dat de kraan niet nodig was om proefsleuven aan te leggen werden de afgewerkte sleuven dichtgegooid zodat een deel van het onderzoeksgebied nog tijdens het onderzoek weer onder de ploeg kon worden genomen.

zone	belangrijkste bewoningsresten per zone	(ha)	opp. zone op te graven	% van zone oppervlak (ha)	op te graven
A	IJzertijd	2.40	50	1.20	
B	Volle Middeleeuwen	5.00	75	3.75	
C	IJzertijd	1.40	50	0.70	
D	Late IJzertijd/Romeinse tijd		1.70	85	1.40
totaal		9.85		6.75	

Tabel 2.2 Eersel Kerkebogten. Overzicht van het oppervlak van de verschillende zones en indicaties omtrent het op te graven areaal.

2.2.2 RESULTATEN VAN HET INVENTARISEREND VELDONDERZOEK

Tijdens het inventariserend archeologisch veldonderzoek kwamen over het gehele gebied verspreid archeologische resten aan het licht. Het ging bij deze archeologische resten vooral om grondsporen en vondsten die de neerslag vormen van agrarische nederzettingen en het omliggende cultuurland: plattegronden van boerderijen en bijgebouwen, spiekers, waterputten, waterkuilen, verkavelingspatronen, sloten en wegen. Hoewel de nederzettingssporen uit verschillende perioden over het gehele plangebied verspreid voorkomen, tekende zich een viertal zones af (fig. 2.2): de zones A en C met overwegend sporen uit de Vroege- tot Midden IJzertijd (775-250 voor Chr.); zone B met sporen die vooral in de Volle Middeleeuwen (1000-1300 na Chr.) dateren; zone D met sporen die overwegend in de Late IJzertijd – vroeg-Romeinse tijd (250 voor -70 na Chr.) te dateren zijn. Daarnaast werden verspreid over het gehele terrein relictten aangetroffen uit de Nieuwe Tijd (1500 na Chr. –heden). Na analyse van de uitkomsten van het proefsleuvenonderzoek werd aanbevolen om de archeologische waarden in Kerkebogten niet verloren te laten gaan maar *in situ* te behouden tenzij andere maatschappelijke belangen daardoor ernstig in het gedrang zouden komen.

Op basis van de resultaten van het inventariserend archeologisch veldonderzoek en het selectieadvies heeft de provinciaal archeoloog van Noord- Brabant, dr. M. Meffert, geadviseerd grote delen van de zones met archeologische resten op te graven (advies d.d. 8 juli 2004). Dit selectiebesluit is genomen op het moment dat delen van de zones B en D nog niet volledig waren onderzocht door middel van proefsleuven. Het tweede proefsleuvenonderzoek heeft bevestigd dat in grote delen van de vier zones archeologische resten aanwezig zijn. Daarop zijn door de provinciaal archeoloog dekkingspercentages voor het definitieve onderzoek voorgesteld (tabel 2.2). De tijdens het proefsleuvenonderzoek vastgestelde aard en verspreiding van de archeologische sporen in de verschillende zones vereiste een gedifferentieerde opgravingstrategie. In vergelijking met de rapportages over het IVO, zijn de oppervlaktes van de zones

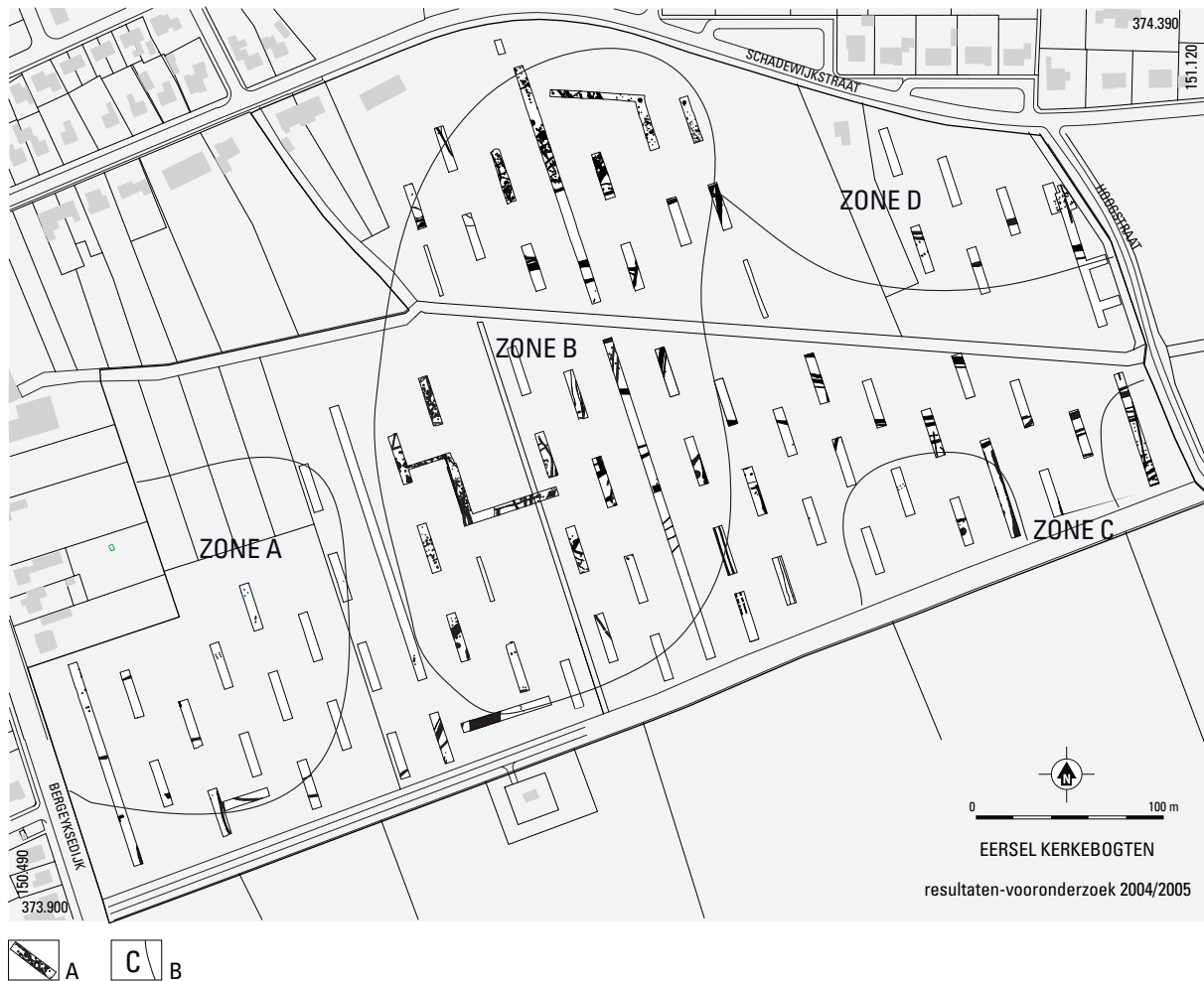

Fig. 2.2. Eersel-Kerkebogten. Overzicht op te graven zones volgens het selectieadvies. Schaal 1:4000.

A tijdens het proefsleuvenonderzoek gevonden grondsporen; B archeologiezones PvE.

A-D voor het opstellen van dit PvE nauwkeurig berekend en beperkt tot de werkelijk voor het onderzoek van vindplaatsen en landschap relevante arealen.

2.3 DOELSTELLINGEN EN STRATEGIE VAN HET VLAKDEKKENDE ONDERZOEK

2.3.1 DOEL VAN HET ONDERZOEK

Het doel van de opgraving / het definitieve onderzoek is tweeledig. Allereerst moeten de in het gebied liggende archeologische waarden onderzocht en gedocumenteerd worden zodat deze niet voor altijd verloren zouden gaan bij de realisatie van het nieuwbouwproject. Ten tweede moet een fors aantal specifieke onderzoeksvragen beantwoord worden zoals die waren vastgelegd in een Programma van Eisen (PvE). Veel van deze vragen hebben betrekking op het landschap en ruimtelijke aspecten van de opgraving. De specifieke onderzoeksvragen en hun beantwoording komen aan bod in hoofdstuk 18 en in bijlage 2. De algemene onderzoeksvragen zijn:

Fig. 2.3. Eersel-Kerkebogten. Overzicht opgravingsputten definitief onderzoek. Schaal 1:4000.

- 1) wat is de aard, spreiding, omvang en datering van de aanwezige archeologische resten? Liggen naast de op basis van het vooronderzoek aangetroffen greppels en nederzettingssporen nog andere archeologische resten in het gebied (in theorie kunnen bijvoorbeeld ook begravingen aanwezig zijn) ?
- 2) wat is de onderlinge relatie van de vindplaatsen?
- 3) wat is de landschappelijke context van de aangetroffen structuren en sporen?
- 4) in hoeverre dragen de aanwezige archeologische resten bij aan de kennis over de bewoningsgeschiedenis van het gebied rond Eersel en het ontstaan van het dorp?
- 5) in hoeverre kan de in het gebied behouden bodemstratigrafie , samen met het ecologisch materiaal nieuwe inzichten verschaffen over landschap en voedingseconomie in de verschillende perioden?

2.3.2 OPGEGRAVEN OPPERVLAK EN VERLOOP VAN HET ONDERZOEK

Tijdens de opgraving zijn in totaal 82 werkputten aangelegd met een totale oppervlakte van 71.684 m² (fig. 2.3). De meeste werkputten hadden een formaat van 30 bij 45 m maar plaatselijk werd de omvang aanpast aan de lokale topografie en/of omvangrijke verstoringsen zoals de van noord naar zuid dwars over het terrein verlopende rioolsleuf in het midden van het terrein.

Evenals bij het proefsleuvenonderzoek is de aanleg van de werkputten begonnen aan de westzijde van het terrein langs de Bergeijksestraat. Vervolgens werden van daar af eerst het ten zuiden van de Kerkeloop gelegen deel van het gebied opgegraven waarbij de op basis van het proefsleuvenonderzoek gedefinieerde zonering grotendeels werd aangehouden. De noordzijde van Kerkebogten is eveneens van west naar

oost opgegraven waarbij een flinke strook langs de Schadewijkstraat uitgespaard moest worden vanwege ontbrekende betredingsrechten. Aanvankelijk is ervan uitgegaan dat de betredingstoestemming voor dit deel van het terrein nog tijdens de opgraving in 2006 kon worden geregeld maar helaas bleek dit spaak te lopen waardoor ACVU-HBS gedwongen werd het project op te splitsen in twee veldwerkcampagnes. Dat deze strook door herhaaldelijk uitstel uiteindelijk pas in 2009 opgegraven kon worden, had destijds niemand voorzien.

Het team dat het veldwerk uitvoerde varieerde in omvang van vijf tot acht medewerkers. Daarnaast werkten verschillende vrijwilligers gedurende kortere of langere tijd mee op de opgraving.⁴ Het aantal opgravers piekte in juni 2006 toen omstreeks 25 enthousiaste archeologiestudenten van de Vrije Universiteit twee weken lang een veldpracticum volgden.

2.3.3 WERKWIJZE

Bij de aanleg van de opgravingsputten werden de bouwvoor en het grootste deel van het plaggendek in lagen van enkele decimeters dik weggetrokken met een graafmachine. Vanaf 20-30 cm boven het beoogde opgravingsvlak werd omzichtiger te werk gegaan door de put telkens voorzichtig met enkele cm te verdiepen tot op het niveau waarop de sporen goed herkenbaar waren. Daar waar nodig werd het vlak handmatig extra afgeschaafd. Van alle opgravingsputten en proefsleuven is het vlak getekend op schaal 1:50. De daarbij uitgegeven spoornummers werden ingevoerd in controlelijsten. Coupes zijn getekend op schaal 1:20, sommige details – zoals van houtconstructies – op schaal 1:10. Het couperen van relatief kleine, minder diepe sporen vond handmatig plaats. Waterputten zijn deels met de machine uitgegraven. De vondsten uit de grondsporen zijn zoveel mogelijk per laag geborgen. ACVU-HBS gebruikt daarbij vaste laagnummers om de interpretatie van de sporen en vondsten te vereenvoudigen.

Over het algemeen zijn de structuren al in het veld herkend zodat ter plaatse de beste opgravingstrategie kon worden bepaald. Het herkennen van structuren was echter niet overal even eenvoudig. Vooral in het middeleeuwse deel van de vindplaatsen was het in het veld herkennen van individuele gebouwplattengronden geen sinecure, mede door de hoge dichtheid aan paalsporen en de vele oversnijdingen. Een aantal plattengronden is dan ook pas tijdens de uitwerking aan het licht gekomen.

Om ook de landschappelijke context van de vindplaatsen goed in kaart te kunnen brengen zijn tientallen profielkolommen gefotografeerd, getekend en beschreven (bijlage 12). Daarnaast zijn enkele lange profielen gedocumenteerd en zijn ook de boorgegevens van het vooronderzoek gebruikt tijdens de uitwerking. Verder zijn ter reconstructie van de met de vindplaatsen contemporaine vegetatie van alle diepere onder de grondwaterspiegel gelegen sporen grondmonsters genomen voor macrorestenonderzoek en pollenanalyse. De kwaliteitsbepaling van deze monsters gebeurde bij BIAX. Nadat inzicht was verkregen in de datering van de vindplaatsen is door ACVU-HBS een beperkt aantal monsters geselecteerd voor verdere analyse. Het eerste criterium bij deze selectie was de representativiteit van de verschillende perioden/vindplaatsen en dus niet – zoals misschien vanuit botanisch oogpunt meer interessant – de kwaliteit van de monsters. Het tweede criterium bij de selectie was een goede datering van de bemonsterde structuur. Pas op de derde plaats kwam de kwaliteit van de monsters. Door deze selectiemethode werd voorkomen dat de in botanisch opzicht minder rijke monsters uit de IJzertijd en het plaggendek direct zouden worden uitgeselecteerd.

⁴ Te noemen zijn hier vooral René Willems en René Linzen.

Zowel de gemeente Eersel als de uitvoerder hechten veel waarde aan het informeren van de lokale bevolking. Tijdens het veldwerk werd daarom een open dag georganiseerd waarbij een de bewoners van Eersel en andere geïnteresseerden kennis konden maken met de methoden van onderzoek en de eerste resultaten daarvan. De gemeente stelde een container en een tent beschikbaar die gebruikt zijn om vondsten tentoon te stellen. Naar schatting werd de open dag bezocht door omstreeks 300 mensen.

Buiten de bezoekers van de open dag zijn in de loop der tijd diverse schoolklassen rondgeleid op de opgraving. Daarnaast werden ook de omwonenden die regelmatig een kijkje kwamen nemen vriendelijk te woord gestaan door het opgravingsteam. Verder zijn na afloop van de opgraving verschillende lezingen gegeven voor de lokale Heemkundekring de Acht Zaligheden (2006/2010), de Heemkundekring Veldhoven (2010) en is een bijdrage geleverd op een expertmeeting voor het plaggendekonderzoek op Veldhoven-Zilverackers (2010).

In dit hoofdstuk komt een aantal aspecten van het landschap in en om Kerkebogten aan de orde. Hierbij wordt gebruik gemaakt van kaarten, literatuur en de tientallen op het terrein bestudeerde profielen. Daarbij worden geologie, reliëf, bodem en grondwaterstand eerst op het niveau van de microregio en vervolgens op het niveau van het plangebied zelf beschreven. Als laatste gaan we hier in op de genese van het plaggen- of esdek dat de vindplaatsen in Kerkebogten zolang verborgen heeft gehouden.

3.1 GEOLOGISCHE EN BODEMKUNDIGE CONTEXT

Bepalend voor de geologie en het reliëf van de Kempen is dat het ligt in een gebied met een aantal zuidoost-noordwest verlopende geologische breuken en deel uitmaakt van het dalende Noordzeebekken. De geologische breuken zijn bepalend geweest voor het ontstaan van de Roerdalslenk (vroeger Centrale Slenk), de Feldbiss-breukzone en het Kempen Blok (vroeger Kempisch plateau). De breuken en de slenk maken deel uit van een complex riftsysteem dat zich uitstrekt vanaf de Noordzee tot aan de Côte d'Azur.⁵ Door van de ligging van de geologische breuken en de situering aan de zuidzijde van het Noordzeebekken ligt het Nederlands deel van de Kempen met 42 m NAP het hoogst op enkele kilometers ten zuiden van Eersel langs de grens met België (fig. 3.1) om vanaf daar geleidelijk in noordelijke en in noordoostelijke richting in hoogte af te nemen. Ter hoogte van Heeze, Eindhoven en Middelbeers ligt het maaiveld omstreeks 20 m NAP.

Door de daling van het Noordzeebekken vormt vrijwel heel Nederland een soort val voor sediment, waarin in de loop van vele duizenden jaren dikke lagen grind, zand en klei zijn afgezet. Ter hoogte van de Kempen zijn deze vooral achtergelaten door voorlopers van de Rijn en in mindere mate door die van de Maas. Voor het onderzoeksgebied is van deze fluviatiele afzettingen vooral de Formatie van Sterksel van belang geweest. De afzetting van de Formatie van Sterksel begon toen de zee zich in het Vroege Pleistoceen (ongeveer 1.2 miljoen jaar BP) terugtrok uit het zuidelijke Noordzeebekken. De sedimentatie hield daarbij ongeveer gelijke tred met de bodemdaling. In het midden van het Pleistoceen (650.000 jaar BP) stopte de aanvoer van Sterksel omdat eerst de loop van de Rijn en daarna die van de Maas zich in oostelijke richting verlegde.⁶ De bodemdaling – en dus ook de dikte van het door de rivieren achtergelaten sediment – kunnen plaatselijk sterk verschillen wat vooral te danken is aan de eerder genoemde geologische breuken.⁷ In de Centrale Slenk daalde de bodem het snelst zodat de afzettingen van Sterksel hier verdwenen zijn onder soms wel tientallen meters dik, jonger sediment van de Formaties van Beegden en Boxtel.⁸ Eersel bevindt zich ter hoogte van de Feldbiss breukzone die ligt op de plaats waar de Centrale Slenk overgaat naar het Kempisch plateau. Hier verliep de bodemdaling veel langzamer zodat de Formatie van Sterksel dicht aan de oppervlakte ligt (fig. 3.2).

De in de Kempen liggende afzettingen van de Formatie van Sterksel bestaan voornamelijk uit matig grof tot zeer grof grijsbruin zand dat plaatselijk zwak tot sterk grindig is met een overwegend grijsbruine kleur. Op veel plaatsen liggen deze niet aan de oppervlakte maar zijn ze bedekt met afzettingen van de Formatie van Boxtel of met door de mens opgebrachte grond. Bij de afzettingen van de Formatie van Boxtel gaat het hoofdzakelijk om tijdens de laatste ijstijd door (smelt)water en/of wind uitgesorteerd en omgezet sediment dat afgezet is in de vorm van dekzandlagen en –welingen (laagpakket van Wierden). Daarnaast horen ook de lokale beekafzettingen tot de Formatie van Boxtel (laagpakket van Singraven). Het dekzand is kalkloos, relatief fijnkorrelig en normaal gesproken arm aan grind. In het zand bevinden zich plaatselijk stugge leemlagen die bekend staan als Brabantse leem. Deze leem is waarschijnlijk ont-

⁵ Ziegler 1994, 99-100.

⁷ Houtgast/Van Balen 2000, 143.

⁶ Bisschops/Broertjes /Dobma 1985, 118.

⁸ Schokker 2003, 90-91.

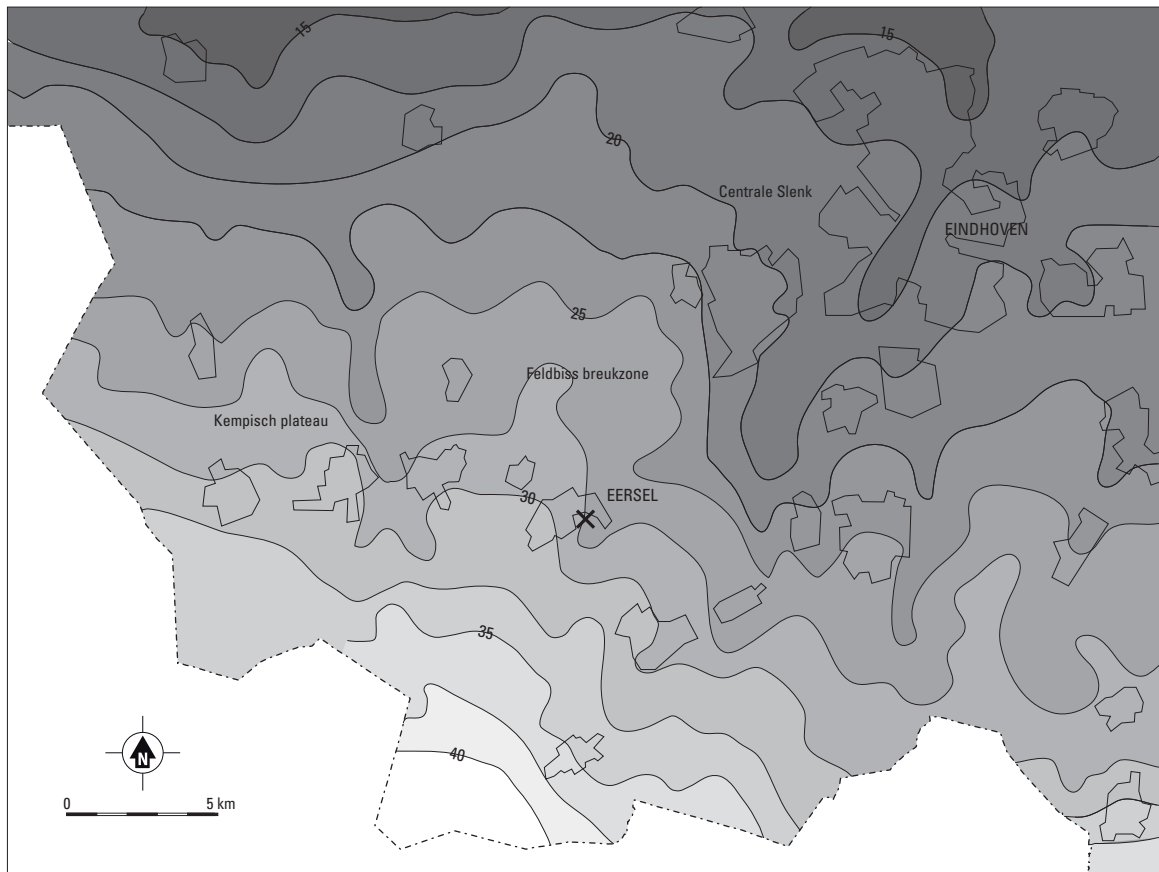

Fig. 3.1. Eersel-Kerkebogten. Vereenvoudigde hoogtelijnenkaart van de Kempen. Schaal 1:250.000.

staan na uitsortering en transport van de fijnste component van het dekzand door smeltwater waarbij de leem zich verzamelde in depressies in de bevroren ondergrond. Omdat de leem- en het dekzandlagen ter hoogte van de Feldbiss breukzone en het Kempisch plateau relatief dun zijn of geheel ontbreken, staan deze niet gewoonlijk niet aangegeven op kleinschalige geologiekaarten. Dit met uitzondering van plaatsen waar het dekzand opgewaaid is tot ruggen en duinen van enige omvang en enkele meters dikte zoals de Stevensbergen bij Luyksgestel ten zuiden van Eersel.

De bovenste decimeters van de hierboven beschreven afzettingen zijn in de loop der tijd sterk veranderd door bodemvorming. Dit is een continu doorgaand proces waarin vele natuurlijke factoren en menselijk handelen op elkaar van invloed zijn. De belangrijkste factoren zijn het uitgangsmateriaal (bijvoorbeeld: korrelgrootte, dichtheid van het sediment en mineralenrijkdom), de stand van het grondwater, vegetatie (bijvoorbeeld bos of heide), dieren (niet alleen gravend en woelend gedierte maar ook bacteriën en schimmels) en tijd (de tijdsduur van de bodemvorming). Bij verandering van één of meer van de genoemde factoren of het menselijk handelen, zal ook de bodem veranderen. Voor wat betreft de invloed van de mens moet onder meer aan ontbossing worden gedacht. Een fors deel van het regenwater wordt door bos opgevangen en verdampt vervolgens. Het kappen van bos leidt in de regel tot een neerslagoverschot waardoor een grotere waterafvoer naar de ondergrond plaats vindt.⁹ Als gevolg hiervan ontstaat een sterkere uitloging van de grond waardoor weer andere bodems ontstaan. Een ander voorbeeld van een menselijke ingreep betreft de ophoging van akkers door bemesting met heideplaggen

⁹ Jansen/Olsthoorn 2003, 10; Peerboom/Aggenbach/Von Asmuth 2003, 152.

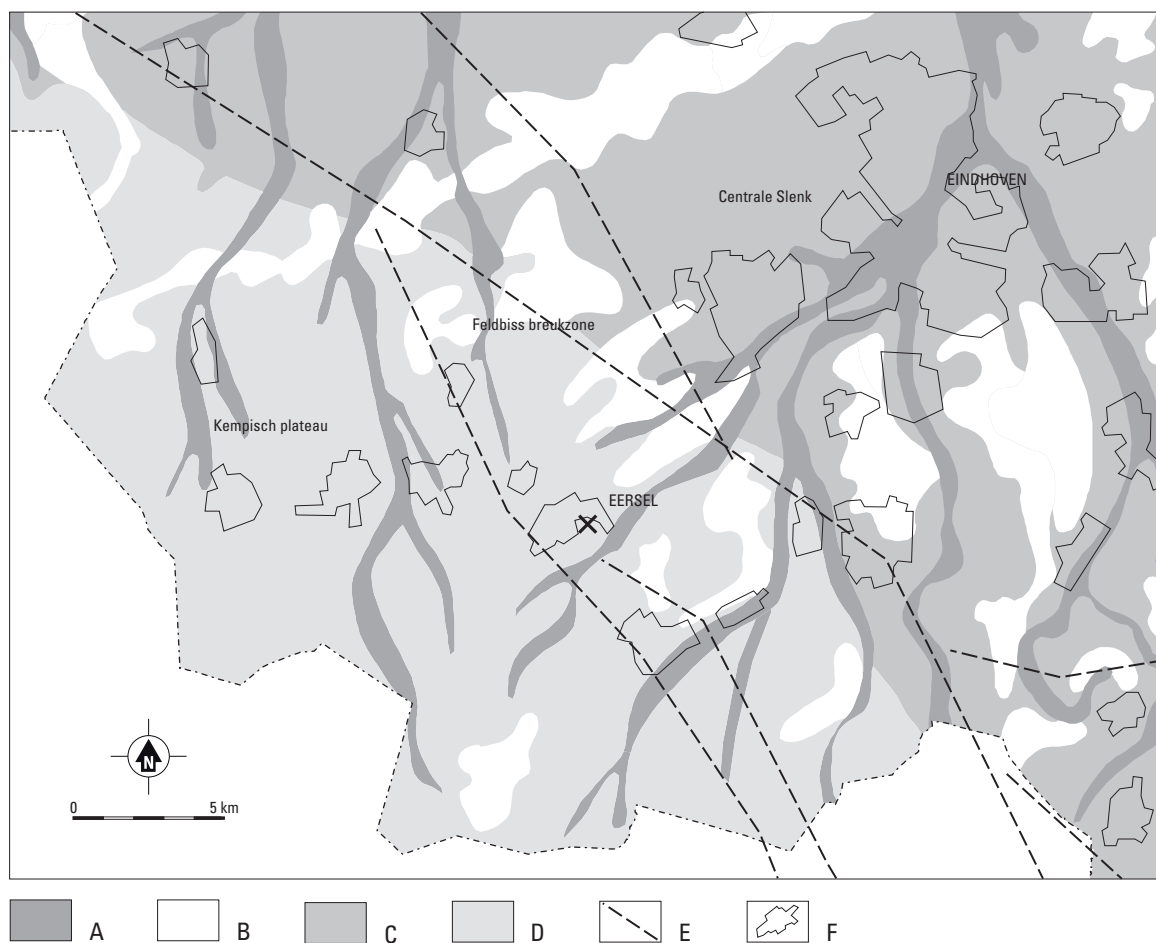

Fig. 3.2. Eersel-Kerkebogten. Vereenvoudigde geologische kaart van de Kempen. Schaal 1:250.000.

A Fm. v. Singraven beekdalafzettingen; B Fm. v. Boxtel eolische afzettingen; C Fm. v. Boxtel periglaciaire afzettingen onder dekzand; D Fm. v. Sterksel, aan (of dicht aan) de oppervlakte; E breuken; F bebouwing.

waarop verderop zal worden teruggekomen (3.4). De lokale vegetatiegeschiedenis, de bodemvorming en de lokale hydrologische situatie zijn onderling gekoppeld. Als gevolg van dit gecompliceerde proces ziet vrijwel ieder bodemprofiel er anders uit en wordt in Nederland een groot aantal verschillende bodems onderscheiden, onder meer op basis van ouderdom (vaaggronden), humus-/ijzerverplaatsing (podzolgronden), kleiverplaatsing (brikgronden), dikte en samenstelling van de minerale eerdlaag (eerdgronden) en de hoeveelheid organische stof (veengronden).¹⁰

Figuur 3.3 is een vereenvoudigde weergave van de bodemkundige situatie en de grondwaterstand in Eersel en omgeving. De kaart is afgeleid van de Bodemkaart van Nederland (1:50.000), boorprofielen van onderzoek in de dorpskern en oude topografische kaarten.¹¹ Rond Eersel en de omliggende kleinere bebouwingskernen liggen enkeerdgronden met een zwarte minerale eerdlaag. Dat wil zeggen dat de donkergekleurde bovenste zandlaag hier een dikte heeft van meer dan 50 cm. Deze laag is rijk aan humus en wordt gekenmerkt door lichtgrijze schone zandkorrels zonder de roesthuidjes die het zand normaal blond kleuren. De zwarte enkeerdgronden liggen vooral in relatief droge zones met grondwatertrap VI of VII, hoewel ook een vrij natte ligging (GW V) tot de mogelijkheden behoort. In lager en natter gelegen

¹⁰ De Bakker/Schelling 1989.

¹¹ De bodemkundige situatie in de niet gekarteerde dorpskernen is gereconstrueerd aan de hand van het vroegere

grondgebruik zoals weergegeven op oudere topografische kaarten van voor de grote dorpsuitbreidingen.

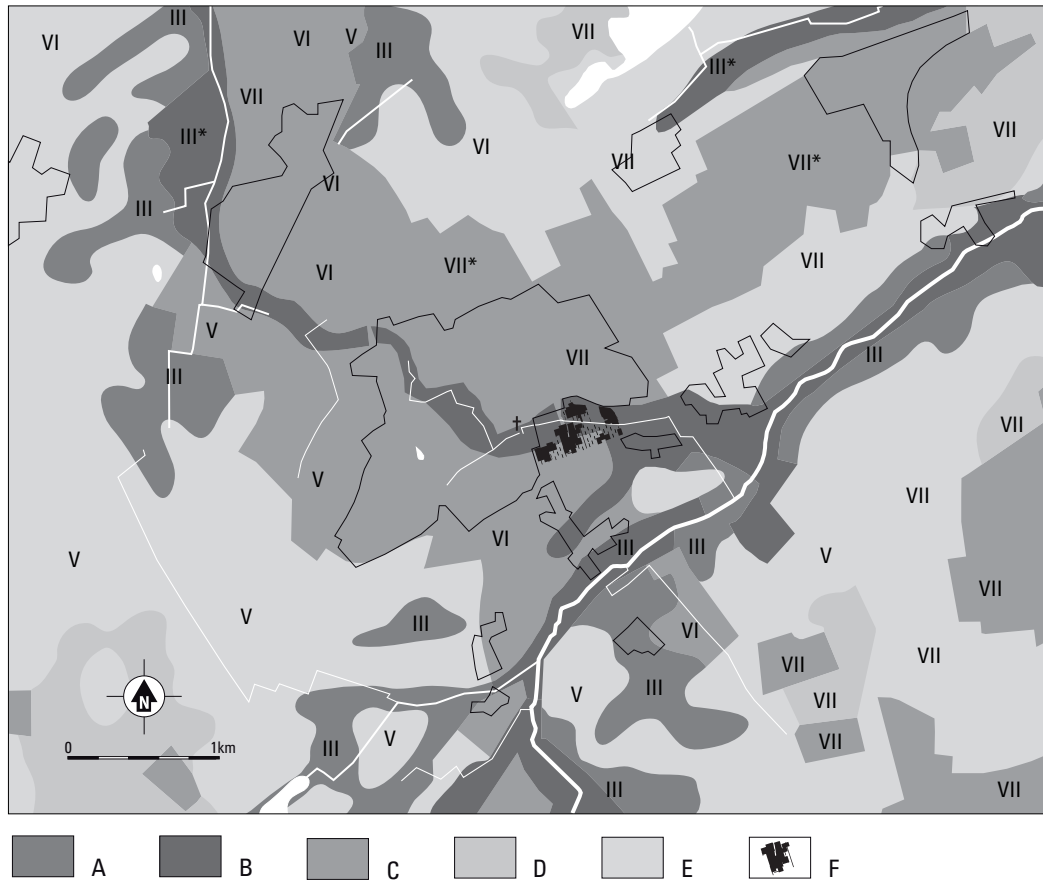

Fig. 3.3. Eersel-Kerkebogten. Eersel en omgeving. Bodemkaart. Schaal 1:50.000.

A gooreerdgronden; B beekerdgronden; C enkeerdgronden (GW VII); D moderpodzolgronden; E veldpodzolgronden; F opgravingsputten Kerkebogten.

zones zoals beekdalen liggen beekerd- en gooreerdgronden, waarbij de donkere bovenlaag dunner is dan 50 cm. Beide vallen in de groep van de relatief natte hydroeerdzandgronden met een gemiddeld grondwaterniveau tussen de < 40 en 80-120 cm onder het maaiveld (GW III). De gooreerdgronden zijn geheel ontijzerd terwijl voor de beekerdgronden juist roestvlekken kenmerkend zijn. Tot een geheel andere categorie horen de podzolgronden. Op de hoog en relatief droog gelegen zandgronden van de Kempen komen plaatselijk ook moderpodzolgronden voor. Het gaat om kleine oppervlakten die meestal geassocieerd zijn met enkeerdgronden. Moderpodzolgronden zijn bodems met een moder-B-horizont. Dit is een onder de donkere bovengrond liggende enkele decimeters dikke bruine laag die gekenmerkt wordt door roest om de zandkorrels met daartussen humus in kleine trosvormige aggregaten. Deze naar verhouding vruchtbare bodems zijn sterk gehomogeniseerd door planten en dieren. Een veel grotere oppervlakte wordt ingenomen door de minder vruchtbare veldpodzolgronden. Kenmerkend voor dergelijke bodems is een door uit- en inspoeling van disperse humus ontstane gelaagdheid. Veldpodzolgronden zijn tot op grotere diepte ontijzerd door hoge grondwaterstanden. Door de minder gunstige humusvorm en de hoge grondwaterstanden zijn deze bodems minder geschikt voor akkerbouw.

Fig. 3.4. Eersel-Kerkebogten. Hoogte van de huidige oppervlakte. Schaal 1:4000.

3.2 GEOLOGIE EN RELIËF

Anders dan voor de Kempen als geheel zijn op het schaalniveau van het onderzoeksgebied niet de geologische breuken of het dalende Noordzeebekken bepalend geweest voor het huidige reliëf maar de ligging van het beekdal en menselijk handelen. In het plangebied bestaat de bovenste laag van de bodem namelijk uit een in dikte variërende laag donkerbruine grond die opgebracht is sinds de Late Middeleeuwen. Door deze opgebrachte en deels geëgaliseerde toplaag is de hoogte van het huidige oppervlak niet representatief voor de oorspronkelijke toestand. In figuur 3.4 is de actuele (2006) hoogte van het maaiveld aangegeven en in figuur 3.5 een reconstructie van de hoogte van het oorspronkelijke oppervlak. Bij het bekijken van het kaartje met de gereconstrueerde vroegere maaiveldhoogte dient wel rekening te worden gehouden met het feit dat de hoogteverschillen oorspronkelijk nog groter zijn geweest omdat juist de hogere delen van het terrein afgeschoven en geërodeerd zijn. Het laagst is het terrein langs de Kerkeloop. Deze laagte is het breedst in het oosten van het terrein en wordt in noordwestelijke richting smaller. De hoogste gronden liggen in het uiterste westen en langs de Schadewijkstraat aan de noordrand van het gebied. Vanaf de Kerkeloop tot aan de Schadewijkstraat loopt het oppervlak vrij steil op evenals vanaf het midden in zuidwestelijke richting.

Onder de geëgaliseerde toplaag dazomen de eerder genoemde afzettingen van de Formaties van Sterksel en Boxtel. In de lagere delen van het terrein langs de Kerkeloop liggen de grove zanden van Sterksel direct onder de minerale eerdlaag met plaatselijk enkele centimeters dekzand en/of Brabantse leem. Op de hogere delen van het terrein ligt een aaneengesloten dekzandlaag. Dit dekzand bestaat

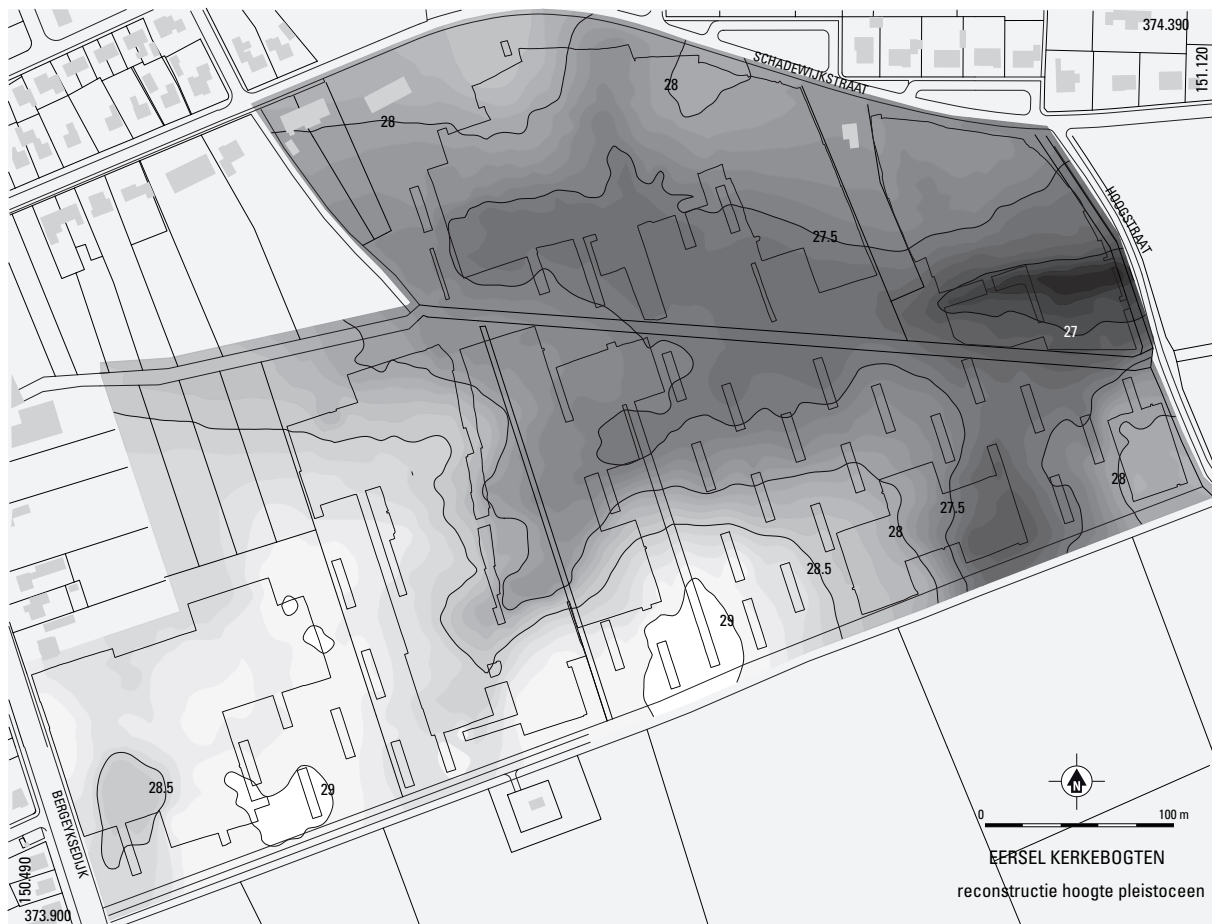

Fig. 3.5. Eersel-Kerkebogten. Hoogte van de oorspronkelijke oppervlakte. Schaal 1:4000.

voornamelijk uit matig tot sterk siltig zand. De zandfractie is matig grof. Onderin ligt vaak verspreid voorkomend grind wat duidelijk maakt dat de grovere afzettingen van Sterksel ook hier vrij dicht aan de oppervlakte liggen. Brabantse leem komt in het gehele gebied plaatselijk voor in de vorm van dunne lagen (plaat 1A) en onregelmatige leemlenzen in het zand (plaat 1B). In Kerkebogten gaat het bij deze leem om een sterk zandige klei. Het patroon van zand met leemvlekken is ontstaan door cryoturbatie in de laatste ijstijd. Cryoturbatie is het vermengen van verschillende facies door het afwisselend bevriezen en ontdooien van de bovenste decimeters van de bodem op een permanent bevroren ondergrond. In de zomer ontdooit de bovenlaag van de grond maar kan het water niet weg. Als in aanloop naar de winter de bodem weer befrist, gebeurt dit van boven naar beneden. Hierdoor komt het tussenliggende met water verzadigde sediment onder druk te staan waardoor het in beweging komt en gedeeltelijk via scheuren aan de oppervlakte naar buiten treed.

In het gedurende de ijstijden en het vroege Holoceen afgezette sediment ontstonden na verloop van tijd verschillende bodems. Omdat de eerder genoemde laag opgebrachte grond in Kerkebogten een dikte heeft van meer dan 50 cm staat het terrein op de bodemkaart van Nederland 1:50.000 aangegeven als een enkeerdgrond (Ezg23g/zEZ23). De opgebrachte grond is relatief jong zodat het van belang is om te kijken welke resten van oudere bodemvorming nog onder de opgebrachte grond bewaard gebleven zijn. Vaak is dit niet erg veel omdat de oorspronkelijke bodem onthoofd is door ploegen, omspitten of andere groundbewerking. Op de hogere delen van Kerkebogten is nog goed te zien dat daar, vóór het opwerpen van het esdek, een moderpodzolgrond moet hebben gelegen (plaat 1C). De kenmerkende moder-B-horizont is daarbij deels opgenomen in de minerale eerdlaag. Onder de B-horizont ligt een sterk doorgraven mollenlaag met aan de basis daarvan geel dekzand. Verder ligt midden op het terrein een enkele tientallen meters grote zone waar het zand onder de bodemvorming niet geel maar eerder rood van kleur is (2,5YR5/6; plaat 1D). Waarom het zand deze kleur heeft, is niet duidelijk maar mogelijk is ze het gevolg van hitte-inwerking. Dergelijke roodzandige zones zijn ook gevonden op de Veluwe en worden daar in verband gebracht met het grootschalig branden van houtskool.¹²

In de laagste en natste delen van Kerkebogten is de bodem onder het plaggendek geheel ontijzerd. De voormalige bovengrond bestaat hier uit donker bruingrijs of zwart gekleurd lemig zand met zeer veel organisch materiaal (plaat 1E). De donkere laag is ontstaan op plaatsen waar het grondwater zo hoog stond dat de accumulatie van organisch materiaal sneller ging dan de afbraak. In de moerig aandoende laag zijn geen plantenresten herkenbaar. De grens van de moerige laag met het plaggendek kan zowel scherp als uiterst diffuus zijn. De grens met het onderliggende lichtgrijze zand is vrijwel altijd scherp maar wel kartelig doordat de wortelgangen daarin opgevuld zijn met het donkere moerige materiaal. Als de meer dan 50 cm dikke minerale eerdlaag buiten beschouwing wordt gelaten, gaat het hier in bodemkundig opzicht om gooreerdgronden.

Op de overgangen vanuit de laagten met de gooreerdgronden naar de hogere gronden is vrijwel overal een veldpodzolgrond herkenbaar. Meestal is alleen nog de kenmerkende bruine BC horizont bewaard gebleven maar op een aantal plaatsen bleek nog een intacte veldpodzol te liggen zoals in een onder het esdek verborgen laagte aan de westzijde van het plangebied (plaat 2A).

Gezien de hierboven onder natte condities gevormde bodems is duidelijk dat de stand van het grondwater een belangrijke rol heeft gespeeld in de ontstaansgeschiedenis van het gebied. De gemiddelde hoogte van de grondwaterspiegel is afhankelijk van tal van factoren en veranderde in de loop der tijd. De historische grondwaterstand laat zich deels reconstrueren aan de hand van waterputten en waterkuilen. Tussen de diepten van deze structuren bestaan nauwelijks verschillen (bijlage 3). De bodems van de waterputten en -kuilen liggen gemiddeld op een hoogte van 26.64 m +NAP waarbij de meeste waterkuilen uit de IJzertijd 5 tot 10 cm dieper dan de structuren uit de Romeinse tijd en de Volle Middeleeuwen. Ten tijde van de bewoning van het gebied zal het grondwaterpeil dus meestal boven de 26.64 m +NAP hebben gelegen. Interessanter is de diepte waarop hout herkenbaar is omdat dit een indicatie geeft voor het grondwaterpeil over lange perioden en de veranderingen hiervan. Onbeschermde hout boven de grondwaterspiegel in de bodem vormt een goede voedingsbodem voor schimmels en vergaat binnen enkele tientallen jaren.¹³ Onder de grondwaterspiegel wordt hout veel langzamer afgebroken omdat daar alleen anaerobe bacteriën hun verwoestende werk kunnen doen. De diepte onder het maaiveld van waaraf in Kerkebogten hout of houtmoolm bewaard is gebleven, is dus illustratief voor veranderingen in de grondwaterstand die plaats hebben gevonden na de aanleg van de waterputten en -kuilen. In de waterkuilen uit de Vroege- en Midden-IJzertijd wordt hout gevonden vanaf 27.00 m +NAP gemiddeld (fig. 3.6). Voor de vroege en midden-Romeinse tijd ligt dit niveau slechts enkele cm lager. De gemiddelde

¹² Schimmel 1975, 17.

¹³ Huisman/Klaassen 2009, 21-24.

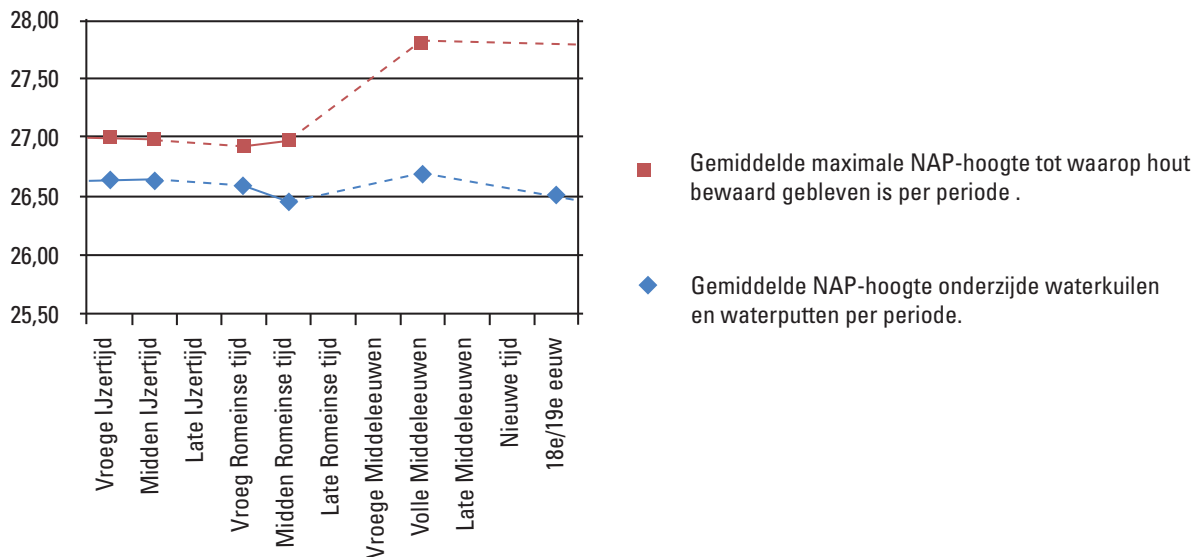

Fig. 3.6. Eersel-Kerkebogten. Veranderingen in de grondwaterspiegel op basis van het hout in de waterputten.

hoogte van waar af bij putten uit de Volle Middeleeuwen hout bewaard gebleven was, ligt met 27.80 m +NAP duidelijk dichterbij de oppervlakte.

Deze veranderingen van het grondwaterpeil hangen voor een belangrijk deel samen met de vegetatiegeschiedenis. Onder bos is het grondwaterpeil lager dan onder heide, gras en/of akker.¹⁴ In de IJzertijd en de Romeinse tijd was het gebied grotendeels boomloos maar in de Laat-Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen raakte het gebied weer bebost (15.7) zodat de grondwaterstand daalde en het daarboven liggende puthout verging. Deze situatie duurde voort totdat weer grootschalig ontbost werd in de Volle en Late Middeleeuwen. Een andere oorzaak voor het vernatten van het plangebied in de Middeleeuwen kan de aanleg van stroomafwaarts gelegen watermolens zijn. Hierdoor vindt stroomopwaarts opstuwing van het grondwaterpeil plaats.¹⁵ Langs de Kempense beken zijn in de Middeleeuwen en vroeg moderne tijd tal van watermolens gebouwd. Ook langs de Run lagen verschillende watermolens. De dichtstbijzijnde is de Stevertse Molen te Steensel/Stevert langs de Run op niet meer dan 2.5 km stroomafwaarts van het gebied.¹⁶ De Stevertse Molen wordt al vermeld in 1340 en is met enige onderbrekingen tot omstreeks 1942 in gebruik geweest.

Na eeuwen van vernatting vond in de vorige eeuw juist een verlaging van het grondwaterpeil plaats. Net als op de rest van de Nederlandse zandgronden verdwenen in de Kempen in de vorige eeuw de waterstuwende molens langs de beken. Verder zijn destijds tal van maatregelen genomen om het land droger en daarmee beter toegankelijk te maken voor moderne landbouwmachines. De afvoer van het water werd versneld door het kanaliseren en rechttrekken van de beken of sloten en een verbeterde drainage van de akkers (fig. 3.7). In 1969 is in het kader van een dergelijke normalisering de Run verlegd waardoor de ruïne van de Stevertse molen geheel droog kwam te liggen. Behalve door drainage van akkers en weiland is in de vorige eeuw steeds meer water aan de bodem onttrokken voor gebruik in landbouw en industrie.¹⁷ De verlaging van het grondwaterpeil in de tweede helft van de vorige eeuw laat zich voor Kerkebogten goed reconstrueren aan de hand van de conservering van de waterputten uit de Volle Middeleeuwen. Bij veel van deze putten is het al vergane bovenste deel van de putconstructie nog herkenbaar aan de humeuze verticale bandjes zand of houtmoolm op de plaats waar vroeger hout heeft

¹⁴ Jansen/Olsthorn 2003, 10; Peerboom/Aggenbach/Von Asmuth 2003, 152; Van der Gaast/Massop 2007, 90.

¹⁵ Stuurman/Peeters/Reckman, 1997, 28.

¹⁶ Molen 51 in de molendatabase (Ten Bruggecate nr. 2509). Zie <http://www.molens.nl>.

¹⁷ Van der Gaast/Massop 2007, 79-80.

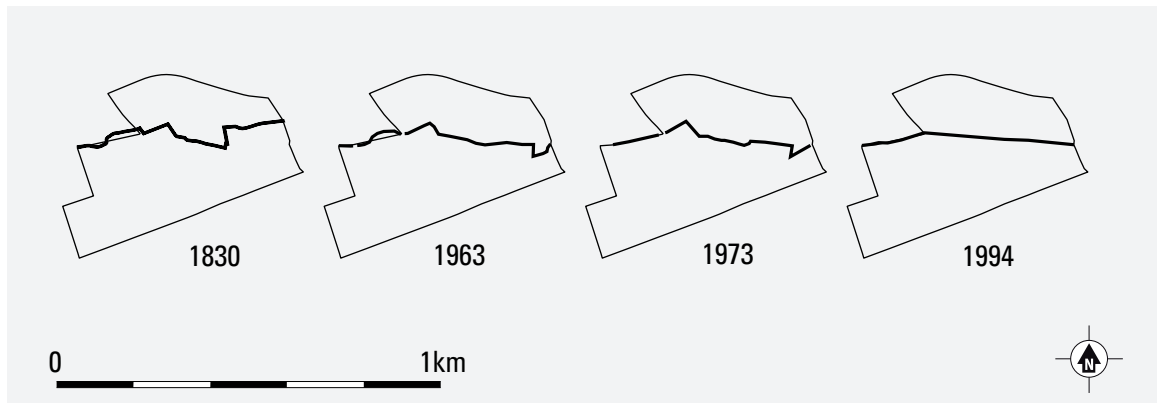

Fig. 3.7. Eersel-Kerkebogten. Veranderingen van de Kerkeloop 1830-1994.

gezet. Dit vergane hout was al zichtbaar vanaf gemiddeld 27.81 m +NAP wat 45 cm hoger is dan het niveau waarop gemiddeld het niet vergane harde hout bewaard gebleven is (figuur 3.6/bijlage 3). Omdat hout op de zandgronden boven het grondwater gewoonlijk binnen enkele tientallen jaren vergaat, kan geconcludeerd worden dat het vermolmen van dit hout direct samenhangt met de verlagingen van het grondwaterpeil in de vorige eeuw.

Opmerkelijk is dat vanaf het einde van de jaren tachtig onderkend wordt dat zowel de eerder met zoveel inspanningen bewerkstelligde versnelde afvoer van oppervlaktewater als de grondwaterpeilverlaging een afname van de biodiversiteit en problemen met wateroverlast (door de afgenomen bufferfunctie) tot gevolg hebben gehad. In reactie hierop worden de laatste jaren kosten noch moeite gespaard om een gedeeltelijke terugkeer naar de nattere situatie van voor de twintigste eeuw te bewerkstelligen.

De vraag die hier nog rest is of de in Kerkebogten liggende sloot met de naam Kerkeloop een natuurlijke beek als voorganger heeft gehad. Dit lijkt niet het geval te zijn geweest. Tijdens de opgravingen en het vooronderzoek zijn geen aanwijzingen gevonden voor een beek. Wel is op basis van de aangetroffen bodems duidelijk dat de laagste delen van het gebied altijd nat en drassig zijn geweest. Dit wordt ook bevestigd door de veldnamen die de boeren vroeger gaven aan een aantal van de hier liggende natte percelen: Dooirijt. Het prefix *dooi* betekent in het plaatselijk dialect stilstaand water terwijl *rijt* de naam is van de drassige bovenloop van een beek.¹⁸ De voorganger van de huidige Kerkeloop zal dus een in de Late Middeleeuwen of Nieuwe Tijd gegraven drainagesloot zijn geweest en geen beek.

3.4 DE MINERALE EERDLAAG. HET ES- OF PLAGGENDEK

3.4.1 ALGEMEEN

De bovenste decimeters van het bodemprofiel in Kerkebogten bestaan uit een dikke laag donkerbruin of zwart zand. De dikte van deze laag varieert sterk maar ligt meestal tussen de 50 cm en 80 cm. Het dikst is de laag in de lagere delen van het gebied zoals langs de Kerkeloop en boven een depressie op enkele tientallen meters van de Bergeijksedijk (fig. 3.8). Volgens het bekende rode boekje van de Nederlandse bodemclassificatie gaat het om een zwarte minerale eerdlaag.¹⁹ In de archeologie wordt een dergelijke laag meestal kortweg es- of plaggendek genoemd. Dit suggereert dat deze ontstaan is door plaggenbemesting wat vaak ook het geval is maar het is goed te beseffen dat de determinerende criteria bij een minerale eerdlaag de kleur en de dikte zijn en niet de genese. In het veld is immers niet te zien of deze

¹⁸ Vriendelijke mededeling Daniel Vangheluwe, 25 maart 2010. Zie ook paragraaf 4.4.

¹⁹ Bakker/Schelling 1989, 67.

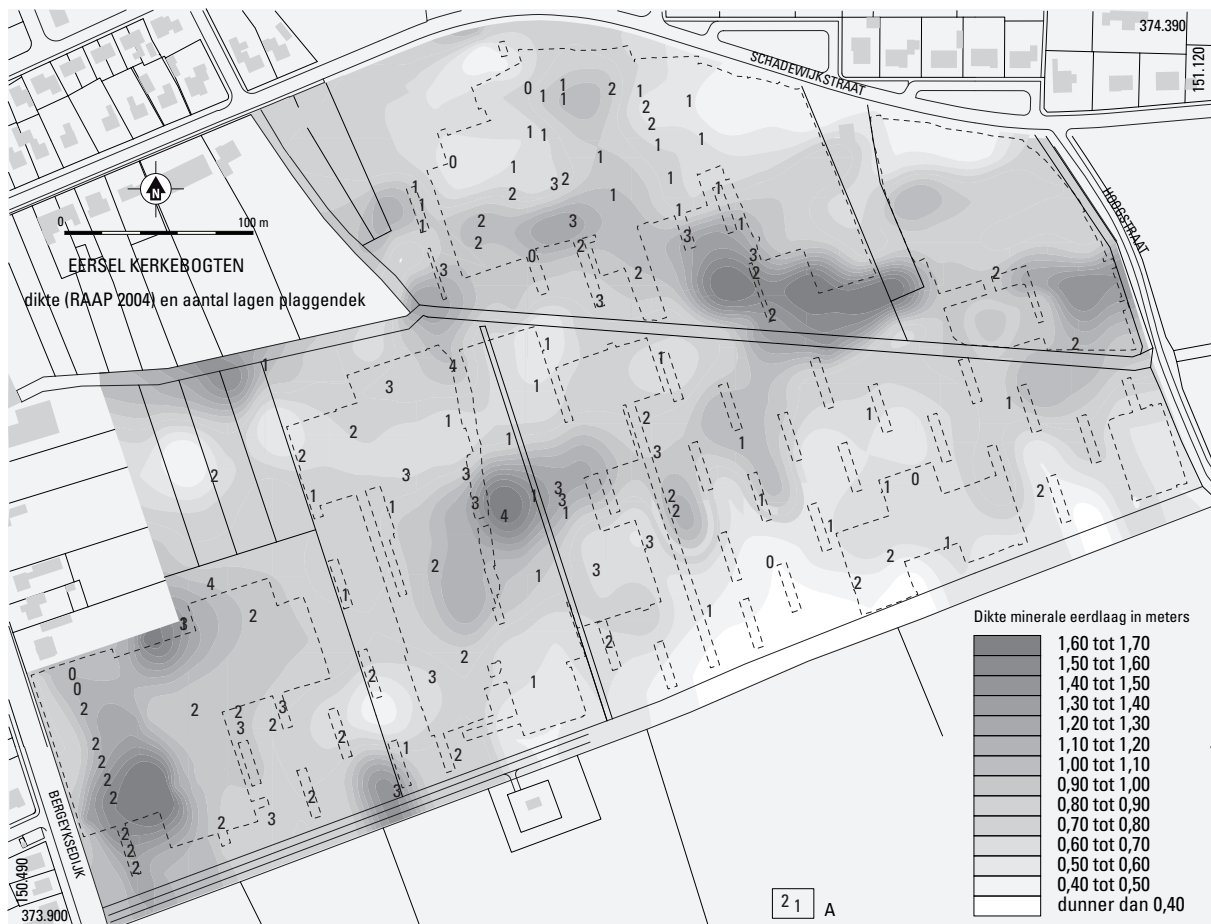

Fig. 3.8. Eersel-Kerkebogten. Dikte en aantal lagen plaggendeek. Schaal 1:4000.

laag ontstaan is door plaggenbemesting en bovendien wordt de A-horizont van de oorspronkelijke bodem van vóór de ophoging met plaggenmest ook tot de eerdlaag gerekend. Om niet teveel af te wijken van de in de archeologie gebruikelijke terminologie wordt hier verder toch gebruik gemaakt van de namen esdek en plaggendeek, ook op plaatsen waarvoor helemaal niet vaststaat dat er plaggenbemesting plaatsgevonden heeft.

3.4.2 HET PLAGGENDEK. SAMENSTELLING EN GELAAGDHEID

Voor wat betreft de samenstelling van het sediment waaruit het dek opgebouwd is, is vooral de ligging ten opzichte van de het grondwater van belang. De bovenste laag van het esdek bestaat vrijwel overal uit donkergrijs- of lichtgrijsbruin (7,5YR3/2, 10YR4/2) matig fijn tot matig grof zand dat zwak tot matig siltig en zwak humeus is. Alleen in de allernatste delen van het terrein overheersen donkere grijze tot zwarte kleuren (7,5YR3/1, 10YR2/1) en is het sediment duidelijk humeuzer. Zowel in de droger als in de nattere delen van Kerkebogten is het plaggendeek aan de onderzijde meestal donkerder dan bovenin. In de lagere delen van het terrein komt dit doordat organisch materiaal minder snel vergaat dan het aangevoerd wordt net zoals bij de eerder beschreven gooreerdgronden (3.3). Op de hogere delen is dit niet het gevolg van hoge grondwaterstanden en moet het plaggendeek onderin om een andere reden een relatief donkere kleur hebben. Aannemelijk is bijvoorbeeld dat de aard van de opgebrachte plaggen met de tijd veranderde. Als na verloop van tijd overgeschakeld wordt op plaggen met minder organisch

materiaal en meer zand zal het plaggendek naar boven toe geleidelijk lichter worden en sneller in dikte toenemen. Deze denkwijze sluit aan bij de hypothese van Spek over de non-lineaire ontwikkeling van plaggendekken.²⁰ Behalve kleur en humusgehalte verschilt ook de opbouw van het plaggendek van plaats tot plaats. Met opbouw wordt hier bedoeld het aantal lagen waaruit het plaggendek bestaat en de aard van de grenzen tussen die lagen en de ondergrens van het dek. Afgezien van de huidige bouwvoor bestaat de minerale eerdlaag in Kerkebogten meestal uit minstens twee lagen (plaat 2B). De grenzen tussen de lagen kunnen zowel scherp als geleidelijk of diffuus zijn.²¹ Dit geldt ook voor de grens tussen de minerale eerdlaag en de onderliggende bodem. Scherpe en rechte grenzen zijn vrijwel altijd het gevolg van diepere grondbewerking zoals ploegen, spitten of ontstaan door het in één keer opbrengen van een dikker pakket. De meer diffuse grenzen in het dek representeren meer geleidelijke overgangen in de aanvoer van materiaal. De combinatie van het aantal lagen in het plaggendek en de scherpte van de laaggrenzen geeft een goede indruk van de mate waarin het plaggendek vergraven is. Projectie op een kaart met de dikte van het plaggendek maakt duidelijk dat deze vergraven bodems niet alleen liggen op plaatsen waar het plaggendek dun of juist opvallend dik is (zoals te verwachten zou zijn), maar overal verspreid voorkomen (fig. 3.8). Ook een projectie op de kaart met het grondgebruik van omstreeks 1830 is weinig verklarend. Wel is bekend dat het gebied in de jaren zestig van de vorige eeuw ruilverkaveld is. Het is aanlokkelijk om het grondverzet, waarmee de herverkaveling gepaard ging, aan te wijzen als de oorzaak voor de gelaagdheid en scherpe grenzen in het plaggendek van Kerkebogten. Dat tijdens de ruilverkaveling de laatste greppels en houtwallen van het historische kavelpatroon zijn verwijderd, staat in ieder geval vast. Anderzijds is het opmerkelijk dat juist de huidige bouwvoor gekenmerkt wordt door allerlei 20ste-eeuws afval zoals machineonderdelen, verpakkingen en speelgoed, terwijl deze niet gevonden worden in de onder de bouwvoor gelegen lagen van het esdek. Veel van de lagen en scherpe grenzen moeten dan ook al ontstaan zijn vóór de ruilverkaveling van de vorige eeuw.

3.4.3 HET PLAGGENDEK. DATERING

Om eventuele verschillen in de datering van het plaggendek aan het licht te brengen is in Eersel een beperkt chronostratigrafisch onderzoek van het plaggendek uitgevoerd. Daarnaast geven de archeologische resten onder het dek een *terminus post quem* datering voor het begin van de ophoging van het plaggendek. Omdat de bij toeval uit putrandprofielen stekende scherven en de aanlegvondsten vrijwel nooit een bevredigend beeld geven van de datering van het plaggendek wordt dit dek soms laagsgewijs gezeefd. Dit kan kleinschalig met de hand maar ook langs mechanische weg met een graafmachine en schudzeef. Groot voordeel van gemechaniseerd chronostratigrafisch onderzoek is dat op deze wijze grote hoeveelheden grond kunnen worden verwerkt. Nadeel is dat het (veel) moeilijker is om de lagen van elkaar gescheiden te houden en dat kleinere vondsten op deze wijze ongezien kunnen verdwijnen. De grootschalige gemechaniseerde methode geeft daarmee vooral representatieve resultaten als sprake is van een plaggendek dat zich kenmerkt door een redelijk homogene samenstelling uit één of hooguit twee lagen. In Eersel-Kerkebogten bleek de opbouw van het plaggendek echter sterk te variëren (3.4.2). Ook op korte afstanden van minder dan enkele tientallen meters varieerde het aantal lagen en hun samenstelling. Derhalve is in Kerkebogten gekozen om telkens één vierkante meter voorzichtig handmatig te verdiepen en de vondsten per laag te bergen (plaat 2C). De op deze wijze te onderzoeken locaties zijn ter plekke gekozen op grond van de opbouw van het esdek en de spreiding over het gebied waardoor een goed beeld verkregen is van variatie in opbouw en datering van het plaggendek. De keuze om vakjes van een vierkante meter en niet van bijvoorbeeld 4 bij 4 m handmatig te zeven (wat nog beter zou

²⁰ Spek 1992, 84-85; Spek 2004, 842-844.

binnen < 0.3 cm, geleidelijk binnen 2 cm en diffuus binnen 20 cm.

²¹ NEN 5104 is hierbij richtinggevend: *scherp* overgang

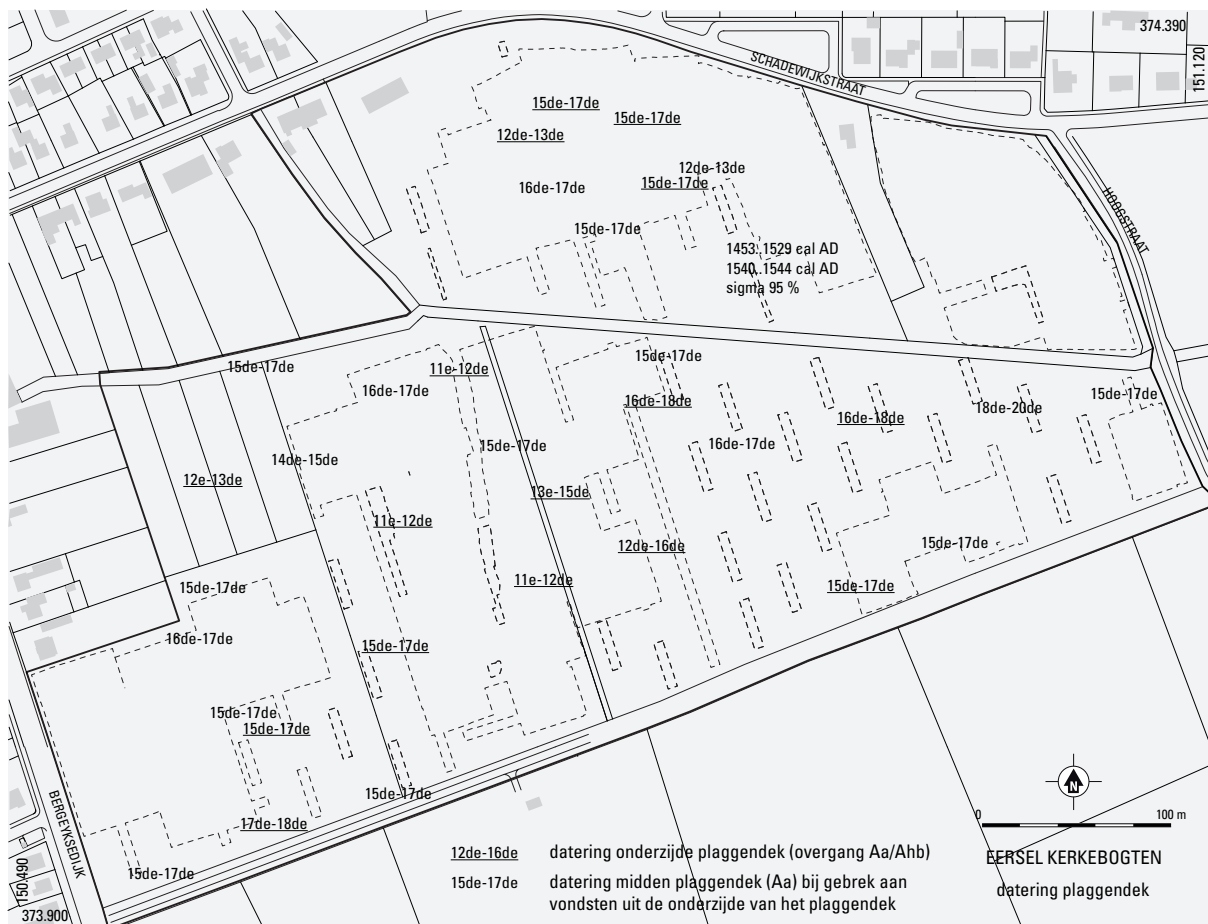

Fig. 3.9. Eersel-Kerkebogten. Datering aardewerk onderzijde plaggendek. Schaal 1:4000.

zijn) kwam voort uit kostenoverwegingen.²² Chronostratigrafisch onderzoek van een plaggendek in een gebied dat zo groot is als Kerkebogten is namelijk een uiterst kostbare en arbeidsintensieve zaak. In totaal zijn uiteindelijk 38 zeefvakken van een vierkante meter onderzocht. Vondsten uit de huidige ploegvoor zijn niet meegenomen in het onderzoek. In figuur 3.9 zijn de uitkomsten van het chronostratigrafisch onderzoek samengevat. Slechts enkele van de zeefvakken bleken geheel vrij van dateerbaar vondstmateriaal en bij de helft van het aantal zeefvakken was de onderste laag van het plaggendek vondstvrij maar is wel op een hoger niveau in het plaggendek dateerbaar materiaal gevonden. Hoewel uit bijna ieder zeefvak ook ouder aardewerk geborgen is, dateren de jongste vondsten van de basis van het esdek uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Meestal gaat het daarbij om rood geglazuurd aardewerk en/of steengoed uit de 14de-16de eeuw. Daarnaast zijn op verschillende plaatsen vondsten uit de 16de-18de of zelfs 18de-20ste eeuw aan het licht gekomen. Slechts bij enkele van de onderzochte vakken dateert het jongste materiaal uit de onderzijde van het plaggendek uit de Volle Middeleeuwen. Deze scherven zijn echter niet afkomstig van plaggenbemesting maar komen uit de onder het esdek liggende grondsporen uit die periode. Uit een zeefvak ten noorden van de Kerkeloop is een uit het midden van het plaggendek afkomstige verkoold graankorrel ¹⁴C-gedateerd. Ook deze kwam uit op de 15de/16de eeuw (1453-1529 cal AD; 1540-1544 cal AD bij 2 σ). Op basis van de vondsten moet de onderste laag van het plaggendek op de meeste plaatsen zeker tot in de 15de-16de eeuw onder de ploeg hebben gelegen. Dit betekent dat de werkelijke ophoging van het plaggendek pas na die tijd heeft plaatsgevonden.

²² Groenewoudt 2004, 152.

Op basis van vele publicaties en bijeenkomsten kan worden vastgesteld dat plaggendekken momenteel volop in de belangstelling staat. Echter, de interesse voor onderzoek van het plaggendek is binnen de archeologie een relatief recent fenomeen. Twee oudere opgravingen waarbij het plaggendek zelf ook onderwerp van onderzoek was vonden plaats in Dommelen en op de Hooidonkse Akkers bij Son en Bruegel.²³ Tijdens deze opgravingen werd onderin het plaggendek structureel aardewerk uit de 14de/15de eeuw gevonden. Enkele jongere scherven op hetzelfde niveau brachten de auteurs in verband met verplaatsing door bioturbatie. Wat minder lang geleden vond een grootschalig esdekonderzoek plaats op zes locaties bij Lieshout. Hier werd het plaggendek gescheiden in twee lagen om deze vervolgens machinaal te zeven. Evenals bij Son en Bruegel dateerden de oudste vondsten uit de 14de/15de eeuw.²⁴ Onderzoek in Tilburg wijst eveneens op een begin van de ophoging in de 15de eeuw.²⁵

²³ Theuws/Verhoeven/Van Regteren Altena 1988; Bakels 1988.

²⁴ Van Doesburg/Groenewoudt 2005, 63-66.

²⁵ Dijk/Kleij/Peeters 1994.

4 HISTORISCHE CONTEXT EN CULTUURLANDSCHAP

4.1 ERESLO. DE OUDSTE VERMELDING

Eersel wordt voor het eerst vermeld in een oorkonde uit het jaar 712. De oorkonde zelf is niet bewaard gebleven, maar is overgeleverd als afschrift in het *Liber Aureus* (gouden boek) van de abdij van Echternach dat dateert uit 1191. In de oorkonde geeft ene Aegilbertus zijn bezittingen in Eersel aan Willibrordus, bisschop van Utrecht en abt van Echternach. Dit bezit omvatte een hoeve (*sala*), een centrale hof (*curticle*), vier bijhoeven (*casatae*) en drie slaven met vrouwen en kinderen. Deze bezittingen liggen te Eresloch (verbastering van Ereslo, later Eersele en Eersel) in de Pagus Texandrië.

Waar deze bezittingen precies hebben gelegen is niet duidelijk. Door de bekende Brabantse historicus Kakebeeke is in het verleden wel gesuggereerd dat de centrale hoeve aan de zuidwestkant van Eersel zou kunnen liggen op een plaats die vanouds bekend staat onder de naam 'Het Hofke'.²⁶ Een meer aanneemelijke locatie voor de *curtis* is het gebied rond de Wilibrorduskerk ten noordwesten van Kerkebogten. De kerk wordt betrekkelijk laat (1308) vermeld maar de banden met Echternach (begevingrecht, tiendheffing) kunnen op een oudere – mogelijk vroegmiddeleeuwse – oorsprong duiden. Ook het tufsteen in het laat-middeleeuwse kerkgebouw kan wijzen op hergebruik van materiaal dat afkomstig is van een oudere Romaanse voorganger. Of hieraan weer een houten voorganger vooraf is gegaan, is onbekend.

De bijhoeven uit de schenkingsacte moeten in de wijdere omgeving hebben gelegen. Kakebeeke noemt onder meer Schadewijk en de Hertsheuvelse Hoef in het zuiden van Eersel. Stokkelen (Stoclo) is wat hem betreft een minder goede kandidaat omdat daar geen oud bezit van Echternach bekend is.

4.2 EERSEL IN DE LATE MIDDELEEUWEN

De periode tussen 712 en de Late Middeleeuwen zijn in het duister gehuld wegens gebrek aan schriftelijke overleveringen uit die tijd. In meer algemene zin is bekend dat het de hertog van Brabant in de loop van de 13de eeuw lukte om zijn territorium in noordelijke richting uit te breiden.²⁷ In de 13de en 14de eeuw maakte het hertogdom Brabant een tijdperk van bloei door. Mede dankzij de opkomende steden en de gewijzigde machtsverhoudingen begon zich in de Kempen iets van een markteconomie te ontwikkelen. In de periode daarvoor was de agrarische productie vooral gericht op zelfvoorziening en afdracht aan de lokale grondheer.²⁸ Ook Eersel en omgeving deelden in de toegenomen welvaart die onder meer terug te zien is in de bouw van de kerk en toren evenals de kerktorens van Steensel en Duizel. In deze periode deed zich ook een verandering in het kloosterbezit voor. Ver naar het zuiden gelegen kloosters zoals Echternach stonden bezit, of althans het vruchtgebruik daarvan, af aan dichterbij gelegen kloosters zoals Tongerlo en Postel. Ook in deze eigendomsverschuivingen blijkt de hertog van Brabant een rol te hebben gespeeld. In ieder geval vormde Eersel al vroeg een centrale plaats in het gebied. Zo kreeg het dorp in 1325 van de hertog de rechten van *Vrijheid*. Dit betekende dat de bewoners voortaan zelf hun bestuurders mochten aanwijzen.

In deze periode onderging ook het nederzettingpatroon grote veranderingen. Dit wordt weerspiegeld in het typisch Brabants verschijnsel van de alleenstaande kerken en/of kerkhoven buiten de historische dorpskernen. Ook de direct naast het plangebied gelegen St. Willibrord kerk heeft eeuwenlang tamelijk geïsoleerd op de akker gelegen. Dit is bijvoorbeeld te zien op de kadastrale Minuut van 1832 waar de kerk afgebeeld is bij 't Kerkhof (plaat 6). Het verschijnsel van de alleenstaande kerken werd oorspronke-

²⁶ Kakebeeke 1989, 42.

²⁸ Theuws 1989, 200–201.

²⁷ De Bont 1993, 74; Theuws 1989, 192.

lijk verklaard vanuit de gedachte dat de bewoners van omringende dorpen en gehuchten overeen waren gekomen om gezamenlijke kerk op een centraal punt tussen de nederzettingen te bouwen. Dankzij archeologisch onderzoek in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw weten we inmiddels echter dat deze gedachtegang niet juist is. Oorspronkelijk vormden deze kerken immers wel degelijk het centrum van een nederzetting. Dat zij later geïsoleerd kwamen te liggen is een gevolg van een verplaatsing van de boerenerven. Het algemene beeld voor de Kempen is nu dat de nederzettingen inclusief kerken vanaf de Karolingische tijd tot in de 12de eeuw op de hoogste delen van de dekzandruggen lagen om vervolgens verplaatst te worden naar de middelhoge delen van het landschap langs de randen van de beekdalen.²⁹ Deze verplaatsing van de nederzettingen zorgde voor een geheel nieuwe nederzettingsstructuur. Dit verklaart ook waarom in de latere historische bronnen en op de oudste kadasterkaarten niets of nauwelijks iets te vinden valt over de middeleeuwse nederzettingen die nu regelmatig tijdens opgravingen aan het licht komen.

4.3 LANDBOUW IN DE LATE MIDDELEEUWEN EN NIEUWE TIJD

Op plaat 6 staan voor Eersel en de directe omgeving de situatie van omstreeks 1830 aangegeven. Dat we het grondgebruik en bebouwingspatroon van 1832 zo nauwkeurig kunnen reconstrueren hebben we te danken aan de gegevens van het oudste kadaster. Uiteraard kan deze situatie niet zonder meer teruggeprojecteerd kan worden tot ver in de Middeleeuwen. De kadasterkaart geeft echter wel een goede indruk van het vroegere nederzettingpatroon en het traditionele grondgebruik van vóór de mechanisatie en introductie van de kunstmest.

Het dorp Eersel bestond in 1832 nog slechts uit een bewoningslint langs beide zijden van De Markt. De afstand van deze laatste locatie tot de St. Servatiuskerk bedraagt ongeveer 800 m, de afstand tot de opgraving 1000 meter. Verder lagen op kortere afstand van Kerkebogten de gehuchten Schadewijk, Hoogstraat, Rosheuvel en Stokkelen die ieder bestonden uit enkele vrijliggende boerderijerven. De bevolkingsdichtheid was naar huidige maatstaven uitzonderlijk laag: in de gemeente Eersel woonden omstreeks 1800 niet meer dan 964 mensen.

Op het kaartblad vallen direct de uitgestrekte akkercomplexen op. Deze lagen op de hoogste delen van de dekzandrug. De akkers zijn inmiddels vrijwel geheel onder de dorpsuitbreidingen van na 1950 verdwenen maar vormden vroeger de ruggengraat van de gemengde agrarische bedrijfsvoering. In lichtgroen zijn de relatief lage natte delen in het landschap aangegeven zoals de beekdalen. Deze waren niet geschikt om te akkeren en werden daarom gebruikt als hooi- en/of weiland. Ook de heide was relatief nat en alleen na grote investeringen bruikbaar als akker. Toch speelde de heide een zeer belangrijke rol in de toenmalige gemengde agrarische bedrijfsvoering. De heide behoorde tot de woeste gronden waar onder meer schapen en ander vee werden geweid en plaggen werden gestoken. De laatsten werden gemengd met dierlijke mest op de akkers gebracht om de vruchtbaarheid daarvan op peil te houden. Op de akkers, zoals die van Kerkebogten, kwam dus aarde terecht die afkomstig was uit de wijde omgeving. Door deze plaggenbemesting ontstond na verloop van tijd de kenmerkende dikke laag humeuze bovengrond die eerder aan de orde is geweest in paragraaf 3.4.

Direct voorafgaand aan het onderzoek was Eersel Kerkebogten voornamelijk in gebruik als akker. Ten noorden van de Kerkeloop lagen een boomkwekerij en een complex met volkstuintjes. Langs de Schadewijkseweg lagen verschillende tuinen en een weide met daarop schapen. Een rechte sloot – de Kerkeloop – doorsneed het gebied van zuidoost naar noordwest.

²⁹ Theuvs 1989, 181-182.

A

B

C

D

E

Plaat 1. Eersel-Kerkebogten. Bodemprofielen.

A Brabantse leem tussen het esdek en afzettingen van Sterksel.

B Onregelmatige leemstructuren in zand als gevolg van cryoturbatie.

C Onderkant moderpodzolgrond in dekzand.

D Rode moderpodzol in dekzand.

E Gooreerdgrond in dekzand.

A

B

C

Plaat 2. Eersel-Kerkebogten. Bodem en plaggendek.

A Intacte veldpodzol in dekzand onder een geëgaliseerde depressie in het hoog gelegen westen van Kerkebogten. De vlekkelig roodbruine BC van de veldpodzol stopt vrij abrupt op een aan de basis van het profiel gelegen leemlaag.

B Meerdere lagen en scherpe grenzen in het plaggendek.

C Chronostratigrafisch onderzoek van het plaggendek.

A

B

C

D

Plaat 3. Eersel-Kerkebogten. Enkele bewoningssporen uit de IJzertijd en Romeinse tijd.

A Potje met verbrand dierlijk bot uit huis 501.

B Waterkuil 309. Op de bodem werd onder meer een houten wielnaaf aangetroffen.

C Waterput 811

D Waterput 818

A

B

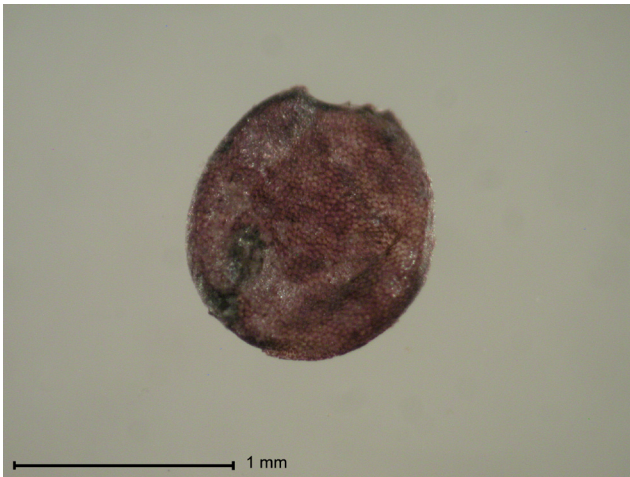
C

Plaat 4. Eersel-Kerkebogten. Enkele bewoningssporen uit de Middeleeuwen.

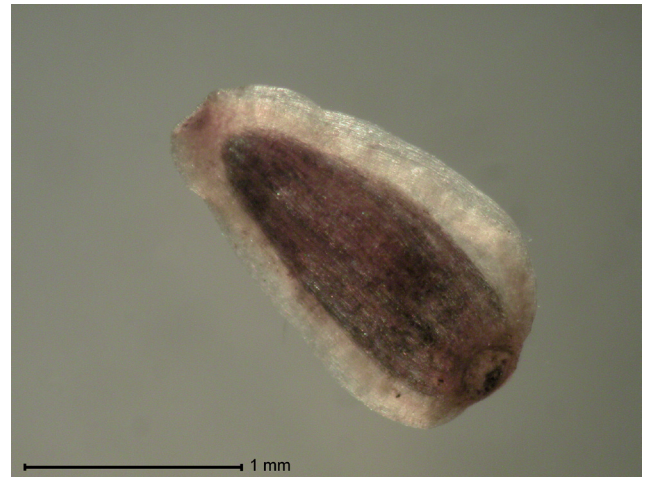
A waterputten 236 en 237 in profiel en vlak.

B waterput 236 detail in vlak.

C Karrensporen in het esdek.

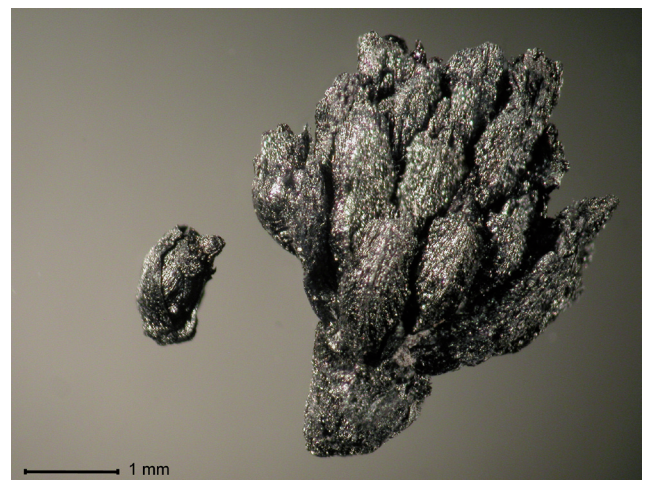
A

B

C

D

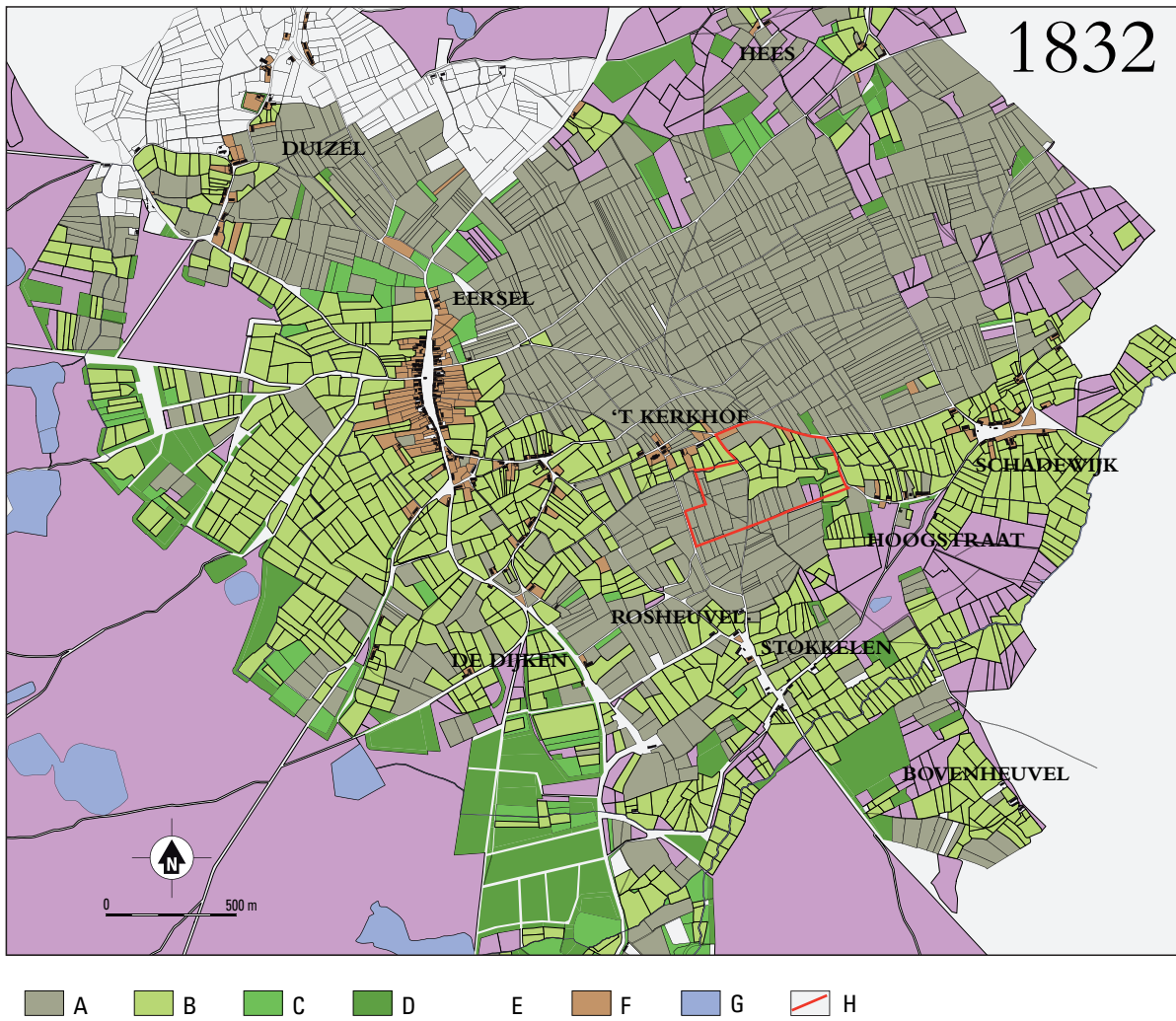
Plaat 5. Eersel-Kerkebogten. Enkele voorbeelden van de aangetroffen zaden.

A Zaad van klein tasjeskruid (*Teesdalia nudicaulis*).

B Zaad van wilde bertram (*Achillea ptarmica*).

C Zogenaamde "kaboutermutsjes" met zaad/vrucht.

D Zogenaamde "kaboutermutsjes": verkoold bloemhoofd/splitvrucht en los "mutsje" met zaad/vrucht.

Plaat 6. Eersel-Kerkebogten. Eersel en omgeving volgens de kadastrale minuut van 1832.

A akker; B hooiland; C hakhout; D bos; E heide; F moestuin; G moeras of water; H plangebied.

Plaat 8. Eersel-Kerkebogten. Enkele impressies van het opgraven van waterputten.

De naamgever van het nieuwbouwplan *Kerkebogten* heeft zich zonder twijfel laten inspireren door de veldnamen op de oudste kadastrale Minuut (1832). Op deze kaart staan echter alleen de veldnamen aangegeven die de landmeters destijds min of meer bij toeval hebben opgenomen op hun schetskaarten. Voor de meeste veldnamen zijn we echter aangewezen op andere, minder toegankelijke bronnen. Het verzamelen van veldnamen en vooral het lokaliseren daarvan is dan ook een tijdrovende bezigheid. Voor het ten zuiden van Eersel gelegen Bergeijk is deze belangrijke bron kort geleden ontsloten via een lijvige publicatie, geschreven door enthousiaste lokale amateurhistorici.³⁰ Analooq aan dit veldnamenonderzoek worden op dit moment ook de Eerselse veldnamen in kaart gebracht door de Heemkundige Studiekring De Acht Zaligheden. Ondanks dat dit onderzoek nog in volle gang is, zijn de leden van deze werkgroep zo vriendelijk geweest om alvast wat informatie ter beschikking te stellen.³¹ In plaat 7 zijn de door de heemkundekring verzamelde veldnamen geprojecteerd op de oudste kadasterkaart van 1832.

De veldnamen zijn vaak generaties lang doorgegeven en kunnen dus een eerste indruk geven van het vroegere gebruik van een perceel. Kanttekeningen daarbij is dat vaak niet duidelijk is in hoeverre de veldnamen betrekking hebben op de middeleeuwse situatie.

Een veelvuldig in het plangebied voorkomende veldnaam is *dooien rijt*. Het *dooien*, oftewel *dode* werd in Eersel en omgeving gebruikt voor stilstaand water en *rijt* is de naam van de bovenloop van een beek.³² De veldnaam wijst dus op natte, drassige omstandigheden. Als we vergelijken met de hoogtekaart van het pleistocene oppervlak (fig. 3.4) blijken deze percelen inderdaad grotendeels in de natte laagte van de Kerkekoop te liggen. Alleen de ten westen van de oude zandweg naar Stokkelen gelegen dooienrijt-percelen liggen op een plaats waar deze de lading juist niet dekt. Hier liggen juist de hoogste en droogste gronden van het gebied, iets dat ook blijkt uit de onder het plaggendek waargenomen moderpodzolgrond.

De naam akker heeft in Brabant dezelfde betekenis als elders es, eng, enk of kouter. Hier liggen de gedurende meerdere eeuwen intensief gebruikte akkers. Het *bogt* uit *Kerkebogten* of *De Bogt*, was een in Noord-Brabant veel gebruikte naam voor een met met een staketsel afgebakende ruimte voor het vee.³³ De percelen met deze naam liggen vooral op de overgang van de lage naar de hogere delen van het terrein. Verder ligt het perceel met de naam padakker inderdaad op een plaats waar in 1832 een voetpad richting kerk ging (kerkepad).

³⁰ Vangheluwe/De Nooijer/Knaepen/Biemans 2009.

³¹ Vriendelijke mededeling Daniel Vangheluwe, 26 maart 2010.

³² Vangheluwe 2010 (in druk). Deze auteur stelde een

conceptartikel ter beschikking dat binnenkort zal verschijnen in het blad *de Rosdoek* van Heemkundige Studiekring de Acht Zaligheden te Eersel.

³³ Schönfeld 1950, 130.

In dit hoofdstuk komen de vindplaatsen, hun ligging en datering in algemene zin aan bod. Op de toewijzing van individuele structuren aan specifieke perioden of vindplaatsen zal verderop in het rapport en catalogus worden ingegaan. Verder komen in dit hoofdstuk algemene aspecten van de datering aan de orde.

5.1 DE VINDPLAATSEN IN KERKEBOGTEN

In Kerkebogten zijn in totaal omstreeks 7500 antropogene grondsporen gevonden waarbinnen 403 structuren zijn onderscheiden.³⁴ Tijdens de opgraving en de uitwerking daarvan is zoveel mogelijk geprobeerd de sporen en structuren in te delen naar archeologische periode en zijn tevens vindplaatsen gedefinieerd. Daarbij is de zonering, zoals gebruikt tijdens het vooronderzoek, steeds meer losgelaten omdat deze niet goed meer paste bij de daadwerkelijk gevonden vindplaatsenspreiding. In de nieuwe indeling zijn de vindplaatsen zoveel mogelijk geassocieerd naar plaats en periode (fig. 5.1).

Vindplaats 1 geeft het areaal aan waar tijdens het veldwerk verspreide vondsten uit de vroege prehistorie (Paleolithicum-Neolithicum) zijn gedaan. Hierin is geen duidelijke concentratie te ontdekken zodat vindplaats 1 overeen komt met het gehele plangebied.

De vindplaatsen 2 en 3 bestaan uit grafmonumenten uit de Midden Bronstijd die werden aangetroffen in zone A en B-zuid (vergelijk fig. 2.2 en 5.1). Op vindplaats 2 zijn naast het grafmonument uit deze periode ook enkele losse kuilen aangetroffen.

De vindplaatsen 4 tot en met 8 dateren uit de IJzertijd. Deze indeling is niet onwillekeurig omdat eigenlijk over het gehele gebied verspreid ijzertijdsporen zijn gevonden. Dit geldt vooral voor de spiekers omdat deze moeilijk te dateren zijn en zowel in de hele IJzertijd als in de Romeinse tijd voorkomen. Ook als we de spiekers buiten beschouwing laten, is de indeling niet altijd even scherp. De nu gekozen afbakening is in eerste instantie gebaseerd op de aanwezigheid van grotere gebouwen of erven. Zo ligt op vindplaats 4 een huisplattegrond uit de Vroege- en/of Midden IJzertijd met verspreid liggende kuilen en spiekers die uit dezelfde tijd kunnen dateren. Op vindplaats 5 liggen twee grotere plattegronden uit de Midden en/of Late IJzertijd met een aantal spiekers, dat dicht bij de gebouwen ligt. Vindplaats 6 ligt in het uiterste noordoosten van de opgraving en bestaat uit drie plattegronden van huizen of schuren, verschillende waterkuilen en een groot aantal spiekers. De spiekers kunnen zowel uit alle deelperioden binnen de IJzertijd als uit de Romeinse tijd stammen: in de kuilen van de spiekers is maar weinig dateerbaar aardewerk gevonden en de conservering van alle sporen is hier buitengewoon goed dankzij de hoge grondwaterstanden. Onder drogere omstandigheden kunnen Romeinse en oudere kuilen soms van elkaar onderscheiden worden aan de hand van de mate van bodemvorming in de sporen, maar dat gaat hier niet op. De vindplaatsen 7 en 8 zijn onderscheiden om de hier verspreid liggende spiekers en kuilen te kunnen beschrijven. In beide vindplaatsen liggen dichte concentraties bewoningssporen en greppels uit de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd zodat de hier gevonden sporen uit de IJzertijd zeker geen representatief beeld geven van oorspronkelijke situatie in de IJzertijd.

Vindplaats 9 omvat de structuren uit de Romeinse tijd in het noorden van Kerkebogten. Aanvankelijk lagen deze verdeeld over zone B-noord en zone D. De gevonden structuren dateren uit verschillende perioden binnen de Romeinse tijd. In het oosten zijn enkele gebouwen gevonden die dateren uit de

³⁴ Voor een overzicht van de gevonden structuren zie tabel 19.1.

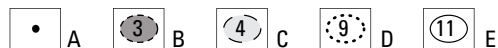

Fig. 5.1. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de vindplaatsen. Schaal 1:4000.

A vuursteenvondsten; B vindplaatsen uit de Midden Bronstijd; C vindplaatsen uit de IJzertijd; D vindplaatsen uit de Romeinse tijd; E vindplaatsen uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Late IJzertijd/vroeg-Romeinse tijd. Structuren uit de midden-Romeinse tijd zijn zowel in het oosten als in het westen gevonden. Van het westdeel van deze vindplaats is bekend dat deze zich ook ten noorden van de Schadewijkstraat voortzet. Daar is namelijk Romeins aardewerk gevonden tijdens de bouw van enkele woonhuizen. Verder zal een aantal van de onder de vindplaatsen 7 en 8 gecatalogiseerde spiekers feitelijk uit de Romeinse tijd dateren.

De vindplaats 11 bestaat uit een zo op het oog afgezonderd gelegen erf uit de Volle Middeleeuwen, gelegen langs de Bergeijksedijk. Het gaat om een bootvormige gebouwplattegrond met waterput en enkele losse kuilen en greppels. Twee exemplaren van het onder vindplaats 1 gedocumenteerd vuursteengereedschap zijn afkomstig uit de paalkuilen van het hier liggende middeleeuwse gebouw.

De vindplaatsen 12 en 13 bestaan uit twee agrarische gehuchten uit de Volle Middeleeuwen. Deze bewoningskernen waren van elkaar gescheiden door de Kerkeloop. Vindplaats 12 ligt ter hoogte van zone B-zuid van het vooronderzoek en vindplaats 13 ligt in B-noord.

Vindplaats 14 omvat net als vindplaats 1 het gehele gebied. Onder vindplaats 14 zijn de over het gehele gebied verspreid liggende sporen gedocumenteerd van het agrarisch gebruik van na de Volle Middeleeuwen.

De enige vindplaats uit de Nieuwe Tijd die apart belicht wordt omvat de resten van een hopplantage uit de 16de/17de eeuw gesitueerd in het uiterste zuidoosten van het terrein (vindplaats 14).

5.2 DATERING. ALGEMENE OPMERKINGEN

In de hiernavolgende hoofdstukken en in de catalogus wordt de datering van de verschillende structuren uitvoerig besproken. In deze paragraaf volgen enkele algemene opmerking over de methoden van dateren.

Voor het dateren van de grondsporen en structuren gelden verschillende criteria. Zo is bij de meeste gebouwplattegronden al aan de vorm te zien in welke tijd deze ongeveer geplaatst moeten worden. Een tweede dateringmogelijkheid betreft het uit de gebouwen, kuilen en greppels afkomstige vondstmateriaal, met name aardewerk. Eigenschappen van aardewerk, waaronder vorm, versiering en bakwijze, geven aanwijzingen over de ouderdom. Hierbij moet wel bedacht worden dat voor de meeste sporen geldt dat de aanwezigheid van vondsten in belangrijke mate bepaald is door toeval omdat deze gevuld zijn met nederzettingsafval dat in verschillende dichtheden rondslingerde. Dit betekent dat de meeste vondsten ouder zijn dan de structuren waaruit ze zijn geborgen. Daarbij moet uiteraard nog wel rekening worden gehouden met de aard van de structuur. Zo geeft uit greppels en waterkuilen afkomstig vondstmateriaal alleen een *terminus post quem* voor het opvullen. Een herhaaldelijk opgeschoonde greppel kan in principe decennia of zelfs eeuwen achtereen in gebruik zijn geweest. Dit geldt tot op zekere hoogte ook voor andere open structuren zoals (water-)kuilen. In veel kuilen, spiekers en greppels wordt echter helemaal geen dateerbaar materiaal gevonden zodat dan uitgegaan moet worden van de kleur, begrenzingen en structuur van de spoorvullingen. De sporen uit de Middeleeuwen en de postmiddeleeuwse periode worden gekenmerkt door relatief heldere kleuren en grenzen waardoor nog tal van details kunnen worden waargenomen. Zo is te zien of de spoorvullingen of delen daarvan gelaagd, gebrokt of juist homogeen zijn. Oudere grondsporen zijn langer blootgesteld aan bodemvorming en worden daarom doorgaans gekenmerkt door een sterk gehomogeniseerde en vervaagde opvulling met fletse kleuren en diffuse grenzen. Dit is echter geen wet van Meden en Perzen: onder natte omstandigheden kunnen ook oudere sporen opvallend krachtig gekleurd en scherp begrenst zijn waardoor deze op het eerste gezicht veel jonger lijken.

5.3 DENDROCHRONOLOGIE

Tijdens opgraving en uitwerking zijn in totaal 36 houtmonsters opgestuurd voor dendrochronologisch onderzoek. Dendrochronologisch onderzoek is gebaseerd op de variërende breedte van de jaarringen van bomen. Daarbij is iedere jaarring karakteristiek voor een jaar. Inmiddels zijn op deze wijze curven ontwikkeld tot ver voor onze jaartelling. Voldoende dik hout – bij voorkeur eiken – kan daarmee soms tot op het kapseizoen nauwkeurig worden gedateerd. De monsters zijn onderzocht door het Nederlands Centrum voor Dendrochronologie / Stichting RING te Amersfoort.³⁵ Uiteindelijk bleken slechts acht van de monsters geschikt voor een dendrochronologisch datering (tabel 5.1).

Zes van de acht dateerbare monsters zijn afkomstig uit vier inheems-Romeinse structuren. Eén van die monsters is afkomstig van een middenstijl van een woongebouw (810). De datering van waterput 306 heeft betrekking op een van de wandplanken van de bekisting. Waterkuil 811 is een soort kruising tussen een waterkuil en een ondiepe waterput met op de bodem de resten van een houten ton waarvan de duigen naar buiten gedrukt zijn. Van twee van de duigen is een houtmonster gedateerd. Beiden zijn afkomstig van een boom die in het najaar 28 na Chr. moet zijn geveld. Ook waterkuil 818 is een inloopkuil geweest met op de bodem de van binnen naar buiten gedrukte resten van een houten beschoeiing. Hiervan zijn twee plankjes gedateerd die afkomstig zijn van bomen die gekapt zijn omstreeks 92 na Chr.

³⁵ Interne rapporten RING 2006045, 2006059, 2006092, 2007004 en 2009008.

nr.	dendrocode	veldatum	zekerheid datering (%)	referentiecurve	soort structuur
236	EKB00120	na 1265 AD +/- 6	99.50	DENSA301	waterput
250	EKB00080	in 1141 AD +/- 4	99.00	NLGRON02	waterput
306	EKB00131	na 163 AD	99.50	NLVLAA01	waterput
810	EKB00030	na 111 AD +/- 6	99.99	EKB4+6	huis
811	EKB00141	28 AD	99.99	NLVLAA01	waterkuil
811	EKB00181	28 AD	99.99	EKB0014	waterkuil
818	EKB00060	in 93 AD +/- 1	99.99	EKB0004	waterkuil
818	EKB00061	in 92 AD +/- 1	99.50	NLVLAAN01	waterkuil

Tabel 5.1 Eersel Kerkebogten. Dendrochronologisch gedateerde houtmonsters.

De twee overige gedateerde monsters zijn afkomstig van boomstamwaterputten uit de Volle Middeleeuwen. In totaal zijn 17 monsters van middeleeuwse boomstamwaterputten ingestuurd. Een probleem met betrekking tot houtmonsters van uitgeholde boomstammen is de beschikbaarheid van slechts een relatief klein aantal jaarringen, wat de kans op een succesvolle datering aanzienlijk verkleint. Toch is gekozen om deze monsters in te sturen. Omdat de tijdsspanne waarin deze waterputten gebruikt zijn vrij klein is, is het in theorie mogelijk om de verschillende sequenties aaneen te leggen zodat op die manier een relatieve chronologie voor de bewoning uit de Volle Middeleeuwen ontstaat. Het combineren van de verschillende monsters leverde voor Kerkebogten echter geen bevredigend resultaat op. Wel bleek het hout van twee boomstampotten (236, 250) dik genoeg om deze los van elkaar te dateren.

5.4 ¹⁴C DATERINGEN

Tijdens de eerste veldwerkcampagne en in de periode van primaire uitwerking daarna zijn in totaal negen monsters via de ¹⁴C methode gedateerd. De ¹⁴C methode meet de ouderdom van organisch materiaal door te kijken naar het verval van koolstofatomen. Het is gewoonlijk minder precies dan een op dendrochronologisch onderzoek gebaseerde datering maar ook hout met te weinig jaarringen of ander organisch materiaal dan hout kunnen op deze wijze worden gedateerd. De ruwe dateringen moeten wel eerst gekalibreerd worden omdat de ¹⁴C concentratie in de atmosfeer de afgelopen 50.000 jaar niet constant is geweest. Door de veranderlijke ¹⁴C concentratie zijn er echter ook perioden waarvoor deze dateringsmethode minder geschikt is. De dateringen vonden plaats bij het Centrum voor Isotopenonderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen en de calibratie van de dateringen gebeurde met behulp van het programma WinCal25 (versie 1.2).

De meeste in het kader van het onderzoek in Kerkebogten gedateerde ¹⁴C monsters zijn afkomstig van hout dat niet geschikt was voor een dendrochronologische datering vanwege een ongeschikte houtsoort, een te klein formaat of een te klein aantal jaarringen (tabel 5.2). Daarnaast is een verkoolde graankorrel en een verkoolde steelaanzet van een grassoort langs deze weg gedateerd. De meeste ¹⁴C dateringen leveren een *terminus ante quem* voor de aanleg van kuilen of greppels omdat ze afkomstig zijn uit het sediment waarmee die structuren na gebruik zijn opgevuld.

Waterkuil 113 ligt aan de zuidzijde van vindplaats 4 in een depressie van enkele tientallen meters doorsnede. Het uit deze ijzertijdkuil afkomstige hout was eerst ingestuurd voor dendrochronologische datering, maar toen dit niet lukken is het naar Groningen gestuurd, waar ¹⁴C datering wel succesvol bleek. Het bemonsterde hout betreft een los balkje dat onderin de sterk humeuze opvulling van de waterkuil lag. De monsters uit de waterkuilen 307 en 319 zijn afkomstig van kleine in de grond gestoken

structuur	code	datering	jaren cal BC/AD 1 sigma 68%	jaren cal BC/AD 2 sigma 95%	materiaal
waterkuil 113	GrN-30583	2240 ± 30	381-353, 290-230 BC	388-346, 317-205 BC	hout
waterkuil 307	GrN-30425	1950 ± 40	6-83, 113-118 AD	36 BC-125 AD	hout
waterkuil 319	GrN-30426	2490 ± 30	767-756, 689-657, 652-545 BC	786-515 BC	hout
waterput 327	GrN-30602	930 ± 20	1041-1055, 1078-1107, 1114-1155 AD	1033-1158 AD	hout
waterput 327	GrN-30584	950 ± 20	1029-1048, 1087-1123, 1137-1151 AD	1024-1059 cal	hout
hekje 923	GrN-30424	930 ± 25	1041-1055, 1078-1107, 1114-1155 AD	1033-1158 AD	hout
bodem onder es 3040	GrA-43408	2525 ± 35	792-760, 678-671,	798-749, 721-535 BC	graan
onderz. esdek 3040	GrA-43369	355 ± 30	1469-1522, 1576-1622, 1549-1638 AD	1453-1529 AD AD 1540-1544	graan verk.
kuil 647	GrN-32021	1000 ± 15	1019-1026 AD	1012-1034 AD	hout

Tabel 5.2 Eersel Kerkebogten. Overzicht van de ¹⁴C-dateringen.

aangepunte paaltjes van elzenhout. Deze maakten deel uit van een soort cirkelvormige beschoeiing op de bodem van deze kuilen. Kuil 307 dateert van omstreeks 100 na Chr. terwijl kuil 319 mogelijk uit de 8ste eeuw vóór Chr. dateert. Gezien de gelijkenis tussen deze kuilen is het verschil in datering des te opvallender. Waterkuil 327 was in het veld herkend als een spoor dat dateert uit de IJzertijd. Om deze datering scherper te krijgen, is in eerste instantie een stuk hout uit de kuilvulling dendrochronologisch gedateerd. Omdat deze datering niet succesvol was is het monster vervolgens gedateerd via de ¹⁴C-methode. Dit leverde een middeleeuwse datering op. Het ervaren veldteam is echter overtuigd van de datering in de IJzertijd zodat de jongere datering alleen te verklaren is door contaminatie van het monster. Het monster uit de korte greppel 923 is afkomstig van een hekje uit de Volle Middeleeuwen dat oorspronkelijk langs deze greppel heeft gestaan. Monster 152.33.4-D is genomen van hout uit een kuil met veel aardewerk uit de Romeinse tijd. Dit aardewerk – waaronder delen van een grote voorraadkruik – was opvallend verweerd wat te verklaren is met de middeleeuwse datering van de kuil. Het Romeinse vaatwerk zal afkomstig zijn van opspit dat langere tijd aan de oppervlakte gelegen heeft. Bij de uit kuil 3040 genomen monsters gaat het om een verkoolde graankorrel uit het plaggendek en een stengelbasis van een grassoort (*Poaceae*) die op het oude maaiveld onder het plaggendek moet hebben gegroeid.

6 DE PREHISTORIE VAN KERKEBOGTEN VÓÓR DE IJZERTIJD

6.1 VONDSTEN UIT DE STEENTIJD

6.1.1 ALGEMEEN

Verspreid over het gebied is tijdens het archeologisch onderzoek een klein aantal vuursteenartefacten aan het licht gekomen. In totaal ging het om niet meer dan negen stuks bewerkt vuursteen. Zoals in hoofdstuk 3 al aan de orde is geweest, ligt Eersel-Kerkebogten in een landschappelijke gradiëntzone. Kenmerkend voor dergelijke zones is dat de biodiversiteit er doorgaans groter is dan in minder afwisselende landschappen wat aantrekkelijk is voor jagers/verzamelaars en vroege landbouwers. Op basis hiervan zouden in het gebied veel meer vuursteenartefacten van jagers/verzamelaars moeten liggen. Hieronder wordt daarom eerst kort ingegaan op de omstandigheden waaronder de artefacten aan het licht zijn gekomen. Vervolgens worden de aard en de datering van de vondsten besproken en zal kort worden ingegaan op de betekenis van de vondsten.

6.1.2 VONDSTOMSTANDIGHEDEN

Van de negen vuursteen artefacten zijn vijf afkomstig uit jongere grondsporen en vier afkomstig uit de bouwvoor of het plaggendek (fig. 6.1). Deze laatste vier zijn gevonden tijdens de aanleg van het vlak of gewoon van de stort geraapt na een wandeling naar de dixie. Dat meer dan de helft van de vuursteenartefacten gevonden is in jongere kuilen is niet vreemd, aangezien deze met de hand worden uitgegraven, waarbij intensief gespeurd wordt naar vondsten. De reden dat tijdens de aanleg van 7 ha opgravingsput in totaal zo weinig vuursteen aan het licht is gekomen, kan eveneens met de methode van opgraven in verband worden gebracht. Deze was immers gericht op het met een 20T-kraan in een hoog tempo aanleggen van grote werkputten. Hierbij werd meestal de bovengrond weggetrokken tot enkele decimeters boven het archeologisch vlak zonder begeleiding van de kraanmachinist. Bij de aanleg van het vlak zelf stond wel altijd iemand bij de kraan, maar deze moest behalve aanlegvondsten verzamelen ook het vlak opschaven en grondsporen aankrassen.

6.1.3 DE VUURSTEENARTEFACTEN

Waarschijnlijk de oudste vondst betreft een 11 gram zware kling, geborgen is tijdens de aanleg van het vlak in het uiterste noordoosten van Kerkebogten (item 8162-1).³⁶ Deze kan echter zowel uit het laat Paleolithicum (35 000- 9200 voor Chr.) als uit het Midden Neolithicum (4000-2800 voor Chr.) dateren. Een artefact afkomstig van jagers/verzamelaars samenlevingen in het Laat Mesolithicum is een kleine trapeziumvormige kling die gevonden is in een middeleeuwse gebouwplattegrond langs de Bergeijksedijk (item 1-2). Uit hetzelfde gebouw is ook een niet dateerbare vuurstenen kling geborgen (item 1-1). Een vondst die vermoedelijk eveneens uit het Laat Mesolithicum dateert is een kleine kling uit Rijkholt vuursteen (item 8038-1). De vondst is afkomstig uit het plaggendek of de bouwvoor. Dit geldt eveneens voor een vroeg-neolithisch stuk vuursteen (item 8125-1). Een pijlspits die afkomstig is uit één van de paalkuilen van een grote middeleeuwse boerderij die ten zuiden van de Kerkeloop stond, is niet

³⁶ De determinatie van de vuursteenartefacten vond plaats door Fred Brounen en Jos Deebe (RCE).

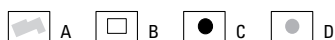

Fig. 6.1. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de vuursteenvindplaatsen. Schaal 1:4000.
A moderne bebouwing; B opgegraven; C vondsten uit een jonger spoor; D aanlegvondsten.

nauwkeuriger te dateren dan neolithisch (item 626-4). Interessant is vooral een tweede pijlspits (item 124-5; fig 6.2). Deze dateert uit de tweede helft van het Neolithicum en is gevonden in een kuil met kwartsgemagerd bronstijdaardewerk. Op deze kuil en de inhoud daarvan komen we verderop terug (zie hieronder en in 6.2). Bijzonder is ook een forse schrabber uit bruingrijs vuursteen van de Michelsbergcultuur die gevonden is in het noorden van het terrein (item 322-4). Verder is een nog een niet nader te dateren naaldvormige spits uit Wommersomkwartsiet geborgen (item 8146-1) die aan het licht kwam tijdens de aanleg van één van de werkputten in het zuiden van Kerkebogten.

6.1.4 INTERPRETATIE VAN DE VUURSTEENVONDSTEN

Bij interpretatie van de vondsten moet onderscheid worden gemaakt tussen artefacten die afkomstig zijn van rondtrekkende jagers/verzamelaars en artefacten die afkomstig zijn van vroege boeren. Jagers/verzamelaars verblijven doorgaans maar korte tijd in een gebied en laten daarbij nauwelijks sporen achter terwijl boeren vanwege hun agrarische bestaanswijze meer op één plaats bleven.

Met uitzondering van item 1-2 gaat het bij de artefacten van jagers/verzamelaars om aanlegvondsten (werkput 125, 146, 162 en proefsleuf 38), hetgeen hun interpretatie danig bemoeilijkt. Als deze vondsten afkomstig zijn uit het esdek, bestaand uit opgebrachte grond (3.4), kan de oorspronkelijke vondstcontext

immers op kilometers afstand liggen. Mogelijk stammen deze vondsten bijvoorbeeld van de heidevelden waar plaggen werden gestoken. Met betrekking tot de vuursteenvondsten van jagers/verzamelaars-samenlevingen valt verder op dat deze zich concentreren in de lagere en nattere delen van het terrein. Mogelijk is dit mede gevolg van het daar liggende diepzwarte esdek waarmee de lichtgekleurde vuursteen goed contrasteert. In ieder geval kan gegeven de onduidelijke herkomst van de vuursteenvondsten uit deze periode niets specifiek gezegd worden over de bewoning van Kerkebogten in die tijd.

Tegen de achtergrond van de sedentaire boeren is het interessant dat de drie neolithische vondsten alle afkomstig zijn uit kuilen. Deze zullen aan de oppervlakte hebben gelegen toen de kuilen werden gegraven en dichtgegooid zodat deze een wat beter beeld geven van de lokale vondstsluier.³⁷ De neolithische pijlspits 626-4

komt uit een in de 12de eeuw na Chr. gegraven kuil en de Michelsberger schrabber (item 322-4) is gevonden in een waterkuil uit de Midden IJzertijd. Deze kuilen liggen op relatief droge delen van Kerkebogten die in het verleden intensief bewoond zijn geweest. Bij de ter plaatse aangetroffen dichte sporenc concentraties is zonder meer sprake van *palimpsest* situaties. Hierdoor is de kans dat oudere neolithische bewoningsresten hier bewaard zijn gebleven erg klein. Deze locaties zijn dus mogelijk bewoond geweest gedurende het Neolithicum zonder dat daar nog veel van teruggevonden wordt.

Een bijzondere vuursteenvondst is die van een laat-neolithische pijlspits (item 124-5) uit een kuil in het westen van het terrein. Het is het enige vuursteenartefact met een datering die in de buurt komt van die van de kuil. Op grond van het aardewerk dateert de kuil namelijk in de eerste helft van de Midden Bronstijd (zie volgende paragraaf). Omdat zowel voor het in de kuil gevonden aardewerk als voor de vuursteenvondst vrij ruime dateringmarges gelden, is dan ook niet uit te sluiten dat deze pijlspits de enige vuursteenvondst is die *in situ* ligt.

Fig. 6.2. Eersel-Kerkebogten. Pijlspits uit de tweede helft van het Neolithicum (124-5).

6.2 VINDPLAATS 2. EEN GRAFMONUMENT EN KUILEN UIT DE BRONSTIJD

In Kerkebogten zijn de resten teruggevonden van twee grafmonumenten uit de Bronstijd (fig. 6.3). Het grootste en best bewaard gebleven monument bevindt zich in het westelijk deel van het terrein. Hier zijn behalve de kringgreppel van een grafheuvel ook vier crematiegraven onderzocht. De menselijke resten zijn gedetermineerd door een fysisch antropoloog (hoofdst.17). In deze paragraaf ligt de nadruk dan ook op de teruggevonden grondsporen en hun interpretatie .

De kringgreppel heeft een diameter die varieert van 8 tot 8.5 m (fig. 6.4). De diepte van de randstructuur ligt omstreeks 40 cm waarbij opgemerkt moet worden dat de greppelbodem moeilijk te herkennen was. Een deel van de randstructuur was verstoord door een noord-zuid georiënteerde middeleeuwse greppel (989). Eén van de bijzettingen bevond zich net buiten het centrum van het grafmonument. Dit graf – dat gedocumenteerd is onder nummer 133 – was in het vlak zichtbaar als een donkergrijze vlek met daarin de onderkant van een urn. In de urn bevonden zich de crematieresten van een volwassen

³⁷ Voor een analyse van de post-depositionele processen en vindkansen op een vergelijkbare dekzandvindplaats, zie Deeben/Hiddink 2005, 74-95.

Fig. 6.3. Eersel-Kerkebogten. Overzicht bronzestijndvindplaatsen. Schaal 1:4000.

A structuren uit de Bronstijd; B overige structuren.

individu van tussen de 20 en 40 jaar oud. Vanwege de ligging buiten het centrum van de grafheuvel gaat het waarschijnlijk om een latere bijzetting en niet om het primaire graf. Behalve graf 133 zijn in het monument nog drie andere bijzettingen gevonden. Deze maakten deel uit van de randstructuur die dus ten tijde van de begraving al dichtgegooid moet zijn geweest. Graf 134 ligt deels binnen en deels buiten de randgreppel. De crematieresten van dit graf lagen in een ondiepe kuil. Twee andere grafkuilen bevonden zich in de greppel zelf (graf 135 en 136). De datering van het monument als geheel berust op de datering van de genoemde urn. Echter, de overige bijzettingen kunnen aanzienlijk jonger zijn.

Op slechts enkele tientallen meters ten westen van de graven lagen twee kuilen (123 en 124) die op basis van het aardewerk uit de kuilvullingen eveneens in de Bronstijd dateren. Het gaat namelijk om fragmenten van zogenaamd Hilversum-aardewerk dat gedateerd kan worden in Midden Bronstijd-A (ca. 1800-1500 voor Chr.). Interessant is dat in één van beide kuilen de eerder genoemde vuurstenen pijlspits is gevonden (item 124-5). Dit type pijlspits wordt doorgaans in het Laat Neolithicum gedateerd maar ook is in de Bronstijd nog lang vuursteen gebruikt. Andere opvallende vondsten zijn de maalsteenfragmenten uit kuil 123 (item 123-3). Bij maalsteenfragmenten gaat het gewoonlijk om nederzettingsafval. Vanwege de nabijheid van de grafheuvel en het ontbreken van verdere kuilen uit deze periode is het niet erg waarschijnlijk dat ter plaatse gewoond is. Aangenomen wordt dat in de Midden Bronstijd sprake moet zijn geweest van gescheiden territoria voor de doden en de levenden.³⁸ De maalstenen zullen dan ook eerder een functie hebben gehad bij het grafritueel.

³⁸ Theunissen 1999, 211-212.

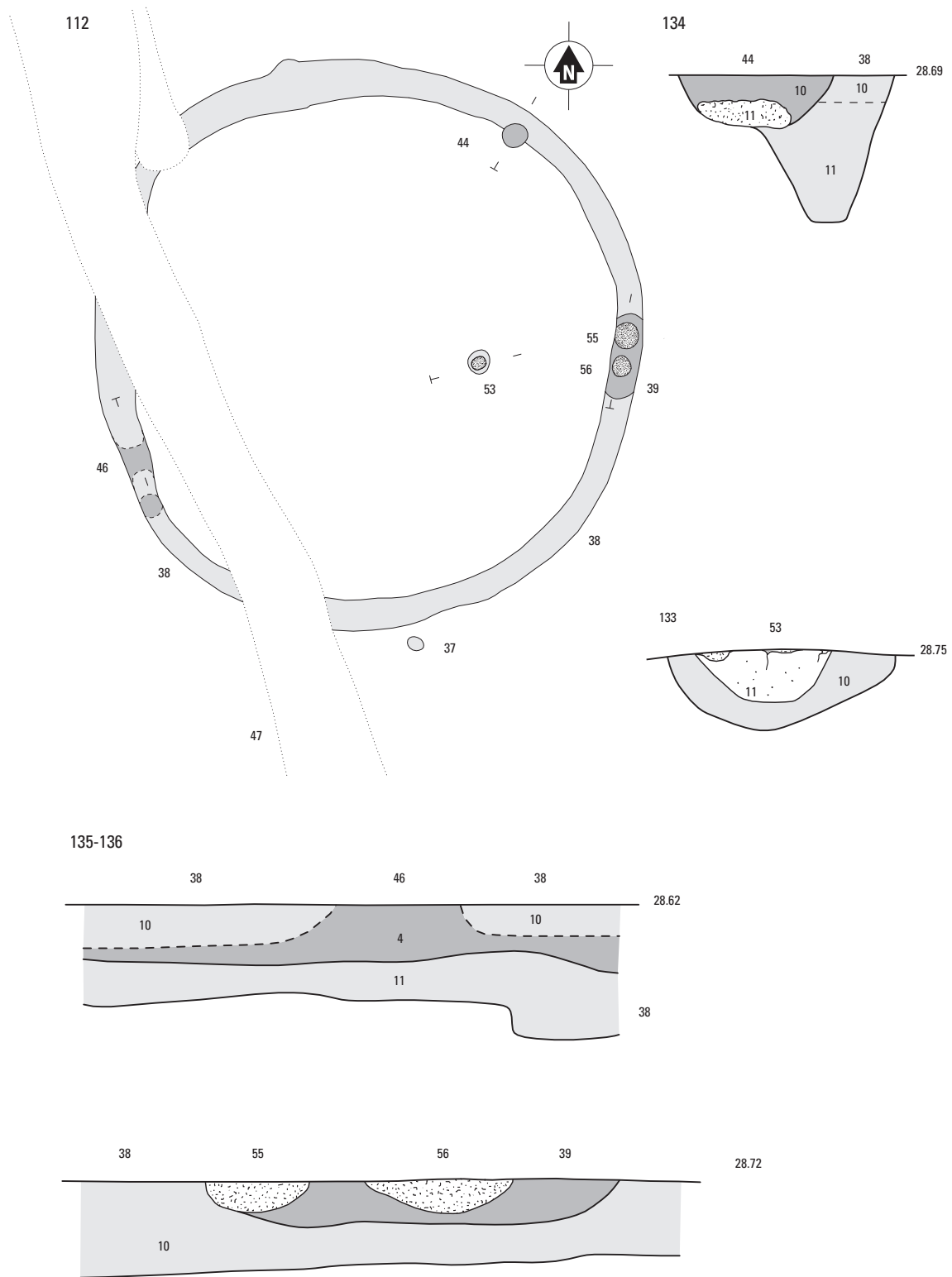

Fig. 6.4. Eersel-Kerkebogten. Het westelijke grafmonument op vindplaats 2. Schaal 1:100 (vlak) en 1:30 (coupes).

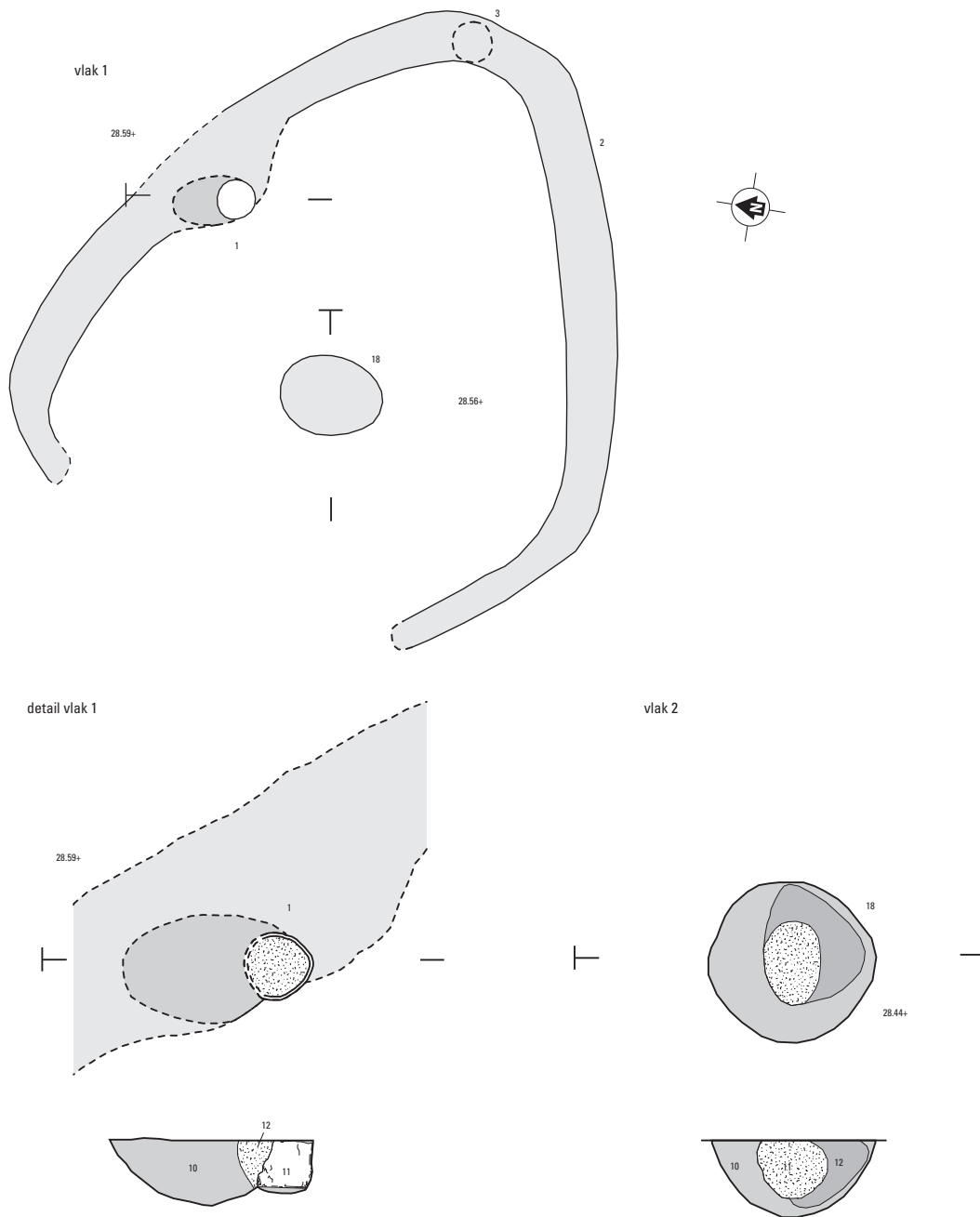

Fig. 6.5. Eersel-Kerkebogten. Het oostelijke grafmonument op vindplaats 3. Schaal 1:40 (vlak 1) en 1:20 (details en coupes).

6.3 VINDPLAATS 3. EEN GRAFMONUMENT UIT DE BRONSTIJD

Een tweede grafmonument is gevonden (graf 301/326) in het midden van het gebied (fig. 6.5). Het gaat hierbij om een kleine kringgreppel die van boven gezien de vorm heeft van een zeer sterk afgeronde driehoek. Aan de zuidwestzijde is de randstructuur open. In het monument zijn twee crematiegraven gevonden. Centraal ligt een kleine grafkuil (326) met daarin een depot crematie- en verbrandingsresten.³⁹ De crematieresten zijn afkomstig van een persoon die bij overlijden tussen de 12-40 jaar oud was. Mogelijk gaat het om de resten van een vrouw (zie paragraaf 17.6). Aan de noordzijde van de structuur bevindt zich een tweede crematiegraf. Dit graf (301) oversnijdt de randstructuur en kan dus pas na het dichtgooien van de greppel zijn bijgezet. De crematieresten bevonden zich in een urn en zijn afkomstig van een volwassen individu. Het geslacht van de overledene kan niet meer worden vastgesteld, maar aan de verbrande skeletdelen is te zien dat bij leven sprake moet zijn geweest van ernstig botverlies zoals plaatsvindt bij langdurige ziekte. Van de urn zelf is alleen de zeer sterk gefragmenteerde onderzijde (>500 fragmenten) bewaard gebleven. Dit aardewerk is gemagerd met grof steengruis wat vooral voorkomt in de Midden en de Late Bronstijd (11.2.2).

³⁹ Graftype B in de typologie van Hiddink 2003, 116-118.

7 BEWONINGSPOREN UIT DE IJZERTIJD

7.1 INLEIDING

Tijdens het veldwerk is een groot aantal structuren geïnterpreteerd als bewoningsresten uit de IJzertijd (775-12 voor Chr.; fig. 7.1). In totaal gaat daarbij onder meer om de plattegronden van zes woonstalluizen en meer dan zeventig spiekers. Deze structuren zijn door ons toegewezen aan vijf vindplaatsen (4 t/m 8). Deze toewijzing heeft als belangrijkste doel om de communicatie over de vindplaatsen te vereenvoudigen. De op de vindplaatsen liggende structuren horen wel thuis in de IJzertijd maar zijn niet noodzakelijkerwijze gelijktijdig. Voor sommige structuren geldt dan nog dat ze zowel in de IJzertijd als in de Romeinse tijd gebruikelijk waren en niet altijd even goed gedateerd kunnen worden. Hieronder gaan we eerst nog kort in op enkele algemene kenmerken van de structuren.

7.2 ALGEMENE OPMERKINGEN BIJ DE STRUCTUREN

7.2.1 HUISPLATTEGRONDEN

Alle in Kerkebogten gevonden gebouwplattegronden uit de IJzertijd hebben een rechthoekig grondplan en een rij dakdragende palen op de lengteas van de gebouwen. Deze tweebeukige constructie is in het Maas-Demer-Scheldegebied gebruikelijk voor huizen vanaf de Midden IJzertijd tot in de Romeinse periode maar heeft zijn oorsprong al in de Bronstijd.⁴⁰ Ondanks voortzetting van de traditie van tweebeukig bouwen, bestaan gewoonlijk duidelijke verschillen tussen de plattegronden uit de IJzertijd en de Romeinse tijd. Zo gaat het bij de gebouwen uit de IJzertijd om relatief lichte constructies waarbij de middenstaanders vaak niet veel dieper in de bodem gefundeerd zijn dan de wandpalen. Hierdoor is het beeld ontstaan dat het gewicht van het dak in de IJzertijd meer verspreid werd over alle staanders van het gebouw terwijl later – in de Romeinse tijd – het gewicht van het dak voornamelijk werd gedragen door de zware middenstaanders.

Om de gedachtewisseling over de gebouwen te vereenvoudigen, worden de plattegronden uit de IJzertijd vaak ingedeeld volgens een typologie gebaseerd op grootschalige opgravingen in Oss-Ussen.⁴¹ Als onderscheidende kenmerken worden daarbij vooral gebruikt: de diepte van de middenstaanders in relatie tot de diepte van de wandfundering en de positie van de paalkuilen die deel uitmaken van de wandconstructie.

7.2.2 WATERKUILEN

Water is belangrijk voor elke vorm van menselijke bewoning en kan worden verkregen als oppervlaktewater of als bodemwater door middel van waterkuilen of waterputten. Voordeel van waterputten of –kuilen is dat het in vergelijking met oppervlaktewater aanzienlijk schoner is als gevolg van de natuurlijke filtering door de bodem. Het verschil tussen de waterkuilen en –putten is dat laatstgenoemden voorzien zijn van een duidelijke beschoeiing en de kuilen niet. In de IJzertijd waren vooral waterkuilen gebruikelijk voor de watervoorziening. Soms worden in een waterkuil wel resten van een soort beschoeiing gevonden maar deze is dan meestal nogal rudimentair van aard – zoals een rij in de grond gestoken paaltjes of een aantal losse planken en balken. Bij de waterkuilen is onderscheid te maken tussen kuilen met steile wanden waarbij vanaf het loopvlak water geput werd en inloopkuilen. Deze laatste zijn

⁴⁰ Vos 2009, 62.

⁴¹ Schinkel 1998.

Fig. 7.1. Eersel-Kerkebogten. Overzicht met in zwart de structuren uit de IJzertijd. Schaal 1:4000.

meestal duidelijk groter en hebben minder steile wanden. Door het ontbreken van een beschoeiing is onvermijdelijk dat na iedere wateronttrekking in suspensie geraakt zand in de kuil vloeit. Dit verklaart vermoedelijk de ietwat chaotische vloestructuren die soms zichtbaar zijn onderin de deze kuilen. Bij waterkuilen met steilere wanden kan het echter bijna niet anders dat deze toch iets van een beschoeiing moeten hebben gehad. Zonder beschoeiing worden de wanden steeds weer ondermijnd met instorten als zeker gevolg.

De dateringen van de waterkuilen berusten vooral op de vondsten uit het sediment waarmee de kuilen na gebruik opgevuld zijn geraakt. Deze vondsten lagen aan de oppervlakte en zijn dus min of meer bij toeval in de kuilen beland. Ze geven dus geen exacte datering van de kuil maar meer een globale ouderdomsbepaling van het gebruik van waterkuil en directe omgeving. In veel waterkuilen wordt echter helemaal geen dateerbaar materiaal gevonden. Omdat waterkuilen tot op zekere hoogte ook gangbaar waren aan het begin van de Romeinse tijd kan het indelen naar vindplaats en periode problematisch zijn. Hier is gekozen om de niet dateerbare waterkuilen in te delen bij de ijzertijdvindplaatsen en niet bij de Romeinse. In de Romeinse tijd waren waterputten algemener.

Verspreid over het gehele gebied zijn tientallen spiekers gevonden. Spiekers zijn kleine vier- of zespalige gebouwtjes die worden geïnterpreteerd als kleine opslagplaatsen met een verhoogde door palen gedragen vloer die gebruikt werden voor de opslag van veldvruchten. Feitelijk is niets bekend over het bovengrondse deel van deze gebouwtjes. De interpretatie als gebouw met verhoogde vloer of platform komt voort uit de grote diepte van de smalle paalkuilen ten opzicht van de oppervlakte van de plattegrond. Spiekers zijn niet alleen zeer algemeen in Vroege en Midden IJzertijd maar ook in de Late IJzertijd en in inheems Romeinse nederzettingen. De precieze datering is vaak problematisch omdat de paalkuilen meestal nauwelijks dateerbare vondsten bevatten en de spiekers vaak los op erf of veld liggen zodat ze bijvoorbeeld niet oversneden worden door structuren die wel goed te dateren zijn. Een uitzondering op deze matige dateerbaarheid vormen spiekers met een aardewerkdepositie in één van de paalkuilen. Daarvan zijn in Kerkebogten drie exemplaren teruggevonden (7.3.3, 7.5.3). Voor het overgrote deel van de spiekers is de nabijheid van gebouwen als doorslaggevend criterium genomen bij de indeling in de IJzertijd of de Romeinse tijd. Hier moet nog aan toegevoegd worden dat bij meer afgelegen individuele of clusters spiekers is uitgegaan van een datering in de IJzertijd omdat deze verspreiding beter past bij het concept van de *zwervende erven* van die periode dan bij Romeinse agrarische nederzettingen.

7.3 VINDPLAATS 4. VROEGE EN MIDDEN IJZERTIJD

Vindplaats 4 ligt op het hoogste deel van Kerkebogten langs de Bergeijksedijk in het westen van het plangebied (fig. 7.2). Hier liggen huis 101, de waterkuilen 113, 114, 127 en 131, kuilencluster 117 en 125, kuil 122 en vijftien spiekers.

7.3.1 HUISPLATTEGRONDEN

De enige grotere bouwplattegrond van deze vindplaats is 101. Dit gebouw is naar alle waarschijnlijkheid gedurende enkele decennia het centrale woonstalhuis geweest. De plattegrond is 8 m breed en was minstens 16.2 m lang; de westelijke korte zijde ontbreekt. Ook van de rest van de plattegrond zijn niet alle paalkuilen bewaard gebleven (fig. 7.3). Op de lengteas van het gebouw liggen vijf middenstaanders. De lange wanden van dit gebouw bestaan uit enigszins onregelmatig geplaatste wandstijlen. Duidelijk is dat de wanden waren voorzien van een rij binnen- en een rij buitenstaanders, hoewel, zoals vermeld, niet alle paalkuilen zijn teruggevonden. De kuilen van de wand- en de middenstaanders zijn ongeveer even diep. De constructie met alternerende binnen- en buitenstaanders langs de wanden is kenmerkend voor gebouwen van het type Oss-Ussen 4A. Op basis van de vondsten uit de paalkuilen en de vorm van de plattegrond wordt gebouw 101 in de Midden IJzertijd (500-250 voor Chr.) gedateerd. Bij het onderzoek te Kerkebogten zijn elders gelijkvormige plattegronden aangetroffen, zoals gebouw 16.⁴²

7.3.2 WATERKUILEN

Zoals in deze tijd gebruikelijk in de regio, werd schoon drinkwater gewonnen uit inloop- of waterkuilen. Vijftien meter ten zuiden van huis 101 ligt één van de vier als waterkuil (127) geïnterpreteerde structuren. In deze kuil is helaas geen dateerbaar materiaal gevonden. Het is echter ook maar de vraag

⁴² Schinkel 1998, 212.

Fig. 7.2. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 4. Overzicht van bewoningssporen uit de IJzertijd.

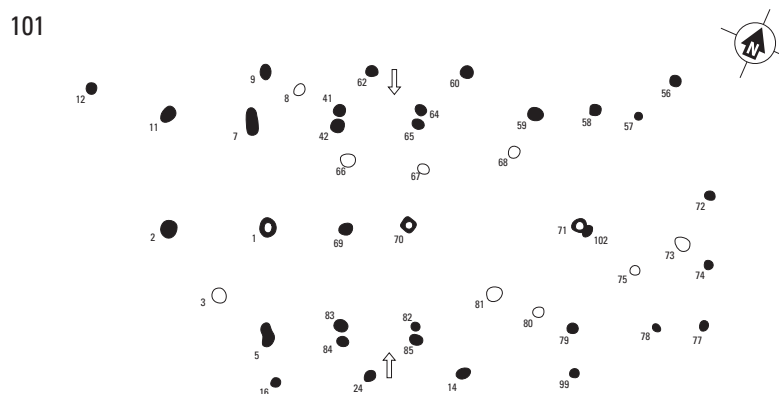

Fig. 7.3. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 2. Huis 101. Schaal 1:200.

of deze kuil langere tijd gebruikt is: in het profiel was goed te zien dat het grondwater de kuilwanden herhaaldelijk heeft ondermijnd waardoor deze zijn ingestort. De drie andere waterkuilen liggen dicht bij elkaar op enkele tientallen meters ten zuidwesten van huis 101. Zij bevinden zich daarmee langs de rand van een na de Middeleeuwen opgevulde depressie. In de bodem gedrongen regenwater stagneert hier op een laag Brabantse leem wat verklaard waarom deze plaats aantrekkelijker was voor het aanleggen van een waterkuil. Op stratigrafische gronden is waterkuil 114 de oudste van de drie kuilen. Dit spoor heeft een diameter van meer dan 5 m en was gevuld donkergrijs humeus en fijn gelamineerde zandlagen. Zeer waarschijnlijk werd waterkuil 114 op een gegeven moment vervangen door de enkele meters zuidelijker gelegen kuil 131. In deze laatste werden twee scherven aardwerk gevonden die dateren uit de Vroege of Midden IJzertijd. Later werd kuil 131 weer vervangen door kuil 113. In die periode moet kuil 114 reeds opgevuld zijn geweest omdat 113 deze oversnijdt. Kuil 113 is opgevuld met hetzelfde gelamineerde sediment als 114. Onderin de opvulling is echter een stukje hout gevonden dat te klein was voor dendrodatering maar dat wel via de ^{14}C methode gedateerd kon worden. Dit heeft bij 2σ 95% een tweekoppige gekalibreerde datering van 388-356 en 317-205 cal BC (GrN-30583), hetgeen bevestigt dat de waterkuilen en huis 101 ongeveer tegelijkertijd in gebruik moeten zijn geweest.

7.3.3 SPIEKERS

De meest voorkomende structuur is de spieker. Bij de achttien op vindplaats 4 gevonden spiekers gaat het om negen vierpaals en negen zespaals spiekers. Een in het noordwesten van de vindplaats teruggevonden rij uit drie paalkuilen (119) rekenen we daarbij tot de zespaalige exemplaren. Bij de vierpaalsspiekers ligt de afstand tussen de palen meestal tussen de 1.4 en de 1.6 m wat een gemiddelde oppervlakte van 2.3 m² geeft. De zespaalige spiekers bestaan uit in een rechthoek geordende paalkuilen. De oppervlakte van deze structuren ligt gemiddeld omstreeks 3.25 m². Daarmee komt per paalkuil te ondersteunen oppervlak overeen met dat van de vierpaalige spiekers.

Zoals in de inleiding al even vermeld, zijn spiekers over het algemeen niet eenvoudig te dateren. Een uitzondering zijn spiekers met een aardewerkdepositie in een van de paalkuilen waar inmiddels een aantal exemplaren van bekend is.⁴³ In Kerkebogten zijn drie van dergelijke spiekers gevonden. Twee daarvan (103, 104) liggen op vindplaats 4, slechts enkele meters ten noorden van het hoofdgebouw. De derde spieker (841) ligt in het uiterste noordoosten van het terrein op vindplaats 6 en zal daarom in paragraaf 7.5.3

⁴³ Zoals in Echt, Breda-Moskes, Oss-Almstein, Oss-Zaltbommese weg. Gerritsen 2003, 103-104, tabel 3.11; Van den Broeke 2002, 52, tabel 1.

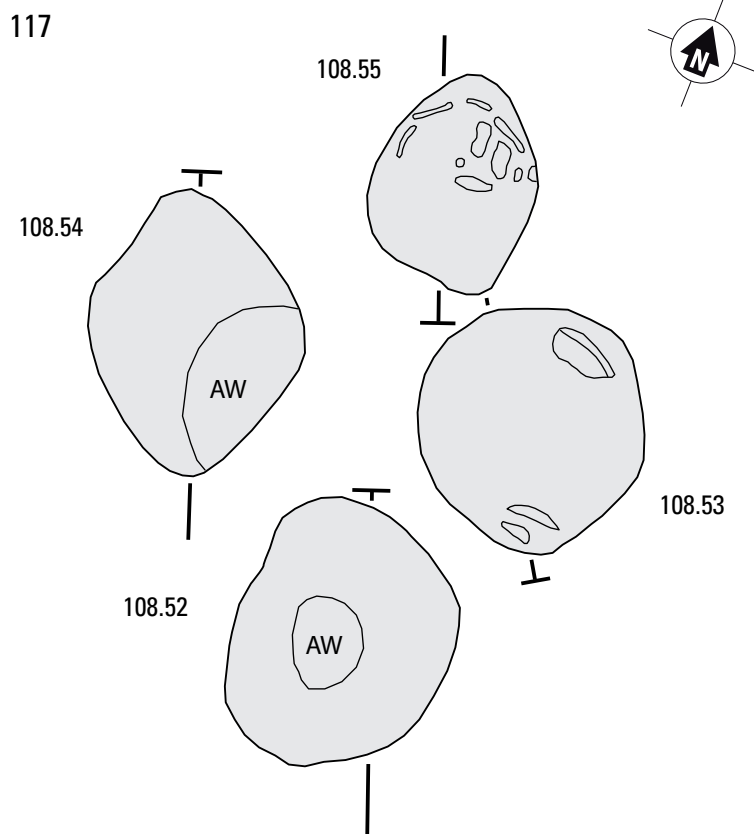

Fig. 7.4. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 2. Silokuilen 117. Schaal 1:20.

aan de orde komen. De spiekers 103 en 104 oversnijden elkaar, waarbij de laatstgenoemde ouder is. In beide plattegronden bevindt zich een paalkuil met een aardewerkdepositie. Daarbij was in de betreffende paalkuil van spieker 103 goed te zien dat het aardewerk zich precies op de plaats van de paalkern bevond. Daarmee is duidelijk dat de paal dus al verwijderd was toen het aardewerk in de kuil werd gedeponeerd. Mogelijk gebeurde dit in het kader van een verlatingsritueel. Het in beide spiekers gevonden aardewerk en parallellen daarvoor zullen uitvoeriger beschreven worden in de bijdrage van Julie Van Kerckhove (11.2.2). Belangrijk voor de datering van de vindplaats als geheel is dat dit aardewerk gedateerd is in de tweede helft van de Midden IJzertijd (375-250 voor Chr.). De spiekers 103 en 104 zullen dus gelijk in gebruik geweest zijn met hoofdgebouw 101 en de waterkuilen ten zuidwesten daarvan.

7.3.4 KUILEN

In het oosten van de vindplaats ligt een cluster paalkuilen waarin geen structuur herkenbaar is (125). Mogelijk gaat het om een de resten van een niet meer als zodanig herkenbaar gebouwplattegrond. Van een heel andere orde is een klein kuilencluster in het westen van de vindplaats. De tot dusver besproken structuren hebben zeer waarschijnlijk deel uitgemaakt van een erf dat bestond in de tweede helft van de Midden IJzertijd maar dit kuilencluster lijkt ouder te zijn. Het cluster bestaat uit vijf kleine kuilen waarin zich veel aardewerk bevond (117; fig. 7.4) dat dateert in de Vroege IJzertijd (775-500 voor Chr.). De kuilen nemen gezamenlijk een oppervlak van 1.9 bij 1.5 m in beslag en de onderlinge afstand tussen de kuilen ligt tussen de 12 en 40 cm. De kuilen zijn gevuld met zand waarvan de kleur een vlekkelig grijs-gele daalderstructuur laat zien. De onderzijde van de kuilen is sterk uitgelopen. Uit de kuilen is bijna 15 kg handgevormd aardewerk geborgen dat voornamelijk geconcentreerd lag ter hoogte van het

Fig. 7.5. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 5. Overzicht van bewoningssporen uit de IJzertijd.

vlak. Op een dieper niveau in de kuilen bevonden zich slechts enkele losse scherven. Dit aardewerk laat tal van kenmerken zien die karakteristiek zijn voor deze periode (zie bijdrage 11.2.2). Gezien de hoeveelheid aardewerk gaat het waarschijnlijk om voorraadkuilen met ingegraven potten.⁴⁴ Deze worden in Zuid-Nederland regelmatig gevonden in nederzettingen uit de Vroege IJzertijd.

7.4 VINDPLAATS 5. MIDDEN OF LATE IJZERTIJD

Vindplaats 5 ligt in het zuidoosten van Kerkebogten. Hier liggen de huizen 501 en 510, waterkuil 512, een bijzonder potje met verbrand dierlijk bot (513) en tien spiekers (fig. 7.5).

7.4.1 HUISPLATTEGRONDEN

Huis 501 is een tweebeukige gebouwplattegrond met vier middenstaanders. De plattegrond is oost-west georiënteerd en meet minstens 13 bij 6.6 m. De precieze lengte kon niet meer worden vastgesteld doordat de westelijke korte zijde van de plattegrond ontbreekt. Ook de wandconstructie blijkt niet helemaal compleet te zijn maar desondanks is te zien dat deze bestond uit paarsgewijs geplaatste wand- en buitenstijlen. Typologisch gezien gaat het dan ook om een plattegrond van het type Oss-Ussen 5.⁴⁵ Opvallend is een in het interieur van de plattegrond liggende ovale kuil waarin een pot gevonden is met sterk gefrag-

⁴⁴ De Hingh 2000, 28 (*vase silo*); Hiddink 2008, 79.

⁴⁵ Schinkel 1998, 193-194.

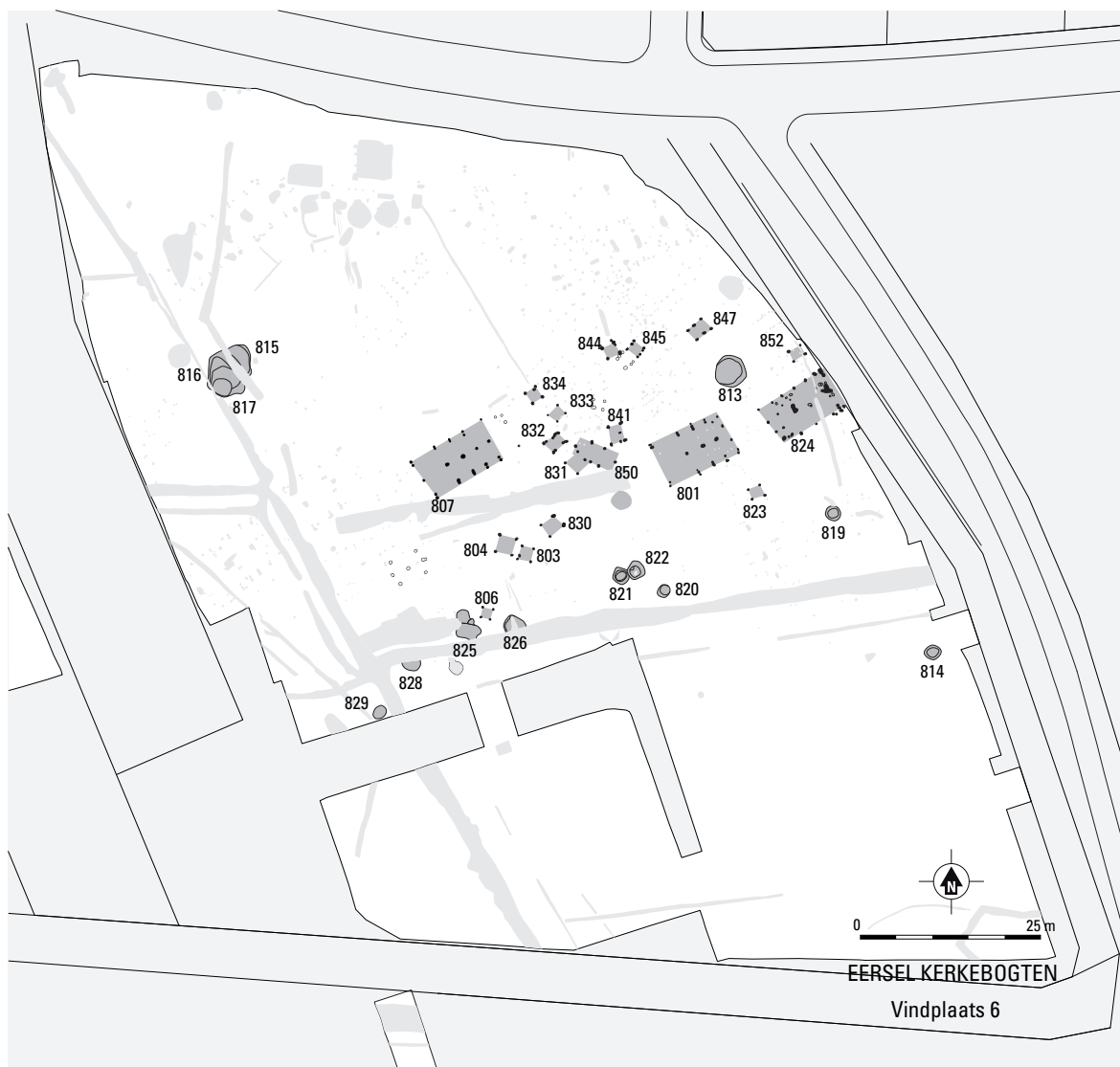

Fig. 7.6. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 6. Overzicht van bewoningssporen uit de IJzertijd.

menteerd en verbrand dierlijk bot (513; plaat 3A). Dit bot is gedetermineerd als delen van de onderpoten en het hoofd van een paard. Op het bot wordt uitvoeriger ingegaan in de bijdrage van Maaike Groot (16.3.2). De pot waarin het bot begraven was betreft een handgevormde met potgruis gemagerde pot die waarschijnlijk dateert in de Late IJzertijd, maar mogelijk nog in de Midden IJzertijd (zie 11.2.2).

Een tweede plattegrond van een huis (510) ligt op ongeveer 40 meter noordoostelijk van huis 501. Deze plattegrond is duidelijk minder goed bewaard gebleven dan 501. Te zien is dat het evenals bij 501 gaat om een tweebeukig gebouw met dubbel uitgevoerde wandpalen van het type Oss-Ussen 5. Het waarneembare deel van de plattegrond meet 9.2 bij 5.4 m. In de paalkuilen van de plattegrond zijn enkele scherven gevonden van aardewerk dat dateert uit de Late IJzertijd.

Ongeveer in het midden van de ruimte tussen beide hoofdgebouwen is een waterkuil gevonden (512). Deze ronde kuil is aangelegd boven een waterstagnerende leemlaag. Waarschijnlijk is dit niet de enige waterkuil op het erf geweest. Mogelijk lagen in het vergraven oostelijk deel van deze vindplaats meer waterkuilen.

De meeste spiekers liggen eveneens in de ruimte tussen huizen 501 en 510. Acht spiekers zijn van het vierpalige, vierkante type. Alleen de plattegronden 506 en 509 zijn zespalig en hebben een rechthoekig platform gehad. Omdat de spiekers vlakbij de huisplattegronden en de waterkuil liggen is het zeer aan-

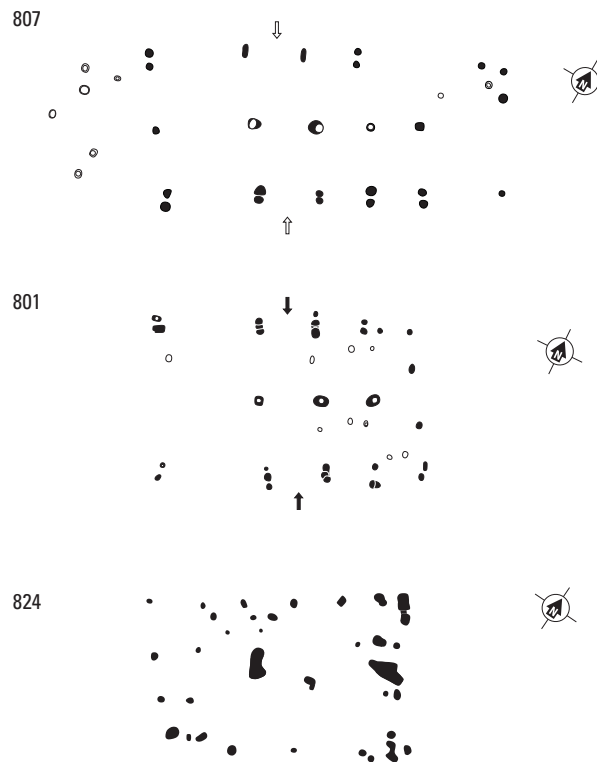

Fig. 7.7. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 6. Huizen. Schaal 1:200.

nemelijk dat deze structuren bij elkaar horen. Vermoedelijk gaat het om een tweefasig erf uit de Late IJzertijd. Welke van beide hoofdgebouwen het oudst is blijft echter onduidelijk.

7.5 VINDPLAATS 6. MIDDEN IJZERTIJD

Deze vindplaats ligt in het uiterste noordoosten van Kerkebogten (fig. 7.6). Hier liggen behalve structuren uit de IJzertijd ook structuren uit de Romeinse tijd. De Romeinse structuren komen aan de orde bij de uitwerking van vindplaats 9 (hoofdstuk 8.3). De huizen 801, 807 en 824 dateren in de IJzertijd, evenals de waterkuilen 813, 815 t/m 817, 821 en 822. Verder is ervoor gekozen om de waterkuilen waaruit geen dateerbaar materiaal is gekomen (814, 826, 828 en 829) eveneens toe te kennen aan vindplaats 6. Deze keuze is vrij arbitrair omdat de kuilen even goed deel kunnen hebben uitgemaakt van de Romeinse bewoning van het gebied. Juist ter hoogte van deze vindplaats liggen de structuren uit de IJzertijd en de Romeinse tijd immers volkomen door elkaar heen. Hetzelfde geldt ook deels voor de toewijzing van de spiekers. Een aantal spiekers is toegewezen aan Romeinse erven op basis van vondsten uit de kuilen of de ligging ten opzichte van Romeinse huizen. De overigen zijn ingedeeld bij de structuren uit IJzertijd.

7.5.1 HUIZEN

De ijzertijduizen 801 en 807 worden gekenmerkt door een relatief lichte constructie en hebben vrijwel exact dezelfde zuidwest-noordoost oriëntatie (fig. 7.7). De plattegrond van huis 801 meet 6.5 bij 10 m. Op de lengteas van het gebouw staan in binnenruimte drie middenstaanders met een onderlinge afstand van 2.5 en 2 m. De middenstijlkuilen zijn niet erg diep (20 – 37 cm) zodat de daklast ook over de andere palen van het gebouw verdeelt moet zijn geweest. De diepte van de middenstijlkuilen komt ongeveer

overeen met die van structuur 807 maar deze meet 6 bij 14 m en wordt gekenmerkt door een rij van vijf in plaats van drie middenstijlen. De twee buitenste middenstijlen hebben mogelijk deel uitgemaakt van de korte wanden van het gebouw zodat 807 wat dat betreft nogal afwijkt van 801. Een ander verschil ligt in de opstelling van de wandpalen. De wandpalen van 807 waren paarsgewijs ingegraven terwijl ter hoogte van de wanden van 801 zowel paarsgewijs als vrij willekeurig ingegraven wandpaalkuilen te zien zijn. Opvallend is echter de overeenkomst in de maatvoering tussen de middenstaanders en wandpalen van de gebouwen. Aan de oostzijde van de plattegronden bedraagt de afstand tussen middenstaanders en wandpaalparen onderling omstreeks 2 m. Aan de westzijde is deze afstand met 3.6 m duidelijk groter. Deze grotere ruimte tussen de staanders is bijvoorbeeld ook waargenomen bij huis 18 uit Oss-Ussen. Uit geen van beide plattegronden zijn dateerbare vondsten aan het licht gekomen. Op basis van de wandconstructies lijkt huis 801 het meest op een gebouw van het type Oss-Ussen 4b en gebouw 807 op type Oss-Ussen 5a, maar voor de relatieve datering heeft dit geen consequenties. De plattegronden lijken namelijk zoveel op elkaar voor wat betreft de oriëntatie, ligging en kuilenconfiguratie, dat het zeer aannemelijk is dat beiden gelijktijdig of vrijwel gelijktijdig in gebruik zijn geweest.

Een eveneens relatief licht geconstrueerde gebouw betreft structuur 824. Helaas kon deze plattegrond niet helemaal worden vrijgelegd omdat deze buiten de oostelijke begrenzing van de opgraving eindigt en daar gesneden wordt door de sloot langs de Hoogstraat. Jammer genoeg bleek tijdens de uitwerking dat ook het el documenteerbare deel van dit gebouw in het veld niet helemaal onderzocht is: alleen de twee middenstaanders zijn gecoupeerd. Toch zijn aan de plattegrond tal van details te zien. Zo staan de middenstaanders op de lengtes van het gebouw en zijn ze niet erg diep. Ook staat de westelijke middenstaander niet in de korte wand maar in het interieur van het gebouw. Verder liggen direct naast de plaats waar de plattegrond verstoord is door de recente sloot aan twee zijden drie paalkuilen op rij. Deze zullen deel hebben uitgemaakt van twee in de lange wanden gelegen ingangen. Ook zijn op de plaats van de wanden binnen- en buitenpalen gevonden die niet direct naast elkaar stonden maar alterneerden waardoor een soort zaagtandpatroon ontstaan is. Gezien de wandconstructie en de geringe diepte (en positie) van de middenstaanders vertoont de plattegrond overeenkomsten met gebouwen van het type Oss-Ussen 4a.⁴⁶ In de kuilen van de drie plattegronden is geen dateerbaar materiaal gevonden. Op basis van de vorm van de plattegronden dateren deze in de Midden of Late IJzertijd.

7.5.2 WATERKUILEN

Op vindplaats 6 zijn maar liefst dertien waterkuilen opgegraven. Deze kuilen hebben een diepte tot onder het grondwaterpeil. Aan de omvang van de kuil en/of de vorm van de wanden is vaak te zien of het water van bovenaf uit de kuil geschept is of dat het om een zogenaamde inloopkuil gaat. De laatste is meestal duidelijk groter dan de eerste en wordt vaak gekenmerkt door minder steile wanden. In geen van de op vindplaats 6 gevonden waterkuilen zijn resten van een beschoeiing gevonden. De kuilen hebben onderin vrijwel altijd een homogene, sterk humeuze opvulling, het gevolg van het langzaam dichtraken onder natte condities. Bij enkele kuilen ontbreekt de homogene donkere vullaag: deze zijn na gebruik dichtgegooid. Verder is bovenin de kuilen vaak te zien dat grond van boven in de kuilen is nagezakt als gevolg van het inklinken van de vulling.

Eén van de grotere kuilen is 813. Deze heeft een diameter van meer dan 4 m en wordt gekenmerkt door een vlakke bodem en geleidelijk aflopende wanden. Het gaat waarschijnlijk om een inloopkuil. De kuil ligt direct noordelijk van de gebouwplattegronden 801 en 824. In het sediment waarmee de kuil werd dichtgegooid, is bijna 4 kg aardewerk gevonden. Dit aardewerk dateert in de eerste helft van de Midden IJzertijd (500-375 voor Chr.).

⁴⁶ Schinkel 1998, 192-193.

Ietwat afgezonderd van de rest van de ijzertijdstructuren ligt een cluster met drie oversnijdende waterkuilen (815, 816 en 817). Het in deze kuilen gevonden aardewerk dateert net als bij 813 eenduidig in de Midden IJzertijd. De kuilen liggen op slechte enkele meters van een Romeins gebouw (810), maar in de kuilopvullingen is geen Romeins materiaal gevonden. Het is dan ook zeer waarschijnlijk dat de kuilen horen bij de op 25 m afstand gelegen bewoning uit de Midden IJzertijd. Van de genoemde structuren is in ieder geval 816 een inloopkuil geweest, beide anderen zijn een stuk kleiner. Kuil 816 heeft in het vlak een omvang van meer dan 6 m en was tot ongeveer 1 m onder het vlak geconserveerd. Vooral in de profielen was in het veld goed waarneembaar dat kuil 816 tijdens de aanleg van kuil 817 reeds opgevuld moet zijn geweest. De oversnijdingssituatie met 815 is echter niet eenduidig: waarschijnlijk hebben beide kuilen een tijd gelijktijdig open gelegen. In ieder geval dateert het aardewerk vooral het dichtgooien van 816. De vondsten uit 817 kunnen als opspit uit kuil 816 worden beschouwd.

De meeste waterkuilen liggen echter niet ten noorden maar ten zuiden van de ijzertijdhuizen. Precies langs de laagte waarin de Kerkeloop stroomt liggen tien waterkuilen op rij. Vijf daarvan dateren in de Midden IJzertijd op basis van het aardewerk in hun vulling (813, 820, 821, 822 en 825). Een zesde kan op basis van de vondsten in de Romeinse tijd worden geplaatst (827). In de overige vier is geen dateerbaar materiaal gevonden. Waarschijnlijk dateren deze in de IJzertijd omdat waterkuilen toen het meest gangbaar waren, maar in principe kunnen ze ook deel uitmaken van de Romeinse bewoningscomponent. De langs de laagte liggende waterkuilen zijn duidelijk kleiner dan de eerder besproken kuilen 813 en 816, iets dat waarschijnlijk samenhangt met de hogere grondwaterstand hier. De diameter ligt gemiddelde omstreeks de 2.2 m en de kuilen hebben hier een ronde bodem en relatief steile wanden. Het water zal hier dus vanaf het maaiveld geschept zijn.

Kuil 814 ligt niet langs de rand van de natte laagte maar er midden in. Hierdoor ligt deze kuil op even grote afstand van de woonhuizen als 815-817 maar dan richting het zuidoosten. De bodem van deze kuil bevindt zich op omstreeks 26.30 m +NAP. Daarmee behoort deze samen met 825 en 829 tot de diepst gelegen waterkuilen van de vindplaats. Bij de overige kuilen ligt de bodem gemiddeld ongeveer 25 cm hoger, ongeacht de hoogte van het maaiveld ter plaatse. Mogelijk zijn genoemde drie extra diepe kuilen aangelegd, of verdiept, na een periode van droogte.

7.5.3 SPIEKERS

Slechts twee van de spiekers op deze vindplaats (832 en 841) zijn op basis van aardewerk in de paalkuilen met enige zekerheid te dateren in de Midden IJzertijd. Als we ervan uitgaan dat ook de minder goed dateerbare vondstloze spiekers 803, 804, 806, 830, 831, 833, 834, 841, 844, 845, 847, 850 en 852 uit deze tijd stammen, gaat het in totaal om vijftien ijzertijdspiekers (fig. 7.8). De meeste van deze bijgebouwtjes zijn eenvoudige vierkante constructies met een paal op iedere hoek. Bij sommigen daarvan is te zien dat destijds getracht werd om de levensduur van de gebouwtjes te verlengen door extra palen te plaatsen naast de bestaande (803, 833, 841). Behalve de vierpaals uitvoering zijn vier spiekers opgegraven met zes of meer paalkuilen. Hiervan is slechts een exemplaar van het veelvuldig voorkomende type met twee rechte rijen van drie op gelijke afstanden staande palen en een rechthoekig grondvlak (847). Bij dit type spieker is de oppervlakte die per paal ondersteund wordt ongeveer hetzelfde als bij de gemiddelde vierpaalsspieker. De spiekers 845 en 832 zijn voorzien van meer palen bij eenzelfde oppervlakte. De verhoogde vloeren van deze spiekers kunnen dus zwaardere lasten hebben gedragen. Een andere afwijkende plattegrond is structuur 850. Deze heeft in het midden een vierkant grondvlak met aan beide zijden op de lengteas twee enkele afsluitende palen. Deze palen op de lengteas zullen deel uit hebben gemaakt van de kopse zijden van het gebouw. De kuilen van de hoekstijlen zijn niet teruggevonden. Waarschijnlijk gaat het om de plattegrond van een klein eenbeukig bijgebouw met zadeldak zoals Someren-Ter Hofstadlaan bij-

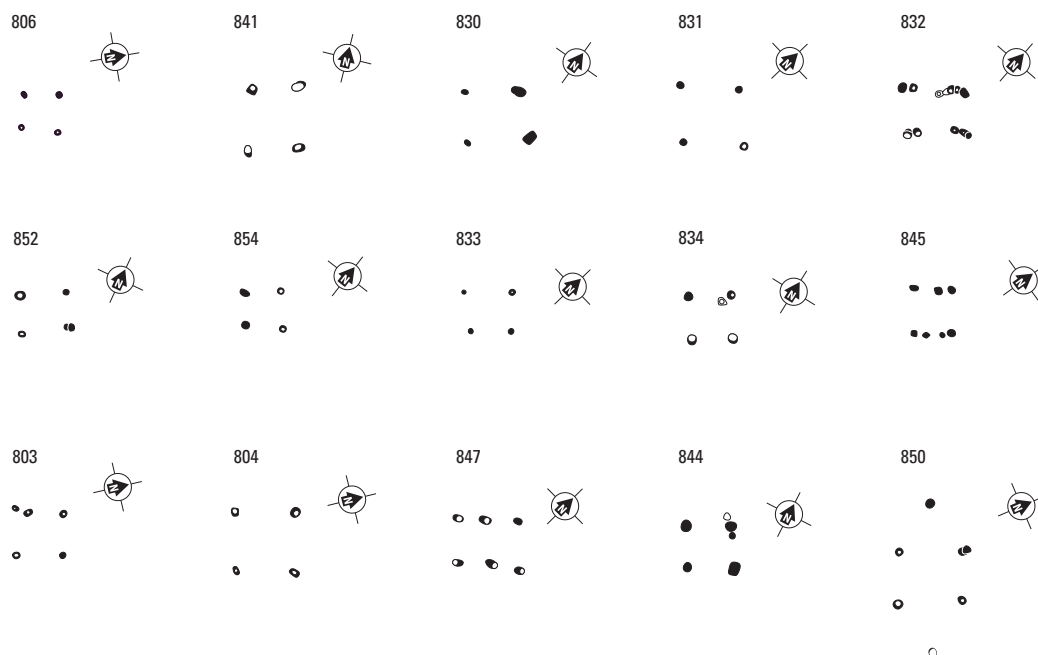

Fig. 7.8. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 6. Bijgebouwen. Schaal 1:300.

gebouw 315 of Lieshout-Beekseweg structuren 55, 80 en 137.⁴⁷ Waarvoor het gebouw gebruikt is, is niet duidelijk. Mogelijk diende het net als spiekers voor de opslag van veldvruchten maar een functie als schuur of stal behoort ook tot de mogelijkheden.

7.6 VINDPLAATS 7. VROEGE EN MIDDEN IJZERTIJD

Vindplaats 7 ligt in het noorden van het gebied langs de Schadewijkstraat en is van vindplaats 6 gescheiden door een tientallen meters breed perceel dat niet werd opgegraven. Archeologisch gezien lopen beide vindplaatsen in elkaar over, ware het niet dat op vindplaats 7 geen grote gebouwplattegrond is gevonden die in de IJzertijd dateert. Verspreid over de vindplaats liggen uit deze periode waterkuilen, kuilen en spiekers (fig. 7.9). Los liggende clusters spiekers en verspreid liggende waterkuilen die niet direct aan een nederzetting of erf zijn te koppelen komen vaker voor in Zuid-Nederland. Voor het westen van de vindplaats geldt echter dat het heel goed mogelijk is dat daar ooit enkele grotere ijzertijdgebouwen hebben gestaan. Op dit deel van terrein ligt namelijk een uiterst dichte concentratie middeleeuwse grondsporen waardoor alleen diepere en grotere sporen zoals waterkuilen bewaard gebleven zijn. Niettemin heeft de opgraving op vindplaats 7 enkele interessante structuren uit de IJzertijd opgeleverd. In de volgende paragraaf gaan we eerst in op de daar aangetroffen waterkuilen en waterputten. Vervolgens behandelen we de op vindplaats 7 gevonden spiekers en kuilen.

7.6.1 WATERKUILEN

Van de tien op deze vindplaats aan het licht gekomen waterkuilen gaat het in vijf gevallen om de eenvoudige structuren zoals die ook in vindplaats 4, 5 en 6 zijn gevonden (305, 320, 321, 322, 323 en 338). Deze waterkuilen worden allen gekenmerkt door een relatief vlakke bodem en een gelaagde opvulling met veel humeus materiaal. De waterkuilen 320 en 323 vallen op door steile wanden maar de overigen worden

⁴⁷ De Boer/Hiddink 2009, 53; Hiddink 2005a, 362-364.

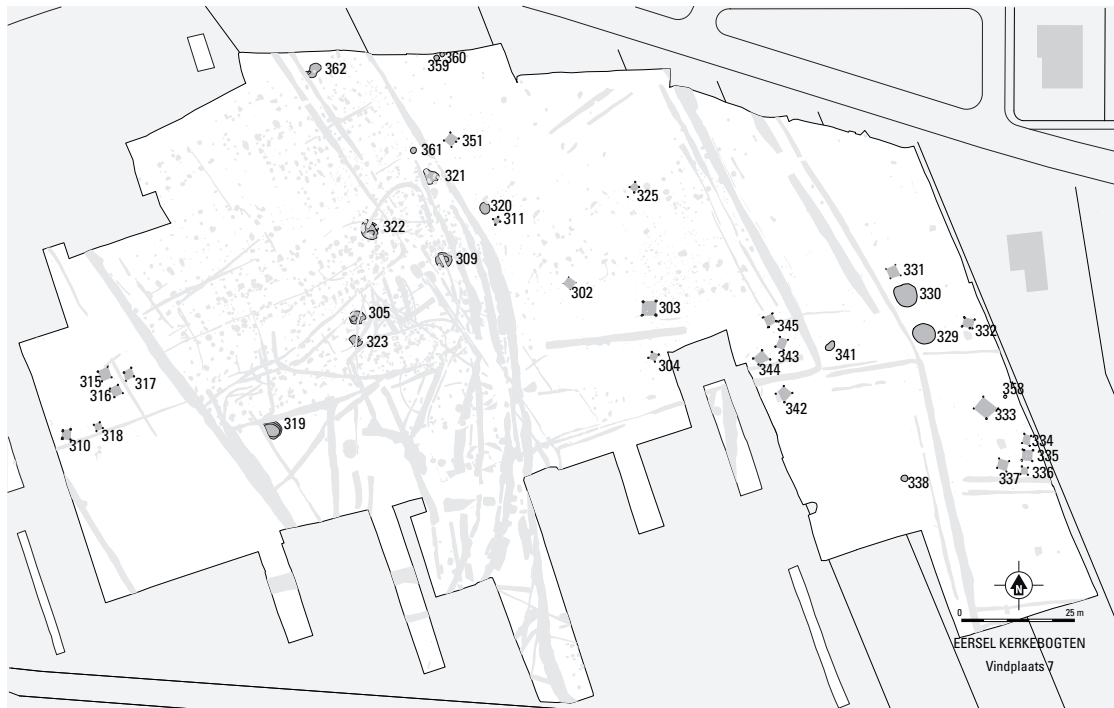

Fig. 7.9. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 7. Overzicht van bewoningssporen uit de IJzertijd.

gekenmerkt door vrij schuine en getrapte wanden. Waarschijnlijk gaat het bij 320 en 323 om kuilen waaruit vanaf het maaiveld water geschept werd en bij de andere drie om inloopkuilen. Opvallend is dat in de eerstgenoemde kuilen naar verhouding slechts weinig aardewerk werd aangetroffen. In de kuilen 305, 321 en 322 is juist erg veel aardewerk gevonden. Uit 321 kwam zelfs meer dan 3 kg. Dit aardewerk komt uitvoerig aan de orde in paragraaf 11.2.2. Op basis van deze vondsten dateert 305 in de Vroege of Midden IJzertijd en 321 in de tweede helft van de Midden IJzertijd, net zoals de structuren van vindplaats 6. Kuil 322 bevat een aardewerkcomplex waarvan het zwaartepunt van de datering in de Vroege IJzertijd ligt met een eventuele doorloop naar het begin van de Midden IJzertijd. De reden voor de grotere hoeveelheid aardewerk in de waterkuilen 305, 321 en 322 zou kunnen zijn dat deze dicht bij het woonhuis lagen maar dat valt niet meer te controleren omdat juist deze drie waterkuilen liggen op de plaats waar eventuele ijzertijdpalkuilen verdwenen zijn onder de eerder genoemde dichte concentratie middeleeuwse bewoningssporen.

De tot dusver beschreven waterkuilen zonder beschoeiing zijn vrij algemeen in ijzertijdcontexten. In Kerkebogten zijn echter ook drie beschoeide waterkuilen gevonden, welke minder vaak voorkomen in de IJzertijd. In waterkuil 319 was nog een beschoeiing van in de bodem van de kuil gestoken paaltjes aanwezig (fig. 7.10). De paaltjes waren waarschijnlijk gemaakt van elzenhout en stonden scheef met de bovenzijde naar buitengericht. Een vrijwel identieke kuil is onder meer gevonden in Breda-Moskes, zij het dat de beschoeiing daar niet uit redelijk goed afgewerkte ronde paaltjes maar uit gekloofd afvalhout bestond.⁴⁸ Van één van de paaltjes is een houtmonster genomen en opgestuurd naar het Centrum voor Isotopen Onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen. Deze waterkuil, of, gezien de beschoeiing eerder waterput, dateert uit de Vroege IJzertijd (GrN-30426: 786–515 cal BC bij 2 σ 95%). Het aardewerk uit deze put is iets jonger dan de bekisting en dateert grofweg uit de eerste helft van de Midden IJzertijd (zie paragraaf 11.2.2). Dit is niet vreemd als bedacht wordt dat het bij het aardewerk meestal om erfafval gaat dat pas na de gebruikperiode in de kuil terechtgekomen is.

⁴⁸ Waterput 5; Berkvens 2004, 131-132.

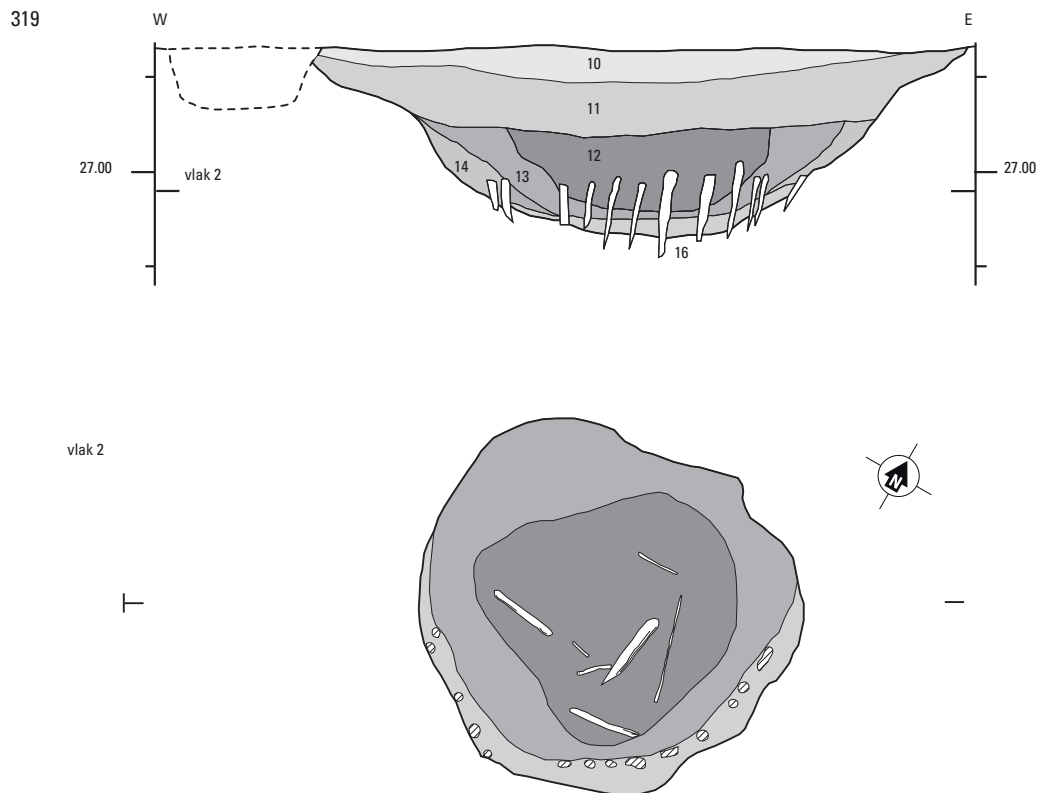

Fig. 7.10. Eersel-Kerkebogten. Waterkuil 319 met staakjes. Schaal 1:40.

Een andere bijzondere kuil betreft waterput 309. Ook in dit geval is een deel van de beschoeiing bewaard gebleven. Het gaat om een met latere waterputten vergelijkbare bekistingsconstructie, waarvan de onderste laag planken bewaard was gebleven (plaat 3B). De kuil waarin de put gevonden is had een diameter van omstreeks 3.50 m, schuine wanden en een vlakke bodem. De put zelf is enkele centimeters dieper dan de bodem van de kuil en bestaat uit vier in een vierkant gerangschikte planken. De breedte van de constructie bedraagt respectievelijk 1.08 en 1.2 m. De planken zijn aan de uiteinden versmald en verankerd in het zand van de insteek door twee van de planken uit te laten steken. Aan de binnenzijde van de constructie zijn op de hoeken en in het midden van de planken kleine houten paaltjes in de grond geslagen om te voorkomen dat de put onder druk van het omringende zand zou bezwijken. Deze paaltjes zijn aangepunt maar verder onbewerkt. Het is niet geheel duidelijk uit welke houtsoort de put gebouwd is maar waarschijnlijk gaat het om beuk.⁴⁹ Uit de put zijn twee bijzondere houten voorwerpen geborgen, namelijk de houten naaf van een spaakwiel en een kegel- of bomvormig voorwerp (fig. 7.11). De naaf is als object compleet uit elzenhout met een lengte van 35 cm. Het centrale deel van de naaf is verdikt en bevat twaalf spaakgaten. In twee daarvan bevindt zich een stukje van de spaak (vervaardigd uit eikenhout). Het kegelvormige voorwerp is gemaakt van eikenhout. Het heeft een lengte van 25.5 cm en een diameter van omstreeks 9 cm. Aan de smalle zijde eindigt het voorwerp in een halve ovale schijf. Waarvoor het voorwerp diende is niet duidelijk. Mogelijk gaat het om een soort stamper. In ieder geval is het voorwerp niet intensief gebruikt omdat de snijfacetten nog duidelijk zichtbaar zijn. Uit de put zijn verder vijf scherven handgevormd aardewerk uit de IJzertijd geborgen, waaronder een rand van een geglad kommetje. Het handgevormde aardewerk en het kommetje dateren in de Midden IJzertijd.

In het oosten van de vindplaats liggen twee waterkuilen vlak bij elkaar (329, 330). Van deze beide is kuil 330 bijzonder omdat het om een soort boomstamput bleek te gaan. Vermoedelijk ging het om een

⁴⁹ Intern RING rapport 2007004 van 16-01-2007.

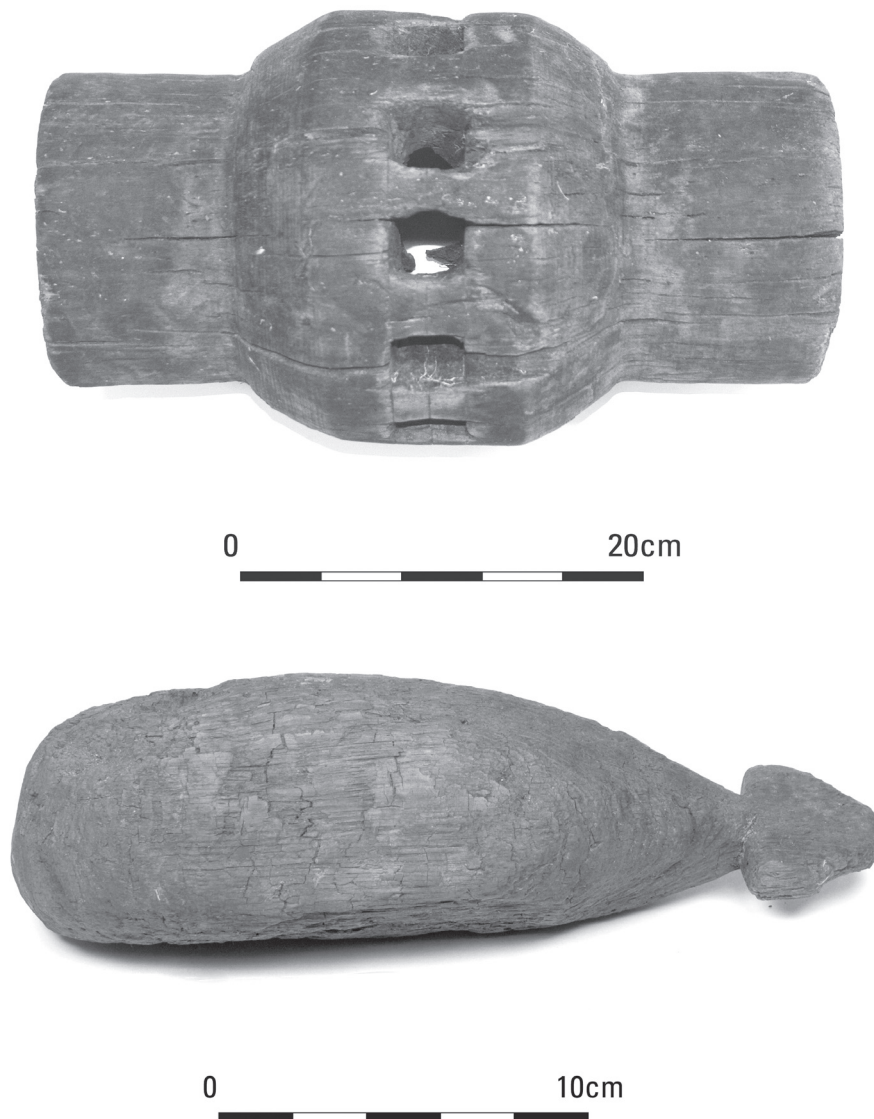

Fig. 7.11. Eersel-Kerkebogten. Twee houten objecten uit waterput 309.

inloopkuil waarbij de inloop zich aan de zuidkant heeft bevonden en het diepere deel met de uitgeholde boomstam aan de noordkant. De boomstam had een binnenwerkse doorsnede van 35–40 cm en bestond uit twee segmenten. Het in de kuil gevonden handgevormd aardewerk dateert in de Vroege IJzertijd (11.2.2).

7.6.2 SPIEKERS

Op vindplaats 7 zijn 23 plattegronden van spiekers opgegraven. Opvallend is dat er alleen maar eenvoudige vierpaalsspiekers gevonden zijn. De spiekers liggen zowel los (302, 303, 304, 325, 351) als geclusterd met andere spiekers in het uiterste westen (om 316), midden (om 343) en oosten van de vindplaats (om 334) of met andere structuren uit dezelfde periode (331 met kuil 330; 311 met waterkuil 320). In slechts twee plattegronden werd dateerbaar materiaal –aardewerk– aangetroffen (302, 303). Op basis daarvan dateert spieker 302 ergens in de IJzertijd en 303 in de Midden IJzertijd. De laatstgenoemde is tevens het grootst van alle spiekers op de vindplaats.

Fig 7.12. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 8. Overzicht van bewoningssporen uit de IJzertijd.

7.6.3 KUILEN

Op het terrein zijn uit deze periode vijf eenvoudige kuilen gevonden waarvoor niet duidelijk is wat de functie ervan is geweest (341, 359-362). De kuil 362 valt op doordat dit een vrij grote (4 bij 2 m) ondiepe structuur is die vrij afgelegen ligt in het uiterste noorden van de vindplaats. De overigen kuilen zijn een stuk kleiner. Naast deze kuilen zijn nog een aantal niet dateerbare losse paalkuilen gevonden waarvan een deel zeker in de IJzertijd dateert.

327

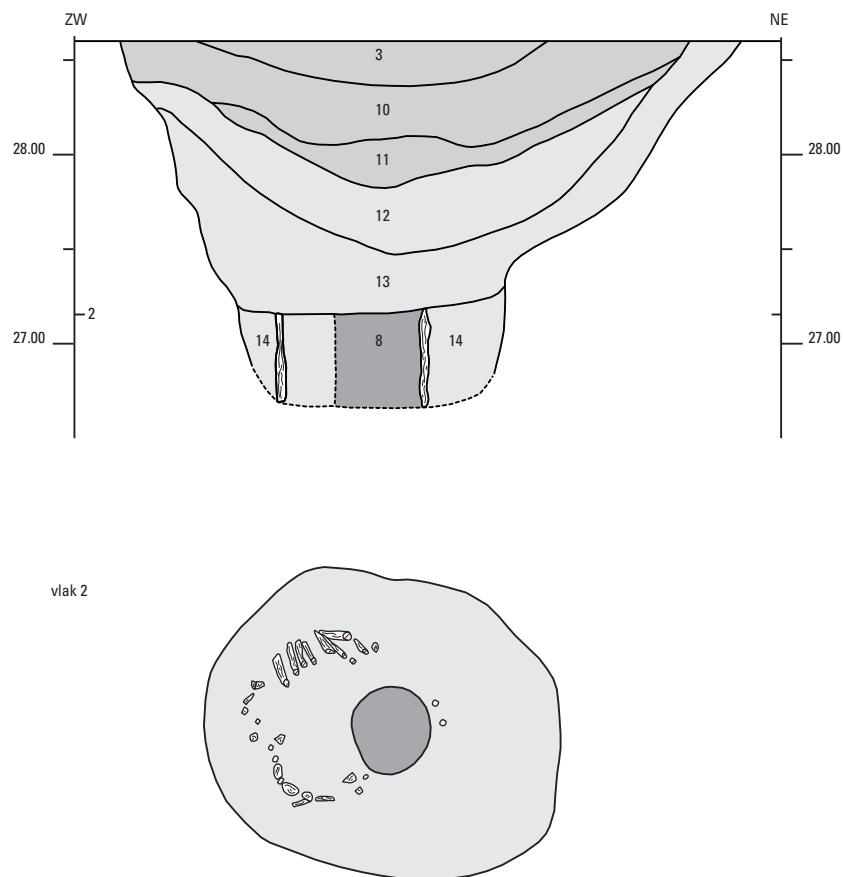

Fig. 7.13. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 8. Waterkuil 327. Schaal 1:40.

7.7 VINDPLAATS 8

Dit is een vrij groot gebied met vier verspreid liggende structuren uit de IJzertijd (fig. 7.12). De afstand tussen de structuren onderling en die van de overige vindplaatsen uit deze periode bedraagt tientallen meters. Het fragmentarische beeld dat dit voor de IJzertijd oplevert is, net zoals bij vindplaats 7, deels te danken aan versterking door de intensieve bewoning van deze zone in de Middeleeuwen en deels aan het diffuse karakter van de bewoning in een groot deel van de IJzertijd.

In het oosten van de vindplaats liggen twee vierpaalsspiekers (313, 314). Bij 313 is een van de palen niet teruggevonden terwijl bij 214 juist een extra paal aangetroffen werd. De extra paal zal aangebracht zijn ter versteviging, bij wijze van reparatie of als aanpassing. Bij de overige twee structuren gaat het om waterkuilen. De in het zuiden van de vindplaats gelegen kuil 308 is vrijwel rond met een diameter van omstreeks 2.5 m. De kuil is iets meer dan 1 m diep en heeft een gelaagde vulling die stukken hout en in totaal 1.6 kg aardewerk bevatte. Aan het aardewerk is te zien dat de waterkuil in de Midden IJzertijd dateert. De bodem van de kuil ligt op 26.8 m +NAP.

Waterkuil 327 ligt een stuk noordelijker op de vindplaats. Deze kuil heeft als bijzonderheid dat een deel van de beschoeiing bewaard is gebleven. Deze bestond net zoals bij 319 uit een cirkel van in de grond geslagen staakjes. Deze cirkel heeft een diameter van omstreeks 1 m. Opvallend is dat binnen deze cirkel een kleinere putkern (diameter 50 cm) te zien was zonder beschoeiing (fig. 7.13).

8 BEWONINGSPOREN UIT DE ROMEINSE TIJD

8.1 INLEIDING

Met uitzondering van enkele losse scherven in een van de middeleeuwse kuilen op vindplaats 12, zijn alleen ten noorden van de Kerkeloop bewoningssporen uit de Romeinse tijd gevonden (fig. 8.1). De bewoningsresten uit de Romeinse tijd liggen verspreid over twee plaatsen. In het noordoosten (vindplaats 9) zijn zowel sporen uit de vroeg-Romeinse als uit de midden-Romeinse tijd geborgen. Hier stonden ook in de IJzertijd al verschillende boerderijen. De tweede vindplaats (10) met Romeinse nederzettingen ligt in het uiterste noorden van het terrein en dateert vooral uit de midden-Romeinse tijd. Hier zijn enkele Romeinse huizen op precies dezelfde plaats herbouwd. Waarschijnlijk gaat het om de periferie van een grotere nederzetting waarvan de kern ten noorden van de Schadewijkstraat ligt. In ieder geval zijn daar in het verleden vondsten uit de Romeinse tijd aan het licht gekomen tijdens de bouw van een aantal villa's.⁵⁰

Hieronder gaan we eerst in op een aantal algemene aspecten van de in Kerkebogten gevonden Romeinse structuren. Vervolgens komen de vindplaatsen en de daar gevonden Romeinse grondsporen aan de orde.

8.2 ALGEMENE OPMERKINGEN BIJ DE HUISPLATTEGRONDEN

Evenals bij de ijzertijdhuisen hebben alle in Kerkebogten gevonden gebouwplattegronden uit de Romeinse tijd een rechthoekig grondplan en een rij dakdragende palen op de lengteas. In vergelijking met de ijzertijdhuisen worden de Romeinse huizen gekenmerkt door een zwaardere constructie met robuuste forse dakdragende palen op de lengteas van het gebouw. Hierdoor is het beeld ontstaan dat het gewicht van het dak in de Romeinse tijd voornamelijk werd gedragen door de zware middenstaanders en niet zoals in de IJzertijd meer verspreid werd over alle staanders. Vaak hebben de kuilen van de middenstaanders dezelfde oriëntatie als de gebouwen zelf en hebben ze een getrapte revolvertasvorm. Hoewel de dikte van de middenstaanders slechts een van vele variabelen is die van invloed zijn op de duurzaamheid, zal de robuustere dragende constructie ongetwijfeld een langere technische levensduur van het gebouw tot gevolg hebben gehad.

Hoewel inmiddels duidelijk is dat zowel de plattegronden uit de IJzertijd als die uit de Romeinse tijd niet alleen regionaal maar zelfs lokaal grote verschillen kunnen laten zien, is het gebruikelijk om de plattegronden in te delen naar type. De plattegronden uit de Romeinse tijd worden dan meestal ingedeeld volgens de typologie van Alphen-Ekeren maar zeker voor de overgangperiode van IJzertijd naar Romeinse tijd is ook de typologie van Oss-Ussen goed bruikbaar.⁵¹ Als onderscheidende kenmerken worden daarbij vooral gebruikt: de diepte van de middenstaanders in relatie tot de diepte van de wandfundering, de grootte en oriëntering van de kuilen voor de middenstaanders in het vlak, de vorm van deze kuilen in het profiel (revolvertas), de aanwezigheid van wandgreppels en voorkennis over de datering van de plattegronden op basis van het aardewerk uit de paalkuilen.

De gebouwplattegronden uit de Romeinse tijd die gevonden zijn op vindplaats 10 benaderen typologisch het Alphen-Ekeren type. De grotere gebouwen van vindplaats 9 dateren voornamelijk in de 1ste eeuw na Chr. en vertonen kenmerken van zowel de ideaaltypische IJzertijdgebouwen uit Oss-Ussen als van de inheems-Romeinse plattegronden uit Alphen-Ekeren.

⁵⁰ ARCHIS meldingen 14135, 14136, 33141; Beex 1958, 16; Beex 1989, 39.

⁵¹ Schinkel 1998; De Boe 1988.

Fig. 8.1. Eersel-Kerkebogten. Overzicht met de structuren uit de Romeinse tijd in zwart. Schaal 1:4000.

8.3 VINDPLAATS 9

Vindplaats 9 ligt in het noordoosten van het gebied en overlapt met de ijzertijdvindplaats 6 (fig. 8.2). Op deze vindplaats zijn drie huisplattegronden, een waterput, drie waterkuilen en verschillende spiekers opgegraven. De bewoning kan opgesplitst worden in een vroeg-Romeinse en een midden-Romeinse fase.

8.3.1 VINDPLAATS 9 STRUCTUREN UIT DE VROEG-ROMEINSE TIJD

In het westen van vindplaats 9 ligt plattegrond 809. Evenals bij de ijzertijdplattegrond 807 (7.5.1) liggen de paalkuilen van de wandconstructie paarsgewijs, is de breedte ongeveer de 7 m en zijn de teruggevonden kuilen van middenstaanders in het vlak niet erg groot zodat het gebouw lijkt op de plattegronden van het type Oss-Ussen 5a. Ten opzichte van de hiervoor beschreven ijzertijdplattegronden moeten de kuilen van de middenstijlen echter opvallend diep ingegraven zijn geweest ondanks de beperkte omvang van de kuilen in het vlak. Verdere bijzonderheden zijn de apsisvormige afsluiting van de westelijke korte zijde van het gebouw en dat beide korte zijden voorzien zijn van middenstaanders. Het gebouw lijkt veel op het in de 1ste eeuw gedateerde huis 61 te Lieshout-Beekseweg, met als belangrijkste verschil dat daar de halfronde korte wand aan de oostzijde ligt, en dat deze wand niet voorzien is van een middenstaander.⁵² Een andere parallel is gevonden tijdens de opgravingen te Breda-Huifakker. Huis 38 van deze

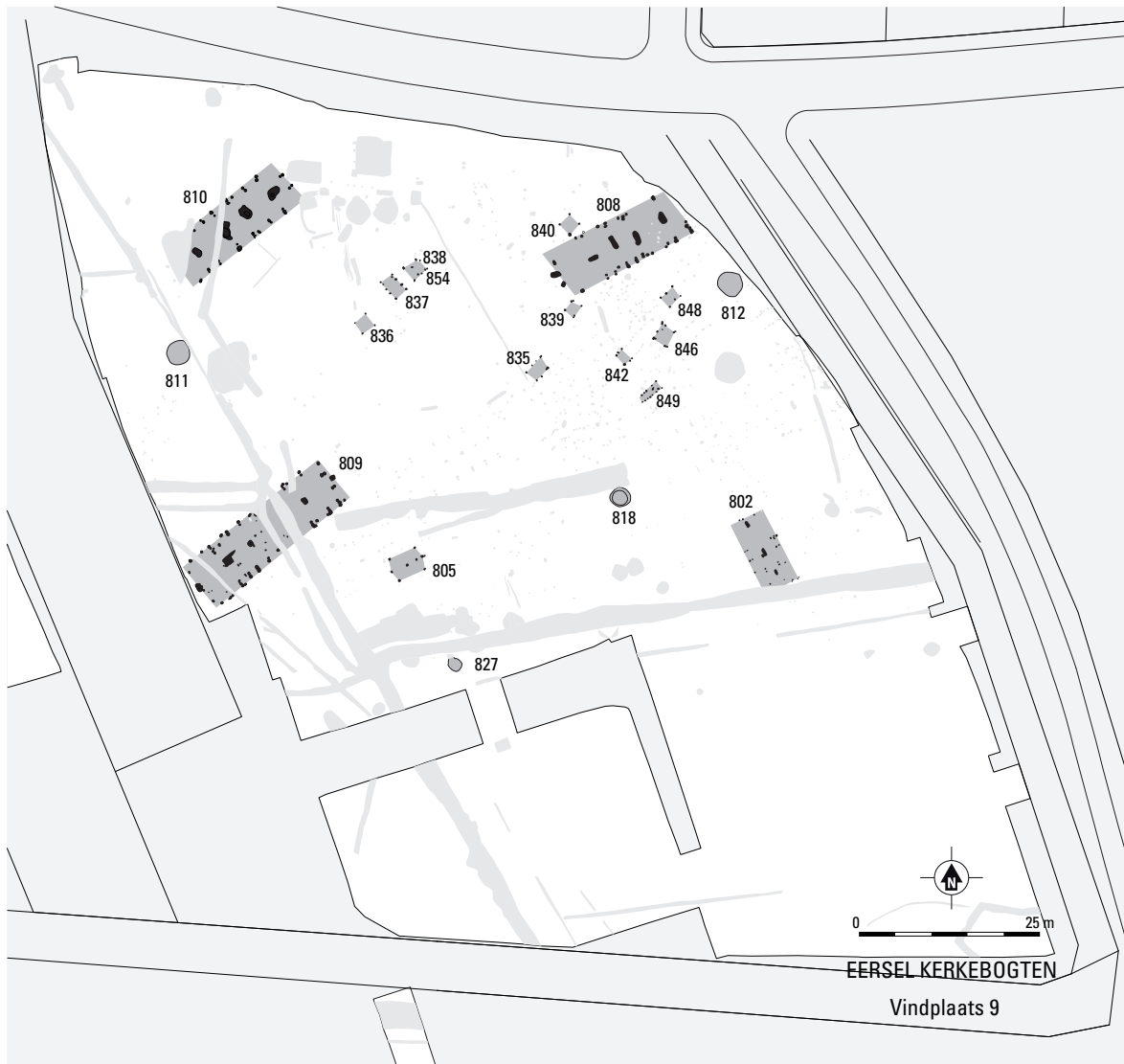

Fig. 8.2. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 9. Overzicht van bewoningssporen uit de Romeinse tijd.

opgraving is eveneens voorzien van dubbele wandstijlen, één halfronde korte zijde en diepe middenstijlen die in het vlak een betrekkelijk geringe diameter hebben.⁵³ Dit huis wordt door de opgraver op basis van de plattegrond en de vondsten gedateerd in de vroeg-Romeinse tijd. De enige vondst uit plattegrond 809 is een scherp handgevormd aardewerk die dateert uit de Late IJzertijd of de vroeg-Romeinse tijd. Omdat in de paalkuilen wel paalkernen maar geen uitgraafkuilen zijn waargenomen, moeten deze vondst al tijdens de bouw van het huis in de kuilen zijn beland. Uitgaande van deze vondst, de relatief diepe middenstaanders en een levensduur van enkele tientallen jaren is het aannemelijk dat het huis in de eerste helft van de 1ste eeuw na Chr. in gebruik is geweest.

De dichtstbijzijnde waterput uit de vroeg-Romeinse tijd is 811. Deze ligt vanaf 811 ongeveer 20 m in noordelijke richting (fig. 8.3). Onderin deze waterkuil was vanaf 26.80 m +NAP de houten beschoeiing bewaard gebleven (plaat 3C). Waarschijnlijk gaat het om de resten van een uit elkaar gedrukte wijnton. Naast de duigen zijn ook hoepels en ander hout teruggevonden. De put moet een diameter van ongeveer 70 cm hebben gehad. Onderin stonden verder de resten van een laddertje (Plaat 3C en fig. 8.4). Vermoedelijk lagen oorspronkelijk meerdere tonnen op elkaar. In ieder geval was boven de houtconstructie

⁵² Hiddink 2005a, 349-350.

⁵³ Hoegen 2004, 218.

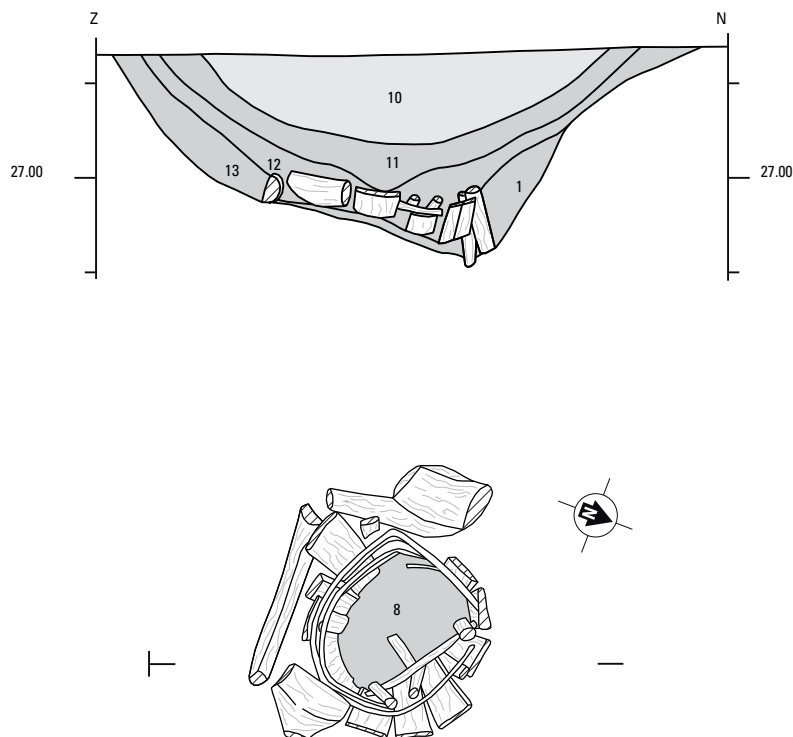

Fig. 8.3. Eersel-Kerkebogten. Waterput 811. Schaal 1:40.

een vrij diepe uitgraafkuil herkenbaar die ontstaan kan zijn bij het uitgraven van het bovenste deel van de put. Het onderste wijnvat bleef achter en is toen onder het gewicht van de bovenliggende grond uit elkaar gedrukt. Behalve het laddertje en delen van de put zijn uit deze structuur ook een deel van een kom (811-6; fig. 8.5) en drie houten schijven (811-9 t/m 811-11) geborgen (fig. 8.6).

Het uit de put geborgen aardewerk is handgevormd en dateert uit de vroeg-Romeinse tijd (11.3.14.2). De fragmenten gelijken *dolium*-aardewerk maar hebben een duidelijk afwijkend handgevormd baksel. Drie van de in totaal negen scherven zijn afkomstig van een fijn gemagerd en geglad potje van gereduceerd aardewerk (item 811-1). Een scherpere datering is afkomstig van twee uit de putconstructie geborgen balkjes. Deze zijn dendrochronologisch gedateerd. Het hout moet afkomstig zijn van bomen die geveld zijn in het jaar 28 na Chr. (5.3) wat dus past in de vroeg-Romeinse tijd.

Ten zuiden van huis 809 is een waterkuil gevonden (827) die eveneens geassocieerd kan worden met het gebouw. Deze lag net als de waterkuilen van vindplaats 6 precies langs de rand van de laagte van de Kerke loop. Opvallend aan deze eenvoudige kuil is echter vooral de datering van het aardewerk in de grond waarmee deze dichtgegooid werd. Dit aardewerk geeft aan dat het dichtgooien plaatsvond tijdens of na de vroeg-Romeinse tijd wat aansluit bij de datering van huis 809 (11.3.14.1).

In het uiterste noordoosten van vindplaats 9 ligt de plattegrond (808) van een 7 m breed en minimaal 20 m lang gebouw. Doordat de plattegrond buiten de opgraving eindigt, kon de precieze lengte niet worden vastgesteld. Wel is tijdens de opgraving waargenomen dat de kuilen van de middenstaanders van 808 langwerpig en diep zijn zoals bij veel gebouwplattegronden uit de Romeinse tijd. De oriëntatie van deze kuilen wijkt echter af: drie van de vijf middenstaanders liggen haaks op de lengteas van het gebouw terwijl deze bij de Romeinse plattegronden vaak hetzelfde zijn georiënteerd als het gebouw zelf. De kuilen van de wandstaanders zijn deels paarsgewijs en deels willekeurig ingegraven. Het uit de kuilen geborgen aardewerk dateert uit de vroeg-Romeinse periode en is grotendeels pas bij de sloop van het gebouw in de kuilen beland. Doordat de vondsten afkomstig zijn van nederzettingsafval dat in en om het

Fig. 8.4. Eersel-Kerkebogten. Het laddertje uit waterput 811 na conservering.

Fig. 8.5. Eersel-Kerkebogten. Deel van een kom uit waterput 811.

Fig 8.6. Eersel-Kerkebogten. Drie houten schijven uit waterput 811.

gebouw rondslingerde, zal de plattegrond tot in de vroeg-Romeinse tijd gebruikt zijn geweest. De opvallende haakse oriëntatie van de middenstaanders is ook waargenomen bij de plattegrond van huis 518 op de opgraving Deurne-Groot Bottelsche Akker.⁵⁴ De plattegrond in Deurne is echter voorzien van op regelmatige afstanden opgestelde wandstijlpalen en is waarschijnlijk aanzienlijk jonger (150 na Chr.) dan 808.

Direct naast huis 808 ligt waterput 812. Deze waterput is tijdens de aanleg van werkput 169 herkend en gedurende een periode van drie dagen blootgelegd en gedocumenteerd. Vanaf 26.50m +NAP was het eerste hout zichtbaar. De waterput bleek te bestaan uit een kistvormige constructie van dikke horizontaal geplaatste planken die met elkaar verbonden waren door middel van een pen-gat verbinding (fig. 8.7). Boven de constructie was een uitgraafkuil te zien, een indicatie dat aan het einde van de gebruikperiode het bovendeel van de put is verwijderd. Alleen het onderste kistsegment is in de bodem bewaard gebleven. Dit deel werd ondersteund door enkele smalle balkjes aan de buitenzijde. Verticale hoekbalken aan de binnenzijde van de bekisting zijn niet gevonden, zodat het om een weinig robuuste constructie moet zijn gegaan. Opmerkelijk is de rij ingeslagen staakjes in de kuil buiten de putbekisting die alleen helemaal onderin de kuil zichtbaar was. De staakjes doen sterk denken aan de beschoeiingresten die wel eens gevonden worden in waterkuilen en zijn dus mogelijk afkomstig van een voorganger.⁵⁵ Ondanks de mogelijkheid dat waterput 812 op dezelfde plaats een waterkuil als voorganger heeft gehad, is opmerkelijk weinig aardewerk gevonden in de put. Uit de opvullagen zijn slechts drie scherven van handgevormd aardewerk geborgen die niet nauwkeuriger te dateren zijn dan IJzertijd/vroeg-Romeinse tijd. Een ingezonden dendromonster van een stuk hout met naar verhouding veel jaarringen, bleek uiteindelijk toch niet geschikt om te dateren. Duidelijk is dat de waterput niet los mag worden gezien van de huisplattegrond die er direct naast ligt (808). Ook uit de paalkuilen van dat huis is aardewerk uit de vroeg-Romeinse periode geborgen. Het is dan ook aannemelijk dat de put eveneens in deze periode dateert.

8.3.2 VINDPLAATS 9. STRUCTUREN UIT DE MIDDEN-ROMEINSE TIJD

Van de grotere plattegronden op deze vindplaats maakt 810 nog het meest een Romeinse indruk door de grote kuilen van de middenstaanders. De rij met vijf middenstaanders staat in het interieur van het gebouw en loopt niet door tot in de wanden van de korte zijden zodat het gebouw een schilddak zal hebben gehad. Het gebouw moet omstreeks 6 m breed en 20 m lang zijn geweest. De kuilen van de wandpalen zijn paarsgewijs ingegraven en de plattegrond kenmerkt zich door grote regelmaat ten opzichte van de overige gebouwen van vindplaats 9. Onderin een van de paalkuilen bleek een stuk van de middenstaander bewaard te zijn gebleven. Dit hout is dendrochronologisch gedateerd op 111 ± 6 AD.

⁵⁴ Hiddink 2008, 272.

⁵⁵ Zie bijvoorbeeld waterkuil 307 en 319.

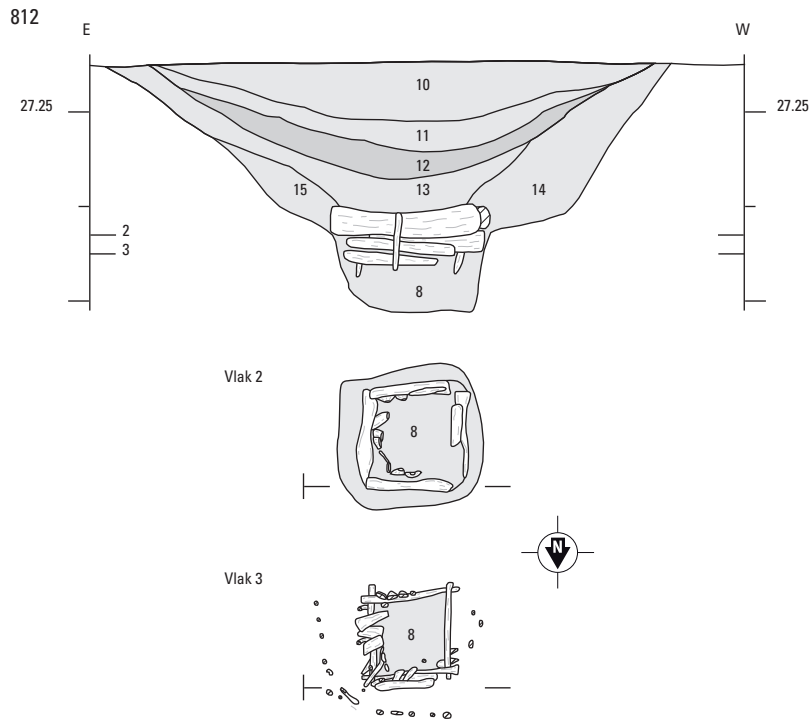

Fig. 8.7. Eersel-Kerkebogten. Waterput 812. Schaal 1:40.

Tegen deze achtergrond is de datering van het in de kuilen gevonden aardewerk interessant: dit dateert uit de vroeg-Romeinse tijd (11.3.14.2) wat zich verklaren laat doordat dit aardewerk niet zozeer het gebouw dateert maar laat zien wat ten tijde van sloop en/of bouw van de structuur op het erf rondslingerde.

Ten zuiden van 801 en 807 ligt gebouw 802 dat zich kenmerkt door een oriëntatie die vrijwel haaks ligt op die van de overige grote gebouwen in zone D. De plattegrond van dit gebouw meet 11 bij 5 m en is daarmee relatief kort en smal. In het vlak zijn de kuilen van de middenstaanders langwerpig en georiënteerd parallel aan de lange zijden van het gebouw, zoals vaak te zien is bij plattegronden uit de Romeinse tijd. Verder zijn deze kuilen niet alleen lang maar ook diep in verhouding tot de geringe grootte van de plattegrond en bevinden de middenstaanders zich in het interieur van het gebouw. Door de vorm van de kuilen van de middenstaanders lijkt 802 op gebouwen als huis 525 van de Groot Bottelsche Akker bij Deurne en de huizen 51 en 52 van Lieshout-Beekseweg.⁵⁶ Het uit de kuilen van de plattegrond geborgen aardewerk dateert uit de IJzertijd en/of vroeg-Romeinse tijd, wat niet verwonderlijk is gezien het intensieve gebruik van dit deel van Kerkebogten in die periode. Met betrekking tot de Romeins aandoende middenstaanders van huis 802 is de datering van de op 15 m afstand gelegen waterkuil 818 interessant. Deze is namelijk dendrochronologisch gedateerd op 92 ± 1 en $93 \text{ AD} \pm 1$. Dit zou kunnen betekenen dat zowel gebouw 802 als waterkuil 818 ongeveer in dezelfde tijd gebruikt zijn geweest als gebouw 810 ($111 \pm 6 \text{ AD}$). Bij 818 leek het aanvankelijk om een waterput te gaan. In een vrij ondiepe kuil stonden hier in een cirkel een aantal aan de bovenzijde naar buiten wijkende planken en paaltjes (plaat 3D). De stand van de planken en paaltjes is opmerkelijk: de constructie lijkt na de gebruikperiode uit elkaar gedrukt te zijn. Dit is alleen te verklaren als de put vrij in de kuil heeft gestaan. Deze interpretatie volgend, gaat het bij structuur 818 dus om een beschoeide inloopkuil en niet om een gangbare waterput. Ook het chaotisch gevlekt humeus zand (lagen 10 en 11), waarmee een groot deel van de kuil gevuld is, wijst op een inloopkuil. De bekisting van het vrijstaande waterbekken was geconstrueerd met hergebruikt hout

⁵⁶ Hiddink 2008, 280; 2005a, 347-348.

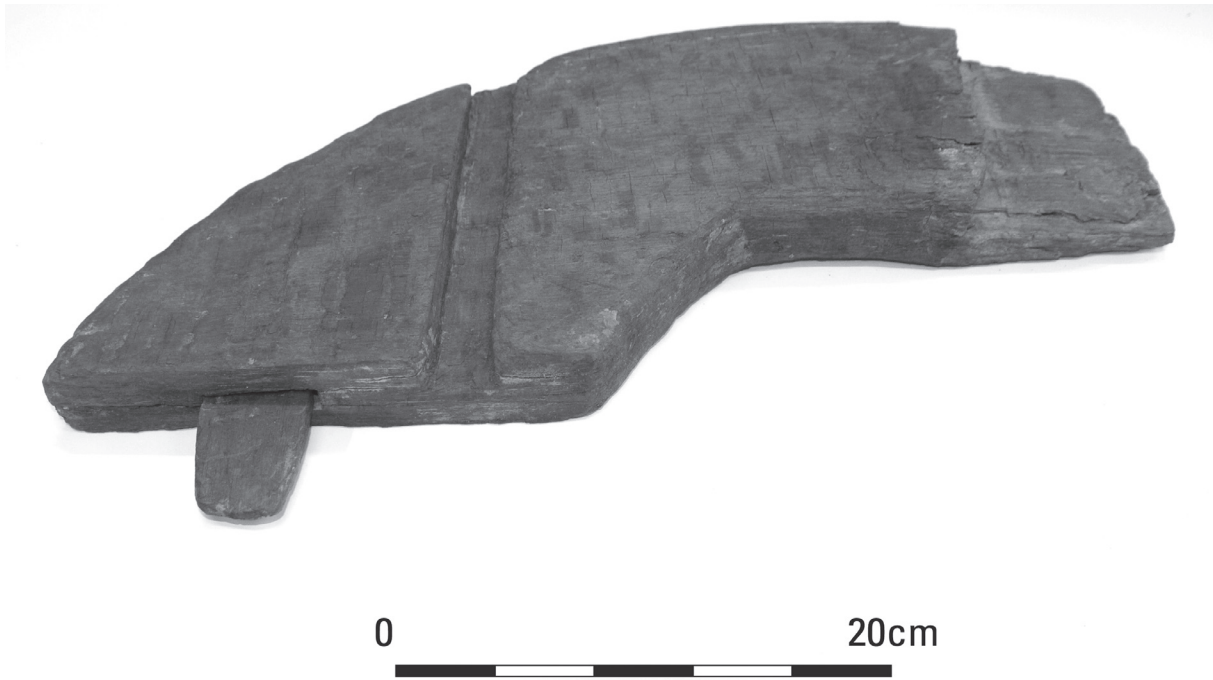

Fig. 8.8. Eersel-Kerkebogten. Deel van een schijfwiel uit waterkuil 818.

waaronder een deel van een schijfwiel (item 818-7; fig. 8.8). Op basis van genoemde dendrodatering zal de put rond het jaar 100 na Chr. in gebruik zijn geweest.

8.3.3 SPIEKERS EN OVERIGE STRUCTUREN

Een aantal van de hier gelegen spiekers is op basis van vondsten of de nabijheid van woongebouwen gedateerd in de Romeinse periode (fig. 8.9). Voor een deel gaat het bij deze spiekers om de eenvoudige vierpaals- of zespaalsuitvoeringen. In sommige gevallen liggen verschillende spiekers over elkaar heen (838/854 en 834/835) waardoor het op het eerste gezicht om meerpalige constructies lijkt te gaan. Enkele spiekers hebben een wezenlijk afwijkende constructie waardoor een identificatie als de bekende gebouwtjes met een verhoogde vloer. Dit geldt bijvoorbeeld voor 849 waarvan de palenrijen wel erg dicht bij elkaar staan. Parallellen zijn onder meer bekend van de opgravingen in Someren-Hoge Akkers, Breda-Moskes, Breda-Huifakker en Oss-Ussen.⁵⁷ Plattegrond 805 wijkt nog meer af van het gangbare spiekerconcept. Deze bestaat uit een centraal vierkant van vier palen met op de lengteas drie of vier extra palen. Langs de buitenzijde bevinden zich nog enkele kleinere paalkuilen die ook deel zullen hebben uitgemaakt van de constructie. Door de diepe paalkuil die precies in het midden van de plattegrond ligt en de vier zware hoekpalen, lijkt de structuur op spieker 36 van de opgraving Nederweert-Rosveld maar is beduidend groter.⁵⁸ Waarschijnlijk hoort 805 bij het op enkele meters afstand gelegen huis 809.

⁵⁷ Hakvoort/Kortlang/Wesdorp 2004, 32-33 gebouw 302; Berkvens 2004, 123, structuren 5, 6 en 7; Idem 2004, 129 structuur 148; Hoegen 2004, 242, structuur 93 en 197;

Schinkel 1998, 257 fig. 276 S456.

⁵⁸ Hiddink 2005b, 278-279; 3.8 bij 3.3 m voor gebouw 805 tegenover 2 bij 2 m van spieker 36 in Nederweert.

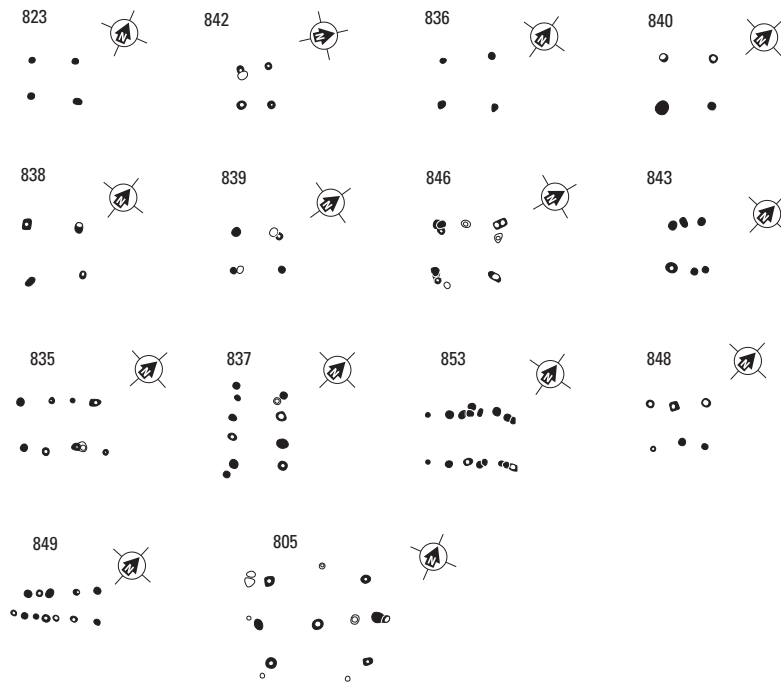

Fig. 8.9. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 9. Bijgebouwen. Schaal 1:300.

8.4 VINDPLAATS 10

Vindplaats 10 ligt direct langs de Schadewijkstraat in het noorden van Kerkebogten. Hier liggen vijf gebouwplattegronden (346, 347, 348, 349, 350), één waterput (306), twee waterkuilen (307, 312) en acht kleinere kuilen (fig. 8.10). De vindplaats overlapt met vindplaats 7 waarop nederzettingen uit de IJzertijd liggen. Omdat geen enkele van de hier waargenomen spiekers dicht bij de plattegronden van de Romeinse hoofdgebouwen ligt, is gekozen deze toe te wijzen aan vindplaats 7.

8.4.1 GEBOUWEN UIT DE MIDDEN-ROMEINSE TIJD

De gebouwplattegronden op deze vindplaats liggen in het uiterste noorden van de opgraving. Huis 350 ligt afzonderlijk in het westen maar de overige huizen liggen allen op dezelfde plaats en overlappen elkaar geheel of gedeeltelijk. Van deze gebouwen waren alleen nog de diep ingegraven middenstaanders herkenbaar (fig. 8.11). Het aantal teruggevonden middenstaanders verschilt per gebouw, maar ligt tussen de twee en vier. Daarbij is niet duidelijk of de plattegronden compleet zijn; zowel van gebouw 347 als van 348 en 350 kunnen staanders buiten de opgraving liggen of verstoord zijn bij de aanleg van een subrecente greppel. De reden dat alleen de middenstaanders zijn teruggevonden is tweeledig. Ten eerste liggen deze structuren op een plaats waar de oorspronkelijke bodem is geërodeerd. Ten tweede zijn de wandpaalkuilen en/of greppels in deze periode minder diep omdat de grootste daklast gedragen werd door de middenstaanders. Door het ontbreken van de kleinere wandpalen kunnen alleen de kuilen van de middenstaanders bestudeerd worden. De afstand tussen de middenstaanders verschilt maar laat niettemin regelmatigheden zien. De meest voorkomende afstand tussen de stijlen ligt omstreeks 1.7 m. Van de gevonden plattegronden is alleen 346 voorzien van de voor de Romeinse tijd kenmerkende langwerpige paalkuilen in de lengterichting van het gebouw. Bij de andere plattegronden liggen de paalkuilen juist dwars op de lengteas. Huis 350 ligt iets westelijker dan de anderen. De gebouwplattegronden 346, 347, 348 en 349 liggen over elkaar heen maar de paalkuilen oversnijden elkaar niet. Verder is in de paalkuilen niet veel aardewerk

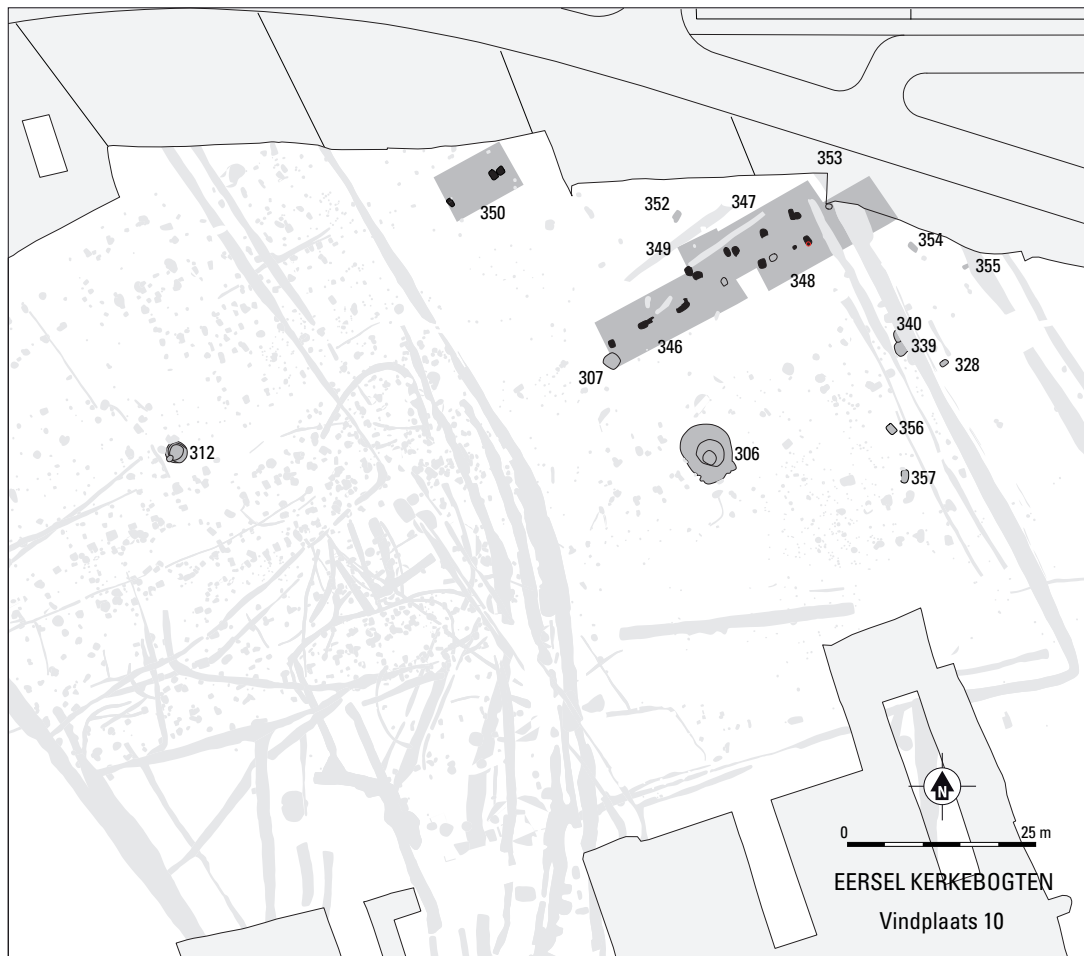

Fig. 8.10. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 10. Overzicht van bewoningssporen uit de Romeinse tijd.

gevonden. Het aardewerk uit de plattegronden 346 en 347 dateert globaal in de periode 70–150 na Chr. In de overige plattegronden was te weinig dateerbaar materiaal aanwezig. Met betrekking tot relatieve datering kan worden gesteld dat huis 346 waarschijnlijk de jongste plattegrond is. Dit op basis van de relatief grote hoeveelheid aardewerk in deze plattegrond en de vooronderstelling dat meer aardewerk als erfafval aan de oppervlakte ligt wanneer een erf langer in gebruik is geweest. In huis 346 zijn meer scherven gevonden dan in de andere plattegronden samen.

8.4.2 WATERPUTTEN EN WATERKUILEN

Op 15 meter afstand van de Romeinse huizen lag de kuil van een grote waterput (306). Van deze uit zware planken rond vier verticale hoekbalken opgebouwde put was de onderste 50 cm bewaard gebleven (fig. 8.12). De verticale hoekbalken liepen nog 50 cm verder door. De onderkant van de put meet 1 bij 1 m en was gevuld met humeus zand. Eén van de planken van de put is dendrochronologisch gedateerd met als uitkomst een kapdatum na 163 na Chr. (5.3). In de put lag verder een aanzienlijke hoeveelheid aardewerk die verderop in het rapport uitvoerig besproken wordt (paragraaf 11.3.14.2). Opvallend is dat dit aardewerkcomplex grotendeels dateert van na 150 na Chr. en oudere scherven vrijwel afwezig zijn. Dit suggereert dat het erf pas in de tweede helft van de 2de eeuw voor het eerst intensief bewoond werd. Behalve aardewerk is in de put ook een fragment van een bronzen kapfibula gevonden. Van deze fibula zijn een deel van de uit dun blik gemaakte kap, de veerrol en de aanzet naar de naald bewaard gebleven

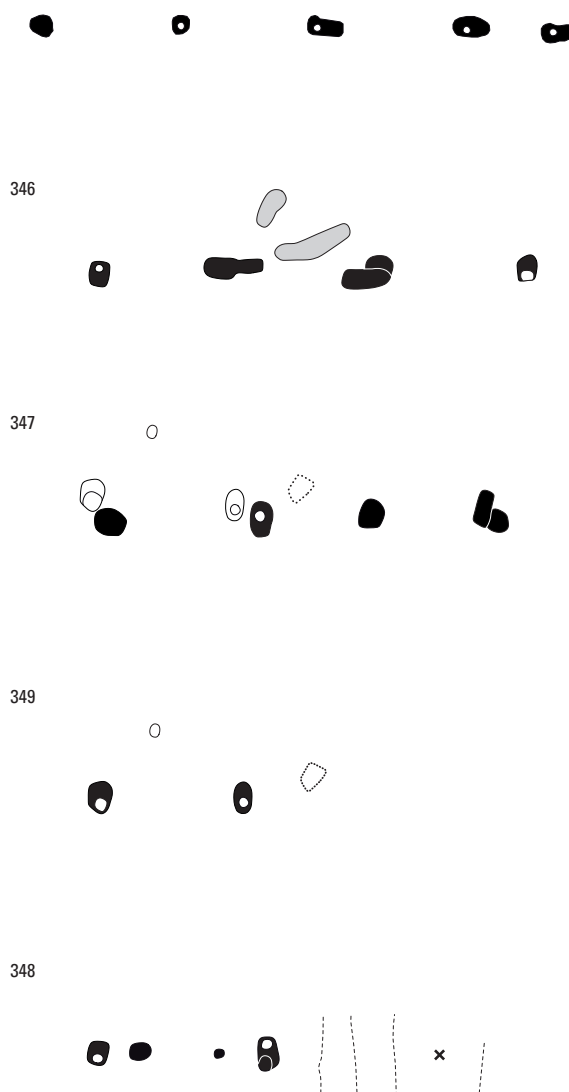

Fig. 8.11. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 10. Huizen uit de midden-Romeinse tijd. Ter vergelijking is Nederweert-Rosveld huis 313 afgebeeld. Schaal 1:300.

(item 306–38). Het gaat bij deze *fibula* om een type 1 (variant Nijmegen), die gedateerd wordt in het eerste kwart van de 1ste eeuw voor Chr. en het eerste kwart van de 1ste eeuw na Chr.

Waterkuil 307 ligt nog dichterbij de huisplattegronden dan 306 en overlapt zelfs met gebouw 346. Net zoals bij de kuilen 319 en 812 wordt deze kuil gekenmerkt door een rij staakjes op de bodem van de kuil. De staakjes zullen deel hebben uitgemaakt van een beschoeiing. In de kuil zijn scherven gevonden van aardewerk uit de Romeinse tijd waaronder een van de weinige terra sigillata vondsten uit Kerkebogten: een fragment van een Dragendorff 40 kom uit Oost-Gallië. Daarnaast zijn fragmenten gevonden van een ruwwandige Holwerda 140–142 pot en van een kruik-standamfoor Haalebos 8050. Verder is een van de houten staakjes ¹⁴C gedateerd op: 125 cal AD 2 σ 95 % (GRON1606). De vondsten dateren duidelijk van na ca. 150 na Chr. (eind 2de/begin 3de eeuw). Dit impliceert een gebruiksduur van enkele tientallen jaren waarbij de waterkuil herhaaldelijk opgeschoond is.

Waterkuil 312 ligt als enige Romeinse kuil op enkele tientallen meters afstand van de woongebouwen. In de kuil waren geen resten van een beschoeiing aanwezig. Wel viel op dat de kuil gevuld was met een chaotisch patroon van spoelzandbandjes en bodembrokken. Waarschijnlijk heeft de kuil niet erg lang

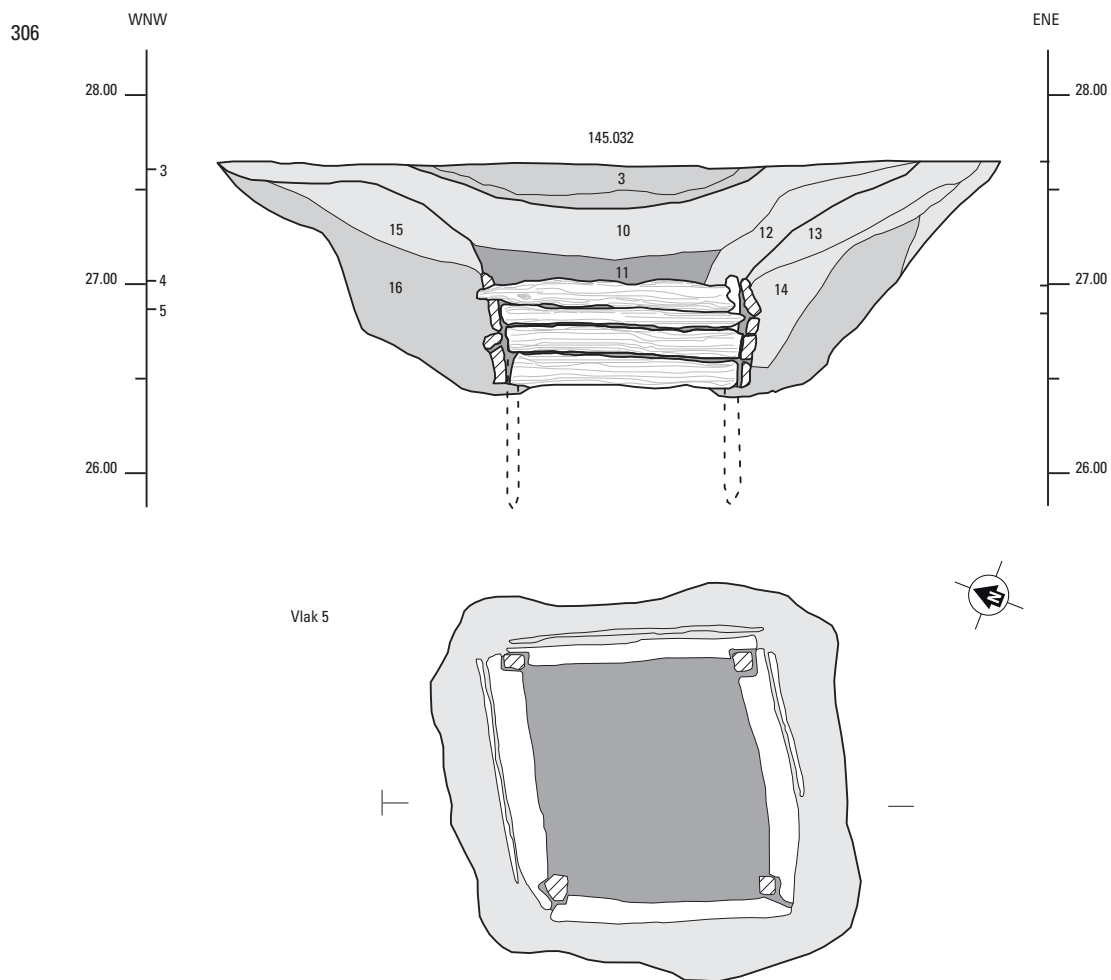

Fig. 8.12. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 10. Waterput 306. Schaal 1:40.

open gelegen omdat deze dan meer gehomogeniseerd zou zijn. In de kuil zijn scherven gevonden van Romeins aardewerk, waaronder een fragment van een wrijfschaal Vanvinckenroye 337 en twee scherven van een *dolium* Stuart 147. Op basis van deze vondsten moet de kuil op zijn vroegst omstreeks 160 en op zijn laatst omstreeks 230 na Chr. dichtgegooid zijn. Behalve aardewerk kwam een hoeveelheid kapot gesprongen maar verder onbewerkt natuursteen aan het licht. Zowel de aardewerkfragmenten als de kapot gesprongen stenen zijn typisch voor nederzettingsafval wat vragen oproept gezien de perifere ligging van de kuil.

8.4.3 OVERIGE KUILEN

Behalve de paalkuilen die deel hebben uitgemaakt van bouwplattengronden, de waterputten en de eenzame waterkuil 312, lag om de Romeinse woonhuizen een aantal kuilen waarvan onduidelijk is waar ze voor dienden (339, 340, 342 en 354–357). Deze kuilen zijn niet bijzonder groot of diep en worden gekenmerkt door een gelaagde of juist homogene opvulling. Drie van de kuilen zijn vooral interessant vanwege het dateerbare aardewerk. In kuil 339 kwam maar liefst 8.4 kg aardewerk aan het licht, waarvan het brede typenspectrum in de volledige 2de eeuw na Chr. dateert (zie paragraaf 11.3.14.2). Kuil 340 ligt direct naast 339. De hierin gevonden, meer bescheiden hoeveelheid keramiek (800 gram) dateert voornamelijk van na 150 na Chr. Ook het aardewerk uit kuil 353 dateert eenduidig van na het midden van de 2de eeuw.

9 DE MIDDELEEUWSE SPOREN EN STRUCTUREN VAN KERKEBOGTEN

9.1 INLEIDING

Veruit de meeste in Kerkebogten opgegraven structuren dateren uit de Volle Middeleeuwen. Grondsporen uit de Vroege Middeleeuwen ontbreken. Wel zijn enkele losse scherven gevonden uit deze periode, waaronder twee scherven van een laat-Merovingische knikwandpot, een scherf die vermoedelijk afkomstig is van Merovingisch handgevormd aardewerk en zeven fragmenten van een Karolingische bolpot (tabel 12.1). Interessant van het laat-Merovingische materiaal is dat deze dateren uit dezelfde tijd als de schenkingsoorkonden van Echternach (4.1). De vondsten illustreren in ieder geval dat het gebied in deze periode al in gebruik is geweest. Voor de Volle Middeleeuwen zijn in Kerkebogten drie vindplaatsen onderscheiden: vindplaats 11, in het westen langs de Bergeijksedijk, vindplaats 12 die in het midden van het gebied maar ten zuiden van de Kerkeloop ligt en ten slotte de ten noorden van de Kerkeloop gelegen vindplaats 13. Het belangrijkste criterium voor deze indeling is de ruimtelijke spreiding van de structuren en niet de datering (fig. 9.1). Er kan zelfs vanuit worden gegaan dat enige tijd sprake is geweest van gelijktijdige bewoning.

In de volgende paragraaf bespreken we allereerst de gangbare bouwtypologieën en de bruikbaarheid daarvan voor de plattegronden uit Kerkebogten. Vervolgens komen achtereenvolgens algemene aspecten aan de orde van de gevonden spiekers of roedebergen, hutkommen, waterputten, diergraven, greppels en open ruimtes. Vanaf paragraaf 9.3 tot en met 9.6 worden de in Kerkebogten gevonden erven beschreven en de keuzes gemotiveerd die gemaakt zijn bij het indelen in erven. In de erfbeschrijvingen wordt alleen op hoofdlijnen ingegaan op de kenmerken van de bouwplattegronden zelf. Deze worden echter uitvoeriger beschreven in paragraaf 9.7, waar de plattegronden zijn gegroepeerd naar overeenkomstige kenmerken. Voor meer details wordt verwezen naar de catalogus (hoofdstuk 19).

9.2 DE MIDDELEEUWSE STRUCTUREN

9.2.1 GEBOUWPLATTEGRONDEN, TYPOLOGISCHE ASPECTEN

De voor onderzoek in Zuid Nederland meest gehanteerde huistypologie voor de Volle Middeleeuwen is ontleend aan archeologisch onderzoek in het nabij Eersel gelegen Dommelen.⁵⁹ Kenmerkend aan de Dommelen-plattegronden is de bootvorm met binnenstijlen in rechte of gebogen rijen, gebogen wanden en dicht bij elkaar gelegen sluitpalen aan de korte zijden. De tegenover elkaar liggende binnenstijlen worden bij middeleeuwse gebouwen ook wel gebinten genoemd, analoog aan de constructie van historische boerderijen en schuren. Het aantal van deze gebinten is een van de criteria waarop de plattegronden ingedeeld worden. Verder werd aan een enkele van de Dommelen typen ook een datering gegeven. Zo heeft een Dommelen A2 plattegrond altijd vier gebinten en dateert deze in de periode 1075-1200. De Dommelen typologie werd gepubliceerd in 1988 en berust op een beperkt aantal opgegraven plattegronden. In de loop van de jaren negentig nam het aantal opgegraven middeleeuwse plattegronden echter sterk toe en werd duidelijk dat de chronologische waarde van de Dommelen-typologie beperkt is.⁶⁰ Desalniettemin zijn namen als Dommelen A1 sterk ingesleten in de archeologische studie en vergemakkelijkt het gebruik ervan de communicatie.

In 2007 verscheen de dissertatie van Huijbers waarin een alternatieve typologie wordt gepresenteerd. Huijbers definieert daarin vijf huis- (H0 t/m H4) en negen bijgebouwtypen (B0 t/m B8). Het belang-

⁵⁹ Theuws/Verhoeven/Van Regteren Altena 1988.

⁶⁰ Van Hoof/Jansen 2002, 101.

Fig. 9.1. Eersel-Kerkebogten. Overzicht structuren uit de Volle Middeleeuwen. Schaal 1:4000.

rijkste differentiërende criterium voor de gebouwplattegronden is nu het verloop van de staanderrijen en de lange wanden: een H1 gebouw heeft bijvoorbeeld rechte staanderrijen en gebogen lange wanden terwijl een H2 zowel gebogen wanden als staanderrijen heeft.⁶¹ Een ander criterium is de positie van de sluitpalen. Sluitpalen zijn dakdragende palen die het skelet van het gebouw als het ware afsluiten maar buiten de kern met middenstaanders liggen. Net zoals in de Dommelen-indeling gaat het om een typonologie; ieder type huis wordt aan een periode gekoppeld. Hierbij dateren bijvoorbeeld de kenmerkende bootvormige H2 plattegronden in de periode 1050-1200 en zijn de H4 plattegronden (rechte wanden en staanderrijen) gebouwd na 1175.

In Kerkebogten zijn maar liefst 63 plattegronden van woonhuizen, stallen of grote schuren gevonden. Deze kenmerken zich door een grote variatie in de rangschikking van de paalkuilen. Tijdens de uitwerking bleek de indeling van Huijbers om verschillende redenen niet goed bruikbaar. Zo zijn van veel van de plattegronden in Kerkebogten alleen de diepere paalkuilen bewaard gebleven. Het ontbreken van wandpalen is eerder regel dan uitzondering. Verder blijkt het niet altijd eenvoudig en vaak zelfs onmogelijk om te bepalen wat een huis en wat een bijgebouw is geweest. (9.3). Ook een recentelijk opgestelde typologie van middeleeuwse huizen in Bakel-De Hof is niet bruikbaar voor Kerkebogten omdat ook deze uitgaat van een te beperkt vormenspectrum waarin bijvoorbeeld ook weer het verloop van de wanden van belang is.⁶² Voor Kerkebogten zijn de opgegraven plattegronden op basis van de middenstaanders en constructie van de kopsen zijden in groepen ingedeeld. Het is daarbij pertinent niet de bedoeling is om weer met een nieuwe typologie voor heel Zuid Nederland te komen (9.7). De auteur

⁶¹ Huijbers 2007, 98.

⁶² Ufkes 2010 (in druk), 260-267.

is van mening dat de regionale en mogelijk zelfs lokale verscheidenheid in plattegrondtypen de komende jaren nog sterk toe zal nemen. De door ons voorgestelde indeling is te begrijpen als een snel toegankelijk overzicht dat dient om de communicatie over de in Kerkebogten opgegraven plattegronden te vereenvoudigen.

9.2.2 VIERPALIGE BIJGEBOUWEN. SPIEKERS OF ROEDEBERGEN

In Eersel zijn vier plattegronden gevonden die afkomstig zijn van kleine vierpalige gebouwen (fig. 9.2). Evenals bij de prehistorische spiekers gaat het om eenvoudige vierkante plattegronden met vier paalkuilen. Anders dan bij de prehistorische vierpalige gebouwtjes bestaat echter geen consensus over de interpretatie van deze gebouwtjes.⁶³ Gezien de opstelling van de paalkuilen en historische parallellen kunnen de plattegronden ook afkomstig zijn van hooi- of roedebergen in plaats van kleine bijgebouwen waarvan laatst genoemden al dan niet voorzien kunnen zijn van een verhoogde vloer. De paalkuilen vormen samen een vierkante plattegrond waarbij de afstand tussen de palen verschilt tussen de 2.4 tot 3 m. Plattegronden van vierkante vierpalige bijgebouwen zijn vrij algemeen op vindplaatsen uit de Volle Middeleeuwen maar komen minder vaak voor dan in de IJzertijd. Tijdens opgravingen in Someren en Deurne werden dergelijke structuren aangetroffen.⁶⁴ Ook uit het dicht bij Kerkebogten gelegen Dommelen zijn enkele van deze plattegronden gevonden.⁶⁵ Deze zijn met een gemiddelde afstand tussen de palen van 4.8 m wel duidelijk groter dan de plattegronden uit Eersel.

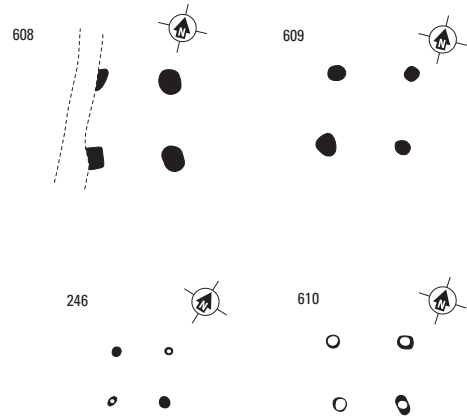

Fig. 9.2. Eersel-Kerkebogten. Plattegronden van spiekers of roedebergen uit de Volle Middeleeuwen. Schaal 1:300.

9.2.3 HUTKOMMEN

Een ander bijgebouwtype dat in Kerkebogten aan het licht is gekomen zijn hutkommen of hutkuilen (fig. 3.3). Hutkommen zijn deels ingegraven gebouwtjes die in grote delen van Europa vrij algemeen voorkomen in nederzettingen vanaf de Late IJzertijd tot in de Vroege Middeleeuwen, maar echter zeldzaam zijn op erven uit de Volle Middeleeuwen. Archeologisch manifesteren hutkommen zich als rechthoekige of afgerond rechthoekige kuilen met een vlakke bodem. De hutkommen van Eersel-Kerkebogten liggen op slechts enkele tientallen meters van elkaar verwijderd in het dichtst bebouwde deel van vindplaats 12. De gebouwtjes hebben de zelfde zuidwest-noordoost oriëntatie als de grotere gebouwplattegronden. De meest zuidelijke hutkom (200) wordt oversneden door de gebintstaanders van twee grotere gebouwen (212, 222). De noordelijke hutkom (206) ligt zo dicht naast gebouw 299 dat het uiterst onwaarschijnlijk is dat beide gelijktijdig hebben gefunctioneerd. De hutkommen zijn ongeveer even lang en breed (2.5 bij 3.25 m) en beiden zijn rondom voorzien van een smalle strook homogeen bruin gekleurd zand. Onderin deze strook zijn bij beide hutkommen de verkleuringen van smalle ingeslagen paaltjes herkenbaar. Deze zullen deel hebben uitgemaakt van de wandconstructie. Gezien het weinig stabiele zand waaruit de bodem in Kerkebogten bestaat, moeten de wanden afgewerkt zijn geweest met een stevig vlechtwerk of planken, waarvan (buiten genoemde verkleuringen) niets teruggevonden is. Ondanks de overeenkomsten verschillen de hutkommen op een essentieel punt. Structuur 200 is voorzien van hoekpalen en twee

⁶³ Huijbers 2007, 159, Waterbolk 2009, 129.

⁶⁴ Hiddink 2009, 43; De Boer/Hiddink 2009, 64.

⁶⁵ Gebouw 7, 20 en 21 (Theuws/Verhoeven/Van Regteren Altena 1988, 404-405).

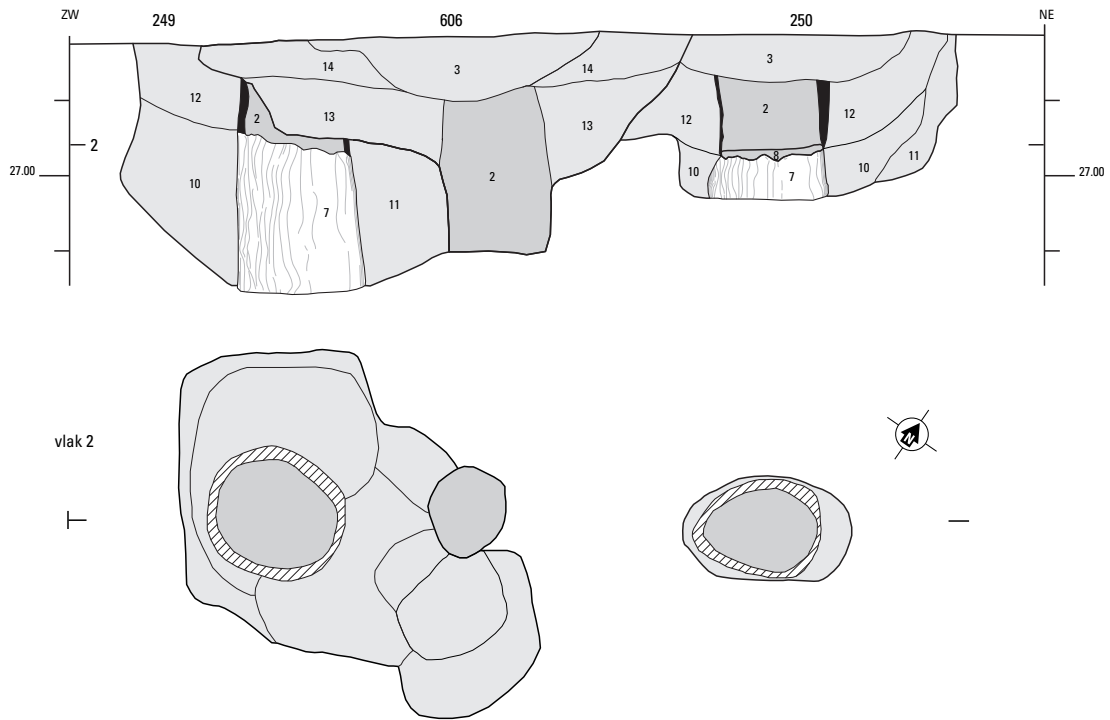

Fig. 9.3. Eersel-Kerkebogten. Waterput 249, 250 en 606. Schaal 1:50.

middenstaanders op de lengteas van het gebouw, waarbij de middenstaanders deels buiten de wand staan. Bij gebouw 206 ontbreken de hoekpalen en bevinden de middenstaanders zich in het interieur van het gebouw. Vanwege de positie van de middenstaanders moeten beide gebouwtjes een zadeldak hebben gehad. De zware hoekpalen van 200 maken het mogelijk dat de wanden van het gebouw bovengronds doorliepen waarbij de onderzijde van het zadeldak steunde op langsliggers. Voor gebouw 206 is het – gezien de ontbrekende hoekstijlen – waarschijnlijk dat de onderzijde van het dak direct steunde op het maaiveld naast de hutkuil, hoewel ook hier bovengrondse wanden denkbaar zijn.

9.2.4 WATERPUTTEN EN WATERKUILEN

De waterverzorging van de boerenerven vond plaats door middel van waterputten en waterkuilen. De waterputten zijn gemaakt uit uitgeholde eiken boomstammen (Plaat 4A en 4B). Dit is de kenmerkende putconstructie voor de Volle Middeleeuwen hoewel ze ook uit de Romeinse en de IJzertijd bekend zijn.⁶⁶ Dergelijke waterputten werden gemaakt door een boomstam overlangs te splijten in twee of drie segmenten en die uit te hollen. Vervolgens werden deze segmenten in een tot in het grondwater gegraven kuil rechtop gezet en met elkaar verbonden door middel van om korte pennen geslagen touw. Van deze boomstamwaterputten zijn in Eersel 29 exemplaren teruggevonden. De diameter van deze putten varieert sterk. De smalste boomstamp (204) heeft een binnenwerkse doorsnede van slechts 30 cm, de breedste (236) van 85 cm. Van de boomstammen is meestal alleen het onderste deel bewaard gebleven, omdat dit permanent of vrijwel permanent onder water heeft gestaan. Daarboven is op de plaats van het

⁶⁶ Vergelijk bijvoorbeeld de ijzertijdput van Krefeld-Verberg (Gechter/Joachim/Kunow 1982, 473) en waterkuil 330 van deze opgraving.

vergaane deel van de put vaak nog wel een strook humeus zand zichtbaar. In zeven waterputten is geen hout gevonden. Aan twee van deze waterputten is te zien dat het hout uitgegraven is, bij de overigen is het verdwenen door houtrot. De hoogte waar vanaf hout bewaard gebleven is, ligt tussen de 27.00 en 27.70 m +NAP met een gemiddelde van 27.33 m +NAP (vergelijk paragraaf 3.3). Dit is hoger dan de kuilbodems van de waterputten waarvan de boomstam geheel vergaan is zodat behalve de hoogte ook zaken als verschillen in de capillaire werking van het sediment (zand/leem) en de gebruikte houtsoort van invloed zullen zijn geweest op de conservering.

De kuilen die bij de aanleg van de waterputten werden gegraven kunnen een aanzienlijke omvang bereiken. De grootste kuil heeft een diameter van meer dan 6 m (201) bij een diepte van 2.5 m. De opvulling van deze kuilen is vrijwel altijd opvallend schoon en arm aan vondsten. Verder zijn veel van de kuilen niet symmetrisch maar voorzien van een steile en een minder steile zijde of een getrapte bodem. Beiden zullen het aanbrengen van de holle boomstam hebben vergemakkelijkt. Bij het vervangen van een waterput werd meestal een nieuwe plaats uitgezocht. Op slechts twee plaatsen was te zien dat putten op dezelfde plaats werden vernieuwd (fig. 9.3).

9.2.5 DIERGRAVEN

Tijdens de opgraving zijn tien diergraven gevonden (214, 266, 286, 601, 602, 615, 616, 623, 630, 518). Het bot is onderzocht door een zoöarcheologisch specialist (zie de bijdrage van Maaïke Groot (16.3.1)). Bij de graven gaat het om rechthoekige kuilen van minimaal 50 bij 120 cm en maximaal 85 bij 140 cm. Deze kuilen zijn voorzien van een vlakke bodem en zijn meestal niet meer dan enkele decimeters diep. Onderin de kuil lagen de dierlijke resten waarbij het vrijwel uitsluitend om rund gaat. De conservering van het bot is van dien aard is dat vaak niet te zien is of het gaat om de begraafing van een compleet dier of alleen de kop van een dier. De term diergraf dient hier dan ook niet al te strikt te worden begrepen. Toch lijkt het wel degelijk om begravingen te gaan van min of meer complete dieren of delen daarvan. Ook de ligging van enkele van deze graven in gebouwen lijkt daarop te wijzen (fig. 9.4). In een aantal gevallen is duidelijk te zien dat de diergraven gebintstaanders oversnijden, zodat deze in ieder geval van na de bouw van het huis dateren. Onduidelijk is of de dierbegravingen samenhangen met de bewoning of pas zijn aangelegd bij verlaten van het huis. In twee huizen werd meer dan één depositie aangetroffen. In huis 266/621 is in een paalkuil een runderschedel begraven en twee aparte kuilen bevatten een skelet van een rund en een skelet of schedel van een rund (16.3.1). In huis 218/219 zijn in twee kuilen schedels of skeletten van runderen begraven.

Over diergraven in Zuidnederlandse nederzettingen uit deze periode is nog nauwelijks iets bekend. Dit heeft zeker ook iets te maken met de veelal slechte conservering van bot op de zandgronden. Het gegeven dat enkele diergraven uit Kerkebogten duidelijk geassocieerd zijn met gebouwplattegronden maakt ze nog bijzonderder. Zo lagen dertien vergelijkbare begravingen (van hele dieren), aangetroffen bij onderzoek in Someren, voornamelijk in greppels langs een weg.⁶⁷

9.2.6 GREPPELS

Tijdens de opgraving is een groot aantal greppels onderzocht waaronder enkele die eenduidig dateren uit de Volle Middeleeuwen of toen in ieder zijn dichtgegooid. Greppels zijn een bijzondere structuursoort omdat ze in theorie vele honderden jaren achtereen gebruikt kunnen zijn, mits ze af en toe opgeschoond worden. Voorts heeft een greppel normaal gesproken geen insteek waarin zich dateerbaar vondstmateriaal

⁶⁷ Schabbink 1996, 21-22.

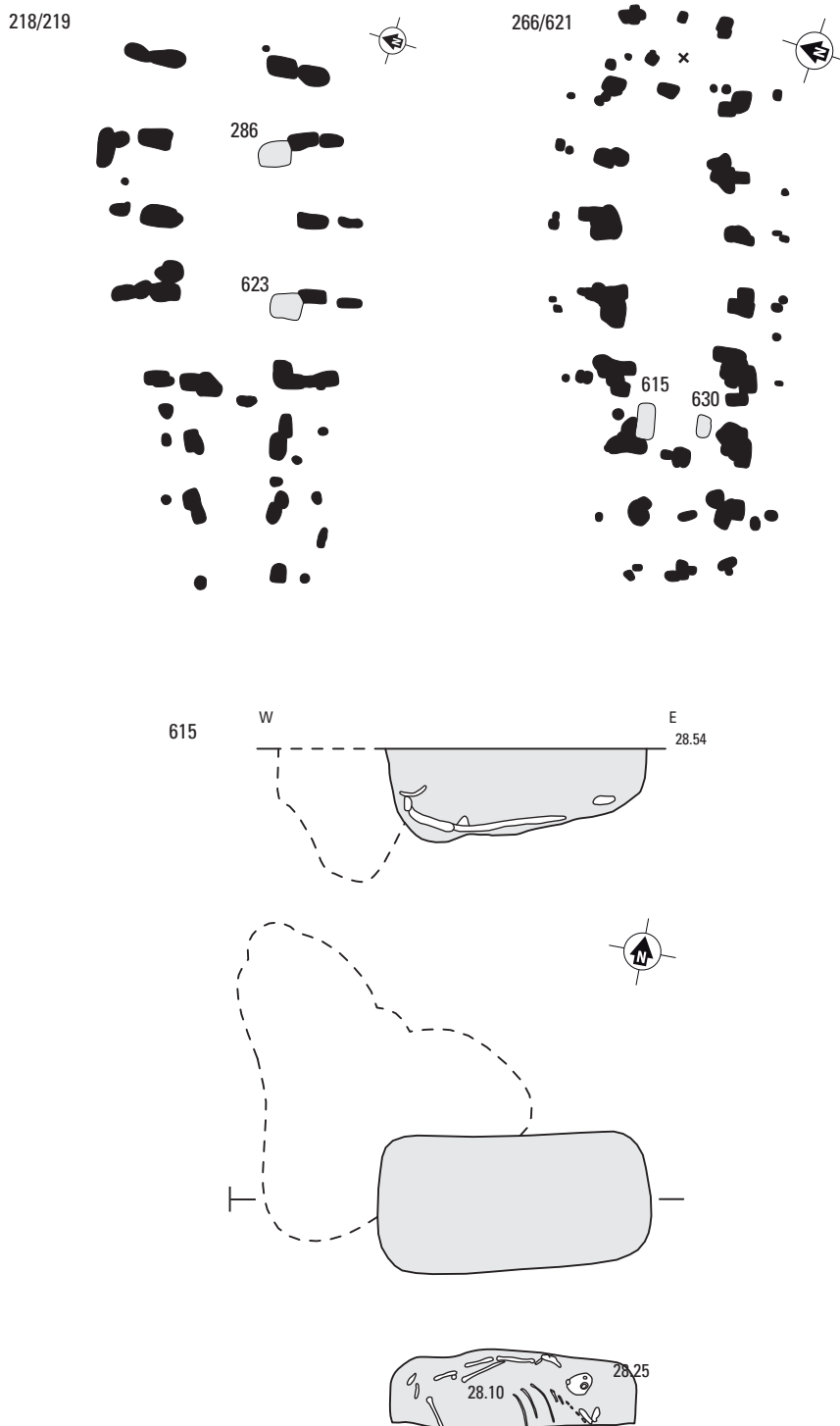

Fig. 9.4. Eersel-Kerkebogten. Diergraven in huizen 218/219 en 266/621 (schaal 1:300). Detail vlak, coupe en begraving van diergraf 61 (schaal 1:20).

kan bevinden, zodat de vondsten uit de greppelvulling hooguit een *terminus post quem* datering geven voor het dicht raken. De eenvoudigste wijze om greppels te dateren is dan ook door te kijken naar onder- en oversnijdingen. Daarnaast kunnen ook de oriëntering, vorm en de kleur een hulpmiddel zijn. Extra probleem is dat in het veld gewoonlijk de voorrang wordt gegeven aan het onderzoek van de gebouwplattengronden waardoor de oversnijdingen van greppels niet altijd even goed zijn gedocumenteerd.

De greppels uit de Volle Middeleeuwen laten zich onderverdelen in de perceelsgreppels, wegbegeleidende greppels en de korte greppels op de erven. Deze laatste categorie greppels komt aan bod bij de beschrijving van de erven (9.5, 9.6). Hieronder gaan we in op de grotere vindplaats overschrijdende greppelstructuren.

9.2.6.1 greppels om de grooten of stokkelse akker

In het westen van de het terrein ligt een omvangrijk patroon van verschillende greppelstructuren (900/921/924/932/989). Een aantal van de greppels omsluit een ringvormig perceel van omstreeks 170 bij 220 m (fig. 9.6). Aan de noordwestzijde is het verloop van de greppels niet duidelijk. In het westen en in het centrale deel van Kerkebogten komen enkele greppels uit op de greppelring, zodat deze deel uit zullen hebben gemaakt van hetzelfde kavelpatroon. Waarschijnlijk omsloten deze greppel een akker. Op dit deel van het terrein lagen vroeger enkele percelen met de naam grote akker (4.4). Op de kadastrale minuut van 1832 staat hier Stokkelse akker. Aan de oostzijde van de omgreppelde akker liep een zandweg. Omdat de noordelijke greppels afbuigen richting de St. Willibrorduskerk is het aanlokkelijk om ook hier het verloop van een oude weg te vermoeden. In ieder geval ligt het omsloten terreindeel op het hoogst en best beakkerbare deel van Kerkebogten. De greppels zullen dus meestal droog hebben gestaan en voornamelijk hebben gediend als afscheiding om vee en wild weg te houden van de akker. Daarnaast verzorgden ze de drainage van de voornoemde weg. Alleen in het noordoosten zal de greppel gedurende langere periode een echte afwateringssloot zijn geweest. Aan de bodem is te zien dat het grondwater hier altijd dicht aan de oppervlakte moet hebben gestaan en de greppels sluiten hier aan op enkele andere greppels die uitmonden in de laagte van de Kerkeloop. Het is niet helder wanneer de greppels van dit patroon gegraven zijn maar een flink deel van de greppel was al dichtgegooid omstreeks het midden van de 12de eeuw. Dit is te zien aan de oversnijding door zes middeleeuwse gebouwplattengronden (212, 612, 620, 613, 219, 299). Daarbij is duidelijk dat de greppelstructuur als geheel niet in een keer is dichtgemaakt. De gelaagdheid en aard van de greppelopvulling verschilt namelijk van plaats tot plaats. Waarschijnlijk werden naar behoefte delen van de greppel dichtgegooid.

9.2.6.2 greppels langs de weg naar stokkelen

Direct aan de oostzijde van de hiervoor beschreven structuur ligt een bundel greppels die deel moeten hebben uitgemaakt van de oude weg naar Stokkelen (fig. 9.1). Vermoedelijk dienden de greppels als grens tussen de erven en de weg en als afwatering om de weg begaanbaar te houden. De weg en de greppels erlangs kennen een zeer lange continuïteit omdat de landweg pas tijdens de ruilverkavelingen in de jaren zestig van de vorige eeuw is opgeruimd. Slechts één greppel die deel uitmaakt van de bundel eenduidig te dateren in de Volle Middeleeuwen (937). De overige greppels zijn verdwenen onder jongere wegbegeleidende greppels (zoals 917, 947, 935) en de verstoring door de sleuf van een persriool.

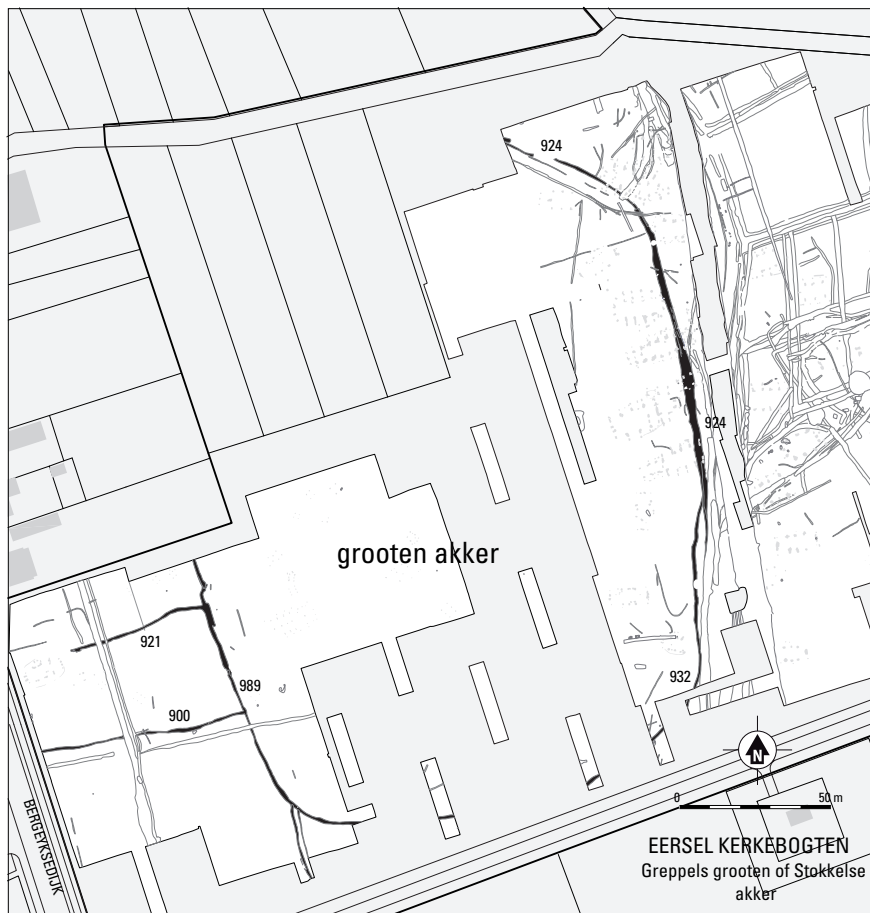

Fig. 9.5. Eersel-Kerkebogten. Greppels grooten of Stokkelse akker.

9.2.6.3 greppelbundel vindplaats 13

Direct ten oosten van de dichte sporenconcentratie in het westen van vindplaats 13 ligt eveneens een bundel parallel verlopende greppels (920/968, 964, 965, 981). De greppels verlopen met een flauwe bocht vanaf het noordwesten richting oost en vervolgens naar zuidwest en zuid (fig. 9.7). Aan de zuidzijde splitst de bundel zich in een brede greppel die eerst recht naar het zuiden verloopt om vervolgens af te buigen naar het zuidoosten en enkele greppels die de flauwe bocht in zuidwestelijke richting blijven volgen. De breedte van de greppels varieert tussen de 70 en de 240 cm. Gezien de lengte en het bochtige verloop van de greppelbundel gaat het, evenals aan de zuidzijde van de Kerkeloop, waarschijnlijk om wegbegeleidende greppels, hoewel van de weg zelf niets is teruggevonden. Dankzij de greppels bleef de weg ook in de winter relatief goed begaanbaar.

De greppelbundel kent een oudere en een jongere fase. Zo zijn er in het westen en zuiden enkele oversnijdingssituaties, waarbij de oversneden greppels (964, 965, 981) aardewerk bevatten uit het laatste kwart van de 11de of de eerste helft van de 12de eeuw. Deze oudere greppels worden eveneens oversneden door drie gebouwplattegronden (238, 239 en 627) die uit de 12de eeuw dateren en maakten klaarblijkelijk deel uit van een oudere fase van de greppelbundel die in de eerste helft van de 12de eeuw verlegd werd in oostelijke richting om plaats te maken voor de gebouwen. Deze beweging wordt ook beschreven bij de behandeling van de verschillende fasen van erf 8 en 9 (paragraaf 9.6). Afgezien van deze jongere aanleg, is niet duidelijk wanneer de greppels precies gegraven zijn. In de aarde waarmee de greppels zijn dichtgegooid, bevond zich zowel aardewerk uit de Romeinse tijd als uit de Volle Middeleeuwen. De jongste scherven dateren uit de tweede helft van de 12de eeuw. Jonger materiaal is niet gevonden.

ondanks de talloze profielen die door de greppels zijn gegraven. Ook de voor de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd kenmerkende mestvondsten ontbreken, zodat de greppels al vrij vroeg – mogelijk al in de 13de eeuw – moeten zijn dichtgegooid.

9.2.7 WEGEN

Van de zandwegen in en om de nederzetting zijn vooral de greppels langs die wegen teruggevonden die hierboven al ter sprake zij gekomen. Slechts op enkele plaatsen was de weg zelf herkenbaar in de vorm van karrensporen in het esdek (plaat 4C). Greppels dienden om de wegen ook bij regen begaanbaar te houden. Desondanks zullen vooral de lager gelegen weggedelen soms maar zeer beperkt bruikbaar zijn geweest vanwege wateroverlast.

In het midden van Kerkebogten liep een weg die zich kenmerkt door een uitzonderlijk lange continuïteit. Deze weg is in gebruik geweest vanaf de Volle Middeleeuwen tot in de jaren zestig van de vorige eeuw. Gedurende de jongere gebruiksfasen verliep de weg tussen houtwallen. De westelijke houtwal is niet gevonden omdat deze ter hoogte van het eerder genoemde persriool ligt. De status van de weg in het regionale wegennet is niet helemaal duidelijk, maar waarschijnlijk was de weg voornamelijk van lokaal belang en verbond ze de nederzettingen op de dekzandrug van Eersel met de ten zuiden van Eersel gelegen heide. Tijdens opgravingen van middeleeuwse nederzettingen zijn wel vaker delen van het wegenpatroon teruggevonden die tot in (sub-)recente tijden in gebruik zijn gebleven. Zo is bij opgravingen in Someren vastgelegd hoe een middeleeuwse karrensporenbundel gedurende eeuwen als het ware met het esdek mee omhoog groeide.⁶⁸ Interessant is verder dat in Kerkebogten wel continuïteit van de route maar niet van de weg is waargenomen. Zowel ten noorden als ten zuiden van de Kerkeloop is te zien dat de meest westelijke greppels al in de Volle Middeleeuwen werden dichtgegooid en overbouwd, waarna de weg inclusief greppels opschoof in oostelijke richting.

9.2.8 OPEN RUIMTEN

Binnen het bewoningspatroon uit de Volle Middeleeuwen zijn enkele opvallend lege plekken waargenomen. Aan de zuidwestzijde van vindplaats 13 lijkt een zuidoost-noordwest verlopende rechte greppel een scherpe grens te vormen tussen de zeer dichte concentratie nederzettingssporen van vindplaats 13 en een vrijwel lege ruimte ten zuidwesten daarvan. Hier liggen enkele ijzertijdspiekers en greppels maar geen middeleeuwse bewoningssporen. De greppel die de lege plaats lijkt te scheiden van de nederzetting is tot in de jaren zestig van de vorige eeuw in gebruik geweest en regelmatig opgeschoond, waardoor niet vast te stellen is of deze werkelijk teruggaat tot de Volle Middeleeuwen. De open ruimte ligt iets lager dan de nederzetting. Mogelijk is de open plaats in gebruik geweest als dorpsweide (brink). Ook de historisch overgeleverde veldnaam voor dat perceel (Kerkebogt) wijst op een gebruik als omrasterd weiland (4.4).

Als enige gebouwde structuur aan de zuidzijde van de huidige Kerkeloop werd een opvallend licht geconstrueerd gebouw (262; fig. 9.6) gedocumenteerd. Dit gebouw is gesitueerd op een open plek in de natte laagte aan de rand van de nederzetting en zal geen deel hebben gevormd van een erf. Gezien de gesuggereerde functie van de open ruimte zou het hier kunnen gaan om een stal of hooischaar.

⁶⁸ Schabbink 2004, 123-125.

Fig. 9.6. Eersel-Kerkebogten. Greppels vindplaats 13. Schaal 1:1000.

9.3 HET INDELEN IN ERVEN, METHODE, CRITERIA EN KANTTEKENINGEN

In zijn meest basale vorm bestaat een erf uit een woonstalhuis met een waterput. Daarnaast kunnen op een erf nog één of meer bijgebouwen staan, zoals stallen, spiekers en soms ook hooibergen. Op het erf liggen verder vaak allerlei kuilen waarvan de functie niet altijd duidelijk is, zoals de drielagige (mest) kuilen of korte greppels. Als een erf in een archeologisch gezien rustig vlak ligt – dus zonder al te veel andere grondsporen en moderne verstoringen – en slechts eenfasig is, is het identificeren ervan doorgaans een eenvoudige aangelegenheid. Als (zoals in Kerkebogten) erfafscheidingen ontbreken en sprake is van veel grondsporen en oversnijdingen, wordt het indelen in afzonderlijke erven en/of erfassen echter een stuk ingewikkelder en moet eerst uitgezocht worden welke plattegronden in aanmerking komen om gedefinieerd te worden als hoofdgebouw of huis. Voor de bijgebouwen, waterputten en overige structuren op het erf geldt dat de gebruiksperiode ervan niet per definitie parallel hoeft te hebben gelopen met die van een huis.

Het huis vormde de centrale plaats op het erf. Van daaruit werden op het erf de gebruikelijke activiteiten uitgevoerd. Omdat ervan kan worden uitgegaan dat de elementen op een erf niet allemaal dezelfde levensduur hebben, ligt het voor de hand om bij de definiëring van erven en de eventuele fasering uit

te gaan van het hoofdgebouw of huis. Het is dus van belang eerst vast te stellen welke plattegronden afkomstig zijn van een huis en welke niet. Huijbers noemt enkele criteria voor hoofdgebouwen of woonhuizen: de aanwezigheid van een haard, de ligging ten opzichte van een waterput, de centraliteit in combinatie met de omvang en de historiciteit, waarbij het laatste criterium slechts geldt in combinatie met één of meer van de andere.⁶⁹ In Kerkebogten valt de aanwezigheid van een haard als criterium meteen af: in geen enkele plattegrond zijn de resten van een haard bewaard gebleven. Verder is ook de nabijheid van een waterput niet altijd bruikbaar als onderscheidend kenmerk omdat het aantal plattegronden en waterputten te groot is om individuele waterputten met enige zekerheid aan specifieke plattegronden te kunnen koppelen. Ook voor het bepalen van de centraliteit op een erf is de dichtheid aan grondsporen en structuren op veel plaatsen te groot. De vraag resteert welke informatie nog meer beschikbaar is om te komen tot een beargumenteerde functiebeoordeling van de plattegronden en indeling in erven.

Als niet teveel plattegronden uit ongeveer de zelfde periode over elkaar heen liggen, kan ook het aantal geborgen vondsten iets zeggen over de functie van een gebouw. Het is immers aannemelijk dat zich direct om het woongebouw meer afval verzamelde dan in en om een bijgebouw dat gebruikt werd voor opslag of als stal. Als wel meerdere huizen over elkaar heen liggen kan het aantal vondsten iets zeggen over de (relatieve) ouderdom. Als telkens op dezelfde plaats gebouwd werd, zullen de plattegronden met de meeste vondsten per grondspoor jonger zijn dan die waaruit nauwelijks vondsten afkomstig zijn. Daarnaast zijn uiteraard de oversnijdingen van de paalkuilen van belang en is het aannemelijk dat gelijktijdige plattegronden op enige afstand van elkaar hebben gestaan vanwege de omvang van de dakconstructie. Uitgaande van met leem bestreken wanden moeten de daken namelijk een flink stuk hebben uitgestoken om de muren te beschermen tegen regen. Verder is ook de oriëntatie van de gebouwplattegronden ten opzichte van elkaar belangrijk. In Kerkebogten was goed te zien dat veel gebouwen op elkaar moeten zijn georiënteerd.

Een punt dat hier ook aan de orde moet komen is de duurzaamheid van de gebouwen. De levensduur van gebouwen met ingegraven stijlen kan namelijk sterk verschillen en een standaardgebruiksduur van gebouwen bestaat dus niet. De belangrijkste veroorzakers voor houtrot boven de grondwaterspiegel zijn schimmels, en deze moeten zowel kunnen beschikken over voldoende zuurstof als over voldoende vocht.⁷⁰ Gewoonlijk wordt het hout van de staanders dan ook het eerst aangetast in de grond boven de grondwaterspiegel. Hoe lang het duurt voordat de voet van een paal vergaan is, hangt behalve van de vochtigheid en de beschikbaarheid van zuurstof af van de dikte van de palen, de gebruikte houtsoort maar ook van plantengroei langs de wanden van een gebouw en de intensiteit van de bewoning.⁷¹ Daarnaast is de samenhang en sterkte van de constructie boven het maaiveld van belang. Ook een gebouw dat zijn houvast in de bodem al lang verloren heeft, kan nog lange tijd blijven staan. Dit betekent dat de levensduur van een gebouw dat niet door brand of een andere bijzondere gebeurtenis werd vernield, in principe kan variëren van minder dan 10 tot meer dan 100 jaar. Omdat er geen sprake is van een vaste levensduur van de gebouwen biedt dit nauwelijks houvast bij het bepalen van de chronologie van gebouwen en erven binnen de nederzetting. Om toch tot een werkbare situatie te komen zijn we uitgegaan van een gemiddelde technische levensduur van enkele tientallen jaren (30-60 jaar).

⁶⁹ Huijbers 2007, 95-96.

⁷¹ Zimmerman 2006, 294-303.

⁷⁰ Huisman/Klaassen 2009, 20-22.

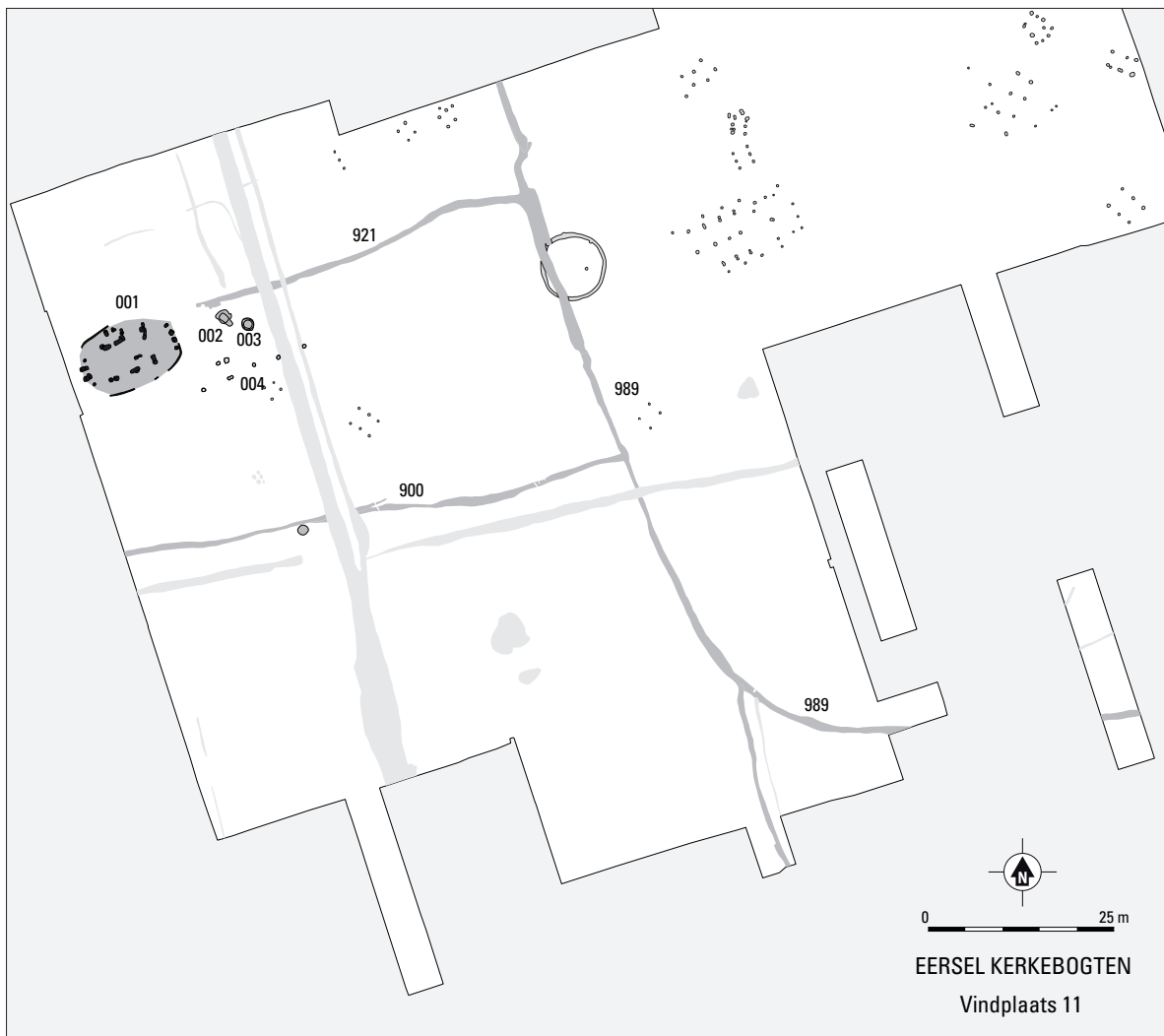

Fig. 9.7. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 11.

9.4 HET ERF OP VINDPLAATS 11

Deze vindplaats bestaat uit een afzonderlijk gelegen eenfasig erf dat ligt in het uiterste westen van de opgraving direct langs de Bergeijksedijk (fig. 9.7). In theorie kan het bij dit erf gaan om de periferie van een grotere nederzetting die zich voortzet onder de weg en de nieuwbouwwijk aan de westzijde daarvan. In ieder geval zijn van die locatie geen vondstmeldingen bekend zodat we er vooralsnog maar van uitgaan dat het bij vindplaats 10 om een solitair liggend erf gaat.

Het erf bestaat uit een klein bootvormig gebouw (001), een waterput (002), een kuil (003) en een palenrij (004). Greppel 921, die ook in de Volle Middeleeuwen dateert, begint op slechts enkele meters afstand van de gebouwplattegrond en mondt in het oosten uit in de grote greppelstructuur die de Stokkelse Akkers omsluit (zie 9.2.6.1). Gebouw 001 is één van de best bewaard gebleven plattegronden van de opgraving. Naast een ingangspartij aan de noordzijde zijn ook de kuilen van de hoekstaanders en een ondiepe wandgreppel zichtbaar. Het gebouw heeft drie gebinten en telkens één paar dicht naast elkaar staande sluitpalen in de korte wanden gehad. Vanwege de in rechte rijen middenstaanders, bestaande uit drie gebinten en de gebogen wanden gaat het om een klassiek Dommelen A1 gebouw. In Kerkebogten wordt het ingedeeld in groep 5 (vergelijk 9.7.4). Van de boomstamwaterput zijn nog slechts enkele decimeters vrijwel volledig vergaan hout herkenbaar. Wel is aan twee verticale smalle bandjes humeus zand te

zien dat de boomstam tot vrij kort onder het opgravingsvlak door heeft gelopen. Verder is de put gevuld met grof gebrokt geel en bruin zand, hetgeen een indicatie is voor het na de gebruikperiode dichtwerpen van de put. Het ging om een vrij kleine put met een binnenwerkse doorsnede van omstreeks 30 cm. Naast de put bevond zich een 1.8 m grote en 80 cm diepe kuil waarvan de functie niet duidelijk is (003) en een rij paalkuilen van een hekje of stakenrij (004) met de zelfde oriëntatie als het gebouw. Veruit de meeste op het erf aangetroffen vondsten zijn afkomstig uit de kuilen die gegraven zijn bij de sloop van het gebouw en uit de trechtvormige kuil die ontstaan is nadat de waterput instortte. Beide vondstcontexten geven een goede indruk van het dateerbaar materiaal dat zich verzameld heeft op het erf gedurende de tientallen jaren waarin het gebruikt werd. Op basis van deze vondsten moet het erf in gebruik zijn geweest in de periode 1125-1175 na Chr.

9.5 DE ERVEN OP VINDPLAATS 12

Op basis van de oriëntatie, de ligging en de datering van de structuren zijn binnen deze vindplaats verschillende potentiële erven of structuurclusters onderscheiden (fig. 9.8). Structuurbepalend binnen de nederzetting is de historische zandweg naar Stokkelen geweest. Ongeveer in het midden van de nederzetting, ter hoogte van de gebouwen 228/224, had deze weg in de Volle Middeleeuwen een verbinding die vermoedelijk aansloot op de weg aan de oostzijde van de ten noorden van de Kerkelooop gelegen vindplaats 13.

9.5.1 ERF 1

Erf 1 ligt in het midden van vindplaats 12 en kent drie bewoningsfasen. Tijdens de oudste fase van dit erf zal structuur 266/621 het hoofdgebouw zijn geweest. Deze lag ten westen van de oude weg naar Stokkelen ongeveer in het midden van de vindplaats (fig. 9.9). Gezien het formaat van het gebouw, de veronderstelde lange gebruiksduur en de nabijheid van een waterput moet 266/621 een centrale plaats hebben ingenomen in het leven en werken op het erf en is een interpretatie als hoofdgebouw of huis de meest logische. 266/621 bestaat uit minstens twee gebouwen op precies dezelfde plaats of uit een enkel gebouw dat een grootschalige reparatie heeft ondergaan (9.7.8). Tijdens opgraving en uitwerking bleek het jammer genoeg niet mogelijk om de verschillende bouwfases van elkaar te scheiden. Bezien tegen de achtergrond van de omvangrijke aanpassingen aan het gebouw, valt te verwachten dat het relatief lang in gebruik is geweest. Uit de paalkuilen van deze structuur zijn 43 scherven geborgen. Deze dateren uit de periode 1050/75-1125/50. Bijzonder element is dat in de plattegrond twee dierbegravingen liggen waarvoor aannemelijk is dat het om rituele deposities gaat (615 en 630; zie 9.2.5 en 16.3.1). De kuilen van de dierbegravingen oversnijden de paalkuilen van plattegrond 266/621. Naar alle waarschijnlijkheid gaat het dan ook om bouw- of verlatingsoffers. Als waterput bij huis 266/621 komt waterput 202 het best in aanmerking. Mogelijk maakten ook hutkom 200 (9.2.3) en het kleine gebouw 613 deel uit van hetzelfde erf.

Ten zuiden van 266/621 ligt gebouw 222. Gebouw 222 is minder lang dan 266/621 maar is veel breder tussen de gebintstaanders. De plattegrond maakt deel uit van de groep gebouwen waarvan de korte wanden deel uitmaken van de kernconstructie (9.7.5). De plattegrond dateert op basis van de vondsten in de periode 1125-1175 na Chr. en is daarmee iets later in gebruik genomen dan 266/621. Gezien de grootte, ligging en aantal vondsten is het aannemelijk dat plattegrond 222 eveneens afkomstig is van een hoofdgebouw dat gedurende een periode op het erf een centrale plaats innam. Of beide gebouwen deel hebben uitgemaakt van erf 1 is niet helemaal zeker maar wel waarschijnlijk omdat ze op elkaar georiënteerd lijken te zijn. Tijdens de bouw van 222 zal 266/621 nog in gebruik zijn geweest. Mogelijk heeft 222, 266/621 vervangen als hoofdgebouw en werd laatstgenoemde daarna gebruikt als bijgebouw. Hutkom

Fig. 9.8. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 12.

A erf met nummer; B kuilen Volle Middeleeuwen; greppels; C Volle Middeleeuwen; jongere greppels.

Fig. 9.9. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Erf 1. Schaal 1:500.

200 moet in ieder geval al vóór de bouw van 222 ontmanteld en dichtgegooid zijn geweest. Als waterput zal aanvankelijk 202 zijn gebruikt waarbij deze na verloop van tijd vervangen is door 201.

De westzijde van gebouw 222 wordt oversneden door gebouw 212 dat voor wat betreft de oriëntatie afwijkt van 266/621, 222 en 613. Waarschijnlijk gaat het om een directe opvolger van 222, hoewel de verandering van oriëntatie opmerkelijk is. In de periode dat gebouw 212 centraal stond bij de activiteiten op het erf zal dezelfde waterput (201) gebruikt zijn als aan het einde van fase 1 toen 222 het belangrijkste gebouw op het erf was. Gebouw 212 is tot in de periode 1150-1200 of kort daarna in gebruik geweest.

9.5.2 ERF 2

Ook de bouwplattegronden 218 en 219 hebben een gelijke oriëntatie als 222 en 266/621 en zullen dus in dezelfde periode in gebruik zijn geweest (fig. 9.10). De gebouwen liggen in elkaars verlengde waarbij 218 een jongere aanbouw is van 219 (groep 7). De vondsten uit de laatstgenoemde plattegrond dateren uit de periode 1075-1125, terwijl die uit 218 uit 1150-1200 dateren. Een opvallende overeenkomst met gebouw 266/621 is dat in gebouw 219 eveneens twee dierbegravingen liggen (9.2.5). Of 218/219 in gebruik is geweest als hoofd- of woongebouw is echter niet duidelijk. In de directe omgeving van 218/219 is geen waterput gevonden maar deze kan verdwenen zijn bij de aanleg van het persriool direct ten oosten van 219. Ten zuiden van 218 ligt echter wel een klein bijgebouw (217) dat deel zal hebben uitgemaakt van hetzelfde erf. Dit licht geconstrueerde bijgebouw, met slechts twee gebinten, staat bijna dwars op de richting van huis 218/219.⁷²

⁷² Bijgebouwen die haaks zijn georiënteerd ten opzichte van het huis worden regelmatig gevonden in het MDS-gebied (Huijbers 2007, 224).

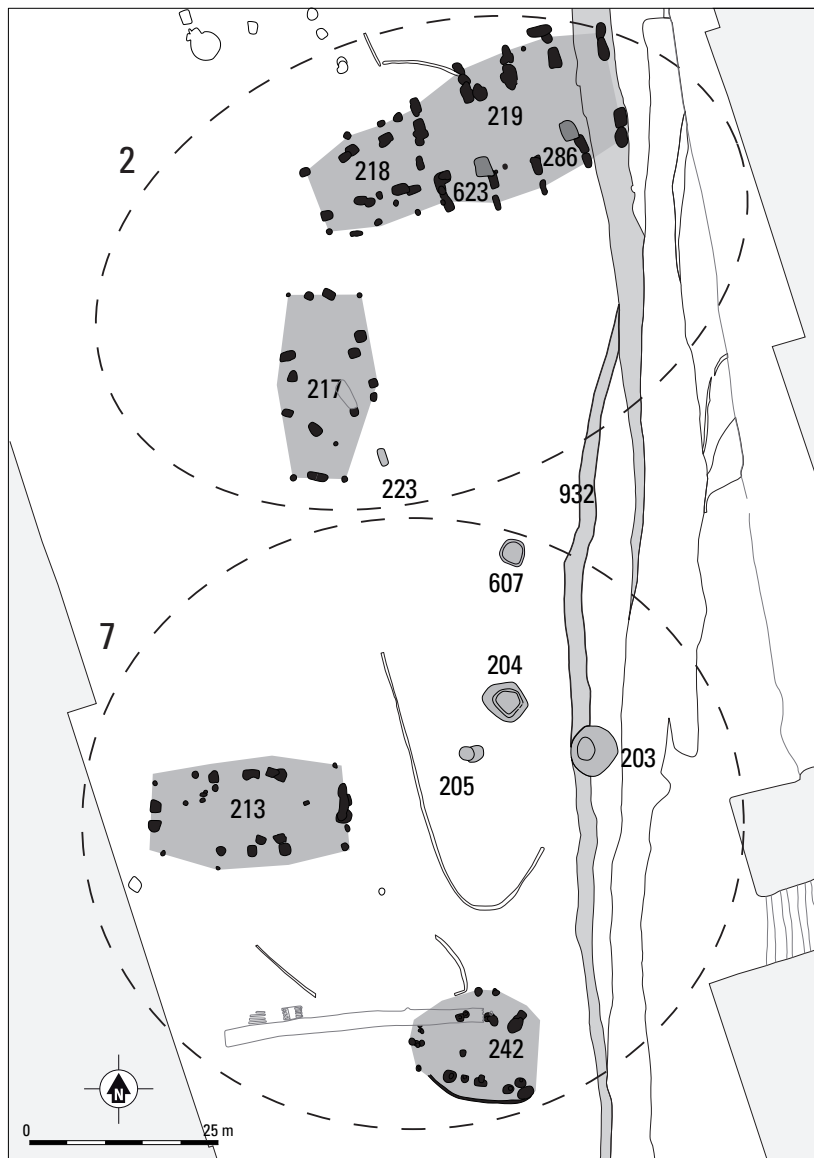

Fig. 9.10. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Erf 2 en 7. Schaal 1:500.

9.5.3 ERF 3

Aan de oostzijde van de landweg liggen twee erven waarvan de gebouwen eveneens precies zuidwest-noordoost zijn georiënteerd (fig. 9.11). Het meest oostelijke erf omvat gebouw 256, de bijgebouwen 257, 258 en de waterputten 254 en 255. Het grootste gebouw op dit erf is 256. Op basis van de ligging, de omvang en gebruiksduur kan gebouw 256 als hoofdgebouw worden geïnterpreteerd. Het gebouw hoort thuis in de groep grotere bootvormige plattegronden met twee zware sluitpalen en meer dan drie gebinten (9.7.3). Aan de paalkuilen is te zien dat het gebouw na verloop van tijd praktisch geheel herbouwd moet zijn waarbij alleen de twee meest oostelijke gebinten bleven staan. De overige standers van de kernconstructie, inclusief de sluitpalen op de kopse kanten, zijn vervangen. Op slechts enkele meters ten oosten van gebouw 256 ligt boomstamwaterput 255. Zowel de vondsten uit de paalkuilen van het gebouw als de vondsten uit de waterput dateren uit de periode 1075-1150 na Chr. Aan de andere zijde van het hoofdgebouw liggen de bijgebouwen 257 en 258 (groep 6) met daartussen waterput 254. Uit de waterput en gebouw 258 zijn slechts enkele vondsten geborgen. Op grond van deze vondsten en de

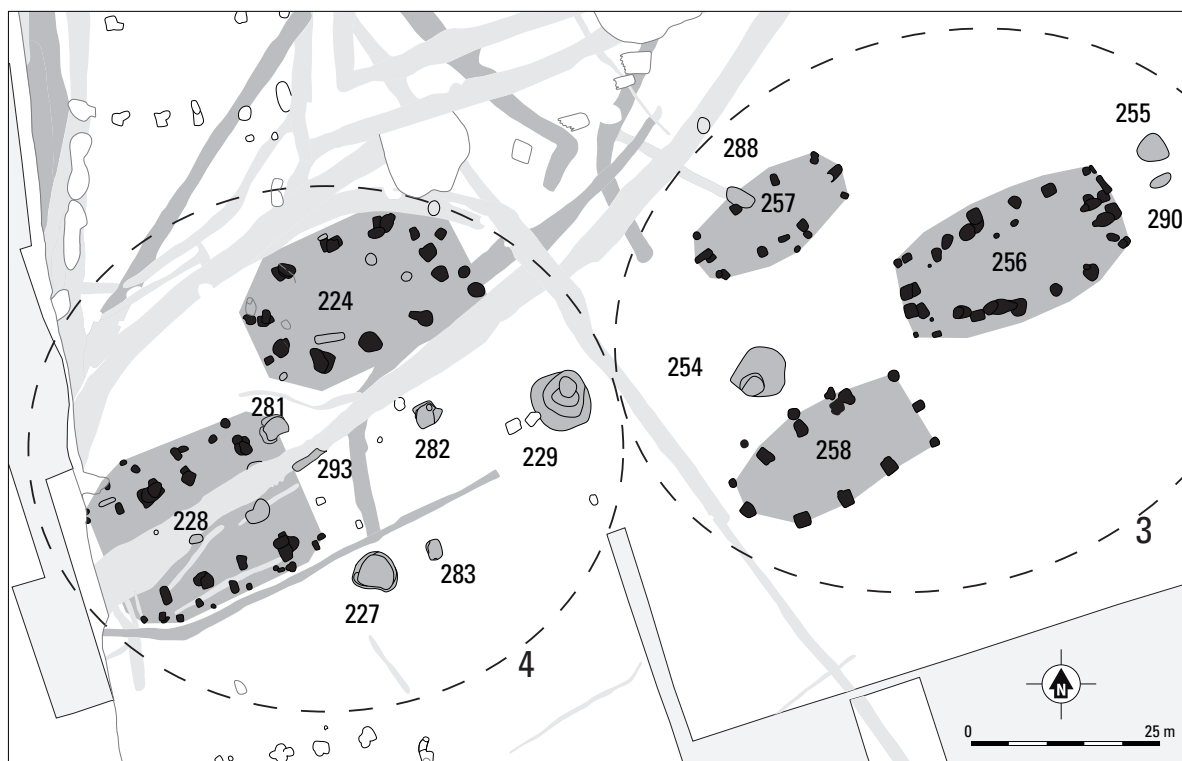

Fig. 9.11. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Erf 3 en 4. Schaal 1:500.

datering van het hoofdgebouw zullen gebouw 258 en 254 in gebruik zijn geweest in de periode 1075-1125. Uit het tweede bijgebouw (257) zijn veel meer vondsten geborgen die het dateren in de periode 1125-1175. Gebouw 257 stond dus mogelijk nog toen het hoofdgebouw al in onbruik was geraakt. Zowel 257 als 258 moeten relatief kleine bootvormige gebouwen zijn geweest telkens maar één sluitpaal op de korte zijden (9.7.7). Op het erf zijn behalve de gebouwplattegronden en waterputten ook vier grote kuilen gevonden. Bij twee van deze kuilen gaat het om drielagige kuilen of mestkuilen (288, 290). Kuil 288 ligt onder gebouw 257 en zal dus evenals 254 en 258 uit het begin van de gebruikperiode van het erf dateren. Voor beiden andere kuilen is niet duidelijk om wat voor soort kuilen het gaat maar in ieder geval lijken ze gebruikt te zijn als afvaldump. Uit de direct ten oosten van het hoofdgebouw gelegen kuil 290 kwam opvallend veel relatief jong aardwerk zodat deze juist tijdens de eindfase van het erf gebruikt zal zijn. Dit laatste geldt ook voor de op enkele meters ten noorden van bijgebouw 257 gelegen kuil 289.

9.5.4 ERF 4

Het tweede erf ten oosten van de oude zandweg bestaat uit hoofdgebouw 224, bijgebouw 228, de waterputten 227 en 229 en enkele kuilen (fig. 9.11). Het hoofdgebouw wordt gekenmerkt door drie zware gebinten van omstreeks 7 m breedte en twee paar sluitpalen op de kopse zijden. De dubbele uitvoering van de sluitpalen heeft tot gevolg dat de korte wanden van het gebouw geheel los moeten hebben gestaan van de kernconstructie (9.7.2). Van de ingangen is niets teruggevonden, maar gezien de locatie van waterputten en het bijgebouw zal het zwaartepunt van de activiteiten op het erf ten zuidoosten van het gebouw hebben gelegen zodat aan deze zijde een ingang moet zijn geweest. Het uit de uit de structuur geborgen aardwerk is vrijwel geheel afkomstig uit kuilen die gegraven zijn bij de sloop van het gebouw. Op basis van die vondsten moet het gebouw omstreeks 1200 of niet lang daarna zijn gesloopt. Het op

slechts enkele meters van 224 gelegen bijgebouw 228 is vrijwel net zo groot als het hoofdgebouw en heeft eveneens drie gebinten. Wat voor palen op de korte zijden van de plattegrond hebben gestaan is niet duidelijk omdat deze zijn niet bewaard gebleven (9.7.8). Op het erf vóór beide gebouwen liggen twee boomstamwaterputten (227, 229) en enkele kuilen waaronder 281. Laatstgenoemde oversnijdt een of meer hoekpalen van 228 zodat het bijgebouw vermoedelijk al gesloopt was voordat ook de rest van het erf buiten gebruik raakte. Kuil 281 is een vrij diepe kuil waarvan de bodem onder de grondwaterspiegel ligt. Interessant bouwdetail vormen nog de twee kleine paalkuilen naast waterput 229 waarin een putnik of putgalg zal hebben gestaan. Direct naast bijgebouw 228 ligt een kleine kuil waaruit een pollenmonster is genomen. Hierin waren voornamelijk pollen aanwezig van bomen als berk, beuk, den en eik, en natte heide (o.a. dopheide en veenmos). Cultuurgewassen waren vertegenwoordigd in de vorm van graanpollen (15.7.3).

9.5.5 ERF 5

Ten noorden van 266/621 ligt een dichte concentratie nederzettingssporen met daarin onder meer vijf gebouwplattegronden. Bij de drie noordelijkste structuren uit dit cluster gaat het om plattegronden van hoofdgebouwen (267, 299 en 600) die elkaar oversnijden en dus verschillende bebouwingsfasen vertegenwoordigen. Voor iedere nieuwbouw moest daarbij het voorgangergebouw gesloopt worden. Op erf 5 zijn vier hoofdgebouwfasen onderscheiden (fig. 9.12).

Het oudste hoofdgebouw (fase 5-I) is waarschijnlijk 269. Dit is op dit erf de enige plattegrond die vrij van de andere ligt. Aan de grootte van de kuilen van de gebintstaanders is te zien dat het een relatief licht geconstrueerd gebouw moet zijn geweest. De plattegrond behoort tot de vrij grote groep kleinere bootvormige plattegronden die in Kerkebogten gevonden is (9.7.4). Als waterput diende 207. Waarschijnlijk was huis 269 gelijktijdig in gebruik met huis 266/621 van erf 1.

Het tweede hoofdgebouw (fase 5-II) moet 267 zijn geweest wat behalve uit de oversnijdingen door 299 en 600 blijkt uit het geringe aantal van 22 vondsten dat uit deze plattegrond geborgen is. Tijdens de bouw van 267 lag blijkbaar nog nauwelijks bewoningsafval op het erf. De scherven dateren uit de 12de eeuw. Bij 267 gaat het om een gebouw waarvan de kernconstructie los moet hebben gestaan van de wanden (9.7.6). De dichtstbijzijnde waterput uit deze periode is 209 maar aanvankelijk zal nog gebruik gemaakt zijn van put 207. Uit waterput 209 zijn veel meer vondsten geborgen dan uit de kuilen van de plattegrond, hetgeen een nauwkeuriger datering oplevert. De vondsten uit de put dateren uit de periode 1100-1175 na Chr. Tijdens de bewoning van 267 heeft vermoedelijk een tijd lang een tweede woonstalhuis (612) op het erf gestaan met een eigen waterput (210). Mogelijk was tijdelijk sprake van twee erven op deze plaats. Uit beide structuren komt niet veel aardewerk zodat ze waarschijnlijk niet bijzonder lang in gebruik zijn geweest.

Tijdens een derde fase moet huis 600 het hoofdgebouw zijn geweest. Uit dit huis is aardewerk geborgen uit de periode 1150-1225 na Chr. Plattegrond 600 is met drie gebinten, dicht naast elkaar staande sluitpalen en sterk gebogen wanden een representant van de groep kleinere bootvormige gebouwen (9.7.4). De bewoners van het huis zullen aanvankelijk gebruik hebben gemaakt van waterput 209. Na verloop van tijd is deze echter vervangen door 208. Het uit deze laatste waterput geborgen aardewerk is in ieder geval iets jonger (1150-1225 na Chr.).

Eenzelfde situatie doet zich voor bij het jongste gebouw 299, een gebouw dat gekenmerkt wordt door twee paar sluitpalen op iedere kopse zijde (9.7.2). Aanvankelijk zal 209 als waterput hebben gediend en na verloop van tijd vervangen zijn door 208. In de kuilen van huis 299 zijn bijna 200 scherven van middeleeuws aardewerk gevonden. Het gebouw moet tot aan het midden van de 13de eeuw in gebruik zijn geweest toen de rest van vindplaats 12 al verlaten was.

Behalve de hierboven genoemde huizen en waterputten liggen op het erf verschillende structuren

Fig. 9.12. Eersel-Kerkebogen. Volle Middeleeuwen. Erf 5. Schaal 1:1000.

die niet eenduidig aan één van de hoofdgebouwfases kunnen worden toegewezen. Eén van de twee in Kerkebogten gevonden hutkommen ligt op erf 5. Op basis van het uit de hutkom geborgen aardewerk moet deze tijdens de jongere fase van het erf in gebruik geweest zijn. Omdat huis 299 (fase 5-IV) wel erg dicht bij de hutkom staat, gaan we ervan uit dat het bijgebouwtje gebruikt zal zijn in fase 5-III. In het noordoosten van het erf ligt een waterput waarvoor ook niet duidelijk is in welke fase deze thuis hoort (252). Uit deze put komt maar weinig dateerbaar aardewerk waardoor deze zowel in de 11de als in de 12de eeuw in gebruik geweest kan zijn. Hetzelfde geldt voor de drielagen- of mestkuil 614. Van deze laatste kan eigenlijk alleen worden vastgesteld dat deze niet gelijktijdig is met huis 612. In het midden van de dichtste sporencluster ligt verder een diergraf (602; zie 9.2.5). Omdat deze één van de middenstaanders van huis 267 oversnijdt, lijkt deze daarmee geassocieerd te zijn maar het graf kan ook deel uitmaken van een van de andere plattegronden.

9.5.6 ERF 6

Meer richting de Kerkeloop – aan de noordzijde van vindplaats 12 – ligt een relatief dichte sporenconcentratie met vijf gebouwplattegronden en een waterput (fig. 9.13). Het gaat om een erf met een meerfasige bewoning. Op het erf zijn drie hoofdgebouwfases onderscheiden. Opmerkelijk is echter dat het erf al voor de bouw van de middeleeuwse boerderijen in gebruik moet zijn geweest. De greppels 924, 925 en 938 zijn kort voor de nieuwbouw dichtgegooid. Het gaat om brede greppels (1.4 tot 3.2 meter) met een vrij vlakke bodem op 10 tot 60 cm onder het opgravingsvlak. De westelijke greppel kent een gebogen verloop. De functie van de greppels is niet helemaal duidelijk. Onder de greppels is plaatselijk een ouder smallere greppel herkenbaar die waarschijnlijk diende voor de afwatering van de greppels rond de Stokkelse akker (9.2.6.1). Gezien de breedte en de ligging in een vrij nat deel van het terrein kan voor de jongere bredere greppels gedacht worden aan een technische functie zoals het roten van vlas. Op basis van de vondsten zijn de greppels dichtgegooid ergens in de periode tussen het laatste kwart van de 11de en de eerste helft van de 12de eeuw.

Tijdens de eerste fase van middeleeuwse bewoning was 603 het huis en 626 een bijgebouw. Zij vormen samen met waterput 253 de oudste bewoningsfase. De plattegronden 603 en 626 zijn precies oost-west georiënteerd en voorzien van zes kuilen van gebintstaanders maar verschillen nogal met betrekking tot de overige constructie. Bij gebouw 603 is de binnenruimte tussen de gebinten veel groter geweest dan bij gebouw 626. Verder hoort 603 tot de gebouwen zonder zware sluitpalen op de kopse zijden. In plaats daarvan bestaan de korte zijden uit relatief lichte wand- en hoekpalen (9.7.6). Van het kleine bootvormige gebouw 626 zijn geen kuilen teruggevonden die deel uit hebben gemaakt van de wandconstructie (9.7.4). De kuilen voor de gebintstaanders zijn net zo groot en diep als bij gebouw 603 maar het volume van de binnenruimte moet aanzienlijk kleiner zijn geweest. Op korte afstand van 603 ligt de waterput 253, die op basis van het relatief geringe aantal vondsten en de ligging alleen tijdens de eerste fase van het erf gebruikt lijkt te zijn.

Tijdens de tweede hoofdgebouwfase moeten 603 en 626 vervangen zijn door gebouw 624. Dit laatste gebouw oversnijdt 626 en de afstand tot 603 is erg klein zodat deze niet tegelijkertijd kunnen hebben bestaan. Plattegrond 624 is ongeveer net zo groot als 603 maar wordt gekenmerkt door twee paar sluitpalen aan de noordwestelijke kopse zijde en één paar aan de zuidoostkant (9.7.2). Met uitzondering van twee hoekstaanders zijn geen wandpalen teruggevonden. Ervan uitgaande dat gebouw 624 een hoofdgebouw is valt op dat de dichtst bijzijnde waterput (253) relatief ver weg ligt. Waarschijnlijk is de waterput die eigenlijk bij het gebouw hoorde verdwenen bij de aanleg van het persriool. Als bijgebouw in deze fase van het erf komt gebouw 220 nog het best in aanmerking. Dit betekent dan wel dat greppel 941 destijds al dicht moet hebben gelegen.

Tijdens de jongste bewoningsfase van het erf is op dezelfde plaats als 624 een groter hoofdgebouw

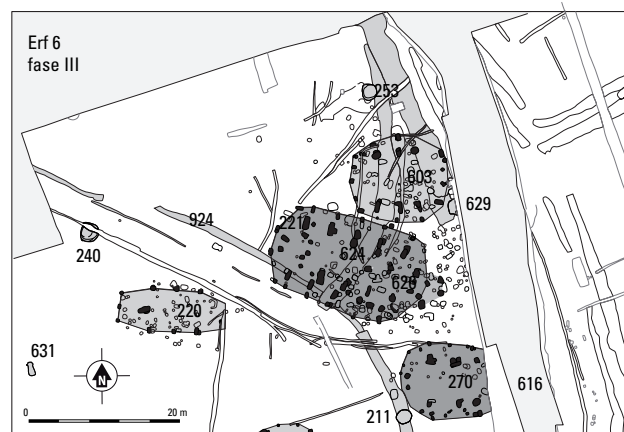
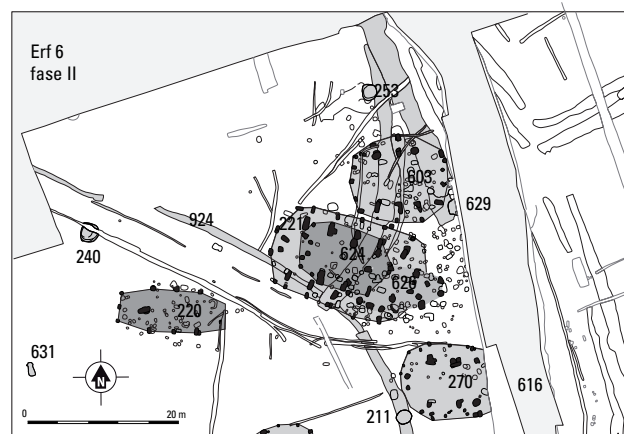
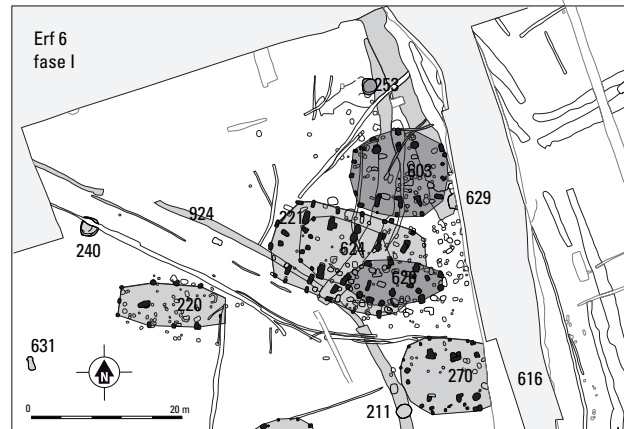
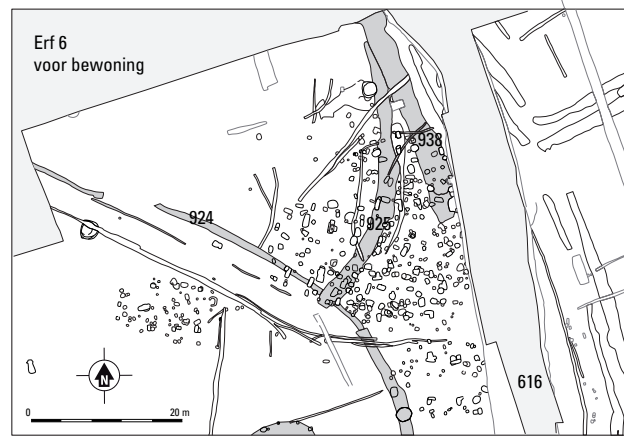

Fig. 9.13. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Erf 6. Schaal 1:1000.

neergezet (221). Dit gebouw moet voorzien zijn geweest van vijf brede gebinten en een grotere binnenruimte. Op de kopse kanten zijn, net als bij gebouw 624, de kuilen van telkens twee paar sluitpalen teruggevonden (9.7.2). De lengte van het gebouw lag omstreeks de 21 m en is daarmee aanzienlijk groter dan de 17 m lange voorganger 624. Evenals bij de laatstgenoemde zal de bij 221 horende waterput verdwenen zijn bij de aanleg van het persriool. Het aardewerk uit de paalkuilen van 221 dateert in de periode 1125-1175 na Chr. Waarschijnlijk is het erf dan ook al aan het einde van de 12de eeuw opgegeven.

9.5.7 ERF 7

Dit is een eenfasig erf aan de zuidzijde van de middeleeuwse nederzetting (fig. 9.10). Het woongebouw op dit erf is de bootvormige plattegrond 213. Deze plattegrond wordt gekenmerkt door drie binnenstijlpalen en dicht naast elkaar staande sluitpalen aan de korte zijden (9.7.4). Aan de zuidzijde zijn in de plattegrond de palen M en N teruggevonden, zodat aan deze kant een ingang zal hebben gezeten. Of dit de enige ingang was, is niet duidelijk. In ieder geval bevinden de waterputten zich juist aan de oostzijde van de plattegrond. Hier liggen maar liefst drie boomstamwaterputten (203-205). Wel ligt het bijgebouw 242 ten zuidwesten van het huis. Mogelijk bevond zich ook in de oostelijke korte kant van 213 een ingang. Dit zou de ligging van het bijgebouw en de waterputten ten opzichte van het woongebouw verklaren. In de plattegronden en de waterputten is een bescheiden hoeveelheid aardewerk gevonden, daterende in de periode 1050-1125 na Chr. Eenzelfde datering geldt voor het aardewerk uit een kuil gelegen tussen erf 7 en erf 2 (607). Dit betekent dat het erf vermoedelijk al voor het midden van de 12de eeuw verlaten werd. Opmerkelijk is verder dat goed te zien is dat greppel 932 oversneden wordt door de structuren van het erf. De greppel moet kort voor het begin van de bewoning zijn dichtgeworpen.

9.5.8 GEBOUWSTRUCTUREN BUITEN DE ERVEN

Behalve de hierboven beschreven gebouwen op erven zijn verschillende vrijstaande plattegronden teruggevonden die niet direct in te delen zijn bij een van de erven maar wel precies dezelfde oriëntatie hebben de structuren op vindplaats 12 (fig. 9.8). Zo ligt ten zuiden van de gebouwen 214 en 224 een door het persriool half verstoord plattegrond van een klein bijgebouw met minstens drie gebinten en een sluitpaal (215). Een ander klein bootvormig bijgebouw uit deze fase maakt deel uit van een cluster met twee anders georiënteerde gebouwtjes in het oosten van de vindplaats (273). Opvallend aan 273 zijn de zware sluitpalen ten opzichte van de gebintstaanders (9.7.4). In de directe omgeving van 273 liggen wel enkele kuilen uit dezelfde periode, maar geen waterput, zodat het waarschijnlijk gaat om een schuur of stal.

9.6 DE ERVEN OP VINDPLAATS 13

Vindplaats 13 is gesitueerd ten noorden van de Kerkeloop. Op deze vindplaats is sprake van een veel dichtere concentratie met grondsporen dan op vindplaats 12. Als gevolg hiervan is het geen sinecure om individuele erven te onderscheiden (fig. 9.14). Op basis van richting, nabijheid, aard (huis, schuur, waterput), oversnijdingen, aantal vondsten en datering kunnen echter toch verschillende erven worden onderscheiden.

Fig. 9.14. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 13.

A gebouwplattegrond; B waterput of kuil; C middeleeuwse greppel; D overige grondsporen.

Dit erf moet lang achtereen een centrale plaats hebben ingenomen in de noordelijke nederzetting. Op een relatief kleine oppervlakte van enkele honderden vierkante meters ligt hier de dichtste concentratie van gebouwplattegronden, waterputten en vondsten. Verder zijn aanwijzingen gevonden voor bewoning door leden van de lokale elite. Gezien de uit de structuren geborgen vondsten is het erf gebruikt in de periode 1050-1225. Binnen deze periode zijn vijf fasen te onderscheiden. Bij de hier voorgestelde fase-ring is uitgegaan van de opeenvolging van hoofdgebouwen door de tijd heen, omdat het voor de hand ligt dat niet alle elementen op een erf dezelfde levensduur hebben. De omvang en begrenzing van het erf is niet gedurende de hele periode hetzelfde gebleven maar is herhaaldelijk veranderd. Verder bleken verschillende bijgebouwen en kuilen niet goed dateerbaar, zodat deze niet toegewezen kunnen worden aan een specifieke erffase.

9.6.1.1 erf 8 fase I. hoofdgebouw 605

De oudste gebouwplattegrond op het erf is waarschijnlijk huis 605 (fig. 9.15). Deze wordt oversneden door verschillende structuren (de huizen 233/235 en waterput 250) en oversnijdt zelf alleen veel oudere prehistorische sporen zoals waterkuil 322. Verder zijn in de paalkuilen van dit gebouw nauwelijks vondsten aangetroffen, een verdere indicatie voor het nog niet lang in gebruik zijn van het erf ten tijde van de bouw en sloop van gebouw 605. Daarnaast gaat het ook nog om een constructief afwijkende plattegrond. Het gebouw was voorzien van in een kromming verlopende wanden en opvallend puntige noordwestelijke korte zijde. De oostelijke korte zijde was eerder afgeplat rond. De dragende constructie bestond uit drie middenstaanderparen met aan beiden korte zijden één sluitpaal (vergelijk 9.7.7). Parallelen voor deze plattegrond zijn gedocumenteerd te Nederweert-Rosveld (huis 920) en Bakel-De Hof (huis 56, schuur 57).⁷³

Aan de westelijke kopse kant van het gebouw liggen drie waterputten (249, 250 en 606). De oudste waterput wordt door beide andere putten oversneden (249). Het aardewerk uit deze put dateert uit de late 11de en de vroege 12de eeuw. Vermoedelijk maakten de bewoners van gebouw 605 dan ook gebruik van waterput 249. Deze waterput moet wel veel langer meegegaan zijn dan het gebouw zelf: bij het dichtgooien van de waterput lagen duidelijk meer vondsten aan de oppervlakte dan tijdens de sloop van huis 605. Enkele meters ten zuiden van gebouw en waterput ligt een u-vormige greppel die aanvankelijk de zuidelijke begrenzing van het erf markeerde (961). Ten zuiden en ten oosten van het erf liggen enkele ongeveer noord-zuid georiënteerde greppels (920, 964) die waarschijnlijk langs de weg hebben gelegen. Deze greppels zullen niet alle gelijktijdig hebben bestaan maar lijken zich in oostelijke richting te hebben verplaatst. In ieder geval zijn ze tijdens latere erffasen overbouwd. Het dichtstbijzijnde potentiële bijgebouw is een kleine in het noordwesten van het erf gelegen plattegrond van een schuur (248).

9.6.1.2 erf 8 fase II. hoofdgebouw 233

In een volgende fase moet huis 233 gebouwd zijn (fig. 9.16 en 9.17). Dit blijkt vooral uit het aardewerk dat uit plattegrond geborgen is. Het uit meer dan tachtig scherven bestaande aardewerkensemble is door gebrek aan diagnostisch materiaal niet nauwkeuriger te dateren dan in de periode 1075-1150. Opvallend is echter dat vrijwel al het aardewerk pas in de paalkuilen is beland bij de sloop van het gebouw.

⁷³ Hiddink 2005b, 386-387; Ufkes 2010 (in druk), 264.

Fig. 9.15. Eersel-Kerkebogen. Volle Middeleeuwen. Erf 8-I. Schaal 1:1000.

Dit betekent dat 233 – net als 605 – gebouwd moet zijn toen op het erf nog maar weinig bewoningsafval aan de oppervlakte lag; waarschijnlijk nog voor 1100. Het gegeven dat het erf al volop in gebruik was toen het gebouw werd gesloopt werd wil echter niet zeggen dat 233 bijzonder lang heeft bestaan. Bijna alle palen zijn uitgegraven zodat het gebouw gesloopt zal zijn voordat het einde van de technische levensduur van de kernconstructie bereikt was. Gezien de vele bouwplattengronden die hier liggen en de niet al te lange tijdsperiode waarin het erf gebruikt is, is dit niet verwonderlijk. Het gebouw behoort tot de groep van de grotere bootvormige plattengronden. Vermoedelijk is huis 233 vóór 1125 gesloopt en nam huis 232 de centrale functie op het erf over. Aan de andere kant is het goed mogelijk dat beide gebouwen nog enige tijd naast elkaar hebben bestaan, aangezien zij elkaar niet overlappen. Opvallend aan de plattegrond is verder dat de oriëntatie afwijkt van die van de meeste gebouwen in deze zone. Deze afwijkende oriëntatie is ook te zien bij de gebouwen 627, 239 (erf 9) en 277 (erf 10). Als waterput zal tijdens de bewoning van 233 gebruik zijn gemaakt van de al bestaande put 249.

De u-vormige greppel (961) uit de eerste fase van het erf moet zijn dichtgeworpen tijdens de gebruiksfase van huis 233. Daarvoor in de plaats kwam een aantal korte greppels (959, 960, 962, 963, 983, 984) die via greppel 962 en enkele andere greppels (zoals 923) afwaterde naar de laagte van de Kerke loop. Deze greppels omsloten een deel van erf 9 waarop we verderop (9.6.2) terug zullen komen. Met het dichtgooien van 961 verschoof de zuidgrens van erf 8 in ieder geval enkele meters in noordelijke richting. Waarvoor de korte en dicht bij elkaar liggende greppels ten zuiden van 233 hebben gediend is niet duidelijk. Omdat deze greppels overwegend haaks op de hoogtelijnen zijn aangelegd, kunnen ze heel goed hebben gediend om een tijdelijke wateroverlast de baas te kunnen worden. Deze greppels moeten

Fig. 9.16. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Erf 8-II/9-I/10-I/11-I. Schaal 1:1000.

ergens in de eerste helft van de 12de eeuw alweer dicht hebben gelegen. Ten zuidwesten van 233 is toen het tweede huis (627) van erf 9 gebouwd op de plaats van genoemde greppels (9.6.2).

9.6.1.3 erf 8 fase III. hoofdgebouw 232

Na 233 werd het grote bootvormige huis 232 (fig. 9.18) het belangrijkste gebouw op het erf. Hiermee kwam het hoofdgebouw aan de andere zijde van het puttencluster 249, 250/606 te liggen. Anders dan bij 233 moet een significant deel van het vondstmateriaal tijdens de bouw van het huis in de paalkuilen zijn beland wat betekent dat het erf destijds al volop in gebruik moet zijn geweest. De uit de kuilen afkomstige vondsten dateren uit 11de/begin 12de eeuw. Zoals al aangegeven liggen de gebouwen 232 en 233 los van elkaar zodat niet uit te sluiten is dat beide gebouwen enige tijd naast elkaar hebben bestaan, waarbij het oude woonhuis bijvoorbeeld is gebruikt als schuur. Huis 232 is in ieder geval meer dan 21 m lang en heeft een kernconstructie uit zeven gebinten. Opvallend aan dit gebouw zijn de extra standers aan de westkant van het gebouw (9.6.2). Net zoals bij 233 zijn vrijwel alle palen uitgegraven. Ook 232 zal dus gesloopt zijn voordat de technische levensduur van de kernconstructie bereikt was. Op basis van de vondsten uit de paalkuilen moet het gebouw omstreeks 1125-1175 na Chr. in gebruik zijn geweest.

Mogelijk maakten de bewoners van huis 232 aanvankelijk gebruik van dezelfde waterput (249) als in de eerste twee bewoningsfasen van erf 8, maar duidelijk is dat deze na verloop van tijd vervangen moet zijn door put 250. Voor deze boomstamput is hout gebruikt dat pas omstreeks 1141 (± 4) na Chr.

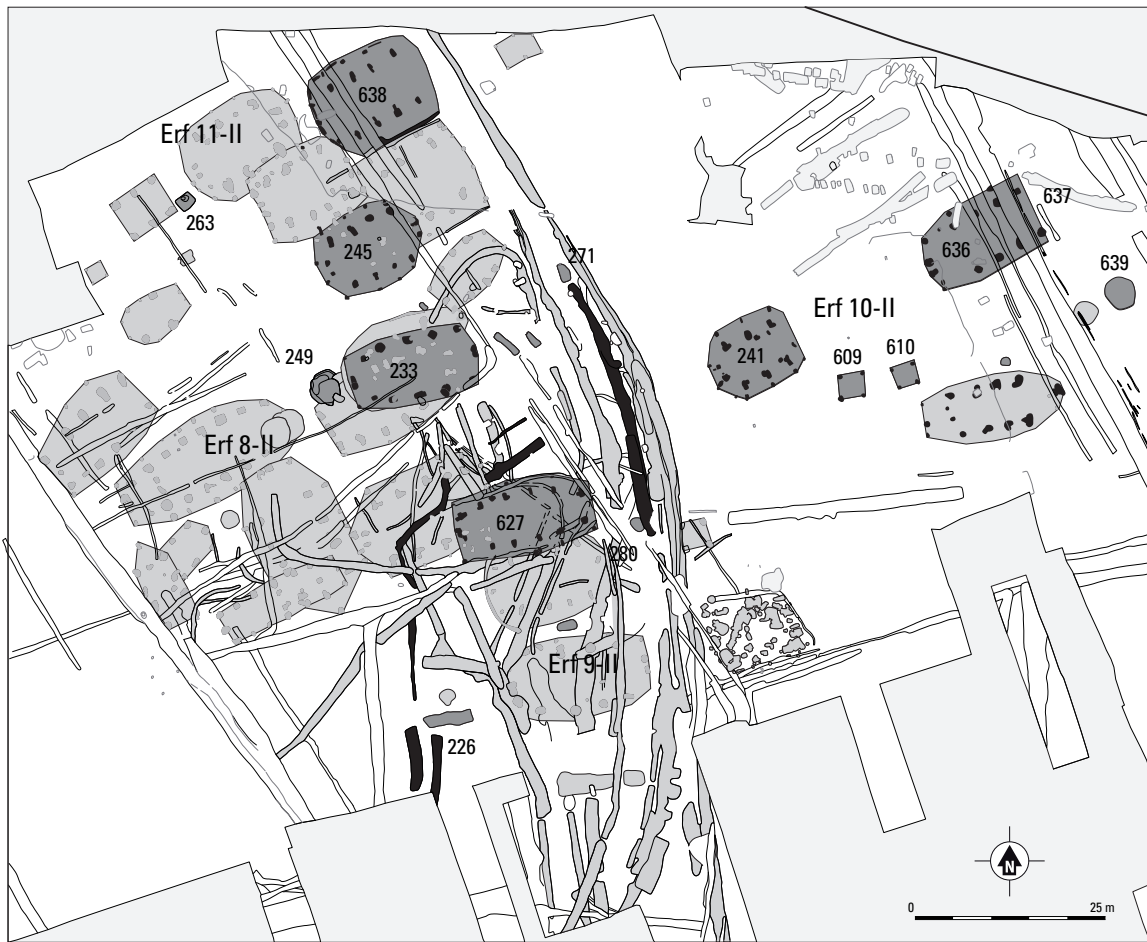

Fig. 9.17. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Erf 8-II/9-II/10-II/11-II. Schaal 1:1000.

gekapt is (5.3). Het is niet duidelijk hoelang de put daarna gebruikt is. Het aardewerk dateert voornamelijk uit de periode 1075–1125 na Chr. Zowel waterput 250 als 249 worden weer oversneden door een nog jongere waterput (606). Van de laatste is het echter maar de vraag of deze langere tijd als zodanig heeft gefunctioneerd; in de kuil is geen boomstam teruggevonden en de put wordt oversneden door huis 235 (zie volgende paragraaf). Behalve de bijbehorende waterput(ten) is naast 232 ook een schuur of stal gevonden. Langs de zuidoostgrens van het erf ligt een langwerpige, parallel aan huis 232 georiënteerde huis (278). Beide zijn waarschijnlijk gelijktijdig. Het weinige in de paalkuilen van de schuur gevonden aardewerk sluit deze interpretatie in ieder geval niet uit.

9.6.1.4 erf 8 fase IV. hoofdgebouw 279.

Tijdens een vierde bewoningsfase veranderde de oriëntatie van het hoofdgebouw in zuidoost-noordwest en kwam daarmee precies haaks op de gangbare richting te staan (fig. 9.19). Omdat de gebouwen 232 en 279 elkaar niet oversnijden kunnen ze deels terzelfder tijd in gebruik geweest zijn. Huis 279 is een vrij groot gebouw met vijf paar gebintstijlen. Aan de zuidelijke korte kant van het huis is slechts één sluitpaal gevonden zodat naar verhouding om een vrij lichte constructie gaat (9.7.3). De meeste gebouwen van deze omvang zijn voorzien van zwaarder uitgevoerde korte zijden. Het aardewerk uit de gebouwplattegrond dateert uit de periode 1075–1150 na Chr. en is voornamelijk afkomstig uit de insteek en kern van de paalkuilen zodat het tijdens de bouw van het huis in de paalkuilen moet zijn beland.

Fig. 9.18. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Erf 8-III/9-III/10-II/11-III. Schaal 1:1000.

Direct naast de noordwestelijke korte zijde van de plattegrond ligt put 237. Deze zal dus evenals in de voorgaande fase het hoofdgebouw van water hebben voorzien. Ook de waterput 237 is gevuld met aardewerk uit de periode 1075-1150. De vondsten uit deze periode waren dus goed vertegenwoordigd in het afval dat op het erf rondslingerde maar vermoedelijk ligt het einde van de gebruikperiode van huis 279 en put 237 eerder in de tweede helft van de 12de eeuw.

Op korte afstand van 279 – precies langs de zuidwestelijken kant van het erf – is een kleinere plattegrond (296) gevonden met precies dezelfde afwijkende oriëntatie als 279. Waarschijnlijk bestond deze structuur tegelijkertijd met 279 en diende hij als schuur of stal.

9.6.1.5 erf 8 fase V hoofdgebouwen 235 en 225

In een vijfde fase van het gebruik van het erf moeten niet alleen de waterputten 249, 250 maar ook 606 al weer dicht hebben gelegen (fig. 9.20). Een gelijktijdig gebruik is uitgesloten omdat de noordwestwand van huis 235 zich vrijwel midden boven deze waterputten moet hebben bevonden. Huis 235 was bewaard gebleven in de vorm van een bootvormige plattegrond met vijf paar gebintstijlen en zware sluitpalen die volledig waren geïntegreerd in de korte zijden (9.7.5).

Als waterput bij dit gebouw moet eerst 236 aangelegd zijn, direct naast de westelijke kopse kant van het gebouw. Deze boomstamwaterput oversnijdt weer voorganger huis 232 (fase 8-III). Het uit de put geborgen aardewerk is voornamelijk afkomstig uit het zand waarmee de put na gebruik opgevuld is en

Fig. 9.19. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Erf 8-IV/11-III. Schaal 1:1000.

dateert omstreeks 1100–1150 na Chr. De put is na verloop van tijd vervangen door boomstamwaterput 237. Het aardewerk dat in de opvullingen van waterput 237 werd aangetroffen dateert in de periode 1075–1150. De datering van het aardewerk uit beide waterputten wordt echter niet ondersteund door de dendrochronologische datering van een stuk hout uit de opvulling van put 236. Dit hout is afkomstig van een boom die pas na 1265 na Chr. gekapt kan zijn (5.3). Omdat het aardewerkcomplex uit beide putten in totaal uit meer dan 550 fragmenten bestaat en daartussen geen 13de eeuwse scherven zijn gevonden, is een datering in 12de eeuw geloofwaardiger. Wel kan de put lang open hebben gelegen nadat het erf was opgegeven. Dit zou verklaren waarom een 13de eeuwse stuk hout tussen 12de eeuwse aardewerk terecht is gekomen.

Direct ten zuiden van 235 is waarschijnlijk ergens eind 12de eeuw gebouw 225 geconstrueerd. Dit gebouw wordt gekenmerkt door twee paar sluitpalen op ieder kopse kant (9.6.1.1). Omdat de plattegronden van 235 en 225 elkaar niet overlappen, kunnen deze deels terzelfder tijd in gebruik zijn geweest. Het in verhouding tot 235 klein aantal vondsten uit 225 wijst op een kortere gebruiksduur. Het in 225 gevonden aardewerk heeft echter wel een jongere, begin 13de eeuwse component, zodat dit gebouw langer zal hebben bestaan dan 235. Vermoedelijk verving 225 na verloop van tijd 235.

Fig. 9.20. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Erf 8-V/11-IV. Schaal 1:1000.

9.6.1.6 overige structuren op erf 8

Afgezien van de hierboven geïdentificeerde gebouwen en waterputten liggen op erf 8 verschillende structuren die niet eenduidig te verbinden zijn met een specifieke erfphase maar waarschijnlijk wel deel uitmaakten van het erf (fig. 9.21). Hiertoe behoren onder meer twee kleinere en een middelgrote plattegrond met een afwijkende oriëntatie (234, 297 en 285). Vanwege de overeenkomstige oriëntatie zullen deze ongeveer gelijktijdig in gebruik zijn geweest. Vermoedelijk gaat het om schuren of stallen; in de paalkuilen is immers niet veel aardewerk gevonden en het enige gebouw dat qua omvang als een huis geïnterpreteerd zou kunnen worden (234) ligt op een relatief grote afstand van de dichtstbijzijnde waterput. Op basis van het uit de plattegronden geborgen aardewerk, de verspreiding over het erf en de oversnijdingen met andere gebouwen zijn de schuren vermoedelijk in gebruik geweest naast de huizen 233 of 235. Een bijzondere structuur is een omgreppeld kuilencluster (635) in het zuiden van vindplaats 13. De cluster bestaat uit bijna honderd ondiepe kuilen waarin geen patroon herkenbaar is. Wel is goed te zien dat het niet om paalkuilen lijkt te gaan en dat veel van de kuilen elkaar oversnijden. Het laatste geeft aan dat de aanleg van de kuilen een herhaaldelijk terugkerende gebeurtenis is geweest. Daarnaast liggen enkele drielagen- of mestkuilen (284, 295, 619), een kleine waterput (251) en een dierbegraving (294) op het erf. Op basis van de ligging zal waterput 251 gebruikt zijn met hoofdgebouw 232 en/of 279. De mestkuilen en het diergraf zijn niet toe te wijzen aan een erfphase.

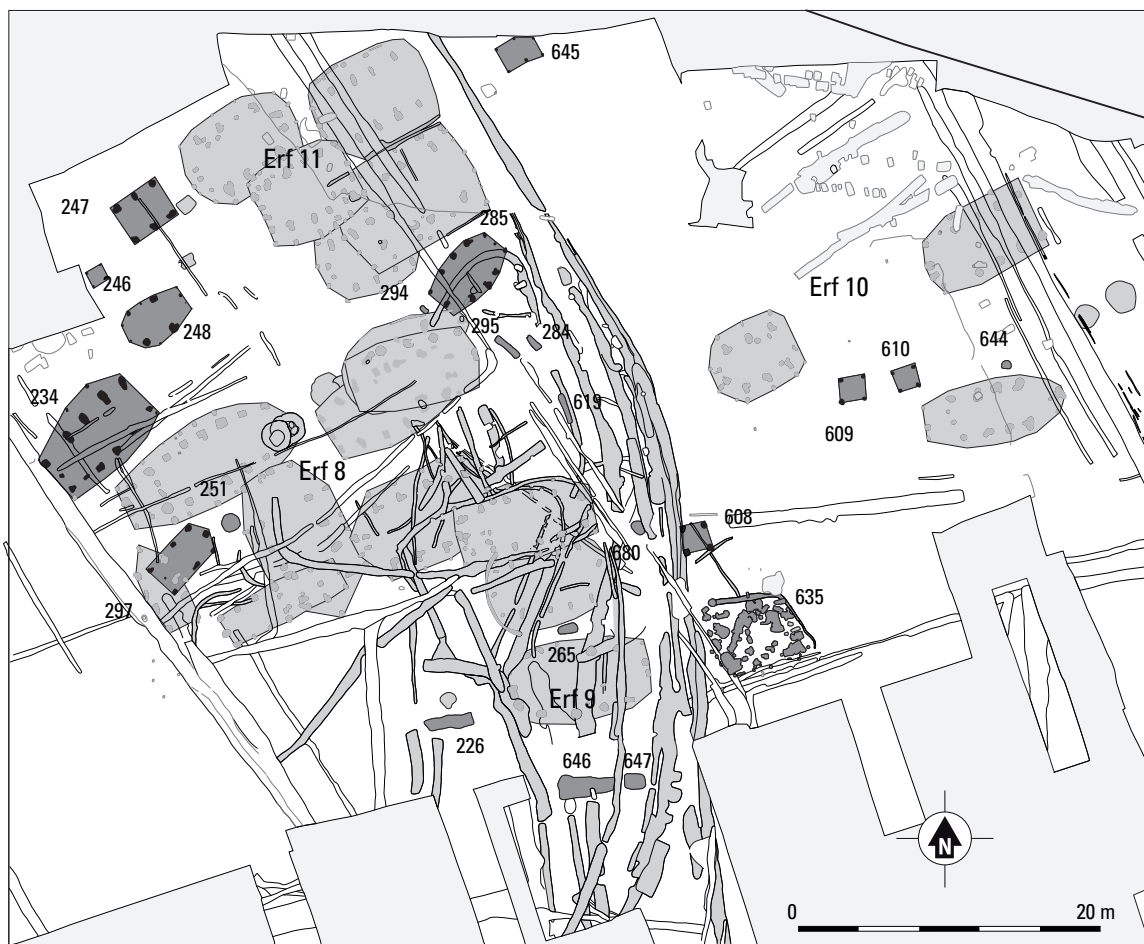

Fig. 9.21. Eersel-Kerkebogen. Volle Middeleeuwen. Overige structuren vindplaats 13. Schaal 1:1000.

9.6.2 ERF 9

Ten zuiden van erf 8 ligt erf 9. Dit erf is minder intensief bewoond geweest dan erf 8. Hieraan zal zeker de lagere ligging hebben bijgedragen. Vooral de zuidzijde van dit erf moet behoorlijk nat zijn geweest. Desondanks zijn op het erf twee – mogelijk drie – hoofdgebouwen te onderscheiden namelijk 238, 627 en 239. De oudste is 238. Dit gebouw stond op een omgreppelde plaats ten zuiden van huis 233 (erf 8-II). De gedocumenteerde plattegrond is afkomstig van een relatief lichte constructie; de paalkuilen zijn relatief klein en ondiep. Aan de westelijke kopse zijde is een wandgreppel te zien. Van 238 is niet helemaal duidelijk of het om een huis of om een bijgebouw gaat. De centrale ligging wijst op een woongebouw of huis maar de lichte constructie doet eerder denken aan een bijgebouw. De twee overigen hebben precies dezelfde oriëntatie als gebouw 233 uit fase II van erf 8, zodat het aantrekkelijk is om te suggereren dat deze gebouwen gelijktijdig hebben bestaan. Het erf wordt aan de oostzijde begrensd door greppelbundel 920. Aan de zuidzijde eindigt het bij de natte zone langs de Kerkeloop en aan de westzijde ter hoogte van greppel 962 of 978. Aan de noordzijde zullen de grenzen niet gedurende de gehele gebruikperiode vast hebben gelegen. Voordat tot gebruik van dit erf kon worden overgegaan moesten enkele oudere greppels worden dichtgegooid. Waarschijnlijk schoof daarbij de landweg, waarlangs de greppels liggen, op in oostelijke richting.

Tijdens de oudste bewoningsfase lag het hoofdgebouw in het uiterste noorden van het erf (627). Dit gebouw heeft dezelfde oriëntatie als het hoofdgebouw van erf 8-II (233). Tussen beide gebouwen ligt een cluster korte greppels dat al dicht moet hebben gelegen voordat deze beide huizen gebouwd werden. De

grens tussen beiden erven zal in deze fase ergens ter hoogte van dit greppelcluster hebben gelegen. Huis 627 heeft een bootvormige plattegrond (9.7.3). Met uitzondering van twee hoekpalen zijn alle palen uitgegraven zodat het gebouw al voor het bereiken van de technische levensduur gesloopt zal zijn. Als waterput bij huis 627 diende structuur 280. Dit is een boomstamput enkele meters ten westen van de oostelijke kopse zijde van het gebouw.

In een volgende fase verschoof het bewoningszwaartepunt van het erf naar het zuiden en werd 239 het belangrijkste gebouw. Dit gebouw heeft een grotere bootvormige plattegrond (9.7.3). De bijhorende waterput was waarschijnlijk 274. Beiden liggen in het natste deel van vindplaats 13 op een deel van het terrein dat nog steeds gekenmerkt wordt door hoge grondwaterstanden. Waarschijnlijk zijn ze aangelegd na een langere periode van relatieve droogte.

9.6.3 ERF IO

Dit is het enige erf ten oosten van de greppelbundel. Op het erf zijn drie grotere gebouwen, twee waterputten en twee hooibergen of spiekers geïdentificeerd (9.14). Het oudste gebouw op dit erf is zeer waarschijnlijk 277 (fase 10-I). In de paalkuilen van de plattegrond is slechts een kleine wandscherf gevonden maar het gebouw heeft precies dezelfde, iets afwijkende oriëntatie als 233, 239 en 627. Van deze gebouwen is 233 het best gedateerd doordat hierin enkele tientallen scherven van aardewerk werden gevonden uit de 11de tot en met de eerste helft van de 12de eeuw. Ook 277 zal dateren uit deze tijd (fig. 9.16). Van 277 waren vier van de acht gebintstaanders bij de sloop van het gebouw al zo ver vergaan dat uitgegraven niet meer loonde. Anders dan bij de meeste gebouwen van het naastliggende erf 8 is het 277 dus pas aan het einde van de levensduur van de dragende constructie gesloopt zodat het aannemelijk is dat het gebouw langere tijd in gebruik is geweest. Omdat ondanks deze langere gebruiksduur slechts uit één van de paalkuilen een vondst geborgen is, zal 277 eerder een min of meer apart gelegen schuur of stal zijn geweest dan een huis. Ook de relatief lichte constructie met een sluitpaal per kopse zijde (9.7.7) wijst in die richting.

Voor huis 636 is wel waarschijnlijk dat het een centrale functie heeft gehad op het erf (fase 10-II; fig. 9.17/18). Deze conclusie wordt gestaafd door zowel het aantal vondsten als de afstand tot de boomstamwaterputten (639, 640). Huis 636 behoort tot de groep van de grotere bootvormige plattegronden (9.7.3). Voor wat betreft de waterputten moet 640 al vrij snel vervangen zijn door 639, omdat eerstgenoemde nauwelijks vondstmateriaal bevat. Het uit put 239 geborgen aardewerk dateert in de periode 1050-1100 na Chr. en is waarschijnlijk aan het einde van de gebruiksperiode in de put beland. Waarschijnlijk is de put gebruikt tot in het eerste kwart van de 12de eeuw, evenals huis 236. Op hetzelfde erf liggen verder verschillende bijgebouwen die ten tijde van huis 636 in gebruik kunnen zijn geweest. Het grootste is gebouw 241 met drie gebinten en dubbele sluitpalen aan de westzijde (groep 1). Daarnaast liggen twee vierpalige spiekers of hooibergen en een kuil op het erf (609, 610 en 644). Op basis van het aardewerk moet het erf al omstreeks het midden van de 12de eeuw al niet meer als zodanig in gebruik zijn geweest.

9.6.4 ERF II

Tussen beide grote bootvormige gebouwen en de noordgrens van het plangebied liggen vijf plattegronden die wat lichter geconstrueerd zijn geweest dan 232 en 235. Uit deze plattegronden zijn relatief weinig vondsten afkomstig (fig. 9.14). Het moeten vrij grote gebouwen zijn geweest met veel binnenruimte. Alle exemplaren zijn voorzien van een kernconstructie bestaande uit vier gebinten waarbij de constructie van de kopse zijden verschilt. De gebouwen 604 en 638 hebben op de korte zijden wand- en hoekpalen

zonder sluitpalen zodat de kernconstructie los stond van de korte wanden (9.7.6) en bij de gebouwen 244 en 245 moet aan iedere korte zijde twee paar sluitpalen hebben gestaan waarvan de buitenste deel uitmaakten van de wanden (9.7.2). Gebouw 243 heeft zeer zware wandpalen op de kopse kanten zodat hier de sluitpalen opgenomen zullen zijn in de wanden (9.7.5). De opeenvolging van deze gebouwen is niet eenvoudig te bepalen. In de paalkuilen is maar weinig aardewerk gevonden en er zijn geen duidelijke oversnijdingen te zien. Het oudste woongebouw is waarschijnlijk 243 dat als enige niet samen met de andere gebouwen kan hebben bestaan. Aan de uitgraafkuilen is te zien dat het gesloopt is voordat de technische levensduur van de dragende constructie was bereikt. Het aardewerk uit deze kuilen dateert in 1100-1150 zodat het huis gebruikt zal zijn in dezelfde tijd als huis 233 (erf 8-II; fig. 9.16). Het gebouw werd vervangen door huis 245 met als grote schuur 638. Kenmerkend voor 638 zijn de in verhouding tot de omvang kleine paalkuilen en de open zijde aan de kant van de oude weg naar Stokkelen. Mogelijk nog tijdens de gebruiksfase van 245 en/of 638 is huis 244 gebouwd (vergelijk fig. 9.17 en 9.18). Na de door uitgraafkuilen gedocumenteerde sloop van 245 en 638 kwam 604 als nieuwe grote schuur langs de weg te staan. Deze is vermoedelijk pas aan het begin van de 13de eeuw afgebroken. Mogelijk is 244 daarna nog enkele tijd in gebruik geweest. In ieder geval is 244 pas aan het einde van de technische levensduur gesloopt of misschien wel in elkaar gezakt. Aan de paalkuilen is in ieder geval te zien dat de palen nooit zijn uitgegraven.

Erf 11 werd aanvankelijk van water voorzien door boomstamwaterput 263. Deze wordt gekenmerkt door een opvallend kleine binnendiameter van omstreeks 40 cm. Na verloop van tijd werd ook een tweede put aangelegd op het erf (264). Het is aannemelijk dat beide putten enige tijd naast elkaar hebben bestaan maar op basis van het in de putten gevonden aardewerk zal 263 eind 12de eeuw zijn dichtgegooid terwijl 264 waarschijnlijk nog tot omstreeks 1225 open heeft gelegen. Op het erf liggen verder nog enkele kleine bijgebouwen zoals roedeberg of spieker 246 en schuur 248. Van 247 zijn alleen zes dicht opeen staande forse paalkuilen teruggevonden. Vermoedelijk was dit eveneens een schuur. Mogelijk maakte ook bijgebouw 645 dat aan de andere kant van de weg ligt, deel uit van het erf.

9.7 DE MIDDELEEUWSE PLATTEGRONDEN VAN EERSEL KERKEBOGTEN INGEDEELD

9.7.1 ALGEMEEN

De grotere gebouwplattegronden worden gewoonlijk ingedeeld naar functie (hoofd- of bijgebouw), omvang, het aantal gebint- en wandstaanders, oriëntatie en de constructie van de kopse kanten (9.2.1). Voor Eersel-Kerkebogten is gekozen om de constructie van de kopse kanten en het aantal gebinten te gebruiken als differentiërend criterium. Indelingsproblemen die voort komen uit het feit dat meestal lang niet alle paalkuilen van een gebouw bewaard zijn gebleven worden grotendeels omzeild door uit te gaan van de gebintstaanders en de sluitpalen. Deze vormden de kernconstructie of skelet van het gebouw en moesten de grootste last van het dak dragen. Voordeel is dat deze staanders over het algemeen diep werden ingegraven zodat ze beter bewaard gebleven zijn dan de minder diepe kuilen van de wand- en/of de hoekpalen. Met sluitpalen worden hier de zwaardere staanders aan de kopse kanten van de gebouwen bedoeld, die weliswaar deel uit maken van het dakdragende skelet van het gebouw maar buiten de kern met gebinten staan.⁷⁴

⁷⁴ Huijbers 2007, 101.

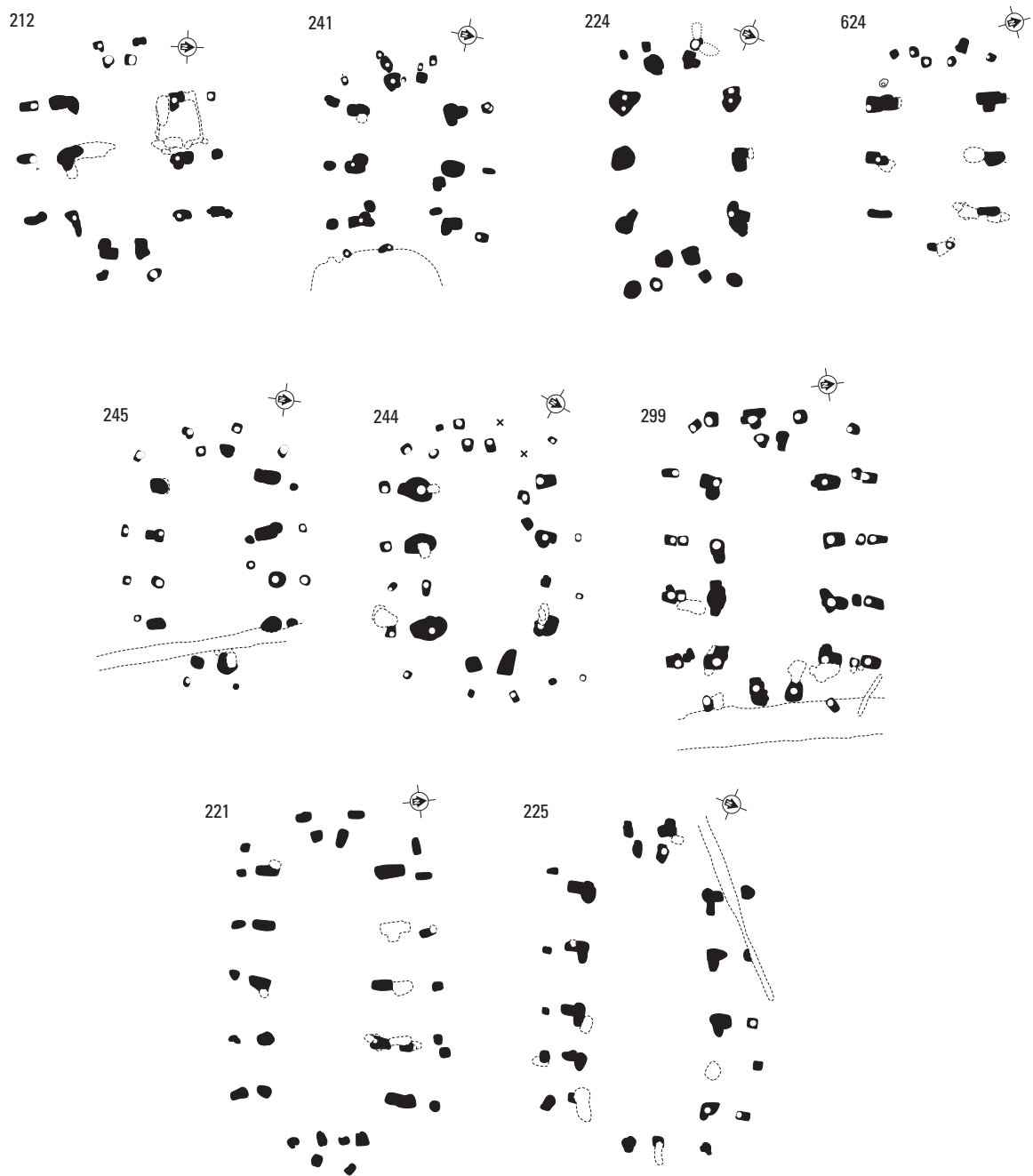

Fig. 9.22. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Plattegronden groep 1. Schaal 1:400.

9.7.2 GROEP I. PLATTEGRONDEN MET TELKENS TWEE PAAR LOSSTAANDE SLUITPALEN AAN DE KORTE ZIJDEN

Dit zijn plattegronden van gebouwen met dubbele sluitpalen (fig. 9.22). De dubbele uitvoering van de sluitpalen heeft tot gevolg dat de korte wanden bij deze huizen geheel los moeten hebben gestaan van de kernconstructie. In Kerkebogten moeten deze gebouwen tussen de drie en vijf gebinten hebben gehad, waarbij de gebintstaanders rechte palenrijen vormden. Van andere opgravingen zijn ook plattegronden van dit type met twee of juist meer dan vijf gebinten bekend.

De grootste exponenten van dit type zijn de structuren 221 en 225. Deze worden ieder gekenmerkt door vijf gebinten met staanders die in rechte rijen staan, lange – eveneens rechte – wanden en dubbele

sluitpalen op de kopse kanten. De centrale ruimte tussen de gebinten is bij 221 en 225 ongeveer even groot evenals de afstand tussen de gebinten onderling en de kopse kanten. De breedte tussen wanden en gebintstaanders bedroeg maximaal 1.4 m. Van dit gebouwtype bestaan tal van parallellen. Bij veel andere opgravingen in het Maas-Demer-Scheldegebied liggen de binnenste sluitpaalparen meestal ter hoogte van de buitenste gebinten.⁷⁵ In Eersel bevinden de sluitpalen zich juist op enige afstand van het dichtst bijzijnde gebint.

De plattegronden 244, 245 en 299 hebben ieder vier gebinten. Gebouw 299 lijkt erg veel op de in de vorige alinea genoemde plattegrond 225 en is nauwelijks kleiner. 244 en (in mindere mate) 245 wijken af voor wat betreft de relatief lichte constructie van het derde gebint. De kleinere structuren 212, 224, 241 en 624 worden eveneens gekenmerkt door dubbele sluitpalen en rechte rijen gebintstaanders maar zijn voorzien van drie of vier gebinten en daarmee duidelijk kleiner dan 221 en 225.

Voor wat de functie van de gebouwen betreft valt op dat het bij acht van de negen plattegronden om huizen gaat. Alleen 241 is geïnterpreteerd als schuur of bijgebouw.

9.7.3 GROEP 2. BOOTVORMIGE PLATTEGRONDEN MET MEER DAN DRIE GEBINTEN

Bij deze gebouwen staan de sluitpalen dicht bij elkaar en moeten duidelijk zwaarder uitgevoerd zijn geweest dan de wandpalen (fig. 9.23). Kuilen van hoek- en/of wandpalen zijn klein en ontbreken daarom vaak. Daar waar wel hoekpalen zijn aangetroffen is te zien dat het bij deze groep in ieder geval niet gaat om gebouwen van groep 4, waar hoek- en/of wandpalen ontbreken. Verder hebben de plattegronden van groep twee meestal een duidelijk langgerekttere vorm met een smallere ruimte tussen de gebinten. De gebouwen moeten tussen de vier en acht gebinten hebben gehad waarvan de staanders meestal licht gebogen lijnen volgden. De grootste en meest complete plattegrond van dit type is 232. Deze heeft acht gebinten en moet in totaal 25 m lang zijn geweest. De gebintstaanders volgen sterk gebogen lijnen waardoor de centrale ruimte op de uiteinden 4.5 en in het midden 6 à 7 m breed is. Aan de teruggevonden kuilen van wandpalen is te zien dat deze parallel verlopen met de gebintstijlen, zodat het gebouw een typische bootvorm heeft. Van dit type plattegrond zijn inmiddels vele exemplaren bekend van opgravingen zoals Deurne-Groot Bottelsche Akker 401, Dommelen 1, 13, 14 en 16, gebouw 1 uit Geldrop 't Zand – Achter de Molen gebouw 7.⁷⁶ Opvallend aan 232 zijn de tussen de staanders van het tweede gebint liggende zware paalkuilen die deel moeten hebben uitgemaakt van de binnenconstructie. De kleinste plattegrond (256) lijkt op het eerste gezicht in groep 1 te horen omdat aan iedere kopse zijde twee paar sluitpalen te zien zijn. Het extra sluitpaalpaar op de kopse kanten is echter gevolg van een omvangrijke reparatie van het gebouw waarbij ook de twee westelijke gebinten vervangen zijn. Aan de dubbele hoekpalen is te zien dat hierbij ook de korte wanden vervangen zijn en daarbij iets werden verplaatst. Gebouw 233 heeft vijf gebinten en een verschillende constructie van de kopse zijden. Het oostelijkste gebint ligt vrijwel op dezelfde hoogte als de sluitpalen en zou daarom deel kunnen hebben uitgemaakt van de wandconstructie. De westelijke kopse zijde kenmerkt zich door dicht opeenvolgende sluitpalen en hoekstaanders waarbij het eerste gebint op enige afstand staat van de westelijke wand en opvallend licht uitgevoerd is. Gebouw 233 is binnen deze groep niet het enige met verschillende kopse zijden. Gebouwplattegrond 279 heeft op de oostelijke kopse zijden slechts één sluitpaal en geen hoekpalen, terwijl 636 aan de oostzijde wordt afgesloten door twee kleine paalkuilen die vermoedelijk geen deel hebben uitgemaakt van het dakdragende skelet. Bij alle zeven plattegronden uit deze groep gaat het om huizen.

⁷⁵ Hiddink 2005b, 341, 348-349, 354-355, 384-385; Theuws/Verhoeven/Van Regteren

Altena 1988, 365-371; Beex 1990, 45; Arnoldussen 2003, 63.

⁷⁶ Hiddink 2008, 112; Theuws/Verhoeven/Van Regteren

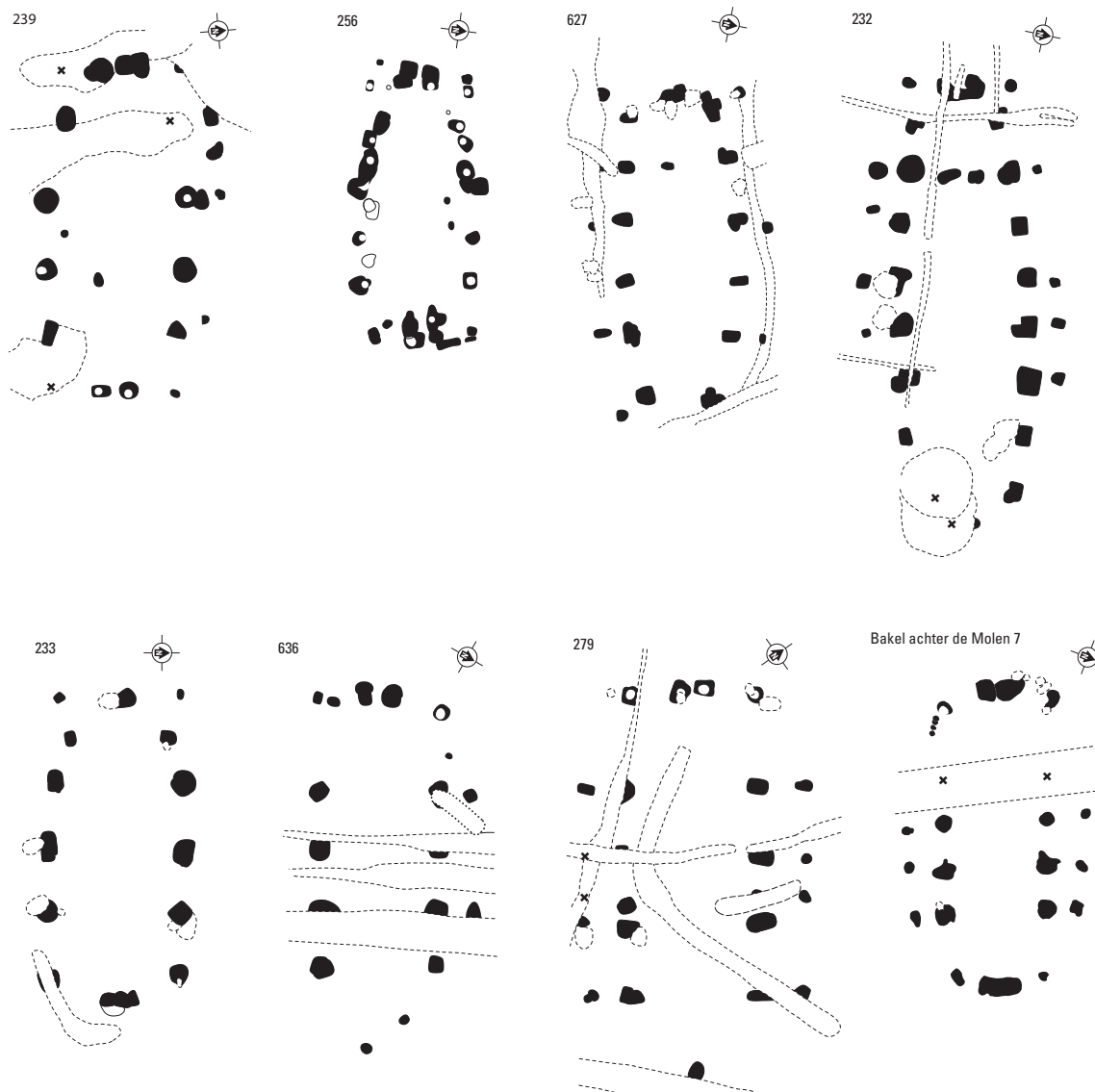

Fig. 9.23. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Plattegronden groep 2 met ter vergelijking gebouw 7 van de opgraving Bakel-Achter de Molen. Schaal 1:400.

9.7.4 GROEP 3. KLEINE BOOTVORMIGE PLATTEGRONDEN MET MINDER DAN VIER GEBINTEN

De in Kerkebogten meest gevonden gebouwen waren voorzien van minder dan vier gebinten en hadden dubbele sluitpalen op de kopsen zijden (fig. 9.24). Bij negen van de elf plattegronden uit deze groep gaat het om gebouwen met drie gebinten. Opvallend is dat zeven van deze plattegronden vrijwel even lang zijn (13.2-14.8 m). Twee kleinere plattegronden met drie gebinten hebben een lengte van omstreeks 10 m. Hierdoor lijkt sprake te zijn van een zekere standaardisering. De gebintstaanders liggen meestal in rechte rijen, maar ook licht gebogen rijen komen voor (216, 273, 600, 626). Bij verschillende plattegronden is ook een aantal kuilen van de wandpalen teruggevonden en bij twee gebouwen (001 en 600) werden wandgreppels gedocumenteerd. De wanden moeten een gebogen verloop hebben gehad. Alleen gebouw 260 wijkt af en moet zowel rechte rijen gebinten als rechte wanden hebben gehad. Van dit bouwtype, met minder dan 4 gebinten en dubbele sluitpalen op de versmalde korte zijden, zijn inmiddels zeer veel parallellen bekend waaronder Lieshout (5, 27 en 614), Nederweert (604, 202), Vessem (15 en 16) en

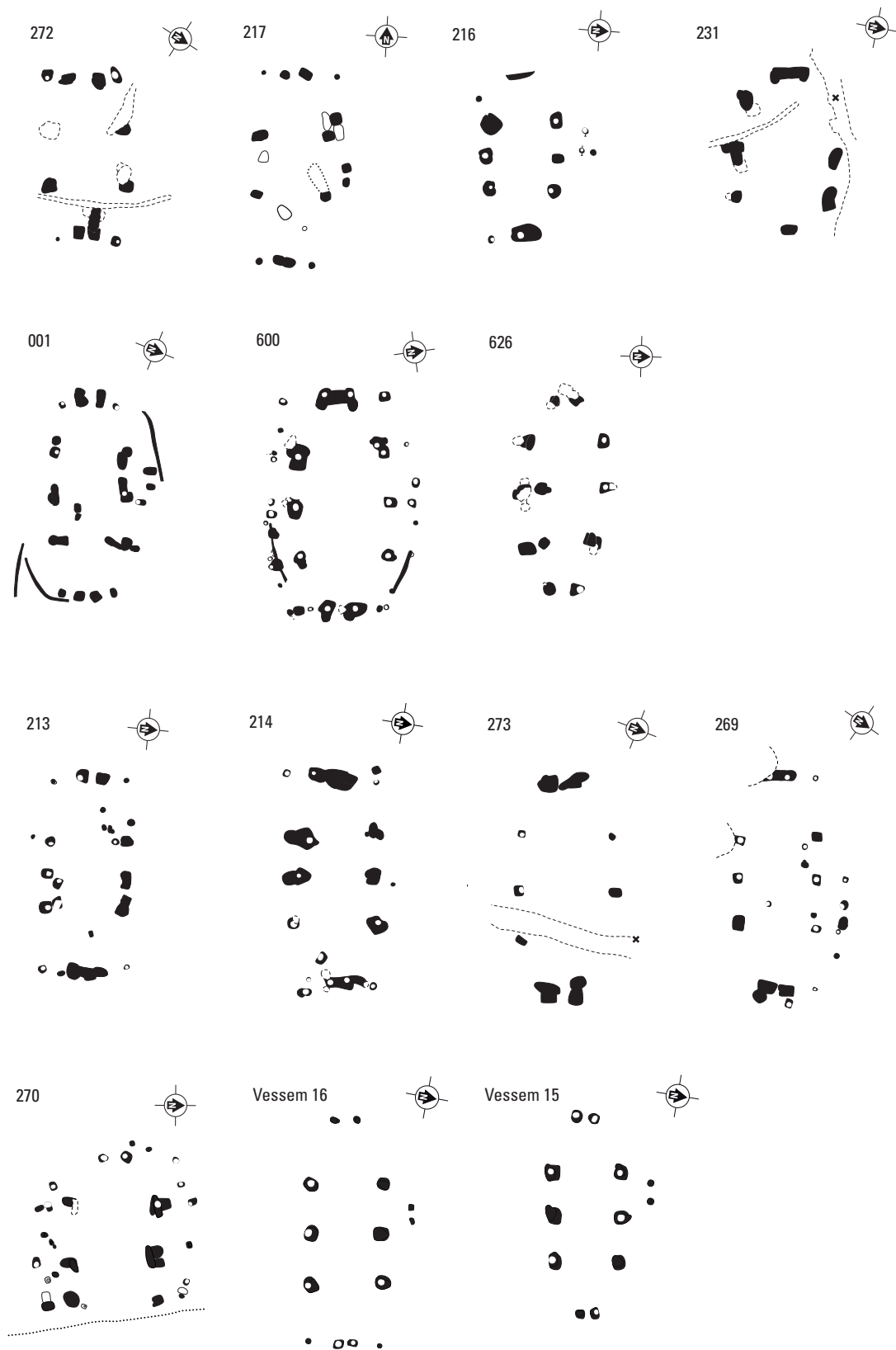

Fig. 9.24. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Plattegronden groep 3 met ter vergelijking de plattegronden 15 en 16 uit Vessem. Schaal 1:400.

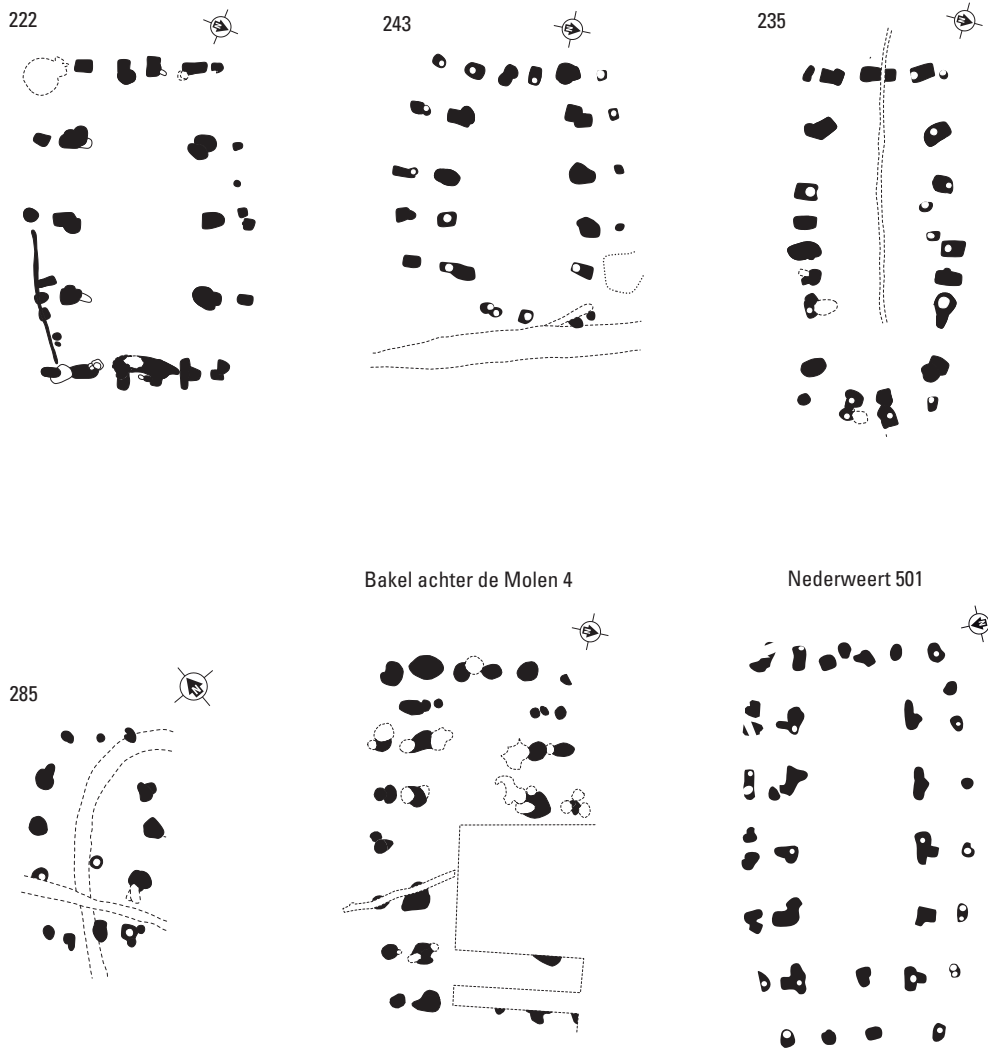

Fig. 9.25. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Plattgronden groep 4. Schaal 1:400.

Someren-Ter Hofstadlaan (410).⁷⁷ De afmetingen van deze parallellen komen grotendeels overeen met de in Eersel onderzochte plattgronden. Typologisch komt deze veel voorkomende plattgrond het meest overeen met het type Dommelen A1, maar het verloop van de wanden is lang niet altijd helder.⁷⁸

Twee van de elf plattgronden hebben niet drie maar twee gebinten. De lengte van deze gebouwtjes is 11.2 en 12.4 m. Gebouw 217 wordt net als de driegebintige gebouwen gekenmerkt door telkens twee sluitpalen en twee hoekpalen op de kopse zijden. Gebouw 272 heeft aan de westzijde opvallend zware hoekpalen wat kan duiden op een afwijkende wandconstructie aan die zijde van het gebouw. De kern van beide gebouwen is omstreeks 4 bij 4 m groot. Ook van de uitvoering met twee gebinten is een aantal parallellen bekend.

Binnen deze categorie konden drie plattgronden als huis worden geïnterpreteerd, vier als bijgebouw en bij maar liefst vijf plattgronden kan het zowel om (kleine) huizen als om bijgebouwen gaan.

⁷⁷ Hiddink 2005a, 449-455; 2005b, 324-325, 371; Lascaris 2004, 8-9; De Boer/Hiddink 2009, 410.

⁷⁸ Theuvs/Verhoeven/Van Regteren Altena 1988, 280.

9.7.5 GROEP 4. PLATTEGRONDEN WAARVAN DE KERNCONSTRUCTIE DEEL UITMAAKT VAN DE KOPSE ZIJDEN

Deze plattegronden worden gekenmerkt door sluitpalen die deel moeten hebben uitgemaakt van de korte wanden op de kopse zijden van de gebouwen (fig. 9.25). De kuilen van de sluitpalen zijn ongeveer net zo groot als die van de overige paalkuilen op de kopse zijden. Het aantal gebinten is drie, vier of zes maar van andere opgravingen zijn vergelijkbare plattegronden bekend die gekenmerkt worden door twee, vijf of meer dan zes gebinten. De gebintstaanders staan in licht gebogen rijen. De wanden op de kopse zijden zijn recht. De lange wanden moeten volgens de teruggevonden wandpaalkuilen een licht gebogen verloop hebben gehad, net zoals de gebintstaanders. De afstand tussen de gebintstaanders en de wand was maximaal 1.2 m. Parallellen zijn onder meer gevonden in Nederweert (501) en in Bakel achter de Molen (4).⁷⁹ Gebouw 235 wijkt af van de overige gebouwen van dit type doordat de oostelijke kopse zijde voorzien is van twee paar sluitpalen zoals bij de plattegronden uit groep 1. Bij de drie grootste plattegronden uit deze groep gaat het om huizen. De kleinste (285) is waarschijnlijk afkomstig van een schuur of kleine stal.

9.7.6 GROEP 5. PLATTEGRONDEN WAARVAN DE KERNCONSTRUCTIE LOS STAAT VAN DE WANDEN

Bij deze plattegronden ontbreken de voor gebouwen uit deze periode kenmerkende zware, dicht opeen staande dakdragende sluitpalen (fig. 9.26). Ook staan de gebinten vrij van de wand. In plaats daarvan bestaan de korte wanden uit relatief kleine wandpalen of een wandgreppel (638).

Van deze categorie zijn vijf exemplaren gevonden. De gebouwen 260, 604 en 638 hebben drie of vier gebinten die in rechte rijen staan. Ook de lange wanden moeten recht zijn geweest. Van de gebouwen 267 en 603 volgen de gebintstaanders licht gebogen lijnen evenals de wanden. Voor deze gebouwen geldt dat ze een afwijkende (lichtere) dakconstructie zullen hebben gehad, aangezien zware staanders op de kopse kanten ontbreken.

De plattegronden 267 en 603 zijn geïnterpreteerd als huis, de overigen als bijgebouw. Interessant is dat juist een kleiner gebouw (604) gebruikt moet zijn als huis, terwijl veel grotere plattegronden (604, 638) gebruikt zijn als bijgebouw.

9.7.7 GROEP 6. GEBOUWPLATTEGRONDEN MET EEN SLUITPAAL PER KOPSE KANT OF EEN OPVALLEND LICHTE CONSTRUCTIE

Een vrij grote groep van veertien plattegronden wordt gekenmerkt door een enkele sluitpaal per kopse kant of een erg lichte uitvoering van de paalkuilen in relatie tot de omvang (fig. 9.27). De kuilen van de gebintstaanders liggen bij deze plattegronden over het algemeen in rechte rijen. Alleen bij de plattegronden 258, 285 en 620 staan de gebintstaanders in licht gebogen rijen. Het aantal gebinten varieert tussen de twee en vier. Bij enkele plattegronden zijn wandgreppels of de kuilen van wandpalen bewaard gebleven. Hieraan is te zien dat de wanden in het midden van de gebouwen verder uit elkaar hebben gestaan dan op de kopse zijden.

De twee kleinste gebouwen worden gekenmerkt door twee gebinten. Bij gebouw 248 liggen enkele kleine paalkuilen op de kopse kanten. Sluitpalen die deel hebben uitgemaakt van het dakdragend skelet ontbreken. De gebinten moeten echter juist relatief zwaar uitgevoerd zijn geweest wat het ontbreken

⁷⁹ Hiddink 2005b, 340; Arnoldussen 2003, 53.

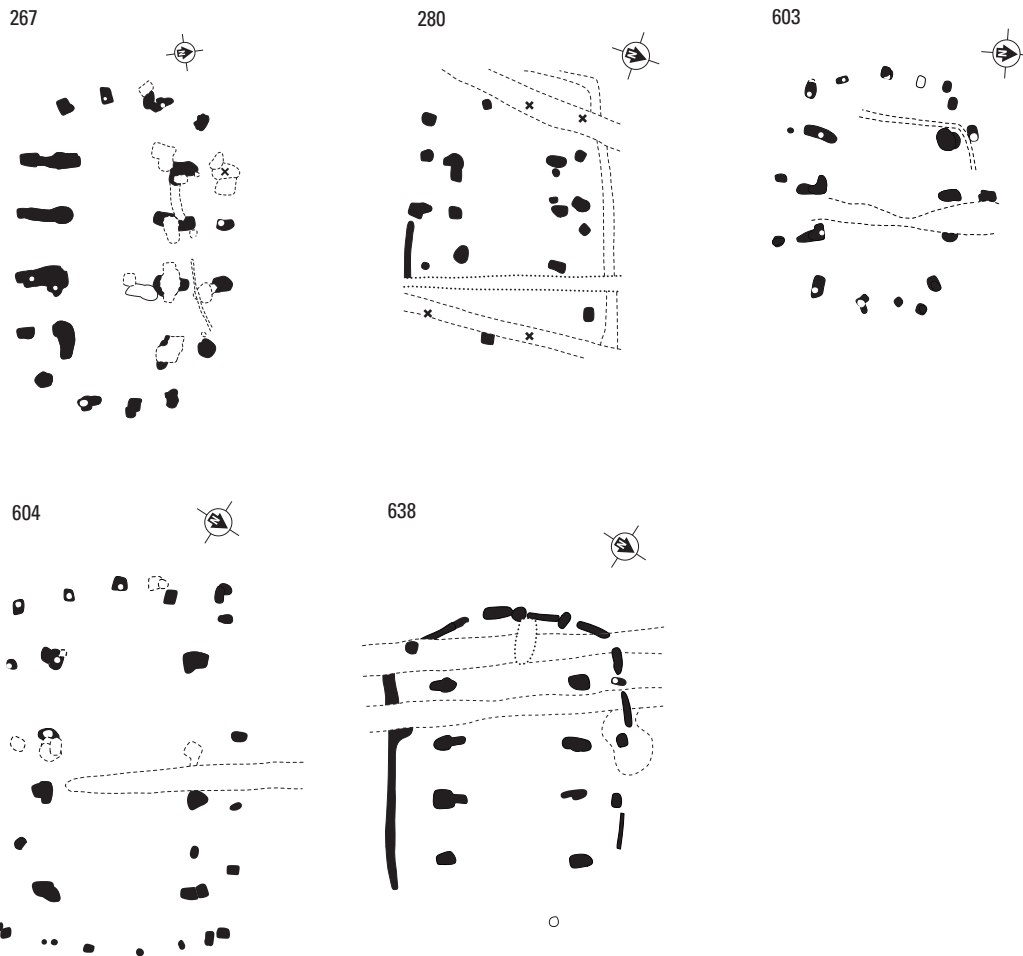

Fig. 9.26. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Plattegronden groep 5. Schaal 1:400.

van de sluitpalen mogelijk verklaard. Bij gebouw 257 liggen wel twee sluitpalen op de lengteas van het gebouw. Verder markeren twee paar hoekpalen de plaats van de kopse kanten van het gebouw. Deze hoekpalen liggen in het verlengde van de binnenstijlen.

De meeste gebouwen moeten drie paar gebintstijlen hebben gehad. Deze laten zich verder onderverdelen in plattegronden met relatief zware paalkuilen en plattegronden die juist gekenmerkt worden door naar verhouding kleine paalkuilen. Tot de eerste subgroep horen de plattegronden 258, 259 en 285. De afmetingen van deze plattegronden en de daarbij horende paalkuilen komen vrijwel overeen met de van de driegebintige gebouwen van type 5 maar dan met lichter geconstrueerde kopse kanten. Bij de tweede subgroep horen twee kleinere (215, 220) en twee grotere plattegronden (605, 612). De grotere plattegronden zijn tevens het grootst van de hele groep, wat illustreert dat niet altijd sprake is van een direct verband tussen het aantal gebinten en de omvang van het gebouw. Gezien het aantal relatief kleine paalkuilen moeten de gebouwen 605 en 612, ongeacht hun omvang, opvallend licht geconstrueerd zijn geweest. Bij gebouw 612 werd de last van het dak aan de oostelijke kopse kant gedragen door een enkele sluitpaal, terwijl dit aan de westkant gebeurde door twee dunnere staanders. Bij huis 605 stond op beide kopse zijden een paal op de middenas van het gebouw. Met uitzondering van 605 (erf 8-1) zijn al deze plattegronden geïnterpreteerd als bijgebouw.

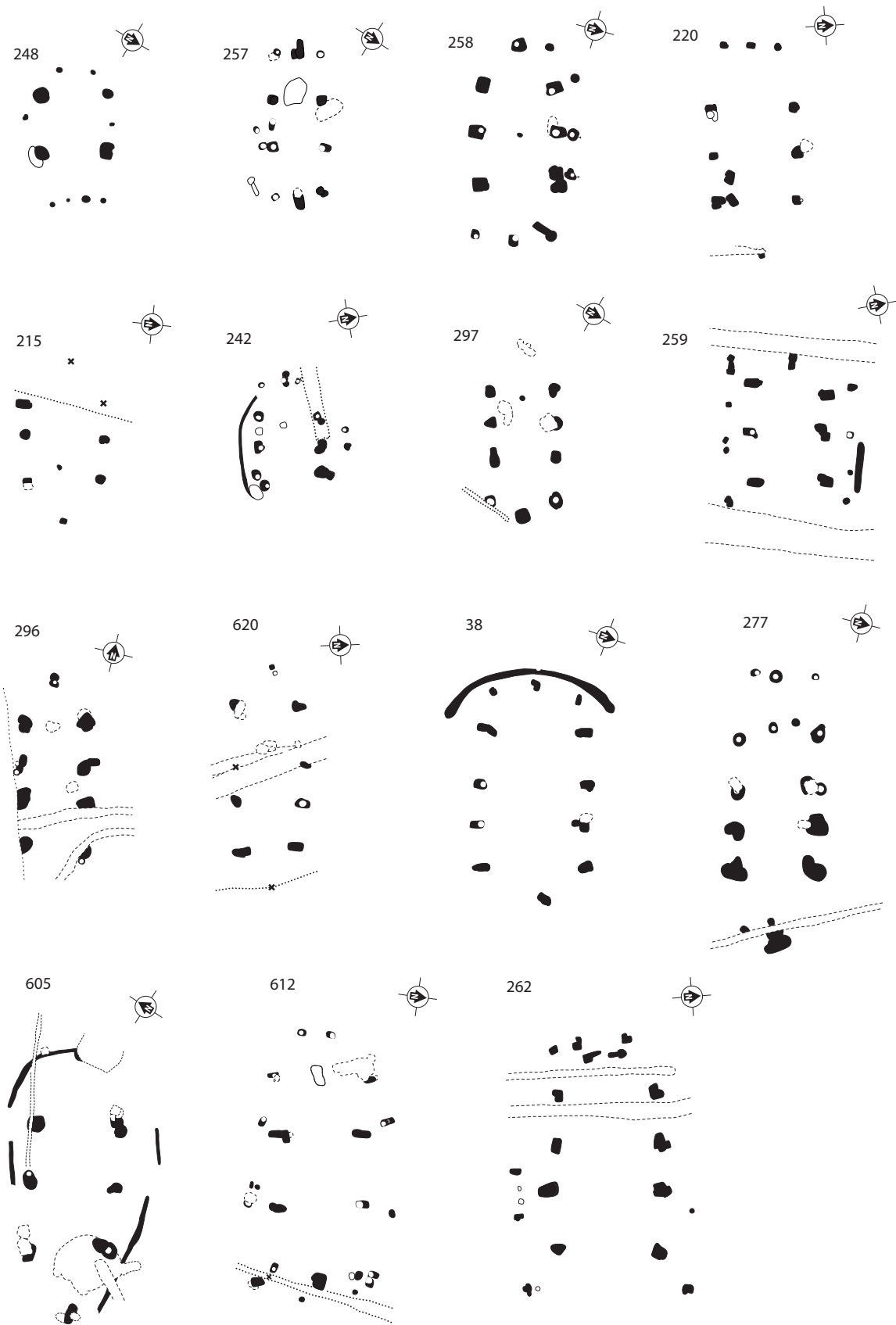

Fig. 9.27. Eersel-Kerkebogen. Volle Middeleeuwen. Plattegronden groep 6. Schaal 1:400.

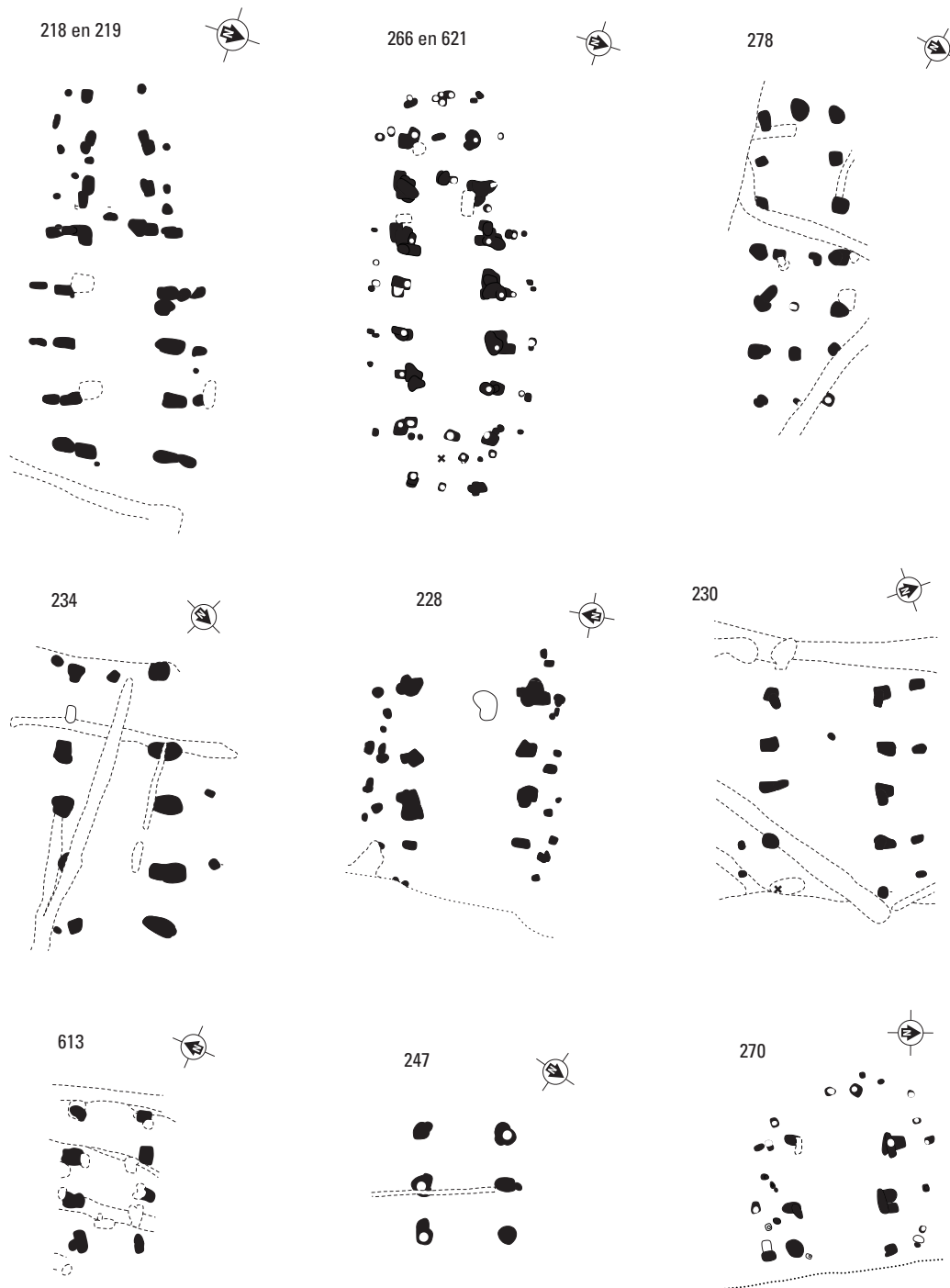

Fig. 9.28. Eersel-Kerkebogten. Volle Middeleeuwen. Plattegronden groep 7. Schaal 1:400.

9.7.8 GROEP 7. OVERIGE GROTERE PLATTEGRONDEN

In deze groep zijn de grotere plattegronden ondergebracht die niet zonder meer in één van een van de vorige groepen ingedeeld kunnen worden (fig. 9.28). Dit omdat meerdere structuren over elkaar liggen zonder dat deze kunnen worden onderscheiden, of omdat van de plattegronden alleen de kuilen van de gebintstaanders bewaard zijn gebleven. Bij gebouw 266/621 liggen minstens twee plattegronden over elkaar, waarvan de oversnijdingssituatie niet bleek op te lossen. Duidelijk is dat de gebintstaanders en de wanden licht gebogen lijnen volgden, waardoor de gebouwen de kenmerkende bootvorming moeten

hebben gehad. Verder liggen verschillende paalkuilen op de lengtes van het gebouw die deel zullen hebben uitgemaakt van de kopse kanten. Bij 219 ontbreken de kopse kanten van de plattegrond. Aan de westzijde bevindt zich de plattegrond van een kleiner een gebouw (218). De uitgraafkuilen van de gebintstaanders aan de oostzijde van 218 oversnijden het westelijkste gebint van gebouw 219 zodat het bij de eerstgenoemde moet gaan om een afzonderlijk jonger gebouw of om een jongere aanbouw waarbij een deel van 219 gesloopt werd.

Bij gebouwplattegrond 278 is lange tijd rekening gehouden met de mogelijkheid dat hier twee kleinere gebouwen van verschillende ouderdom precies in elkaars verlengde hebben gelegen. Uiteindelijk is toch gekozen om alle paalsporen aan een enkele structuur toe te wijzen. De noordelijke rij kuilen ligt weliswaar in een licht gebogen lijn en de zuidelijke in een rechte maar verder heerst een opvallende symmetrie. Een ander argument is dat vrijwel alle vondsten afkomstig zijn uit de uitgraafkuilen. Niet een vondst is afkomstig uit de insteek van een kuil. Dit duidt op gelijktijdige aanleg van de paalkuilen in een tijd dat nog weinig nederzettingsafval aan de oppervlakte lag. Toen het gebouw afgebroken werd slingerde waarschijnlijk nog maar weinig afval rond. Ook de afwezigheid van oversnijdingen bij de paalkuilen in het midden van de plattegrond wijst in de richting van een enkel groter gebouw in plaats van twee kleinere. Van de overige plattegronden in figuur 9.23 zijn vrijwel alleen de kuilen van de gebintstaanders teruggevonden. De constructie van de kopse zijden blijft daarmee onduidelijk. De plattegronden 228, 230 en 234 moeten deel uit hebben gemaakt van grotere gebouwen maar hoe groot precies kan niet meer worden vastgesteld. Dit geldt eveneens voor de plattegronden 247 en 613 maar die zijn beduidend kleiner. Vier van de plattegronden uit deze groep konden worden eïnterpreteerd als huis. De overige zijn plattegronden van bijgebouwen, waaraan, gezien de heterogeniteit van deze restgroep, niet veel betekenis kan worden gegeven.

10 GRONDSPOREN UIT DE PERIODE NA 1300

10.1 INLEIDING

Na de Volle Middeleeuwen is het gebied honderden jaren lang onbewoond gebleven en vooral gebruikt als akker en weide. Pas ergens tussen 1830 en 1840 werd weer een boerderij gebouwd in Kerkebogten. Uit deze periode zijn dus nauwelijks bewoningssporen gevonden. De talloze kleine en grote sporen van na 1300 zijn dan ook vooral gevolg van het eeuwenlange agrarische gebruik van het gebied heeft.

In de volgende alinea's wordt eerst ingegaan op veranderingen in het kavelpatroon zoals overgeleverd is via grondsporen van greppels. Vervolgens komen een in het zuidoosten van het terrein gevonden hopplantage en het al genoemde 19de-eeuwse erf aan de orde.

10.2 GREPPELS EN HOUTWALLEN

Ondanks de dikte van het plaggendek zijn verspreid over het gebied greppels uit de Late Middeneeuwen en Nieuwe Tijd aangetroffen (fig. 10.1). Met uitzondering van de greppels langs de oude weg naar Stokkelen, heeft dit patroon niets meer gemeen met de situatie in de Volle Middeleeuwen. Er is sprake van een duidelijke cesuur in de ontwikkeling van het cultuurlandschap die kort na de Volle Middeleeuwen plaatsvindt. Vanaf de Late Middeleeuwen – wanneer precies is niet bekend – zijn de hoofdlijnen van het bekende historische kavelpatroon van de oudste kadasterkaart uitgezet. In figuur 10.1 is te zien dat binnen deze structuur zich in de loop der tijd toch talloze kleine en grotere veranderingen hebben voorgedaan maar de hoofdlijnen zijn tot in de vorige eeuw bewaard gebleven. Pas met de ruilverkavelingen in de jaren '60 van de vorige eeuw verdween dit honderden jaren oude kavelpatroon in de geschiedenisboeken.

Opvallend is dat veel greppels dubbel zijn uitgevoerd. Zij verlopen paarsgewijs, parallel naast elkaar. Bij deze dubbele greppels gaat het om houtwallen die dienden als veekering en perceelsscheiding. Met het zand uit de greppels werd tussen de greppels een wal opgeworpen. Vervolgens werden deze voorzien van een dichte aaneengesloten beplanting. Juist in beekdalen waren houtwallen tot aan het begin van de vorige eeuw zeer algemeen. Door veranderingen in de landbouw, waaronder ook de introductie van prikkeldraad, verloren de wallen steeds meer hun functie en werden ze uiteindelijk grotendeels uit het landschap verwijderd. Interessant is dat een deel van deze houtwallen vrijwel zeker teruggaat tot de Late Middeleeuwen. De diepte van de greppels en de dikte van het plaggendek erboven maken duidelijk dat veel greppels al zijn aangelegd vóór de ophoging van het terrein door plaggenbemesting.

10.3 HOPPLANTAGE (VINDPLAATS 14)

Tijdens de aanleg van de werkputten kwam in het uiterste zuidoosten van het terrein langs de Hoogstraat een fors aantal subrecente paalkuilen aan het licht (kuilencluster 702). De kuilen liggen op regelmatige afstanden van elkaar en zijn geordend in rijen (fig. 10.2). Het gaat bij deze kuilencluster om de resten van een hopplantage. Parallelen daarvoor zijn aangetroffen in onder meer Schijndel en Deventer.⁸⁰

Hop wordt sinds de Late Middeleeuwen gebruikt als smaakstof bij de bereiding van bier. In de periode daarvoor werd gagel gebruikt in plaats van hop. Hop is een klimplant die opgebonden wordt aan staken. De plant zelf werd aangeplant in langwerpige hopkuilen. De in Kerkebogten teruggevonden paalkuilen zijn afkomstig van de staken. De paalkuilen zijn vierkant met afgeronde hoeken of ovaal van vorm. In

⁸⁰ Bartels/Vermeulen 2007; Van de Rijdt/Berkvens 2006.

Fig. 10.1. Eersel-Kerkebogten. Overzicht structuren uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Schaal 1:4000. A Kuilen en greppels uit de Late Middeleeuwen-Nieuwste Tijd; B verkaveling kadaster 1832; C overige grondsporen.

totaal gaat het om 130 kuilen die verdeeld lagen twaalf rijen. De onderlinge afstand tussen de kuilen ligt tussen de 1.85 en 2.05 m. Samen nemen de kuilen een noordwest – zuidoost georiënteerd rechthoekig vlak in van 35 bij 20 m. Het regelmatig patroon wordt op enkele punten onderbroken doordat niet alle paalkuilen teruggevonden zijn. Deze waren waarschijnlijk minder diep en zijn derhalve niet bewaard gebleven. De wel bewaard gebleven kuilen zijn gemiddeld nog tot 9 cm onder het vlak bewaard gebleven. De kuilen hebben een vlakke of halfronde bodem en zijn meestal geheel gevuld met donkerbruin zand. Bij slechts een van de gecoupeerde sporen is in deze donkerbruine opvulling een paalkern waargenomen.

In de kuilen is geen dateerbaar materiaal gevonden maar de kuilen maken een relatief jonge indruk doordat ze gekenmerkt worden door scherpe grenzen en gevuld zijn met grond die sterk overeenkomt met het bovenste deel van het plaggendek. Verder is de bruine toplaag van de bodem hier erg dun: de dikte van bouwvoor en esdek overschrijdt hier zelden de 40 cm wat de jonge indruk nog versterkt. Aan de andere kant worden de paalrijen aan de noordzijde oversneden door een perceelsgreppel die staat op de kadastrale minuut van 1830. Vermoedelijk dateert de hopplantage dan ook uit de 17de of 18de eeuw.⁸¹

⁸¹ Archiefonderzoek naar deze hopplantage leverde helaas niets op (vriendelijke mededeling Bart Beex uit Bladel).

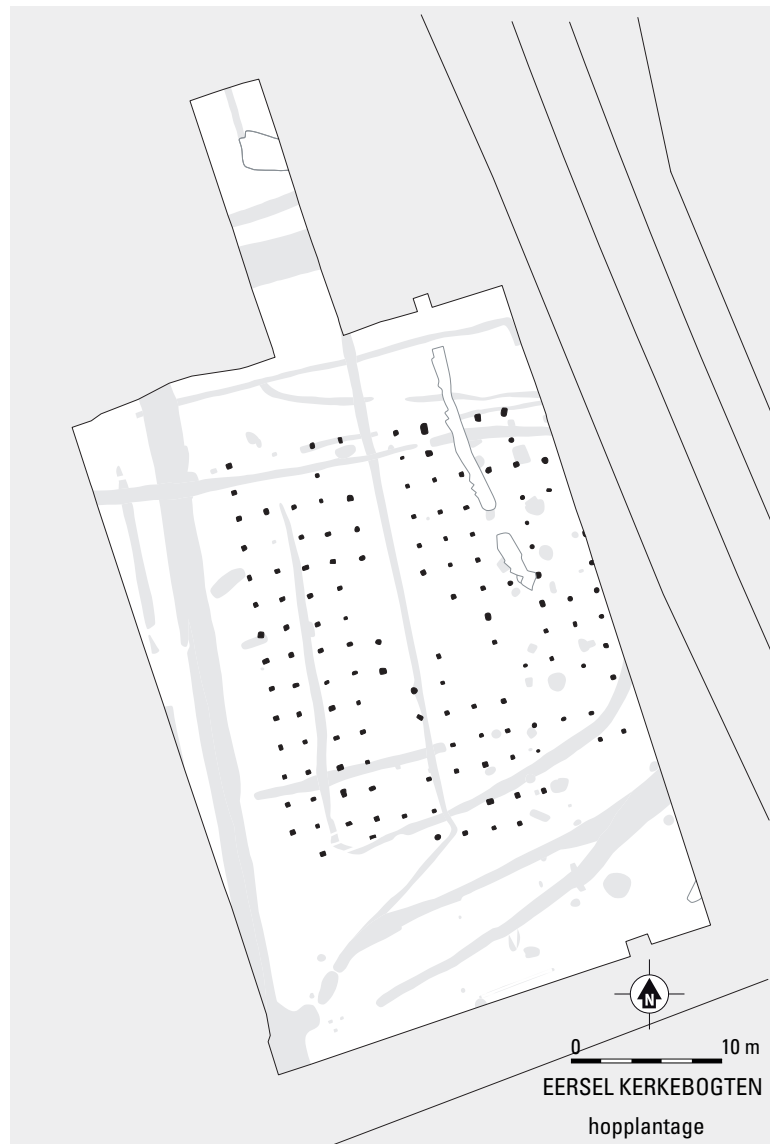

Fig. 10.2. Eersel-Kerkebogten, vindplaats 14. De hopplantage.

10.4 EEN ERF LANGS DE SCHADEWIJKSTRAAT (19DE/20STE EEUW)

Kort voor de afsluiting van de 2006 campagne, kwamen in het uiterste noordoosten van het terrein de resten van een erf uit de Nieuwe Tijd aan het licht, waaronder twee waterputten (vindplaats 15). Het was direct duidelijk dat de sporen niet bijzonder oud waren. Desondanks waren ze bijzonder genoeg om de waterputten op te graven. Van één van beide putten was de onderzijde beschoeid met pluggen (701). Hoe de andere put (700) geconstrueerd was, kon niet meer worden vastgesteld. Wel werd in de tweede put onderin een flink pakket wilgentakken gevonden.

In de opvulling van beide waterputten werd 19de-eeuws industrieel aardewerk en wat baksteen aangetroffen. Een vergelijking tussen de kadastrale minuut/Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels en de veldminuut van de Topografische Militaire Kaart van 1840 maakt duidelijk dat het erf waar de put lag tussen 1830 en 1840 in gebruik moet zijn genomen. En op topografische kaarten uit de vorige eeuw is te zien dat het perceel ergens tussen 1927 en 1953 weer onder de ploeg is gekomen.

II HET PREHISTORISCHE EN ROMEINSE AARDEWERK

Julie Van Kerckhove

II.1 INLEIDING. SELECTIE EN METHODE

Er zijn in totaal 5594 scherven met een gewicht van 69 615 g ter beschikking gesteld ter analyse. Deze zijn alle afkomstig uit structuren. Het aardewerk is per structuur bekeken en vervolgens per itemnummer ingevoerd in een database. Verder zijn 116 fragmenten verbrande leem ingevoerd in een Excel-bestand; de gegevens zijn weergegeven in tabel 11.1. Er is slechts één ceramisch object verzameld, namelijk een kegelvormig gewicht uit waterkuil 816. Merkwaardig genoeg is er geen briquetage-vaatwerk aangetroffen in Eersel-Kerkebogten.

Voor de analyse is het handgevormde aardewerk methodologisch anders benaderd dan het gedraaide aardewerk, aangezien beide aardewerkgroepen heel anders zijn van aard. Voor het handgevormde aardewerk zijn het aantal scherven, het gewicht, het Minimum Aantal Individuen (MAI), het potopbouwtype⁸², de afwerking van rand en wand, de versiering van rand en wand, de mageringswijze, de aanwezigheid van roetaanslag, de aanwezigheid van brandsporen en de afmetingen (dikte van wand, diameter van rand en bodem) geregistreerd. Het gedraaide, Romeinse aardewerk is eerst onderverdeeld in aardewerkcategorieën⁸³ en vervolgens – indien mogelijk – verder opgesplitst in bakselgroepen.⁸⁴ Waar mogelijk is de vorm (kom, schaal, pot, bord etc.) en het vormtype⁸⁵ gedetermineerd. Ook voor het gedraaide aardewerk zijn het aantal scherven, het gewicht en het MAI ingevoerd in de database.

In paragraaf 11.2 komt het prehistorische aardewerk aan bod. Hierbij wordt eerst het volledige aardewerkspectrum algemeen besproken en vergeleken met vindplaatsen uit de regio. Vervolgens worden de meest vondstrijke en goed geconserveerde contexten uitgelicht en uitvoerig beschreven en geïllustreerd. Op deze wijze wordt het vondstenspectrum uit de prehistorie door de tijd heen inzichtelijk gemaakt. Niet alleen zijn de verschillende structuren hierdoor goed te vergelijken met andere contexten (van de vindplaats Kerkebogten zelf of met andere vindplaatsen), maar ook kan Eersel-Kerkebogten in de toekomst een aanvullende referentie vormen voor nieuw onderzoek in de regio. Er is immers behoefte aan

⁸² Voor het bepalen van het profiel van de pot, is de definitie van Van den Broeke gebruikt. Hij maakt een onderscheid tussen open vormen (potopbouwtype I), gesloten vormen zonder hals (potopbouwtype II) en gesloten vormen met hals (potopbouwtype III): Van den Broeke 1987a, 33. Het criterium om een pot toe te kennen aan potopbouwtype III is dat het uitstekende deel boven de schouder een lengte moet hebben van minstens 1 cm. Tijdens dit onderzoek is het criterium om te voldoen aan potopbouwtype III, namelijk dat het uitstekende deel boven de schouder een lengte moet hebben van minstens 1 cm, niet strikt genoeg genomen. Ook potten met een relatief flauw, kort halsje zijn hier tot potopbouwtype II gerekend. Dit heeft tot gevolg dat de groep 'potopbouwtype III' in werkelijkheid veel groter is.

⁸³ Aardewerkcategorieën zijn groepen aardewerk met eenzelfde vervaardigingstechniek en een eigen vormenrepertorium (Deru/Vilvorder/Van Overbeke 1997, 152).

⁸⁴ Een baksel groepeerd aardewerk met eenzelfde klei-samenstelling en minerale magering en een overeen-

komstige techniek (zoals baktemperatuur, bakwijze, enzovoort). Het onderzoeken van bakfels aan de hand van petrografische, mineralogische en fysisch-chemische analyse kan een licht werpen op de herkomst van het aardewerk. Een classificatie op basis van bakfels wordt gebruikt voor de aardewerkreferentiecollectie in Londen (Engeland): Tomber/Dore 1994. In de referentiecollectie ('International Fabrics Reference Collection for Roman Ceramics') van Louvain-la-Neuve (België) is het aardewerk geclassificeerd in grote aardewerkcategorieën en vervolgens in bakfels. Binnen deze bakselgroepen is – waar mogelijk – een typologie samengesteld. Voor de volledige uiteenzetting van deze methodologie: Deru/Vilvorder/Van Overbeke 1997, 152; Brulet/Vilvorder 2003, 303-306; Brulet/Vilvorder/Rekk 2001, 110-117.

⁸⁵ Een vormtype groepeerd aardewerk dat een aantal vormelijke karakteristieken gemeenschappelijk heeft. Het aardewerk dat gemaakt is naar hetzelfde archetype, naar het 'ideale model', wordt gegroepeerd (Morel 1981, 23).

structuur	item	aantal	gewicht (g)	opmerkingen
102	2	1	5	
111	1	10	19	
114	3	2	184	
115	2	1	2	
122	2	1	22	
124	1	1	30	gemagerd met steengruis
131	2	1	84	twijgindruk
305	1	8	93	mogelijk vloerfragment
305	15	1	134	
319	1	75	930	mogelijk ook tertiair verbrand aardewerk
321	5	2	14	
322	3	1	29	
322	14	4	82	
323	5	2	17	
306	70	2	7	
340	20	3	27	
339	45	1	84	1 plat vlak
totaal		116	1763	

Tabel 11.1. Eersel-Kerkebogten. Kwantitatieve gegevens met betrekking tot de verbrande leem.

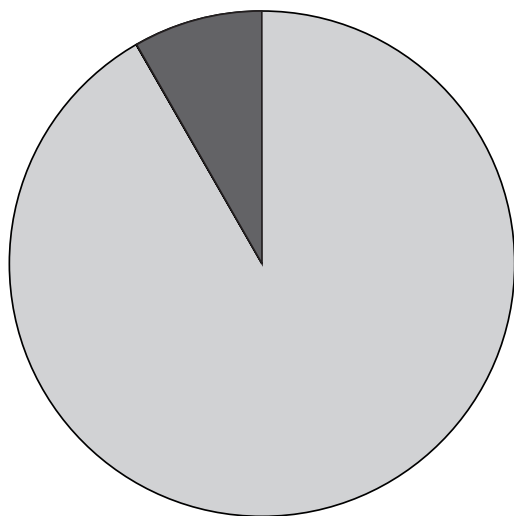
een uitgebreide beschrijving en rijke illustratie van prehistorisch aardewerk dat afkomstig is uit zo goed mogelijk gedateerde contexten. Het dateren van handgevormd aardewerk – vaak het enige dateringsmiddel dat voor handen is – is geen sinecure. Het is namelijk moeilijk om voor één pot of voor enkele scherven een accurate datering te geven. Soms kan een specifiek vormtype (zoals bijvoorbeeld de Marne-schalen) een aanwijzing geven voor de datering, maar vaak zijn we aangewezen op het kwantificeren van een aantal daterende aardewerkkenmerken. Deze methode kan echter alleen toegepast worden op grote vondstcomplexen en niet op individuele scherven.⁸⁶ Voor vondstrijke contexten helpen met name het percentage aan versiering, wandafwerking, magering en potopbouwtype bij het vaststellen van een meer exacte datering van een aardewerkcomplex. Deze eigenschappen evolueren immers door de tijd heen. Voor contexten die meer dan 100 scherven bevatten, zijn deze percentages dan ook in een tabel weergegeven. Op basis van deze aardewerkkenmerken is een uitspraak gedaan over de datering.

Paragraaf 11.3 behandelt het Romeinse aardewerk. Ook hier wordt eerst het volledige Romeinse aardewerkspectrum gekenschetst – met een overzicht van de voorkomende aardewerkcategorieën, baksels en vormtypes – alvorens een aantal grote structuren te bespreken. In paragraaf 11.4 worden de conclusies over het prehistorische aardewerk uiteen gezet.

⁸⁶ Van den Broeke 1987a, 34; Van Kerckhove 2007, 62.

(gebaseerd op aantal scherven)

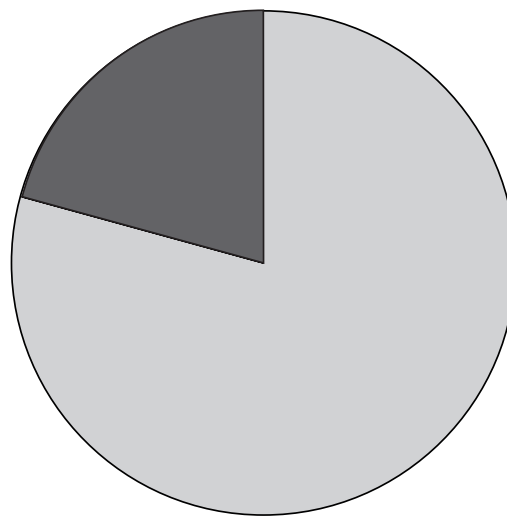
8% gedraaid Romeins aardewerk

92% handgevormd aardewerk

(gebaseerd op gewicht)

21% gedraaid Romeins aardewerk

79% handgevormd aardewerk

Fig. 11.1. Eersel-Kerkebogten. De verhouding tussen handgevormd aardewerk en gedraaid Romeins aardewerk voor het gehele aardewerkcomplex, gebaseerd op het aantal scherven en het gewicht.

11.2 HET PREHISTORISCHE AARDEWERK

11.2.1 ALGEMENE BESCHRIJVING

Het prehistorische aardewerk in Eersel-Kerkebogten dateert vanaf de Midden Bronstijd tot de Late IJzertijd. In deze periode is het aardewerk nog allemaal handgevormd. Figuur 11.1 toont de verhouding tussen het handgevormde aardewerk en het gedraaide (Romeinse) aardewerk voor de hele opgraving, gebaseerd op het aantal scherven. Weliswaar dateert een klein deel van het handgevormde aardewerk nog in de vroeg-Romeinse periode (zie onder meer huis 808); meer dan enkele percentages zal dit echter niet zijn. Dit betekent dus dat ongeveer 90% van het aardewerk in de prehistorie te dateren is. Wanneer we deze verhoudingen nogmaals tegenover elkaar afwegen, maar dan op basis van het gewicht, dan is het aandeel van de Romeinse gedraaide waar al beduidend groter geworden (21 %). Dit is te wijten aan de conservering van het materiaal. Het Romeinse aardewerk is heel erg goed geconserveerd (zie paragraaf 11.3); het handgevormde aardewerk is brozer van aard en is hierdoor sterker gefragmenteerd. Toch is ook het handgevormde aardewerk erg goed geconserveerd. Ondanks de verschillen tussen beide schijfdiagrammen – die we kunnen wijten aan de verschillende conserveringstoestand van het materiaal – is het duidelijk dat het overgrote deel van het materiaal in de prehistorie te dateren is.

Een klein aantal structuren kan duidelijk in de Bronstijd (ca. 2000-800 voor Chr.) worden gedateerd. In de eerste plaats is een graf met een urn gevonden uit de Midden Bronstijd (graf 133). Deze urn kon op basis van de aardewerkanalyse zelf niet nauwkeuriger gedateerd worden. In de kuilen 123 en 124 zijn fragmenten van zogenaamd Hilversum-aardewerk aangetroffen. Dit aardewerk kan gedateerd worden in eerste helft van de Midden Bronstijd (ca. 1800-1500 voor Chr.). Tot slot zijn nog 503 brokjes handgevormd aardewerk verzameld uit een crematiegraf (graf 301). Het betreft waarschijnlijk een afgetopte urn uit de Midden of Late Bronstijd. Alle scherven zijn gemagerd met grof steengruis. Helaas kon geen vormtype vastgesteld worden, aangezien randscherven niet aanwezig waren.

Algemeen genomen dateert de meerderheid van de structuren grofweg in de Vroege en Midden IJzertijd (ca. 800-500 voor Chr.). De kenmerken uit deze periode zijn onder meer besproken door Van den

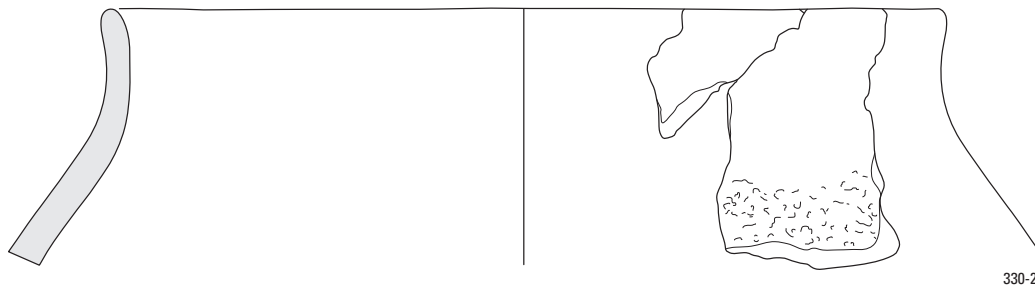

Fig 11.2. Eersel-Kerkebogten. Een voorbeeld van een pot met potopbouwtype II, afkomstig uit waterkuil 330. Schaal 1:3.

Broeke voor Oss-Ussen.⁸⁷ In fase A (die begint rond 750 voor Chr.) is iets meer dan 10 % van het aardewerk besmeten. Dit percentage is reeds vanaf fase C (vanaf ca. 600 voor Chr.) opgelopen tot 50 %; en dit blijft zo gedurende de hele Midden IJzertijd (tot en met fase H dus). In de Vroege IJzertijd domineren potten van potopbouwtype II (fig. 11.2), terwijl potten van potopbouwtype III overheersen in de Midden IJzertijd. Open schalen vormen in beide perioden een bescheiden onderdeel van het spectrum. In de vroeg-Romeinse tijd is er relatief veel randversiering, namelijk vingertopindrukken op de rand. In de Midden IJzertijd is de hoeveelheid randversiering meteen een stuk minder.⁸⁸ Binnen de wandversiering domineren de vingertopindrukken in de Vroege IJzertijd, terwijl ze in de Midden IJzertijd duidelijk aan populariteit inboeten. In de Midden IJzertijd worden groeflijnen vaker gebruikt als versieringswijze.⁸⁹ Een andere chronologische indicator is het zogenaamde *Marne-aardewerk*. Het betreft lokaal gefabriceerd aardewerk waarvan het repertoire geïnspireerd is door Noord-Franse importen. Dit aardewerk is te dateren in fase E, maar vooral in fase F (tweede helft 4de eeuw voor Chr., dus eerste helft Midden IJzertijd, zie figuur 11.3). Dit Marne-aardewerk is in Eersel-Kerkebogten sporadisch aanwezig. Ook schalen met een zogenaamde *haakrand* zijn met hun karakteristieke vorm een gidsvorm, namelijk voor de periode tussen ca. 650 en 500 voor Chr.⁹⁰ Aardewerkanalyses uit andere vindplaatsen in de regio bevestigen dat het voor Oss-Ussen geschetste beeld ook geldig is voor het vroeg- en midden-ijzertijdaardewerk uit Eersel-Kerkebogten. We kunnen voor de Vroege IJzertijd de voorraadkuilen van Panningen-Stokx vermelden.⁹¹ Hierbij plaatsen we wel de kanttekening dat het hoofdzakelijk over grote voorraadpotten gaat. Ook het aardewerk uit Lomm-Hoogwatergeul vertoont duidelijk dezelfde kenmerken.⁹² Hieruit komt naar voren dat een deel van het vroege-ijzertijdaardewerk veelal nog gemagerd is met steengruis, terwijl het aardewerk in de Midden IJzertijd uitsluitend is gemagerd met potgruis.

Binnen de periode Vroege tot Midden IJzertijd ligt het zwaartepunt in de tweede helft van de Midden IJzertijd (fase G/H volgens de fasering van Oss-Ussen).⁹³ De talrijke overeenkomsten met het aardewerk uit Son en Breugel-Hooidonksche akkers zijn hiervoor een belangrijke indicator.⁹⁴ Dit komt uitgebreid aan bod in paragraaf 11.2.2.

In de Late IJzertijd neemt het percentage besmijting in drastisch tempo af. In deze periode winnen de potten van potopbouwtype III aan populariteit ten koste van de tonvormige potten (van potopbouwtype II). De hoeveelheid wandversiering neemt toe, en dan met name de vingertopindrukken. Er zijn in Kerkebogten weinig structuren ontegensprekelijk aan de Late IJzertijd toe te kennen, aangezien het aardewerk veelal kenmerken heeft die reeds in de Midden IJzertijd beginnen. Een aantal contexten dateert echter duidelijk in de overgangsfase van de Midden naar de Late IJzertijd, ongeveer in de 3de eeuw voor Chr. Als voorbeeld kunnen we spieker 104 noemen.

⁸⁷ Van den Broeke 1987a en 1987b.

⁸⁸ Mondelinge mededeling Peter van den Broeke.

⁸⁹ Van den Broeke 1987a, fig. 5.

⁹⁰ Van den Broeke 1987b, 36.

⁹¹ Hiddink 2008.

⁹² Van Kerckhove in voorb.

⁹³ Van den Broeke 1987a, fig. 5.

⁹⁴ Van den Broeke 1980.

11.2.2 BESCHRIJVING VAN DE RELEVANTE CONTEXTEN

Spieker 103

Uit de kern van een van de vier paalkuilen (spoor 106.4) zijn de onderkant van een besmeten, tonvormige pot en de bovenzijde van een gesloten pot verzameld (item 103-1; fig. 11.4). De scherven van beide potten zijn gemagerd met potgruis. De bodem is goed te vergelijken met bodemtype A uit Son en Breugel-Hooidonksche akkers. Het betreft een bodem met geknikte overgang naar de wand.⁹⁵ De rand is afkomstig van een hoge pot zoals van het type Ib⁶ uit Son en Breugel.⁹⁶ De aardewerkkenmerken (potopbouwtype, afwerking van de wand en magering) en de overeenkomsten van de vormen met het aardewerk uit Son en Breugel wijzen op een datering in de tweede helft van de Midden IJzertijd (fase G/H volgens de fasering van Van den Broeke). Omdat het aardewerk gevonden is ter hoogte van de paalkern (laag 2) is duidelijk dat de paal al verwijderd was toen het aardewerk in de kuil werd gelegd. Het plaatsen van een pot op de plaats waar voorheen een paal stond, kan deel uitgemaakt hebben van ceremoniële activiteiten die gepaard gaan bij de sloop van een huis of bijgebouw.⁹⁷

Spieker 104

In de kern van één van de zes paalkuilen (spoor 103.3) is een gegladde schaal gevonden (fig. 11.3). Schalen van dit type (Id¹) zijn ook in Son en Breugel aangetroffen.⁹⁸ Daarnaast zijn fragmenten van een gesloten, besmeten pot verzameld. Dit aardewerkcomplex dateert grofweg in de tweede helft van de Midden IJzertijd, rekening houdend met de aardewerkkenmerken en de overeenkomsten met Son en Breugel-Hooidonksche akkers. Al het aardewerk is verbrand. Het fenomeen waarbij grote hoeveelheden handgevormde scherven gedeponerd zijn in een ontmantelde paalkuil, is door Peter van den Broeke uitvoerig beschreven. Hij interpreteert dergelijke praktijken als verlatingsdeposities. Dergelijke voorbeelden zijn enkel bekend in Midden- en Zuid-Nederland, het kerngebied van de *Niederrheinische Grabhügelkultur*. Ook zegt Van den Broeke dat de nadruk chronologisch op de 7de-6de eeuw en de 3de eeuw voor Chr. ligt.⁹⁹ Het 3de-eeuwse aardewerk uit spieker 104 valt dus ook binnen dit verwachtingspatroon.

Kuilencomplex 117

Het aardewerk is verzameld uit een cluster van vijf kuilen en lag voornamelijk geconcentreerd ter hoogte van het vlak (fig. 11.5a en b; tabel 11.2). Op een dieper niveau in de kuilen bevonden zich slechts enkele

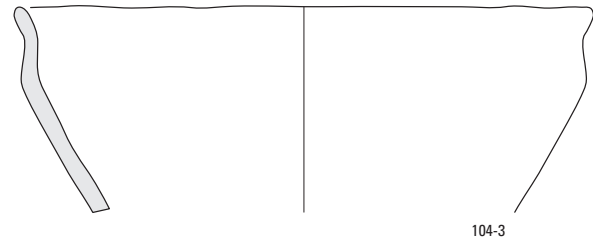

Fig. 11.3. Eersel-Kerkebogten. Een voorbeeld van lokaal gefabriceerd 'Marne-aardewerk', afkomstig uit spieker 104. Schaal 1:3.

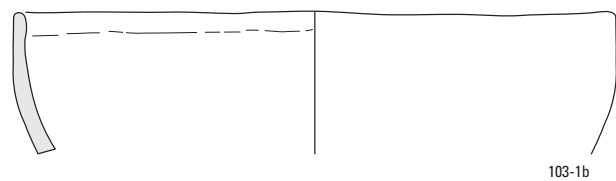
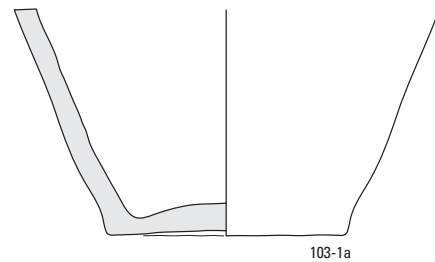

Fig. 11.4. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit spieker 103. Schaal 1:3.

⁹⁵ Van den Broeke 1980, 28, fig. 13.3 en 13.6.

⁹⁶ Van den Broeke 1980, fig. 16, B14.

⁹⁷ Van den Broeke 2002, 56-57.

⁹⁸ Van den Broeke 1980, 35, fig. 17.

⁹⁹ Van den Broeke 2002, 44-45, 56.

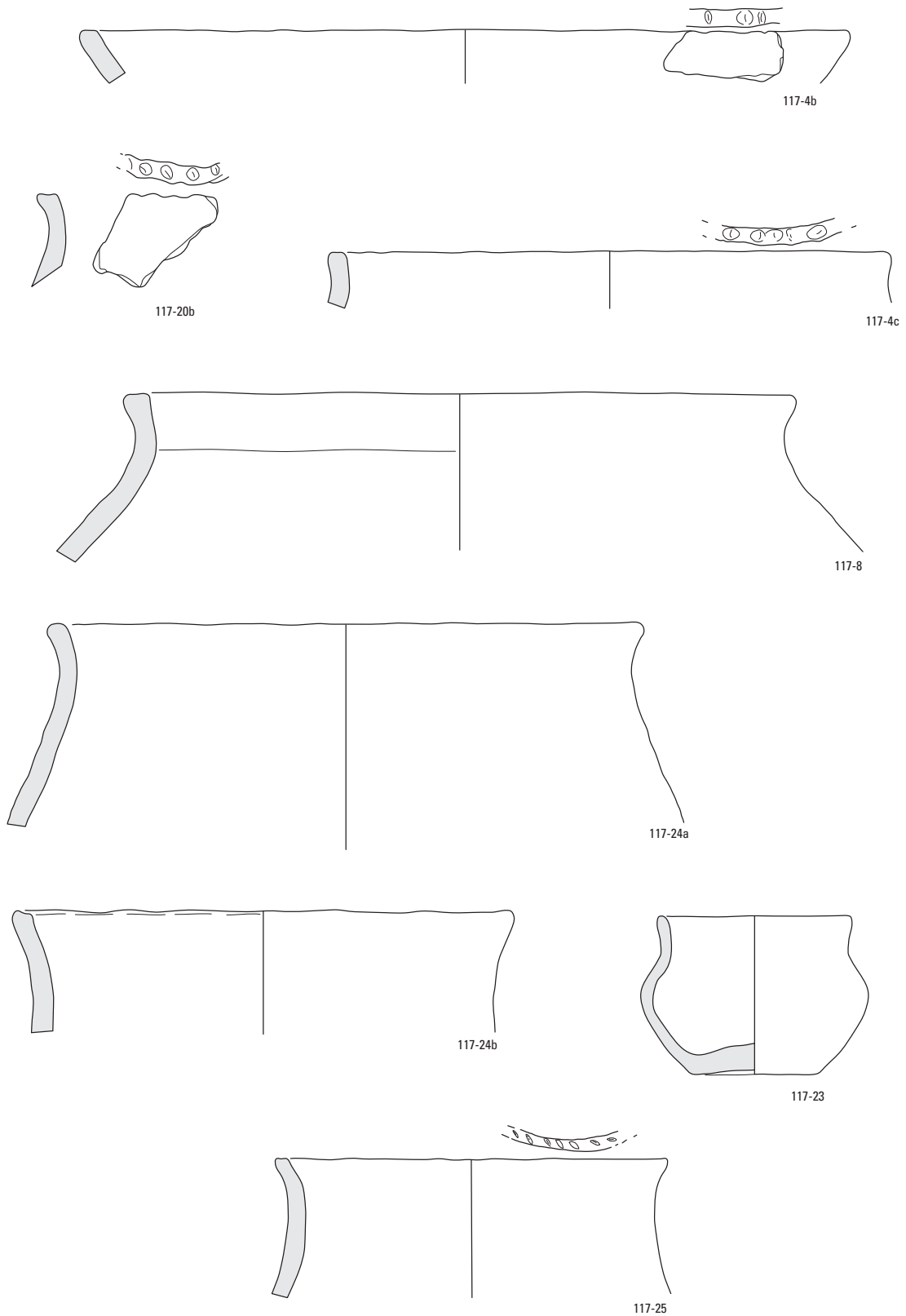

Fig 11.5a. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit kuilencluster 117. Schaal 1:3.

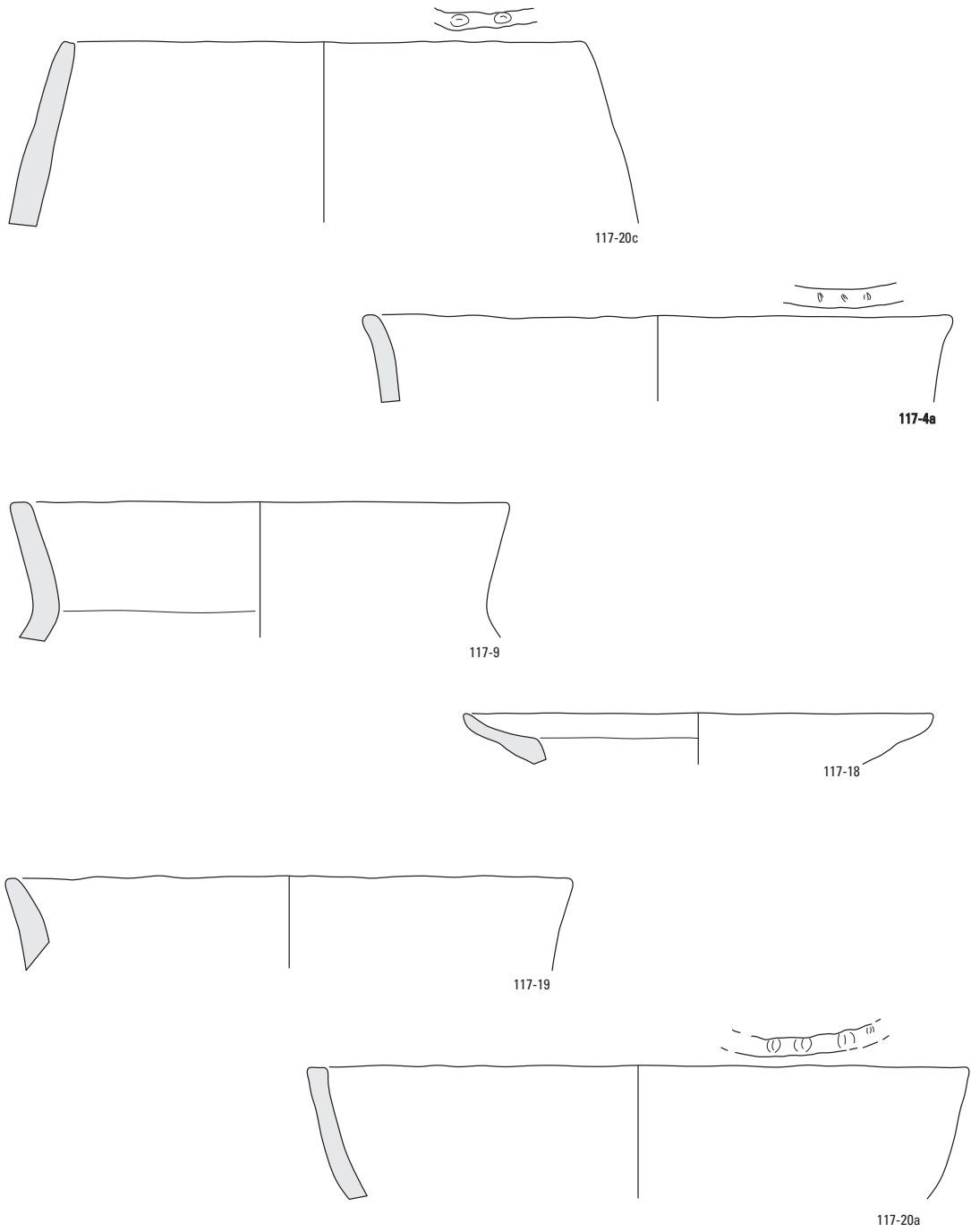

Fig 11.5b. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit kuilencluster 117. Schaal 1:3.

aantal fragmenten	1019	
aantal randen	68	
MAI	36	
	aantal	%
<hr/>		
randversiering	32 van 68	47.1
vingertop	13	40.6
nagel	18	56.3
spatel	1	3.1
positie randversiering	32	
bovenop de rand	32	100.0
afwerking rand	68	
afgerond	9	13.2
afgeplat	15	22.1
spits	12	17.6
overig (inclusief versiering)	32	47.1
wandversiering	1 van 772	0.1
vingertop	1	100.0
spatel	0	0.0
groefversiering raster	0	0.0
wandafwerking	772	
geglad	85	11.0
gepolijst	14	1.8
besmeten	187	24.2
geen	486	63.0
indet	0	0.0
magering	1019	
potgruis	834	81.8
potgruis + zand/grind	185	18.2
zand/grind	0	0.0
potgruis + zand/grind + organisch	0	0.0
vormtype	68	
vormtype I	14	20.6
vormtype II	41	60.3
vormtype III	4	5.9
indet	9	13.2

Tabel 11.2. Eersel-Kerkebogten. Kenmerken van het handgeformde aardewerk uit kuilencomplex 117.

losse scherven. In deze context is een grote hoeveelheid handgevormd aardewerk uit de Vroege IJzertijd verzameld: 1019 scherven met een gewicht van 14758 g. De aardewerkkenmerken zijn karakteristiek voor deze periode.¹⁰⁰ Bijna de helft van de randen is versierd (47.1 %). In de meeste gevallen bestaat deze versiering uit nagel- of vingertopindrukken en soms uit spatelindrukken. Zij zijn alle op de bovenkant van de rand aangebracht. De relatief grote mate van randversiering is kenmerkend voor de Vroege IJzertijd; vanaf de Midden IJzertijd komt dit minder voor. Slechts één wandscherf is versierd met vingertopindrukken. Wat de wandafwerking betreft, is 24.2 % besmeten. Een kleine hoeveelheid is geglad (11 %); een restgroep is gepolijst (1.8 %). De magering bestaat met name uit potgruis; in 18.2 % van de gevallen is hier fijn grind aan toegevoegd. Het grootste deel van de scherven heeft echter geen verdere wandafwerking. De meeste randscherven behoren tot potten van potopbouwtype II (60.3 %). Slechts 5.9 % van de gesloten potten heeft een noemenswaardige hals. Het is toch enigszins opvallend dat 20.6 % van de randen behoort tot schalen. Meestal beslaat deze functiegroep slechts een zeer klein deel van het aardewerkspectrum. Zeer karakteristiek is de schaal met haakrand (figuur 11.6; 117-18) die als gidsfossiel gezien kan worden voor de periode tussen 650 en 500 voor Chr.¹⁰¹

Kuil 123

In deze kuil zijn 32 scherven verzameld waarvan de wanden niet verder zijn afgewerkt (fig. 11.6). De magering bestaat uit fijn steengruis. Er is één randfragment bewaard van een kom met een onversierde stafband. Vier andere wandscherven hebben een stafband die versierd is met nagelindrukken. De magering, het potopbouwtype en de stafbanden wijzen op een datering in de Midden Bronstijd-A (het zogenaamde Hilversum-aardewerk), tussen 1800 en 1500 voor Chr.

Kuil 124

Op de bodem van deze kuil is een concentratie van 42 scherven verzameld (fig. 11.7). Alle scherven zijn gemagerd met steengruis. Twee wandscherven hebben een stafband met vingertopindrukken. Ook deze kuil is te dateren in Midden Bronstijd-A.

Graf 133

Dit graf hoort bij een grafheuvel uit de Midden Bronstijd. Aangezien er in de kringgreppel ook jongere bijzettingen zijn gevonden en omdat het niet zeker is of graf 133 het centrale graf is, is de aardewerkdatering van belang. Er zijn 60 scherven en nog eens 1200 fragmenten gruis verzameld uit dit graf (fig. 11.8). Al dit verbrokkelde en verweerde materiaal is gemagerd met steengruis. Er is één randje teruggevonden dat behoort tot een gesloten pot. Het aardewerk toont hiermee aan dat dit graf in de Midden Bronstijd dateert en dus wel degelijk bij de oorspronkelijke grafstructuur behoort.

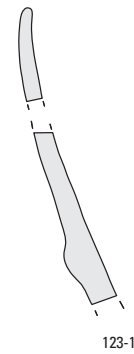

Fig. 11.6. Eersel-Kerkebogten. Randfragment van een kom uit kuil 123. Schaal 1:3.

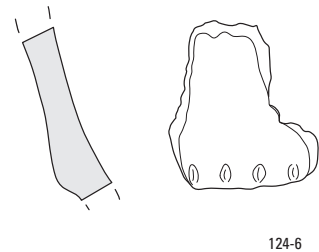

Fig. 11.7. Eersel-Kerkebogten. Een wandscherf met een stafband met vingertopindrukken, afkomstig uit kuil 124. Schaal 1:3.

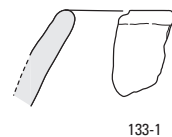

Fig. 11.8. Eersel-Kerkebogten. randscherf van een gesloten pot, afkomstig uit graf 133. Schaal 1:3.

¹⁰⁰ Panningen-Stokx (Hiddink 2008, 55-58).

¹⁰¹ Van den Broeke 1987a, 36, 41.

Waterkuil 305

In deze waterkuil zijn 126 scherven verzameld met een gewicht van 1135 g (fig. 11.9). De drie randfragmenten behoren alle tot schalen. De wanden zijn in 24 gevallen geglad; 65 wanden zijn onafgewerkt gelaten en slechts zes fragmenten zijn besmeten. Het aardewerk uit deze context is te dateren in de Vroege of Midden IJzertijd. Wellicht is de lage hoeveelheid besmijting te wijten aan de functie van het aardewerk, en heeft dit dus geen chronologische oorzaak. In de Vroege en Midden IJzertijd zijn schalen namelijk veelal geglad of gepolijst, terwijl potten besmeten of onafgewerkt gelaten zijn. De magering van het aardewerk bestaat hoofdzakelijk uit potgruis; in 23 gevallen is hier ook grof zand aan toegevoegd.

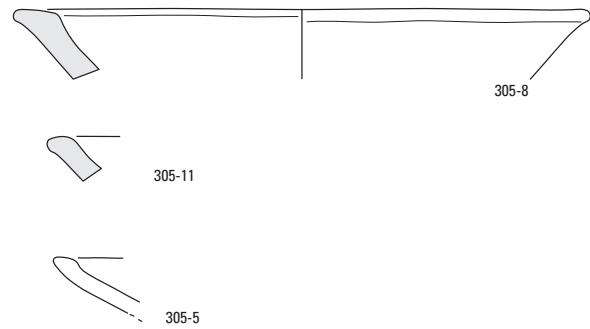

Fig. 11.9. Eersel-Kerkebogten. Drie wandfragmenten van schalen uit de Vroege of Midden IJzertijd, afkomstig uit waterkuil 305. Schaal 1:3.

Waterkuil 308

In deze waterkuil zijn 51 scherven verzameld met een gewicht van 1692 g (fig. 11.10). Van de wanden zijn er 23 besmeten, acht geglad en de rest is onafgewerkt gelaten. Eén van de gegladde scherven is afkomstig van een geknikte schaal zoals type Ic uit Son en Breugel,¹⁰² waarbij duidelijk de schraapsporen te zien zijn van het object waarmee de scherf is geglad. De besmeten scherven behoren hoofdzakelijk tot de onderkant van een pot. Verder is er nog een randfragment gevonden van een hoge pot zoals type Ib³ uit Son en Breugel.¹⁰³ Een pot met een flauw S-profiel zoals type IIIh³ is afgebeeld in figuur 9, item 308-3.¹⁰⁴ Alle scherven zijn gemagerd met potgruis. Het aardewerk is wellicht in de tweede helft van de Midden IJzertijd te dateren.

Waterkuil 319

In deze waterkuil zijn 189 scherven verzameld met een gewicht van 2310 g (fig. 11.11, tabel 11.3). Van de wandscherven zijn er 15.9 % geglad; slechts 7.4 % is besmeten en de rest is onafgewerkt gelaten. Het is opvallend dat er in deze context wederom – net zoals bijvoorbeeld in waterkuil 305 – veel schalen aanwezig lijken te zijn (33.3 %). Bijna de helft van het aardewerk behoort tot potten van potopbouwtype II. Op één randfragment is een horizontale rij van driehoekige indrukjes te zien. Deze versiering is waarschijnlijk met een soort kammetje in de nog vochtige klei gedrukt. Dergelijke versieringen komen reeds voor in de Late Bronstijd, maar komen later ook nog voor. De geknikte schalen tonen gelijkenissen met het repertoire van het zogenaamde Marne-aardewerk dat kenmerkend is voor de Midden IJzertijd.¹⁰⁵ Tot potten van potopbouwtype III behoren 22.2 % van de randen. Het aardewerk is bijna uitsluitend gemagerd met potgruis. Van de bekisting van deze waterkuil is een ¹⁴C-monster genomen (GrN-30426). Deze levert een datering op tussen 786 en 515 cal BC met 2 sigma afwijking.¹⁰⁶ Het aardewerk is iets jonger dan de bekisting. Het is wellicht als afval in deze context terecht gekomen en dateert dus na de gebruikperiode van de waterput. Het aardewerkspectrum is grofweg te dateren in de eerste helft van de Midden IJzertijd (wellicht fase F volgens de fasering van Van den Broeke).

¹⁰² Van den Broeke 1980, 35, fig. 17.

¹⁰³ Van den Broeke 1980, 34, fig. 16.

¹⁰⁴ Van den Broeke 1980, 41, fig. 20.

¹⁰⁵ Fase F volgens Van den Broeke (1987b, fig. 8 en 107-109).

¹⁰⁶ 2490 ± 30 BP.

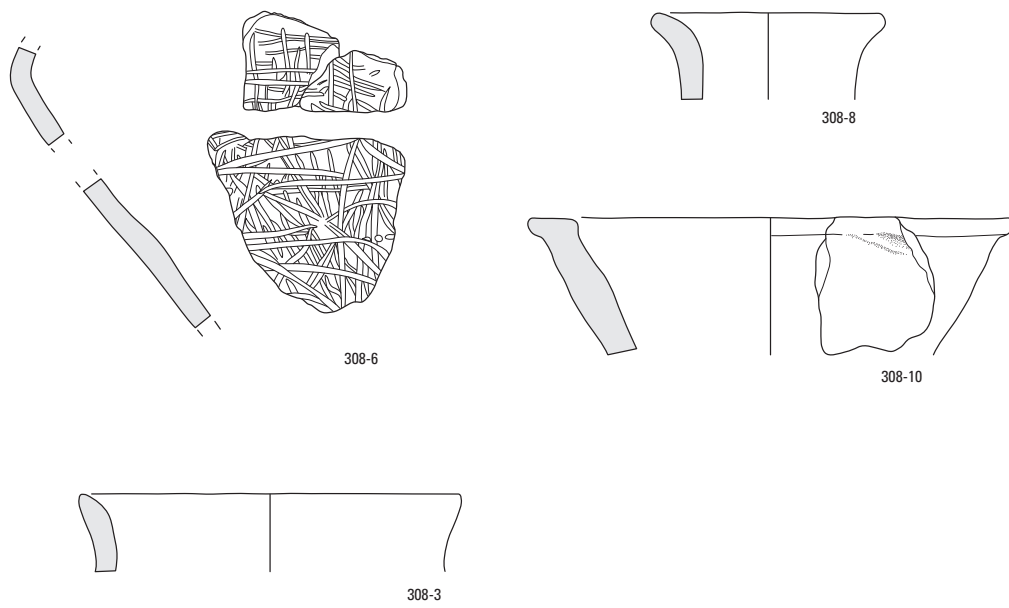

Fig. 11.10. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 308. Schaal 1:3.

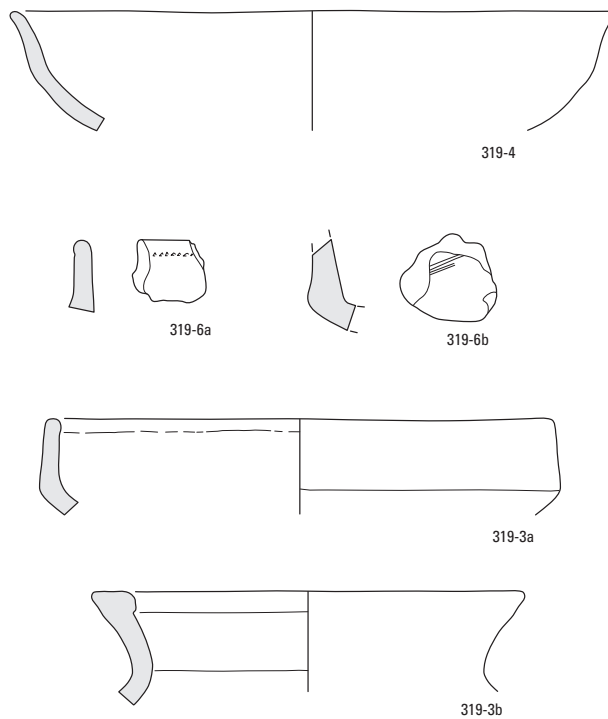

Fig 11.11. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 319. Schaal 1:3.

aantal fragmenten	189
aantal randen	9
MAI	7

	aantal	%
randversiering	0 van 9	0.0
vingertop	0	0.0
nagel	0	0.0
spatel	0	0.0
positie randversiering	0	0.0
bovenop de rand	0	0.0
afwerking rand	9	
afgerond	4	44.5
afgeplat	3	33.3
spits	2	22.2
overig (inclusief versiering)	0	0.0
wandversiering	0 van 180	0.0
vingertop	0	0.0
spatel	0	0.0
groefversiering raster	0	0.0
wandafwerking	189	
geglad	30	15.9
gepolijst	7	3.7
besmeten	14	7.4
geen	93	49.2
indet	45	23.8
magering	189	
potgruis	188	99.5
potgruis + zand/grind	1	0.5
zand/grind	0	0.0
potgruis + zand/grind + organisch	0	0.0
vormtype	9	
potopbouwtype I	3	33.3
potopbouwtype II	4	44.5
potopbouwtype III	2	22.2
niet te bepalen	0	0.0

Tabel 11.3. Eersel-Kerkebogten. Kenmerken van het handgevormde aardewerk uit waterkuil 319.

Waterkuil 321

Er zijn 100 scherven met een totaal gewicht van 3015 g verzameld in deze waterkuil (fig. 11.12). Drie randen behoren tot open vormen; zeven randen behoren tot gesloten potten zonder noemenswaardige rand en één rand is van potopbouwtype III. Ongeveer de helft van de scherven is besmeten; 21 scherven zijn geglad; de rest van de scherven is onafgewerkt gelaten.¹⁰⁷ In twee gevallen is de rand geglad en de onderkant van de pot besmeten. Het aardewerk is allemaal gemagerd met potgruis. Het aardewerk dateert grofweg in de tweede helft van de Midden IJzertijd.

Waterkuil 322

In deze waterkuil zijn 175 scherven met een gewicht van 686 g verzameld (fig. 11.13, tabel 11.4). Van de zeven randen is er één versierd met spatelindrukken op de bovenzijde van de rand. De meeste scherven zijn onafgewerkt gelaten (57.1 %); 23.4 % is besmeten; 14.3 % is geglad. Bijna alle scherven zijn gemagerd met potgruis. De meeste scherven zijn van potopbouwtype II (57.1 %). Wederom is een hoog percentage afkomstig van schalen. De datering van het aardewerk is in de Vroege IJzertijd – met een eventuele doorloop naar het begin van de Midden IJzertijd – te plaatsen.

Waterkuil 327

In deze waterkuil zijn tien scherven met een gewicht van 140 g verzameld (fig. 11.14). De scherven zijn onafgewerkt gelaten en gemagerd met potgruis. De twee randvormen behoren tot potten met korte opstaande halzen. Zij zijn kenmerkend voor de Vroege IJzertijd.¹⁰⁸

Waterkuil 329

In deze waterkuil zijn 39 handgevormde scherven met een gewicht van 609 g verzameld (fig. 11.15). De meeste scherven dateren wellicht in de (eerste helft van de) Midden IJzertijd, gebaseerd op de Marne-achtige rand en de overige aardewerkkenmerken. Twaalf scherven zijn besmeten, zes zijn geglad, drie zijn gepolijst en de overige zijn ruw gelaten. Slechts één scherf is voorzien van een versiering, namelijk met groeven. Veertien scherven vertonen sporen van secundaire verbranding.

Waterkuil 330

In deze waterkuil zijn 21 handgevormde scherven verzameld, waarvan drie randen (fig. 11.16). Deze horen toe aan grote voorraadpotten, zoals afgebeeld in figuur 15. Zes scherven zijn besmeten; drie zijn geglad; de overige zijn onafgewerkt gelaten. Eén wandscherf is versierd met groeflijnen. Een dergelijk aardewerkspectrum kan in de Vroege IJzertijd gedateerd worden.

Waterkuil 360

In deze waterkuil zijn dertien scherven met een gewicht van 405 g verzameld (fig. 11.17). Hiervan zijn vijf scherven randen. Eén rand is afgebeeld in figuur 16 en behoort tot een schaal in de zogenaamde Marne-traditie. Acht wanden zijn geglad; de overige zijn onafgewerkt gelaten. Slechts één rand is versierd met vingertopindrukken bovenop de rand. Al deze aardewerkkenmerken neigen naar een datering in de eerste helft van de Midden IJzertijd.

¹⁰⁷ Deze percentages komen goed overeen met die uit het aardewerkcomplex uit Son en Breugel-Hooidonksche

Akkers.

¹⁰⁸ Van den Broeke 1987b, fig. 6, 7 en 10.

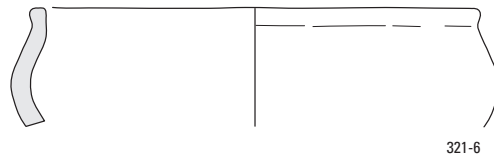

Fig. 11.12. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 321. Schaal 1:3.

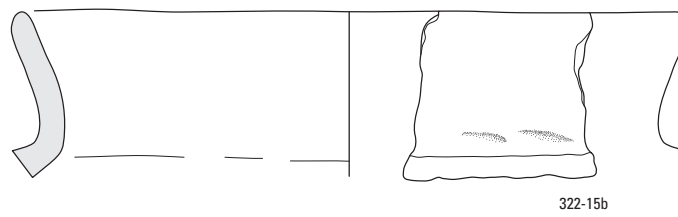
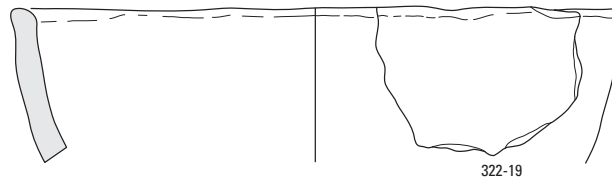
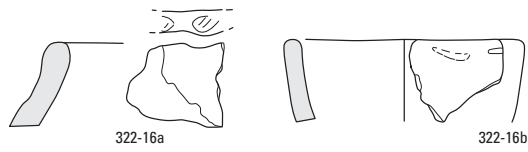
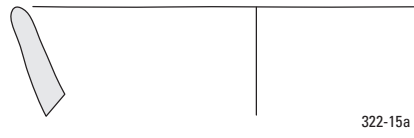
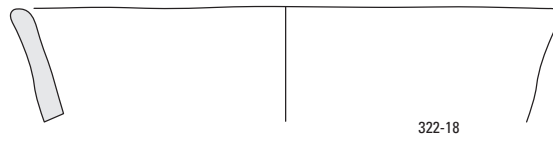
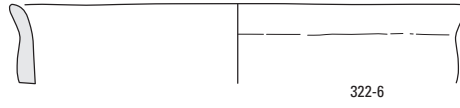

Fig. 11.13. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 322. Schaal 1:3.

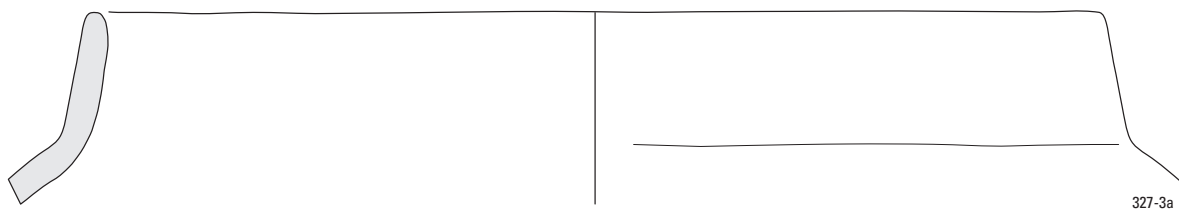

Fig. 11.14. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 327. Schaal 1:3.

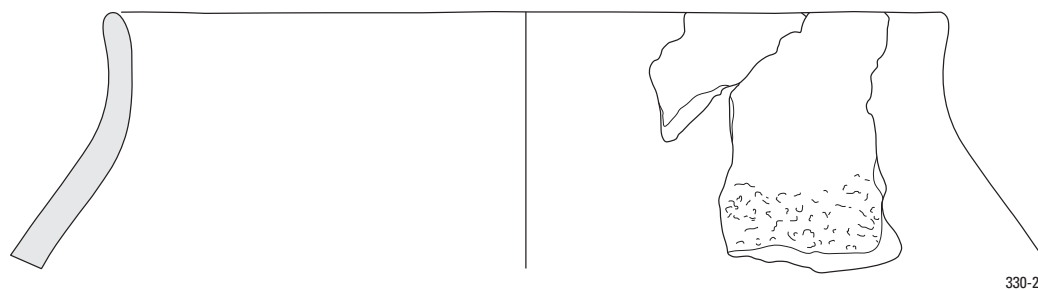
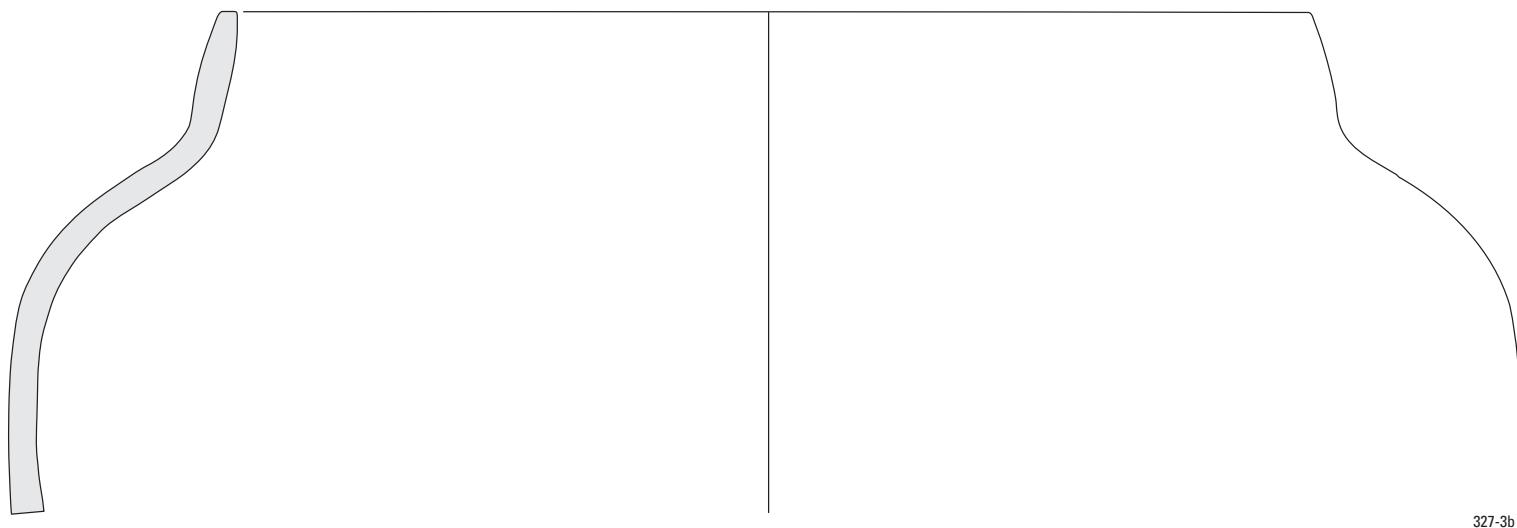

Fig. 11.15. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 329. Schaal 1:3.

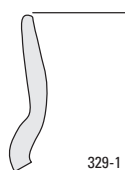

Fig. 11.16. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 330. Schaal 1:3.

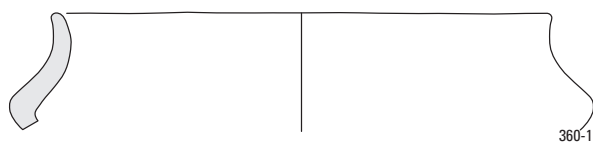

Fig. 11.17 Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 360. Schaal 1:3.

aantal fragmenten	175
aantal randen	7
MAI	7

	aantal	%
randversiering	1 van 7	14.3
vingertop	1	100
nagel	0	0.0
spatel	0	0.0
positie randversiering	1	
bovenop de rand	1	100.0
afwerking rand	7	
afgerond	2	28.6
afgeplat	2	28.6
spits	2	28.6
overig (inclusief versiering)	1	14.2
wandversiering	1 van 175	0.6
vingertop	0	0.0
spatel	1	100.0
groefversiering raster	0	0.0
wandafwerking	175	
geglad	25	14.3
gepolijst	0	0.0
besmeten	41	23.4
geen	100	57.1
indet	9	5.2
magering	175	
potgruis	173	98.9
potgruis + zand/grind	2	1.1
zand/grind		
potgruis + zand/grind + organisch		
vormtype	7	
potopbouwtype I	2	28.6
potopbouwtype II	4	57.1
potopbouwtype III	1	14.3
niet te bepalen	0	0.0

Tabel 11.4. Eersel-Kerkebogten. Kenmerken van het handgeformde aardewerk uit waterkuil 322.

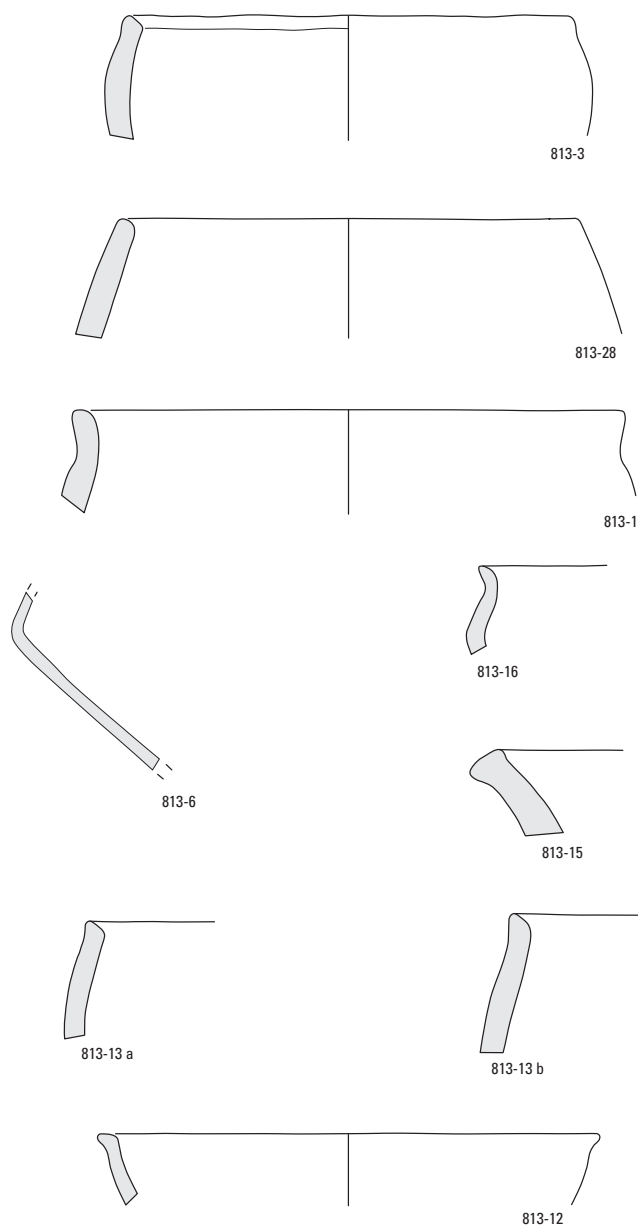

Fig. 11.18. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 813. schaal 1:3.

Waterkuil 813

In deze waterkuil zijn 308 scherven met een gewicht van 3853 g verzameld (fig. 11.18, tabel 11.5). Geen enkele rand is versierd. Van de wanden is er één versierd met groeflijnen die in een rasterpatroon zijn aangebracht. 28.2 % van de wanden is besmeten, 15.6 % is geglad, de rest is onafgewerkt gelaten. Het grootste deel van de scherven is gemagerd met potgruis en een kleine hoeveelheid grof zand (55.5 %). 42.2 % van het aardewerk is uitsluitend gemagerd met potgruis. Gesloten potten van potopbouwtype II vormen het overwicht (55.6 %). Potten van potopbouwtype III zijn duidelijk in de minderheid (11.1 %). Wederom valt op dat de open vormen (potopbouwtype I) goed vertegenwoordigd zijn. De gesloten potten betreffen hoofdzakelijk tonvormige potten; deze zijn karakteristiek voor de hele IJzertijd. Sommige specifieke schaalvormen (item 813-6 en 813-12) dateren hoofdzakelijk in de tweede helft van de Midden IJzertijd, maar zij zijn in dit aardewerkcomplex slechts sporadisch aanwezig. Het percentage besmijting is beduidend lager dan het aardewerkcomplex uit Son en Breugel en dan de andere hier besproken contexten die dateren uit de tweede helft van de Midden IJzertijd. Hieruit kunnen we concluderen dat dit

aantal fragmenten	308
aantal randen	27
MAI	25

	aantal	%
randversiering	0 van 27	0.0
vingertop	0	0.0
nagel	0	0.0
spatel	0	0.0
positie randversiering	0	0.0
bovenop de rand	0	0.0
afwerking rand	27	
afgerond	19	70.4
afgeplat	8	29.6
spits	0	0.0
overig (inclusief versiering)	0	0.0
wandversiering	1 van 308	0.3
vingertop	0	0.0
spatel	0	0.0
groefversiering raster	1	100.0
wandafwerking	308	
geglad	48	15.6
gepolijst	0	0.0
besmeten	87	28.2
geen	173	56.2
indet	0	0.0
magering	308	
potgruis	130	42.2
potgruis + zand/grind	171	55.5
zand/grind	5	1.6
potgruis + zand/grind + organisch	2	0.7
vormtype	27	
potopbouwtype I	5	18.5
potopbouwtype II	15	55.6
potopbouwtype III	3	11.1
niet te bepalen	4	14.8

Tabel 11.5. Eersel-Kerkebogten. Kenmerken van het handgeformde aardewerk uit waterkuil 813.

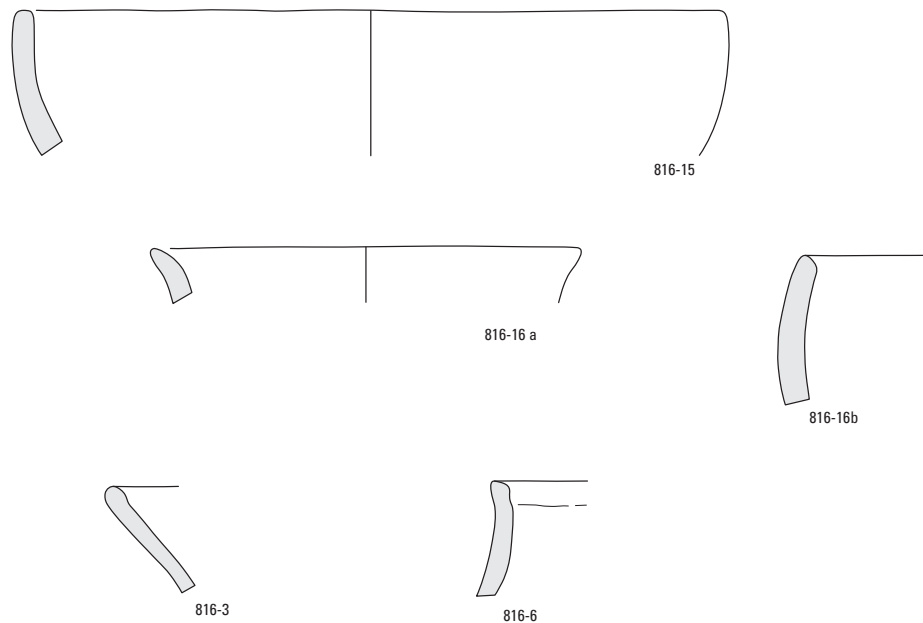

Fig. 11.19. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 816. Schaal 1:3.

aardewerkassemblage iets ouder dateert, wellicht rond fase F volgens de fasering van Van den Broeke.¹⁰⁹

Waterkuil 816

In deze waterkuil zijn 116 scherven verzameld met een gewicht van 2676 g (fig. 11.19). Van de negen randen, behoren er vijf tot open schalen, drie tot potten van potopbouwtype II en één tot een pot van potopbouwtype III. Twee randen zijn versierd met vingertopindrukken aan de bovenzijde van de rand. De meeste wanden zijn onafgewerkt gelaten (64); 39 zijn besmeten en 13 zijn geglad. De datering van dit aardewerkcomplex is op basis van het aardewerk in de Midden IJzertijd te plaatsen. Er is ook nog een fragment van een kegelvormig weefgewicht verzameld in deze waterkuil. Dergelijke weefgewichten dateren in de Vroege IJzertijd en het begin van de Midden IJzertijd.¹¹⁰

Waterkuil 817

Deze context oversnijdt waterkuil 816 en is dus jonger. Er zijn twee randen verzameld; één van een pot van potopbouwtype II en één van een schaal die versierd is met groeflijnen (fig. 11.20). Dergelijke schalen komen vaak voor in de Late IJzertijd, maar kunnen ook reeds vroeger voorkomen. Dergelijke schalen (type IIIb zijn aangetroffen in Son en Breugel).¹¹¹ De combinatie met het andere randfragment plaatst deze context in de tweede helft van de Midden IJzertijd.

Waterkuil 820 (fig. 11.21)

In deze waterkuil zijn 20 scherven verzameld met een gewicht van 498 g. Er is één rand van een gepolijste schaal gevonden die volgens Marne-traditie is vervaardigd. Verder zijn er nog een gegladde, gesloten pot van potopbouwtype III en een gesloten pot zonder noemenswaardige hals verzameld. Alle scherven zijn gemagerd met potgruis. De datering van het aardewerk ligt grofweg in de Midden IJzertijd.

¹⁰⁹ Van den Broeke 1987a, fig. 5.

¹¹¹ Van den Broeke 1980, fig. 19.

¹¹⁰ Van den Broeke 1987a, fig. 9.

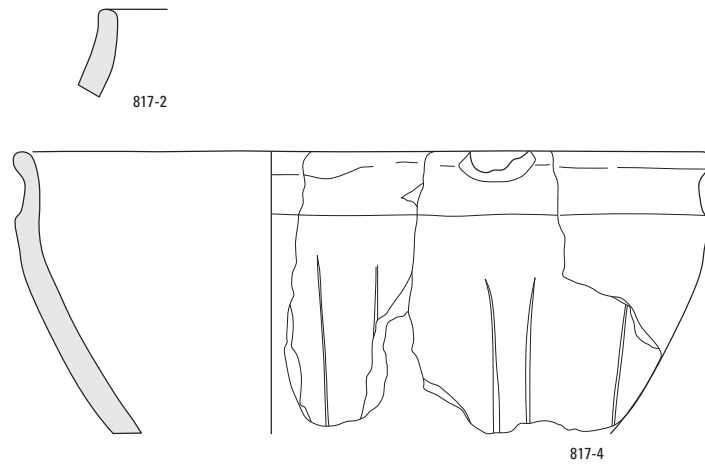

Fig. 11.20. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 817. Schaal 1:3.

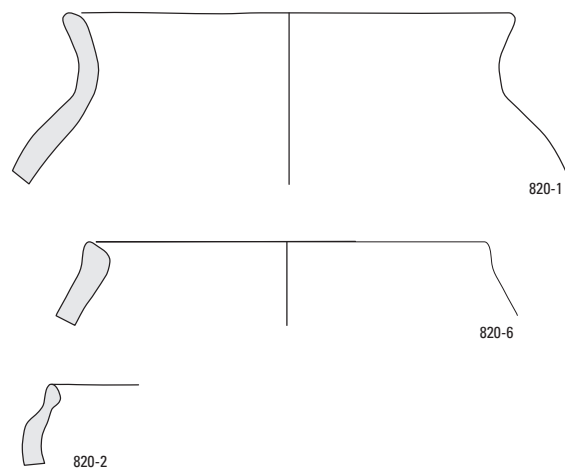

Fig. 11.21. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 820. Schaal 1:3.

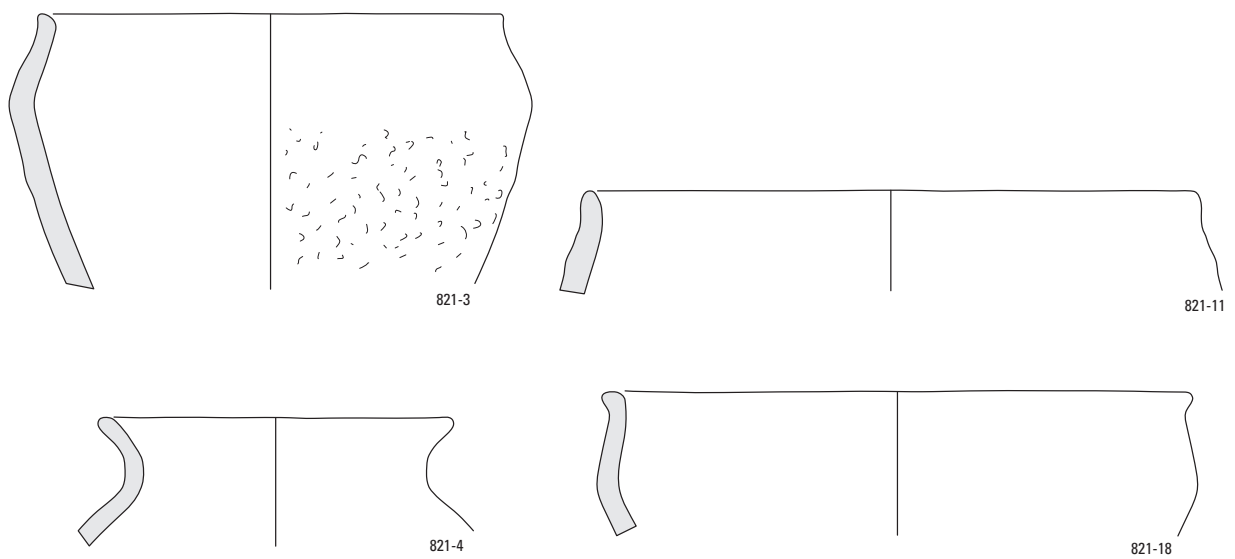

Fig. 11.22. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 821. Schaal 1:3.

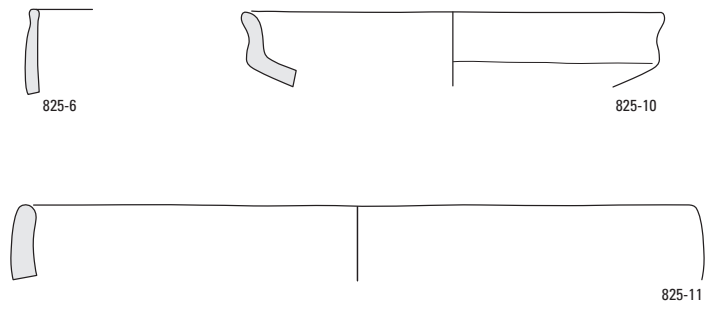

Fig. 11.23. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 825. Schaal 1:3.

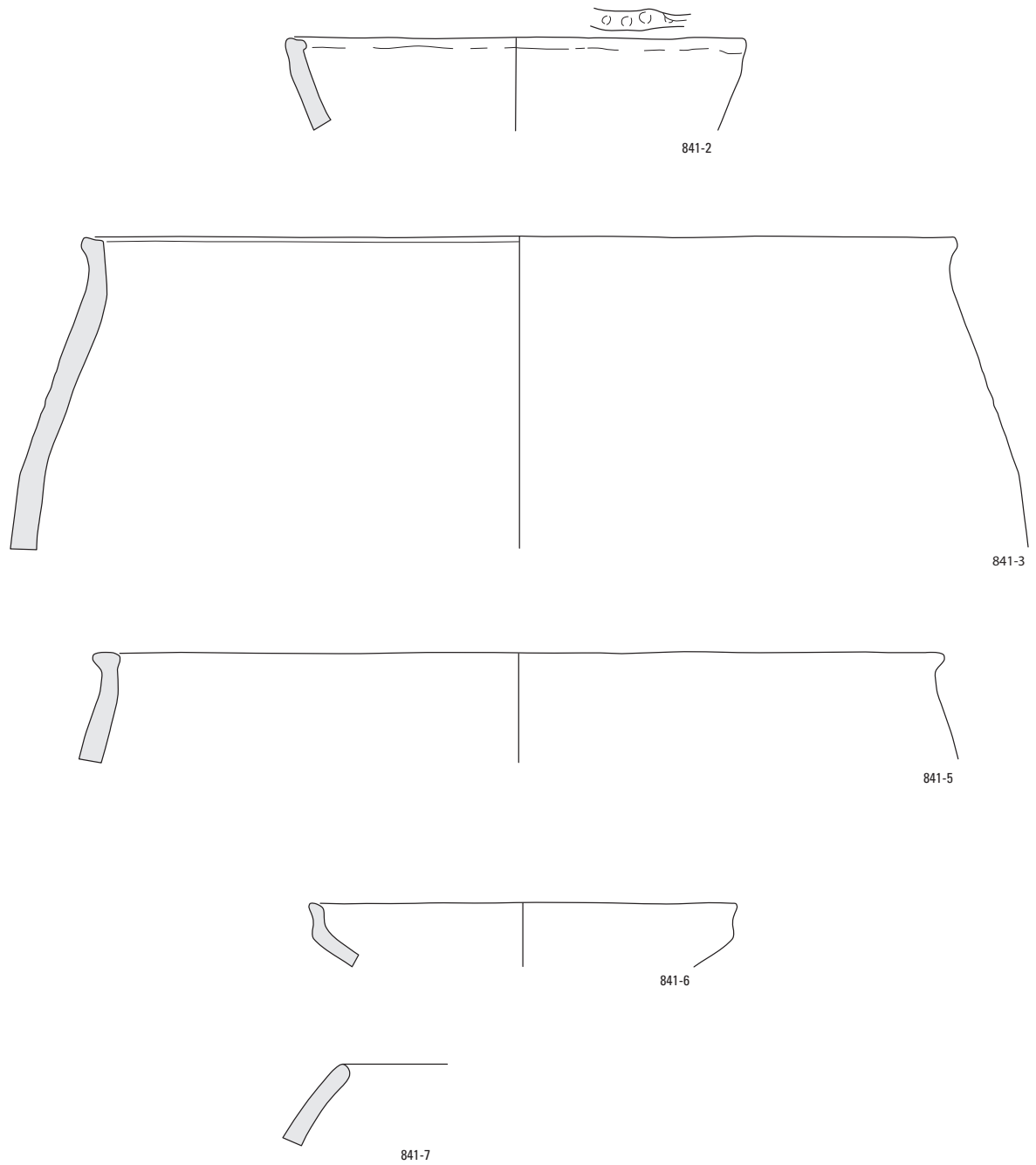

Fig. 11.24. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit spieker 841. Schaal 1:3.

aantal fragmenten	100
aantal randen	11
MAI	10

	aantal	%
randversiering	0 van 11	0.0
vingertop	0	0.0
nagel	0	0.0
spatel	0	0.0
positie randversiering	0	0.0
bovenop de rand	0	0.0
afwerking rand	11	
afgerond	11	100.0
afgeplat	0	0.0
spits	0	0.0
overig (inclusief versiering)	0	0.0
wandversiering	0 van 100	0.0
vingertop	0	0.0
spatel	0	0.0
groefversiering raster	0	0.0
wandafwerking	100	
geglad	21	21.0
gepolijst	0	0.0
besmeten	48	48.0
geen	31	31.0
indet	0	0.0
magering	100	
potgruis	99	99.0
potgruis + zand/grind	1	1.0
zand/grind	0	0.0
potgruis + zand/grind + organisch	0	0.0
vormtype	11	
potopbouwtype I	3	27.3
potopbouwtype II	7	63.6
potopbouwtype III	1	9.1
niet te bepalen	0	0.0

Tabel 11.6. Eersel-Kerkebogten. Kenmerken van het handgevormde aardewerk uit waterkuil 821.

aantal fragmenten	306
aantal randen	4
MAI	2

	aantal	%
randversiering	0 van 4	0.0
vingertop	0	0.0
nagel	0	0.0
spatel	0	0.0
positie randversiering	0	0.0
bovenop de rand	0	0.0
afwerking rand	4	
afgerond	2	50.0
afgeplat	2	50.0
spits	0	0.0
overig (inclusief versiering)	0	0.0
wandversiering	0 van 306	0.0
vingertop	0	0.0
spatel	0	0.0
groefversiering raster	0	0.0
wandafwerking	306	
geglad	20	6.5
gepolijst	0	0.0
besmeten	80	26.2
geen	206	67.3
indet	0	0.0
magering	306	
potgruis	303	99.0
potgruis + zand/grind	3	1.0
zand/grind	0	0.0
potgruis + zand/grind + organisch	0	0.0
vormtype	4	4.0
potopbouwtype I	2	50.0
potopbouwtype II	2	50.0
potopbouwtype III	0	0.0
niet te bepalen	0	0.0

Tabel 11.7. Eersel-Kerkebogten. Kenmerken van het handgevormde aardewerk uit waterkuil 825.

aantal fragmenten	141
aantal randen	9
MAI	5

	aantal	%
randversiering	1 van 9	11.1
vingertop	1	100.0
nagel	0	0.0
spatel	0	0.0
positie randversiering	1	
bovenop de rand	1	100.0
afwerking rand	9	
afgerond	4	44.4
afgeplat	4	44.4
spits	0	0.0
overig (inclusief versiering)	1	11.2
wandversiering	0 van 141	0.0
vingertop	0	0.0
spatel	0	0.0
groefversiering raster	0	0.0
wandafwerking	141	
geglad	7	5.0
gepolijst	0	0.0
besmeten	100	70.9
geen	34	24.1
indet	0	0.0
magering	141	
potgruis	71	50.4
potgruis + zand/grind	66	46.8
zand/grind	4	2.8
potgruis + zand/grind + organisch	0	0.0
vormtype	9	
potopbouwtype I	6	66.7
potopbouwtype II	3	33.3
potopbouwtype III	0	0.0
niet te bepalen	0	0.0

Tabel 11.8. Eersel-Kerkebogten. Kenmerken van het handgevormde aardewerk uit waterkuil 841.

Waterkuil 821

In deze waterkuil zijn 100 scherven met een gewicht van 4215 g verzameld (fig. 11.22, tabel 11.6). Er zijn geen versierde wand- of randscherven aangetroffen. De meeste scherven zijn besmeten (48 %), 31 % is onafgewerkt gelaten en 21 % is geglad.¹¹² Bijna alle scherven zijn uitsluitend gemagerd met potgruis. De meeste randen behoren tot potopbouwtype II (zeven randen). Drie randen behoren tot schalen; één rand behoort tot potopbouwtype III. Het aardewerk dateert grofweg in de tweede helft van de Midden IJzertijd.

Waterkuil 825

In deze waterkuil zijn in totaal 306 scherven verzameld met een gewicht van 3307 g (fig. 11.23, tabel 11.7). Er zijn geen versierde wand- of randscherven aangetroffen. De meeste scherven zijn onafgewerkt gelaten (67.3 %), 26.2 % is besmeten en 6.5 % is geglad. Bijna alle scherven zijn uitsluitend gemagerd met potgruis. Van de vier randen behoren er twee tot potopbouwtype II en twee tot potopbouwtype I. Deze kenmerken plaatsen deze context net iets vroeger dan de besproken aardewerkassemblages uit de tweede helft van de Midden IJzertijd. Wellicht dateert dit aardewerkcomplex in fase F volgens de fasering van Van den Broeke.¹¹³

Spieker 841

Er zijn in totaal 141 scherven verzameld met een gewicht van 1719 g uit twee uitgraafkuilen die zijn waargenomen in het profiel van twee paalkuilen (fig. 11.24, tabel 11.8). De associatie van dergelijke grote aantallen aardewerk in combinatie met het ontmantelen van een gebouw is door Gerritsen en Van den Broeke als afscheidsritueel geïnterpreteerd.¹¹⁴

Er zijn geen versierde wandscherven aangetroffen. Van de negen randen is er één versierd met vingertopindrukken bovenop de rand. De meeste scherven zijn besmeten (70.9 %), 24.1 % is onafgewerkt gelaten en 5 % is geglad. Ongeveer de helft van alle scherven is uitsluitend gemagerd met potgruis; bij de rest is nog grof zand bijgemengd. Van de negen randen behoren er zes tot potopbouwtype I en drie tot potopbouwtype II. Eén van de schalen is al volgens de Marne-traditie vervaardigd. Al deze kenmerken plaatsen deze context grofweg in de eerste helft van de Midden IJzertijd.

Diercrematie 513

Er is een vrijwel complete handgevormde pot aangetroffen tussen verbrand dierlijk bot (fig. 11.25). De pot van potopbouwtype III is gemagerd met potgruis en de wand is onafgewerkt gelaten. Op basis van de vorm dateert deze pot in de Late IJzertijd, mogelijk nog in de Midden IJzertijd. Dergelijke driedledige potten kunnen zelfs nog in de vroeg-Romeinse tijd voorkomen.

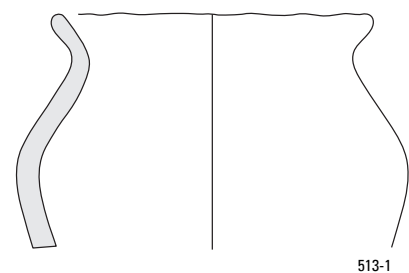

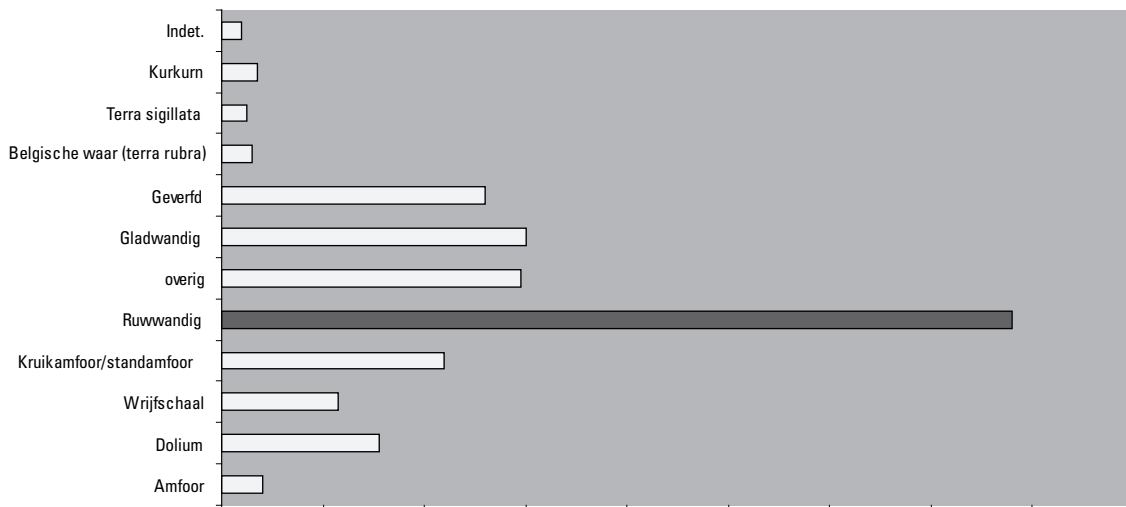
Fig. 11.25. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit diercrematie 513. Schaal 1:3.

¹¹² Deze percentages zijn goed te vergelijken met die uit Son en Breugel-Hooidonksche akkers (Van den Broeke 1980, 27).

¹¹³ Van den Broeke 1987a, fig. 5.

¹¹⁴ Van den Broeke 2002, 44-58; Gerritsen 2003, 103-104 en tabel 3.13.

VERHOUDING TUSSEN DE ROMEINSE AARDEWERK CATEGORIEËN, gebaseerd op het aantal scherven

VERHOUDING TUSSEN DE BAKSELS BINNEN HET RUWWANDIG GEBRUIKSAARDEWERK, gebaseerd op het aantal scherven

Fig. 11.26. Eersel-Kerkebogten. Verhoudingen tussen de categorieën in het Romeinse aardewerk (boven) en verhoudingen tussen de baksels binnen het ruwwandige gebruiksaardewerk (onder).

11.3 HET ROMEINSE AARDEWERK

11.3.1 ALGEMENE BESCHRIJVING

In figuur 11.26 is de verhouding tussen de verschillende aardewerkcategorieën weergegeven. Hierbij is het handgevormd aardewerk niet opgenomen; dit is namelijk niet in precieze aantallen te onderscheiden van het overige handgevormde aardewerk (zie paragraaf 11.2).

11.3.2 HANDGEVORMD AARDEWERK

Er zijn twee structuren (huis 808 en spieker 840) beschreven die onmiskenbaar aan de vroeg-Romeinse tijd kunnen worden toegeschreven. Over handgevormd aardewerk uit de overgangperiode Late IJzertijd- vroeg-Romeinse tijd is tot op heden maar weinig bekend. Van den Broeke heeft voor Oss-Ussen een aantal kenmerken beschreven.¹¹⁵ Deze komen in grote lijnen overeen met die uit de recent uitgewerkte rurale nederzettingen Tiel-Passewaaij en Geldermalsen-Hondsgemet (rivierengebied). Vooral het voorkomen van potten met nauwelijks aanwezige halsjes en een divers gebruik aan magering (waaronder zand en plantaardig materiaal) zijn typisch voor deze periode. Deze kenmerken blijken ook op te gaan

¹¹⁵ Van den Broeke 1987b.

voor het vroeg-Romeinse aardewerk uit Eersel-Kerkebogten.

Vanaf de Claudisch-Neronische periode komen de eerste op het draaiwiel vervaardigde importen voor in de rurale nederzettingen van Centraal- en Zuid-Nederland. Vanaf ca. 70 na Chr. is het handgevoerd aardewerk volledig vervangen door gedraaid Romeins aardewerk.

11.3.3 KURKURN

Er zijn zeven fragmenten van kurkurnen verzameld. Deze term is geïntroduceerd door Holwerda en wordt sindsdien in de Nederlandse literatuur vaak onder de Belgische Waar besproken. In 1999 nam Mittag deze waar opnieuw onder de loep.¹¹⁶ Zij hanteert de term *Halterner Kochtöpfen* voor deze aardewerkcategorie. Het gaat om verschillende vormen die in het Nederrijnse gebied ten vroegste in de Augusteïsche periode opduiken. Door de specifieke groeven op de rand, de vorm en de kenmerkende kalkmagering wordt een functie voorgesteld als ‘conservenblik’. De vondst van een kurkurn met 30 lijs-terborstjes (in Nijmegen, Kops Plateau) versterkt deze hypothese.¹¹⁷ Kurkurnen kunnen hoofdzakelijk in de vroeg-Romeinse periode gedateerd worden.

11.3.4 TERRA SIGILLATA

Deze aardewerkcategorie wordt gekenmerkt door een rood tot oranje baksel en deklaag. De verschillende baksels die binnen deze categorie onderscheiden kunnen worden, verwijzen naar de productieplaats- of regio. *Terra sigillata* was, zeker in de vroeg-Romeinse tijd, nogal kostbaar; het werd in hoofdzaak gebruikt als luxueus tafelaardewerk.

Er zijn slechts vijf fragmenten *terra sigillata* gevonden in Kerkebogten. Eén scherf is van Zuid- of Centraal-Gallisch fabricaat; de overige scherven zijn vervaardigd in Oost-Gallië en dateren na ca. 150 na Chr.

11.3.5 BELGISCHE WAAR/TERRA RUBRA

Belgische waar is fijne tafelwaar die zowel oxiderend (*terra rubra*) als reducerend (*terra nigra*) is gebakken. Het repertorium bestaat zowel uit gesloten als open vormen en de culturele herkomst is divers.¹¹⁸ Algemeen wordt aangenomen dat *terra rubra* ten tijde van Tiberius een algemene doorbraak kende en vanaf de Flavische periode geleidelijk aan verdween.¹¹⁹ Er zijn zes scherven *terra rubra* gevonden in Eersel-Kerkebogten. De scherven behoren tot tonvormige potten Deru P13-19.¹²⁰ Zowel de aardewerkcategorie als het vormtype wijzen op een datering vanaf het begin van de Augusteïsche periode tot ca. 70 na Chr. Het hoogtepunt van de *terra rubra* kan voor rurale nederzettingen uit deze regio echter tussen ca. 20 en 50 na Chr. geplaatst worden.

¹¹⁶ Mittag 1999.

¹¹⁷ Lauwerier 1995, 7-12.

¹¹⁸ Deru 1996, 18-19.

¹¹⁹ Huyghe 2003, 301-302.

¹²⁰ Holwerda BW 3a en 3b. Volgens Haalebos is dit type in deze gebieden hoofdzakelijk te dateren in de tijd van Augustus en Tiberius (Haalebos 1990, 147).

11.3.6 GEVERFDE WAAR

Kenmerkend voor deze fijne (tafel)waar is de matte deklaag. Deze kan variëren van rood, bruin tot zwart. De geverfde waar kan zowel oxiderend als reducerend gebakken zijn, wat resulteert in een variërende kleur van baksel en deklaag. Brunsting heeft hiervoor verschillende ‘technieken’ beschreven: techniek a, b, c en d.¹²¹ Een andere benaderingswijze is het toewijzen van een scherf aan een bakselgroep/productieplaats. Techniek b behelst een groep scherven met een witte pasta en een bruin-zwarte deklaag. In Kerkebogten zijn alle 52 scherven van gevefd aardewerk vervaardigd in techniek b. De herkomst van deze productie moet in het Rijnland gezocht worden (wellicht Keulen of omstreken).¹²² Er is onder meer een beker van het type Stuart 1B en een beker van het type Stuart 2 onderscheiden. Gevefde waar in techniek c heeft een rode pasta en een zwarte deklaag. De herkomst van de gevefde waar met rood baksel is divers, zoals onder meer de Argonnen en Trier. In het rivierengebied is de gevefde waar in techniek c uitsluitend afkomstig uit de Argonnen en is deze waar te dateren na ca. 150 na Chr.¹²³ In Eersel is deze variant echter afwezig.

11.3.7 GLADWANDIG AARDEWERK

Hiermee wordt aardewerk bedoeld waarvan het oppervlak glad aanvoelt, doordat het is afgewerkt door middel van bijvoorbeeld polijsten. Dit heeft onder meer invloed op de vochtdoorlaatbaarheid; het aardewerk wordt namelijk minder poreus. Algemeen bestaat gladwandig aardewerk hoofdzakelijk uit kruiken, maar ook uit andere vormen zoals honingpotten.¹²⁴

Er zijn in totaal 59 scherven verzameld van (hoofdzakelijk witbakkende) Rijnlandse en Maaslandse kruiken. Ook is er één wandfragment gevonden van een pot Vanvinckenroye 87. Normaliter zijn dergelijke potten gesmookt en worden zij derhalve onder het ‘gladwandig gesmookt’ aardewerk geschaard.¹²⁵ Dit exemplaar uit Eersel-Kerkebogten is echter niet gesmookt.

11.3.8 RUWWANDIG GEBRUIKSAARDEWERK

Het ruwwandig gebruiksaardewerk vormt 34 % van al het gedraaide Romeinse aardewerk. Het gaat om eenvoudige potten, deksels, kommen, bakken, borden, kannen, enzovoort, die onder meer gebruikt zijn om te koken, voor transport en voor opslag. Mogelijk heeft een deel van het aardewerk (met name dan de potten, al dan niet voorzien van een deksel) eerst gediend als transportcontainer alvorens gebruikt te worden voor opslag of (als secundair gebruik) om te koken.

Qua herkomstregio's kunnen we drie grote bakselgroepen onderscheiden: de Low Lands Ware, het Bataafs grijze aardewerk en de ‘overige importen’ waar de Rijnlandse en Maaslandse importen onder vallen.

¹²¹ Brunsting 1937.

¹²² Baksel-foto: Van Kerckhove 2006, plaat 10 F.

¹²³ Baksel-foto: Van Kerckhove 2006, plaat 10 G. De toewijzing van de scherven in techniek c aan de productieregio van de Argonnen is gebeurd na een vergelijking met de referentiecollectie in Louvain-la-Neuve.

¹²⁴ Er is gekozen om van de kruiken geen aparte aardewerk-

categorie te maken, omdat het moeilijk is om scherven (zonder rand) toe te wijzen aan een specifieke vorm. Het betreft immers steeds gladde, compacte scherven van recipiënten die vaak waterdicht zijn. Een functionele indeling is nog steeds mogelijk doordat de vorm (kruik, honingpot, kom...) consequent genoteerd is.

¹²⁵ Hiddink 2005a, 199.

11.3.9 LOW LANDS WARE

Dit baksel is onder verschillende namen bekend: kustaardewerk, terra nigra-achtig, Rupeliaans of Waaslands (blauwgrijs) aardewerk. Het gaat om een overwegend reducerend gebakken baksel met een vrij gelijkmatige, fijne kwartsmatrix en waarin steeds micaplaatjes zichtbaar zijn. De herkomst ligt mogelijk in de omgeving van Bergen-op-Zoom.¹²⁶ Hoge concentraties van dit aardewerk zijn aangetroffen in de valleien van de Schelde, Leie en Durme, langs de Nederlandse kust en de aansluitende provincies. De algemene datering van Low Lands Ware ligt tussen ca. 70 en 270 na Chr. In het rivierengebied en Zuid-Nederland ligt het zwaartepunt echter in de late 2de en 3de eeuw na Chr.¹²⁷ De meest voorkomende vorm in Eersel is de pot Holwerda 140-142 (in totaal minstens vijf exemplaren). Verder is er nog een kom van het type Stuart 210 verzameld. In een laat 2de eeuwse-begin 3de eeuwse kuil is een bijna volledig *dolium* in oxiderend gebakken Low Lands Ware gevonden. Dit is opmerkelijk, aangezien dergelijke vormen in Low Lands Ware in Zuid-Nederland normaliter niet voorkomen; zij behoren daarentegen tot het 'normale aardewerkspectrum' in West-Nederland.¹²⁸

11.3.10 BATAAFS GRIJS AARDEWERK (REGIONAAL GRIJZE BAKSELS EN WILLEMS T2-AARDEWERK)

Een aantal ruwwandige grijze baksels kunnen als groep geïsoleerd worden binnen de ruwwandige waar. Het gaat duidelijk niet om Low Lands Ware I (Waaslands blauwgrijs aardewerk) en is duidelijk te onderscheiden van Rijnlands grijsbakkend aardewerk. Harry van Enckevort benoemt deze groep als 'Bataafs aardewerk' en dateert dit aardewerk vanaf de Flavische tijd tot in de 3de eeuw.¹²⁹ Hiddink benoemt dit scala van grijze baksels met de term 'grijs aardewerk' en stelt dat het aardewerk ergens in het rivierengebied, de regio Nijmegen of de Maaskant is geproduceerd.¹³⁰ Wiepking definieert in Kesteren-De Woerd de hier bedoelde grijze varianten als de baksels Rgrijs 1, Rgrijs 2 en Rgrijs 3.¹³¹ Om de complexiteit (en diversiteit) van het regionaal grijs aardewerk volledig te doorgronden, is echter een uitgebreid bakselonderzoek nodig. Een aanzet hiertoe is reeds gegeven in de publicaties over Tiel-Passewaaij en Huissen-Loostraat (beiden rivierengebied). In deze publicaties zijn een aantal bakselvarianten beschreven.¹³² Hier worden enkel de varianten herhaald die zijn aangetroffen in Eersel-Kerkebogten. Er zijn in totaal 38 scherven van minstens 9 exemplaren in Bataafs grijs aardewerk verzameld.

11.3.11 WILLEMS T2-BAKSEL

Een relatief homogene groep binnen het Bataafs grijs aardewerk is het zogenaamd *Willems T2*-aardewerk. Deze term is te beschouwen als een werkterm die voortvloeit uit de publicatie van Willems uit 1981.¹³³ In deze publicatie bespreekt Willems onder de 'terra nigra-achtige waar' een specifiek type kookpot,

¹²⁶ De Clercq/Degryse 2008, 455. Baksel-foto: Van Kerckhove 2006, plaat 12A.

¹²⁷ Hiddink 2005a, 207; Van Kerckhove 2009, 127.

¹²⁸ Van Kerckhove, in voorb.

¹²⁹ Mededeling Harry van Enckevort.

¹³⁰ Hiddink 2005a, 203. Hier geeft Hiddink ook een beschrijving van de baksels die hij onderbrengt onder

het 'grijs aardewerk'. Zie ook Hiddink 2005b, 149.

¹³¹ Wiepking 2001, 168-169. Rgrijs 1 komt in elk geval overeen met het zogenaamde 'Willems T2'-baksel. Zij spreekt voor Rgrijs 1 het vermoeden uit dat de productieregio te zoeken is in de driehoek Nijmegen-Cuijk-Halder.

¹³² Respectievelijk Van Kerckhove 2006 en 2008.

¹³³ Willems 1981, 162-164.

namelijk de Willems Type 2 met een typerende (flauwe) dekselgeul. Het lijkt erop dat aan deze vorm een specifiek baksel gekoppeld kan worden. Het gaat om een bleek, hard gebakken baksel dat aanvoelt als schuurpapier doordat het gemagerd is met fijn kwarts. Verhelst duidde deze groep in zijn scriptie over Tiel-Passewaaijse Hogeweg aan met 'regionaal grijs' aardewerk.¹³⁴ De kookpot Willems Type 2 lijkt de meest voorkomende vorm te zijn in dit baksel.

In Tiel-Passewaaij en in Tiel-Oude Tielse Weg kon dit baksel en de vorm (kookpot Willems Type 2 met karakteristiek baksel) grofweg in de tweede helft van de 2de eeuw na Chr. gedateerd worden.¹³⁵ In Huissen-Loostraat heeft de kookpot Willems T2 een iets afwijkende vorm en zijn er bovendien nog andere vormtypes (een kom en variant van de pot Holwerda 140-142) herkend in dit baksel. De datering lijkt ook iets jonger te zijn (hoofdzakelijk eind 2de –begin 3de eeuw na Chr.). Ook in Zuid-Nederland worden potten en kommen in dit baksel in deze periode gedateerd.

In Eersel-Kerkebogten konden twee vormtypes met zekerheid toegekend worden aan deze bakselvariant: de voorraadpot Holwerda BG 140-142 en de kom als Stuart 202-210. De voorraadpot is geïnspireerd op vormtypes uit het repertoire van de Low Lands Ware. De kom lijkt geïnspireerd te zijn op kommen die een grote verspreiding kennen vanuit het Rijnland, maar die een iets aangepaste vorm hebben gekregen binnen het Bataafs grijze aardewerk.¹³⁶ Geen enkele scherf kon met zekerheid toegekend worden aan potten van het vormtype Willems T2.¹³⁷

11.3.12 BATAAFS GRIJS, VARIANT 5

Dit baksel is reeds beschreven in de publicatie Huissen-Loostraat, maar wordt hier nogmaals herhaald en aangescherpt. Het baksel lijkt heel erg op het Willems T2-baksel, maar is nog iets fijner. De inclusies zijn erg goed gesorteerd. De kern van het baksel is donkergrijs (bijna zwart) en ook het oppervlak heeft een donkergrijze deklaag die mogelijk is verkregen door het aardewerk op het einde van het bakproces nogmaals te smoken. In Eersel is één pot van het vormtype Willems T2 gevonden in dit baksel.¹³⁸

Er zijn in totaal 75 scherven van minstens zeventien exemplaren gevonden in ruwwandig aardewerk. Het betreft hoofdzakelijk oxiderend gebakken aardewerk dat in kleur varieert van wit tot lichtrood. Zij zijn wellicht afkomstig uit het Rijn- en Maasland. Er zijn vijf potten van het type Niederbieber 89/Stuart 203, één kom van het type Stuart 210, één kom van het type Stuart 211 en één bord van het type Stuart 217 aangetroffen. Al deze scherven dateren in hoofdzaak na ca. 150 na Chr.

11.3.13 KRUIKAMFOREN EN MIDDELGROTE STANDAMFOREN

Deze vormen worden samen behandeld, omdat zij, als gevolg van een aantal gemeenschappelijke technische kenmerken, op scherfniveau vaak moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Het gaat om aardewerk dat iets grover afgewerkt en ruwer is dan de gladwandige kruikwaar. In het geval van de standamforen zijn de recipiënten iets groter dan de kruikamforen, maar kleiner dan de transportamforen.

Binnen deze categorie komen verschillende baksels voor. In totaal zijn vier scherven afkomstig van zogenaamde Scheldevalleiamforen. De naamgeving verwijst naar de regio waarvan lang werd aangenomen

¹³⁴ Verhelst 2001, 45. Ook in Tiel-Passewaaij Oude Tielse weg ligt de piekperiode tussen 140 en 170 na Chr. Dit baksel komt overeen met het baksel Rgrijs 1 van Wiepking (Wiepking 2001, 168).

¹³⁵ Verhelst 2001, 45; Van Kerckhove 2006, 109, 120, 127.

¹³⁶ Group 3 'Bowls with a more or less horizontally everted flat, grooved rim' (Collins/Van Enckevort/Hendriks

2009, fig. 6).

¹³⁷ Group 4 'Pots with a narrow rim, sometimes slightly sloping, with a shallow groove' (Collins/Van Enckevort/Hendriks 2009, fig. 7).

¹³⁸ Group 4 'Pots with a narrow rim, sometimes slightly sloping, with a shallow groove' (Collins/Van Enckevort/Hendriks 2009, fig. 7).

men dat dit het productiegebied was. De vondst van een productiecentrum van deze kleine amforen in Noord-Frankrijk (Douges) heeft deze aanname echter aan het wankelen gebracht.¹³⁹ De overige veertig scherven zijn vervaardigd in baksels die variëren van een witte tot lichtroze kleur. Een deel van deze kruikamforen komt zeker uit het Maasland, maar dit is niet verder onderzocht. Er zijn drie exemplaren van het type Haalebos 8052 verzameld.

II.3.14 WRIJFSCHALEN

In totaal zijn 23 fragmenten van minstens dertien wrijfschalen gevonden; deze zijn vervaardigd in verschillende baksels. Er is één rand gevonden van een *mortarium* van het type Stuart 149 uit Bavay.¹⁴⁰ De overige *mortaria* zijn wellicht in hoofdzaak afkomstig uit het Maasland en zijn voornamelijk van het late type Brunsting 37.¹⁴¹

II.3.15 DOLIA

In totaal zijn 31 scherven van *dolia* verzameld in Eersel-Kerkebogten. Meestal zijn ze vervaardigd in een oxiderend gebakken baksel dat gemagerd is met vrij grove partikels potgruis.¹⁴² Deze *dolium*-variant werd gemaakt op een traag draaiend wiel. De herkomst van dit aardewerk is vooralsnog niet bekend, maar is wellicht heel divers.¹⁴³ Er is echter ook één fragment gevonden van een *dolium* in ruwwandig gedraaid aardewerk, mogelijk uit het Maasland. Ook is er één *dolium* in Low Lands Ware vervaardigd.

II.3.16 AMFOREN

Er zijn in Eersel slechts acht scherven van amforen gevonden. Het zijn fragmenten van Zuid-Gallische wijnamforen en zijn wellicht alle van het type Gauloise 4. Dit amfoortype is geproduceerd en geëxporteerd vanaf de late 1ste eeuw tot in de 3de eeuw na Chr.¹⁴⁴

II.3.17 OVERIG

Dit is Romeins aardewerk dat niet nader gedetermineerd kan worden. Veelal zijn het wandscherven die zowel tot fijne *dolia*, ruwe kruiken, ruwwandig gebruiksaardewerk (potten en kommen) als kruikamforen kunnen behoren. Al deze vormen zijn in Zuid-Nederland vaak in eenzelfde (wittig-geel-roze-oranje-rode) baksel uitgevoerd, waardoor de aardewerkcategorie en vorm niet meer met zekerheid achterhaald kan worden.

¹³⁹ Thuillier 2001. De Scheldevallei-amforen zijn eveneens ter analyse opgenomen in het 'Waasland Project' dat onder coördinatie staat van Wim De Clercq (Universiteit Gent).

¹⁴⁰ Baksselfoto: Van Kerckhove 2006, plaat 12F.

¹⁴¹ Baksselfoto: Van Kerckhove 2006, plaat 12G.

¹⁴² Baksselfoto: Van Kerckhove 2006, plaat 13C.

¹⁴³ Delaruelle/Verbeek/De Clercq 2004, 245.

¹⁴⁴ Tyers 1996, 95.

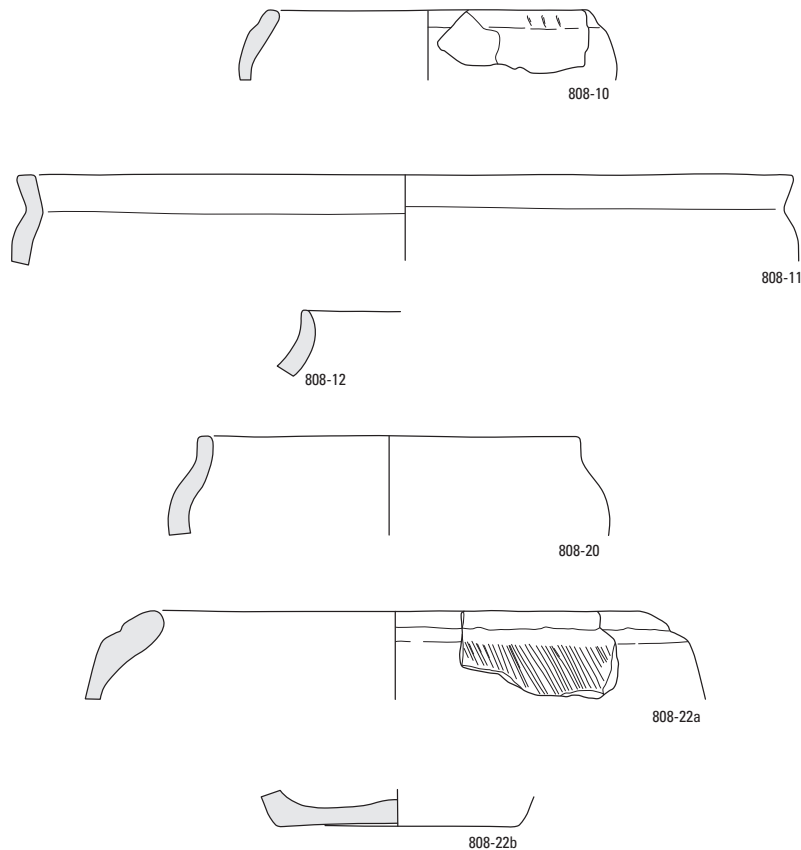

Fig. 11.27. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit huis 808. Schaal 1:3.

11.3.18 BESCHRIJVING VAN DE RELEVANTE CONTEXTEN

11.3.18.1 vroeg-romeinse tijd

Huis 808

In dit huis zijn 57 scherven met een gewicht van 699 g verzameld (fig. 11.27). Van de acht handgevormde randscherven behoren er vijf tot potopbouwtype II en één tot potopbouwtype III. Dergelijke potten met nauwelijks aanwezige halsjes zijn kenmerkend voor de Augusteïsche periode.¹⁴⁵ Van de handgevormde wanden zijn er 29 onafgewerkt gelaten; vier zijn besmeten en vier geglad. Negentien scherven zijn gemagerd met chamotte, 26 zijn gemagerd met chamotte en zandgruis, vier met zandgruis, één scherf is gemagerd met organisch materiaal. Deze diversiteit aan mageringswijzen en in het bijzonder het voorkomen van grof zand en- of plantaardige magering is kenmerkend voor deze periode. Behalve handgevormd, lokaal geproduceerd aardewerk bevinden zich nog twee randen van kurkurnen Holwerda 94d in deze context. Deze vormen bevestigen de datering in de Augusteïsche periode.

Spieker 840

In deze spieker is slechts één scherfje gevonden (fig. 11.28). Het wordt apart vermeld en geïllustreerd vanwege de versiering. In Groningen en Drenthe komen geometrische groeflijnversieringen voor vanaf de 1ste eeuw na Chr.¹⁴⁶ Ook in vroeg-Romeinse contexten uit Wijk bij Duurstede-De Horden en

¹⁴⁵ Van Kerckhove 2009, fig. 5.17, 5.18 en 5.21; Heeren 2006, fig. 8.18.8; Van Kerckhove 2006, fig. 8.11-8.13.

¹⁴⁶ Taayke 1996, 167.

Utrecht-Leidsche Rijn LR 31 is deze versieringswijze bekend. Volgens Taayke zijn er duidelijke overeenkomsten met de Chaucische Weser-Elbe regio.¹⁴⁷ Ook in Bennekom (Oost-Gelderland) is deze versiering aangetroffen.¹⁴⁸

Deze spieker is vlakbij huis 808 gelegen en dateert ook in de vroeg-Romeinse tijd. Dit wordt bevestigd door deze versierde scherf. Dergelijke decoraties zijn ook bekend uit Tiel-Passewaaij.

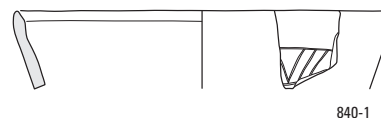

Fig. 11.28. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit spieker 840. Schaal 1:3.

Waterkuil 827

In deze waterkuil zijn een randfragment van een pre-Flavische *terra rubra*-tonbeker Holwerda BW 3 en tien wandscherven handgevormd aardewerk gevonden (fig. 11.29).

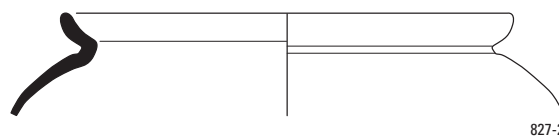

Fig. 11.29. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 827. Schaal 1:3.

11.3.14.2 midden-romeinse tijd

Waterkuil 306

Het aardewerk uit deze context is grotendeels te dateren na ca. 150 na Chr. Enkel het kurkurn-fragment en de scherfjes handgevormd aardewerk betreffen ouder zwerfvuil (fig. 11.30a-b, tabel 11.9). Het grootste deel van het aardewerk bestaat uit ruwwandig gebruiksaardewerk. Hierbinnen vormen de Low Lands Ware (hoofdzakelijk potten van het type Holwerda BG 140-142) en het Bataafs grijze aardewerk een belangrijke groep. Het overige ruwwandig gebruiksaardewerk bestaat uit potten (met name van het type Niedebieber 89/Stuart 203) en een bord van het type Stuart 217. Tussen de kruikamforen en middelgrote standamforen zijn zes scherven van zogenaamde Scheldevalleiamforen en een fragment van een middelgrote standamfoor van het type Haalebos 8052 aangetroffen. Verder zijn er dertien scherven van dolia en zes wrijfschaalfragmenten verzameld. Opvallend is de kleine hoeveelheid fijne waar: slechts vijf scherfjes van Rijnlants geveerd aardewerk. Er zijn 35 fragmenten van gladwandige kruikwaar gevonden; zij konden echter niet worden toegekend aan een specifiek vormtype.

Waterkuil 307

In deze context zijn slechts acht scherven verzameld (fig. 11.31, tabel 11.10). Het terra sigillata-kommetje Drag. 40 in Oost-Gallisch fabricaat, de pot Holwerda BG 140-142 in Low Lands Ware en de standamfoor Haalebos 8050 zijn duidelijk na ca. 150 te dateren. Het handgevormde scherfje is als zwerfvuil te interpreteren.

Waterkuil 328

In deze context zijn onder meer een middelgrote standamfoor van het type Haalebos 8052, een dolium en een fragment van een Zuid-Franse wijnamfoor Gauloise 4 verzameld (fig. 11.32, tabel 11.11).

Kuil 339

Het aardewerk uit deze kuil dateert uit de volledige 2de eeuw na Chr. Er is een kleine hoeveelheid fijne waar verzameld (fig. 11.33, tabel 11.12). We kunnen een terra sigillata-kom Drag. 31 (te dateren na ca. 140 na Chr.) en een bakje Drag. 27 (te dateren tussen ca. 130 en 160 na Chr.) vermelden die beide ver-

¹⁴⁷ Taayke 2007, 125 en 128; Taayke 2002, 208.

¹⁴⁸ Van Es/Miedema/Wynia 1985, 608, Abb. 63.

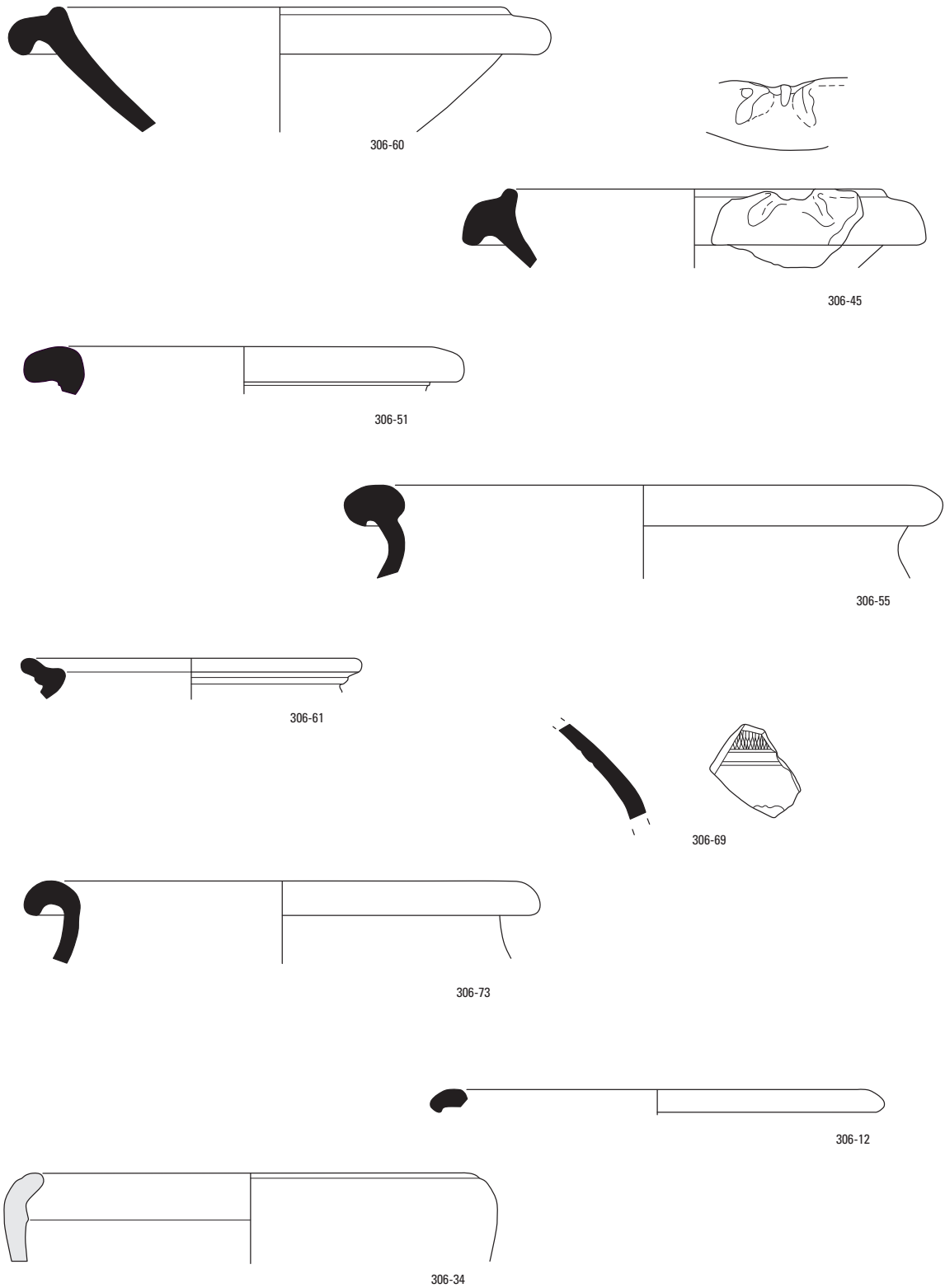

Fig. 11.30a. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit waterkuil 306. Schaal 1:3.

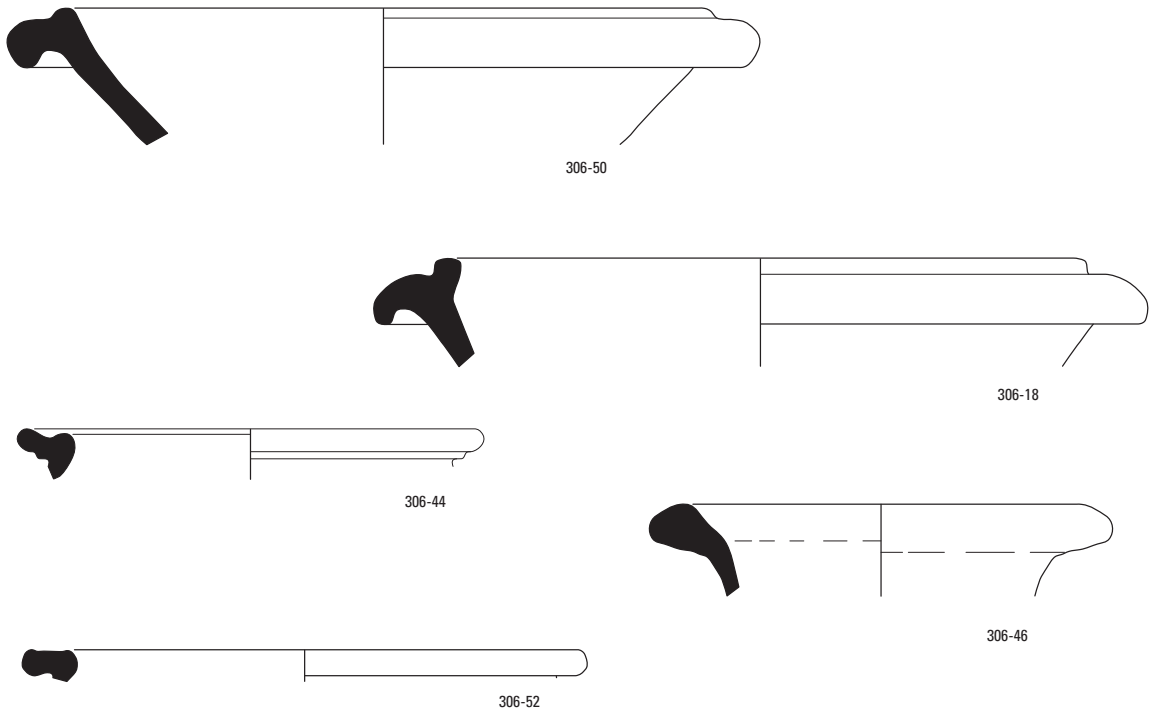

Fig. 11.30b. Eersel-Kerkebogen. Aardewerk uit waterkuil 306. Schaal 1:3.

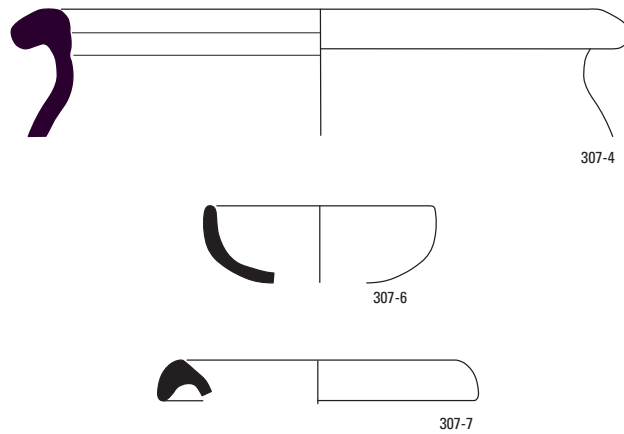

Fig. 11.31. Eersel-Kerkebogen. Aardewerk uit waterkuil 307. Schaal 1:3.

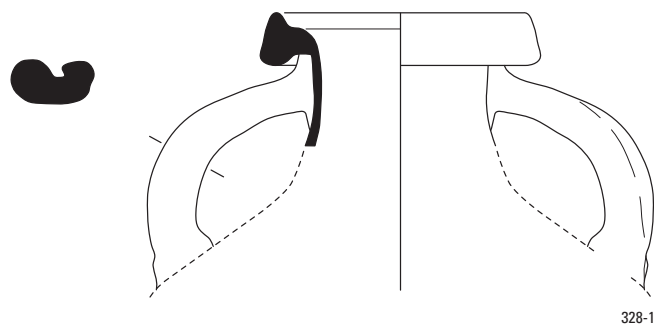

Fig. 11.32. Eersel-Kerkebogen. Aardewerk uit waterkuil 328. Schaal 1:3.

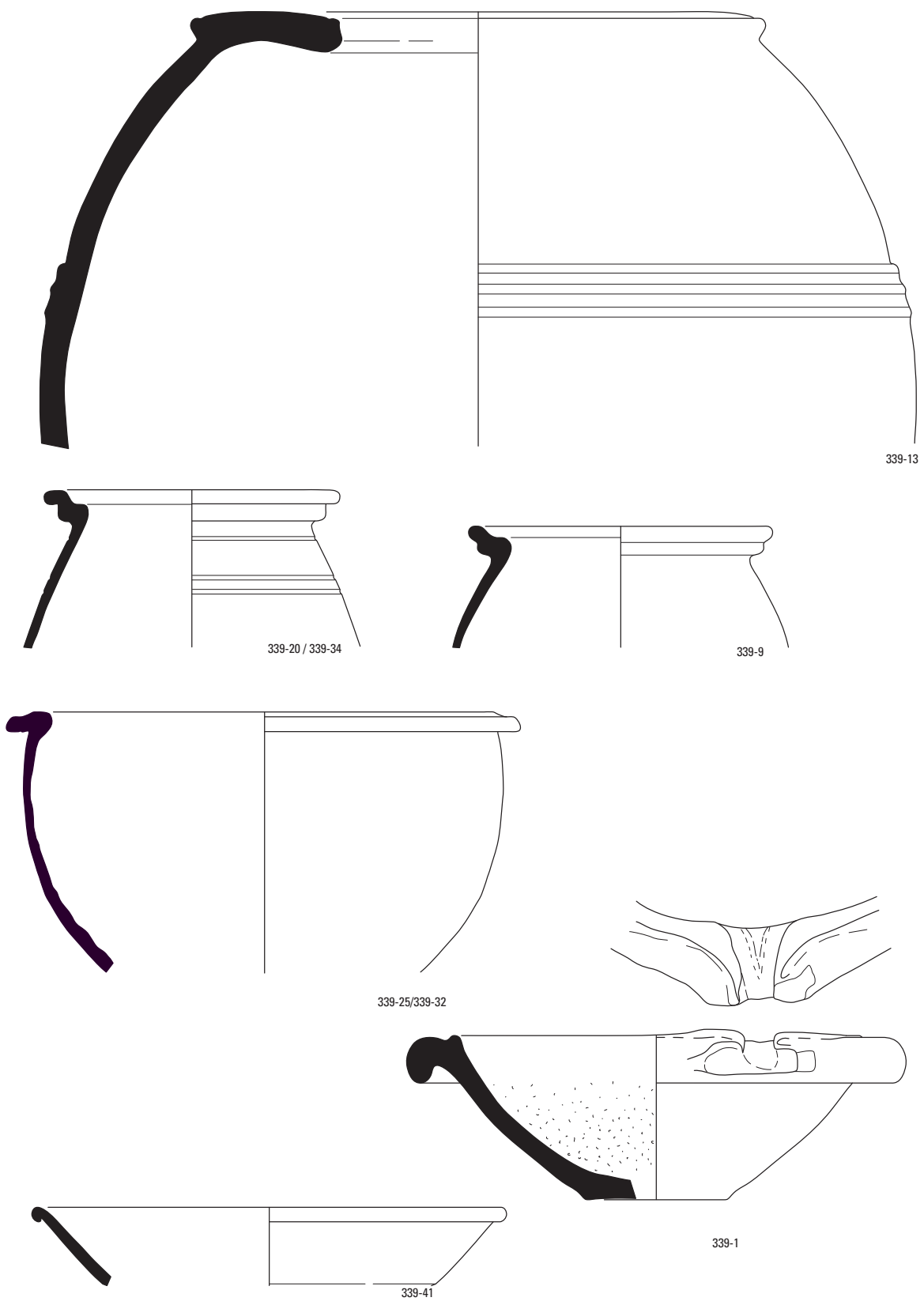

Fig. 11.33. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit kuil 339. Schaal 1:3.

aardewerkcategorie	baksel	vorm	vormtype	aantal	MAE
handgevormd				14	1
Belgische waar/terra rubra		beker	Holwerda BW 3	1	1
geverfd	Rijnlands			5	2
gladwandig		kruik		35	1
kruik-/standamfoor		Scheldevalleiamfoor		6	1
kruik-/standamfoor		middelgrote standamfoor	Haalebos 8052	1	1
kruik-/standamfoor				11	1
overig				40	0
ruwwandig				8	0
ruwwandig		pot	Niederbieber 89	2	2
ruwwandig	Low Lands Ware	pot	Holwerda BG 140-142	4	4
ruwwandig	Low Lands Ware	kom	Stuart 202-210	1	1
ruwwandig	Low Lands Ware			1	0
ruwwandig		kan		10	2
ruwwandig	Bataafs grijs/Willems T2	pot	Holwerda BG 140-142	1	1
ruwwandig	Bataafs grijs/Willems T2			1	1
ruwwandig	Bataafs grijs			6	0
ruwwandig		bord	Stuart 217	1	1
dolium	doliumbaksel	dolium	Stuart 147	13	3
wrijfschaal		wrijfschaal	Stuart 149	5	4
wrijfschaal		wrijfschaal		1	0

Tabel 11.9. Overzicht van de aardewerkcategorieën, baksels, vormen en vormtypes uit waterkuil 306.

aardewerkcategorie	baksel	vorm	vormtype	aantal	MAE
handgevormd				14	1
terra sigillata	Oost-Gallië	kom	Drag. 40	1	1
ruwwandig	Low Lands Ware	pot	Holwerda BG 140-142	3	1
kruik-standamfoor		standamfoor	Haalebos 8050	3	1

Tabel 11.10. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de aardewerkcategorieën, baksels, vormen en vormtypes uit waterkuil 307.

aardewerkcategorie	baksel	vorm	vormtype	aantal	MAE
kruik-/standamfoor			Haalebos 8052	6	1
kruik-/standamfoor				5	2
dolium	doliumbaksel	dolium	Stuart 147	1	1
amfoor	Zuid-Frankrijk	amfoor	Gauloise 4	1	1

Tabel 11.11. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de aardewerkcategorieën, baksels, vormen en vormtypes uit waterkuil 328.

aardewerkcategorie	baksel	vorm	vormtype	aantal	MAE
terra sigillata	Oost-Gallië	kom	Drag. 31	1	1
terra sigillata	Oost-Gallië	bakje	Drag. 27	2	1
Belgische waar/terra rubra		beker	Holwerda BW 3	1	1
geverfd	techniek b/Rijnlands	beker	Stuart 2	12	1
geverfd	techniek b/Rijnlands	beker		27	1
gladwandig				17	3
kruik-/standamfoor				11	1
ruwwandig	Low Lands Ware/reducerend			15	1
ruwwandig	Low Lands Ware/oxiderend	<i>dolium</i>	Stuart 147	14	1
ruwwandig	Bataafs grijs/Willems T2-baksel	kom	Stuart 202-210	8	2
ruwwandig	Bataafs grijs/Willems T2-baksel			12	1
ruwwandig	Bataafs grijs algemeen			2	1
ruwwandig		kom	Stuart 211	2	1
ruwwandig		pot	Niederbieber 89/Stuart 203	15	3
ruwwandig				12	1
overig				11	3
wrijfschaal	Bavay	wrijfschaal	Stuart 149	2	1
wrijfschaal	Maaslands	wrijfschaal	Stuart 149	9	4
wrijfschaal	Maaslands	wrijfschaal	Vanvinckenroye 337/Brunsting 37	1	1
amfoor	wijnamfoor/Zuid-Frankrijk	amfoor	Gauloise 4	6	1

Tabel 11.12. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de aardewerkcategorieën, baksels, vormen en vormtypes uit kuil 339.

vaardigd zijn in Oost-Gallië. De aanwezigheid van een geverfde Rijnlandse beker ondersteunt wederom een datering in de 2de eeuw. Dit exemplaar is versierd met schubben. Het fragmentje van een *terra rubra*-beker is te interpreteren als zwerfvuil, maar toont wel aan dat er bewoning was in de nabije omgeving in de 1ste eeuw. Wederom vormt het ruwwandig gebruiks aardewerk een belangrijk deel van het spectrum. Wederom zijn de Low Lands Ware en het Bataafs grijs aardewerk goed gerepresenteerd. Opnieuw is een *dolium* in oxiderend gebakken Low Lands Ware gevonden. Bij de importen uit het Rijn- en Maasland is de pot van het type Niederbieber 89/Stuart 203 het meest voorkomend. Er is één wrijfschaal van het type Stuart 149 uit Bavay aangetroffen. De overige wrijfschalen zijn wellicht alle van Maaslands fabricaat; vier exemplaren zijn van het type Brunsting 37, één exemplaar is van het type Stuart 149. In deze kuil zijn zes fragmenten van een Zuid-Franse wijnamfoor van het type Gauloise 4 aangetroffen.

Kuil 340

Het grootste deel van het aardewerk uit deze kuil is te dateren na ca. 150 na Chr. Toch is een deel van het materiaal ouder (fig. 11.34, tabel 11.13). We vermelden de veertien handgevormde scherfjes en het fragment van een *terra rubra*-beker. Er zijn vijf scherven verzameld van Rijnlandse geverfde bekere. Eén exemplaar is voorzien van een fijne zandbestrooiing. Van de 35 gladwandige scherven kon er geen enkele worden toegewezen aan een specifiek vormtype. Onder de kruikamforen en middelgrote standamforen zijn onder meer een middelgrote standamfoor van het type Haalebos 8052 en een Scheldevalleiamfoor herkend. In Low Lands Ware zijn vier voorraadpotten van het type Holwerda BG 140-142 en een kom van het type Stuart 202-210 verzameld. Ook in Bataafs grijs aardewerk (in het zogenaamde Willems T2-baksel) is een voorraadpot van het type Holwerda 140-142 gevonden. Het aardewerk uit het Rijn- en Maasland bestaat uit potten van het type Niederbieber 89/Stuart 203, een kan, en een bord van het

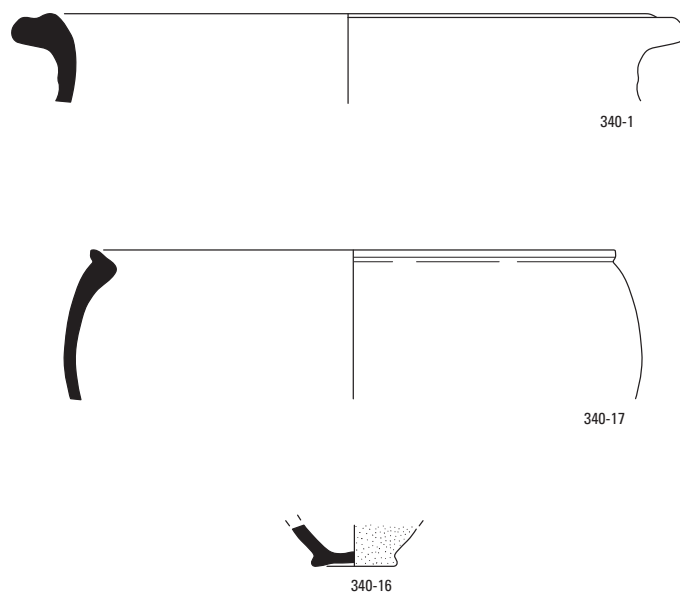

Fig. 11.34. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit kuil 340. Schaal 1:3.

aardewerkcategorie	baksel	vorm	vormtype	aantal	MAE
handgevormd				14	1
Belgische waar/terra rubra		beker	Holwerda BW 3	1	1
geverfd	Rijnlands			5	2
gladwandig		kruik		35	1
kruik-/standamfoor		Scheldevalleiamfoor		6	1
kruik-/standamfoor		middelgrote standamfoor	Haalebos 8052	1	1
kruik-/standamfoor				11	1
overig				40	0
ruwwandig				8	0
ruwwandig		pot	Niederbieber 89	2	2
ruwwandig	Low Lands Ware	pot	Holwerda BG 140-142	4	4
ruwwandig	Low Lands Ware	kom	Stuart 202-210	1	1
ruwwandig	Low Lands Ware			1	0
ruwwandig		kan		10	2
ruwwandig	Bataafs grijs/Willems T2	pot	Holwerda BG 140-142	1	1
ruwwandig	Bataafs grijs/Willems T2			1	1
ruwwandig	Bataafs grijs			6	0
ruwwandig		bord	Stuart 217	1	1
dolium	doliumbaksel	dolium	Stuart 147	13	3
wrijfschaal		wrijfschaal	Stuart 149	5	4
wrijfschaal		wrijfschaal		1	0

Tabel 11.13. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de aardewerkcategorieën, baksels, vormen en vormtypes uit kuil 340.

aardewerkcategorie	baksel	vorm	vormtype	aantal	MAE
ruwwandig	Bataafs grijs/Willems T2-baksel	pot	Holwerda BG 140-142	2	1
gladwandig		kruik		1	1
gladwandig		pot	Vanvinckenroye 87	1	1

Tabel 11.14. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de aardewerkcategorieën, baksels, vormen en vormtypes uit kuil 353.

type Stuart 217. Verder zijn nog dertien fragmenten van minstens drie *dolia* verzameld en zes fragmenten van minstens vier wrijfschalen van het type Stuart 149.

Kuil 353

In deze kuil zijn twee scherven van een voorraadpot Holwerda BG 140-142 in Willems T2-baksel, een gladwandige scherf van een kruik en een scherf van een pot Vanvinckenroye 87 gevonden (tabel 11.14). Normaal gezien zijn dergelijke potten uitgevoerd in een gladwandig gesmookt baksel; dit exemplaar is echter niet gesmookt en gewoon witbakkend. Alle scherven dateren na ca. 150.

11.4 CONCLUSIES

De resultaten van het aardewerk worden hieronder kort samengevat. Er wordt niet meer verwezen naar de literatuur, aangezien dit in de voorgaande paragrafen reeds uitvoerig gedaan is.

Hoeveelheid en conservering

In dit hoofdstuk is het prehistorische en Romeinse aardewerk uit Eersel-Kerkebogten besproken. Hiervoor zijn 5594 scherven met een gewicht van 69615 g, 116 fragmenten verbrande leem en één ceramisch object ter beschikking gesteld van deze auteur.

Het aardewerk is opvallend goed geconserveerd. Zowel de fragmentatie als de verwerking is zeer beperkt. Uiteraard is de fragmentatie van het handgevormde aardewerk iets groter dan dat van het (Romeinse) gedraaide aardewerk, aangezien dit ook veel brozer van aard is.

Datering

Het aardewerk dateert globaal in de Bronstijd, IJzertijd en de Romeinse tijd. Iedere periode wordt kort toegelicht.

Twee kuilen (kuil 123 en 124) en een graf dateren in de Bronstijd. Het aardewerk uit de kuilen dateert meer specifiek in de Midden Bronstijd-A (tussen ca. 1800 en 1500 voor Chr.). De magering met steengruis, het potopbouwtype en de al dan niet versierde stafbanden wijzen hierop.

De overige structuren uit de prehistorie dateren hoofdzakelijk in de tweede helft van de Vroege IJzertijd, de eerste helft van de Midden IJzertijd (met name in fase F volgens de fasering van Van den Broeke, namelijk rond 400 voor Chr.) en de tweede helft van de Midden IJzertijd. Het aardewerk uit de Vroege IJzertijd kan goed vergeleken worden met de contexten uit Panningen-Stockx. De meeste potten zijn in deze periode van potopbouwtype II, de randen zijn relatief vaak versierd en ook de aanwezigheid van zogenaamde 'haakranden' is een goed gidsfossiel. In het aardewerkspectrum uit de eerste helft van de Midden IJzertijd blijkt de aanwezigheid van Marne-aardewerk een goede indicatie voor deze datering. Voor de tweede helft van de Midden IJzertijd zijn goede parallellen gevonden bij het aardewerkspectrum uit Son en Breugel-Hooidonksche Akkers. Aardewerk dat ontegensprekelijk in de Late IJzertijd dateert,

is er niet gevonden. Mogelijk dateert graf 513 in de Late IJzertijd. Op basis van één potvorm is deze datering echter moeilijk hard te maken.

Een kleine hoeveelheid structuren is ontegensprekelijk te dateren in de vroeg-Romeinse tijd. Met name huis 808 is een duidelijke context met een uitgebreid aardewerkspectrum uit deze periode. Kenmerkend is de grote hoeveelheid handgevormd aardewerk, dat in deze periode hoofdzakelijk bestaat uit potten van potopbouwtype II met een heel flauw halsje en gesloten potten. De magering bestaat vaak uit zand of plantaardig materiaal. In spieker 840 is een versierde handgevormde scherf gevonden met een voor deze periode kenmerkende versiering, die volgens Taayke ook terug te vinden is in de Chaukische Weser-Elbe regio. Enkele kurkurnranden passen goed in deze vroege contexten. Ook *terra rubra* is in het plangebied aangetroffen: een enkele keer in een vroeg-Romeinse context (waterkuil 827); de overige scherven zijn als zwerfvuil in de midden-Romeinse contexten terecht gekomen.

Het grootste deel van de Romeinse sporen dateert na ca. 150 na Chr. In de eerste plaats getuigt de grote hoeveelheid ruwwandig gebruiksaardewerk hiervan. Bovendien primeert het baksel Low Lands Ware hierbij. Deze aardewerkgroep is in het rivierengebied en Zuid-Nederland pas na ca. 150 na Chr. in zwang. Opmerkelijk is hierbij de vondst van een oxiderend gebakken *dolium* in Low Lands Ware. Deze zijn erg zeldzaam voor Zuid-Nederland, in tegenstelling tot in het West-Nederlandse kustgebied. De datering na ca. 150 na Chr. wordt ook ondersteund door de specifieke vormtypes die aangetroffen zijn: potten van het type Holwerda BG 140-142, potten Niederbieber 89/Stuart 203, borden Stuart 217. Ook bij de *terra sigillata* overwegen eerder late types zoals kommen Drag. 31 en Drag. 40.

Herkomst

Het handgevormde aardewerk is wellicht van lokale (of regionale) makelij. De vormen die geïnspireerd zijn door de zogenaamde Marne-traditie hebben niet dezelfde fijne afwerking als hun Noord-Franse modellen. Het betreft dus imitaties die eveneens lokaal zijn vervaardigd.

Vanaf de vroeg-Romeinse tijd druppelen de eerste importen binnen. De kurkurnen zijn wellicht elders – ergens in de Nederrijnse regio – geproduceerd. De handgevormde scherf met geometrische motieven kan lokaal geproduceerd zijn, maar heeft mogelijk invloeden ondergaan vanuit het Chaukische gebied. Het betreft in elk geval een versieringswijze die nieuw is voor deze regio. De *terra rubra* vindt zijn oorsprong wellicht in Frankrijk of mogelijk in België.

Ook in de midden-Romeinse tijd is een deel van het aardewerk in de regio geproduceerd. Met name het Bataafs grijze aardewerk is aanwezig in twee bakselvarianten: ‘het Willems T2-baksel’ en ‘variant 5’. Beide varianten zijn kenmerkend voor de periode na ca. 150 na Chr. De Low Lands Ware is in de Nederlandse kustregio geproduceerd (mogelijk in de regio rond Bergen-op-Zoom). Het overige ruwwandige aardewerk is geproduceerd in het Maasland, het Rijnland en/of Zuidoostnederland. Om deze restcategorie in duidelijke herkomstgroepen onder te verdelen, zou een grootschalig bakselonderzoek nodig zijn. Dit was voor dit onderzoek niet mogelijk. De geverfde waar is zonder uitzondering geproduceerd in de regio rond Keulen. Dit geldt ook voor de gladwandige waar. De *terra sigillata* is wellicht allemaal in Oost-Gallië geproduceerd. Vier scherven de middelgrote standamforen zijn afkomstig van zogenaamde Scheldevalleiamforen. In het geval van Eersel-Kerkebogten zijn ze waarschijnlijk in de Nederlandse kustregio gemaakt. De herkomst van de overige kruik- en middelgrote standamforen moet grotendeels in het Rijn- en Maasland gezocht worden. Bij de wrijfschaal is één exemplaar uit Bavay (Frankrijk) aangetroffen; de overige fragmenten zijn mogelijk in het Maasland vervaardigd. Alle amfoorfragmenten zijn afkomstig van Zuid-Franse wijnamforen.

In totaal zijn ruim 9200 scherven uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd gevonden te Eersel-Kerkebogten (tabel 12.1). Een deel daarvan komt uit het esdek, een ander deel uit allerlei greppels die deels jonger zijn dan de bewoning en een groot deel komt tenslotte uit de gebouwen, waterputten en andere structuren in de nederzetting. De keramiek is gemaakt in diverse pottenbakkerijen in het huidige Nederland, België en Duitsland (fig. 12.1).

De scherven zijn verwerkt op de bij de ACVU-HBS gangbare wijze. Van alle structuren zijn de scherven per relevante eenheid van volgnummers voorzien, die door diverse medewerkers zijn ingedeeld in de gangbare categorieën en in een gegevensbestand ingevoerd. Probleemgevallen en interessante items zijn genoteerd en door de auteur nagezien, van de structuren zijn de meeste determinaties gecontroleerd. De vondsten uit greppels en andere sporen zijn gescand op bijzonderheden. Omdat de hoeveelheid materiaal relatief groot is, was het onmogelijk om alle randen precies in een typologie in te delen, laat staan te tekenen. Gekozen is voor een aanpak waarbij het verkrijgen van een datering van de structuren centraal staat met als tweede doel het verwerven van inzicht in het roulerende aardewerk en de aardewerkassemblages. Het laatste is niet goed mogelijke gebleken (zie 12.9).

I 2.1 WITBAKKEND AARDEWERK UIT HET MAASLAND

In het gebied tussen Namen en Luik werden op veel plaatsen potten gebakken die naar het huidige Nederland zijn verhandeld. Door het gebruik van oude kleien uit het Oligoceen, waar waaruit vrijwel alle ijzer is verdwenen, werden de potten mooi wit van kleur. Naar het meest bekende productiecentrum wordt deze keramiek ook wel Andenne genoemd, maar hetzelfde aardewerk werd ook gemaakt in andere plaatsen in de regio, zoals in Wierde, Mozet en in Huy. Het is daarom beter te spreken van Maaslands wit aardewerk of keramiek uit het Midden-Maasgebied. In die streek werd al in de Vroege Middeleeuwen keramiek geproduceerd, maar vooral van de 11de tot de 13de eeuw zijn grote hoeveelheden Maaslands aardewerk naar met name zuidelijk Nederland aangevoerd. Vroegmiddeleeuwse potten uit het Midden-Maasgebied zijn niet in Eersel aangetroffen, zodat ze hier buiten beschouwing blijven.

In de bestaansperiode van de nederzetting Kerkebogten zijn drie horizonten aan te wijzen in de Maaslandse productie. In een 11de- tot vroeg 12de-eeuwse fase werden hoofdzakelijk kookpotten en schenkerei gemaakt met een zogenaamde sikkelvormige rand. Andere vormen zijn meteen als uitzonderlijk te beschouwen, waaronder rammelaars en kleine schaaltes of kommetjes. Ook van deze meer zeldzame objecten voorwerpen zijn wel voorbeelden gevonden in de Kerkebogten. Het kook- en schenkerei bestaat uit bolle potten met een lensvormige bodem en soms een strook glazuur op de schouder. Het schenkerei bestaat uit tuitpotten, die dezelfde potvorm hebben als de kookpotten maar daarbij zijn voorzien van een tuitje en één of – meer uitzonderlijk – twee bandvormige oren. Omdat aan de Kerkebogten alleen randen en geen complete potten zijn gevonden, kan niets met zekerheid worden gezegd over het aantal kookpotten of de verhouding tussen tuitpotten en kookpotten.

Een voor archeologen interessante vraag is of de sikkkelrand een typologische ontwikkeling vertoont gedurende zijn bestaansperiode. Een voor de hand liggende evolutie is die van een wat brede en vloeiende rand naar een wat meer gedrongen variant met een ondersnijding. De sprong naar het daarop volgende manchetvormige randtype uit de 12de eeuw is dan ook niet zo groot meer. Wat dit betreft levert gebouw 232 een verhelderende assemblage op met verschillende typen sikkkelranden. In figuur 12.2 staan de randen uit dit gebouw op volgorde van de ontwikkeling die ik in gedachte heb; links de vloeiende randen, rechts de meer ondersneden types. Overgangstypes naar de manchetransluiten de reeks af. Toch komen alle randen in hetzelfde gebouw voor; veel verschil in datering is niet waarschijnlijk. De

		aantal frgm	gew. (g)
Volle Middeleeuwen 1050-1225	Maaslands wit	4645	29422
	Zuid-Limburgs	2383	23381
	Elmpt	724	9889
	Kempisch	365	2270
	Paffrath	265	1914
	Proto-steengoed	27	1046
	Vroeg rood	30	391
	Zuid-Nederlands handgemaakt	86	800
subtotaal		8525	69113
Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd 1250-1900	Industrieel wit	2	14
	Grijs gedraaid	24	262
	Pijpensteel	5	20
	Porselein	2	58
	Roodbakkend	462	9531
	Steengoed	130	5812
	Witbakkend	25	193
subtotaal	650	15890	
Vroege Middeleeuwen 600-900	Badorf	4	71
	Knikwand	2	20
	Karolingische bolpot	7	32
	Merovingisch handgemaakt (?)	1	10
	Ruwwandig	2	20
subtotaal		16	153
	overig (alle perioden)	17	151
totaal		9208	85307

Tabel 12.1 Eersel-Kerkebogten. Overzicht van het middeleeuwse aardewerk.

conclusie zou kunnen luiden dat aan het einde van de 11de en begin 12de eeuw diverse varianten van de sikkelerand naast elkaar voorkomen. Een bevestiging vinden we in gebouw 237, dat is gebruikt tot in het tweede kwart van de 12de eeuw, en dus iets later dateert dan 232. Ook in 237 vinden we diverse varianten sikkelerand, maar tevens de voor de periode 1125-1175 zo kenmerkende manchetrans. Daar kan tegen worden ingebracht dat onder het oude materiaal uit waterput 606 geen ondersneden sikkeleranden voorkomen. Ook waterput 639 is een oude waarin alleen niet-ondersneden sikkeleranden werden gevonden. De nogal vermengde aard van de Eerselse contexten verhindert een definitieve uitspraak in deze kwestie.

In de periode 1125-1175 worden de potten uit het Maasland voorzien van karakteristieke manchetrans, die in talloze variaties voorkomen (fig. 12.3). Op basis van de vondsten uit Eersel kan geen onderscheid worden gemaakt in eventuele vroege en late varianten. De potvormen blijven tot aan het einde van de 12de eeuw bestaan uit kookpotten en schenkgerei, de tuitpotten.

Fig. 12.1. Eersel-Kerkebogten. Ligging van de in de tekst genoemde pottenbakkerijen.

Aan het einde van de 12de eeuw verschijnen na eeuwen afwezigheid weer kannen in het assortiment van de pottenbakkers langs Maas en Rijn. Onder het materiaal van de Kerkebogten zijn maar enkele fragmenten van kannen uit het Maasland aangetroffen. Omdat het type oor in deze periode veranderde van lintvormig naar worstvormig kunnen ook oren wijzen op de aanwezigheid van kannen in enkele complexen.

Buiten het gewone repertoire van kook- en tuitpotten is aan de Kerkebogten nog een aardige verzameling andere potvormen gevonden, hoewel het lastig blijft de meestal kleine fragmenten met zekerheid aan een bepaalde potvorm toe te wijzen. Zeker is de aanwezigheid van kleine schaaltes, rammelaars en kleine kookpotjes. In figuur 12.4 zijn de bijzondere vormen bijeen gezet, met links de reconstructie en rechts de fragmenten die aan de Kerkebogten zijn gevonden.

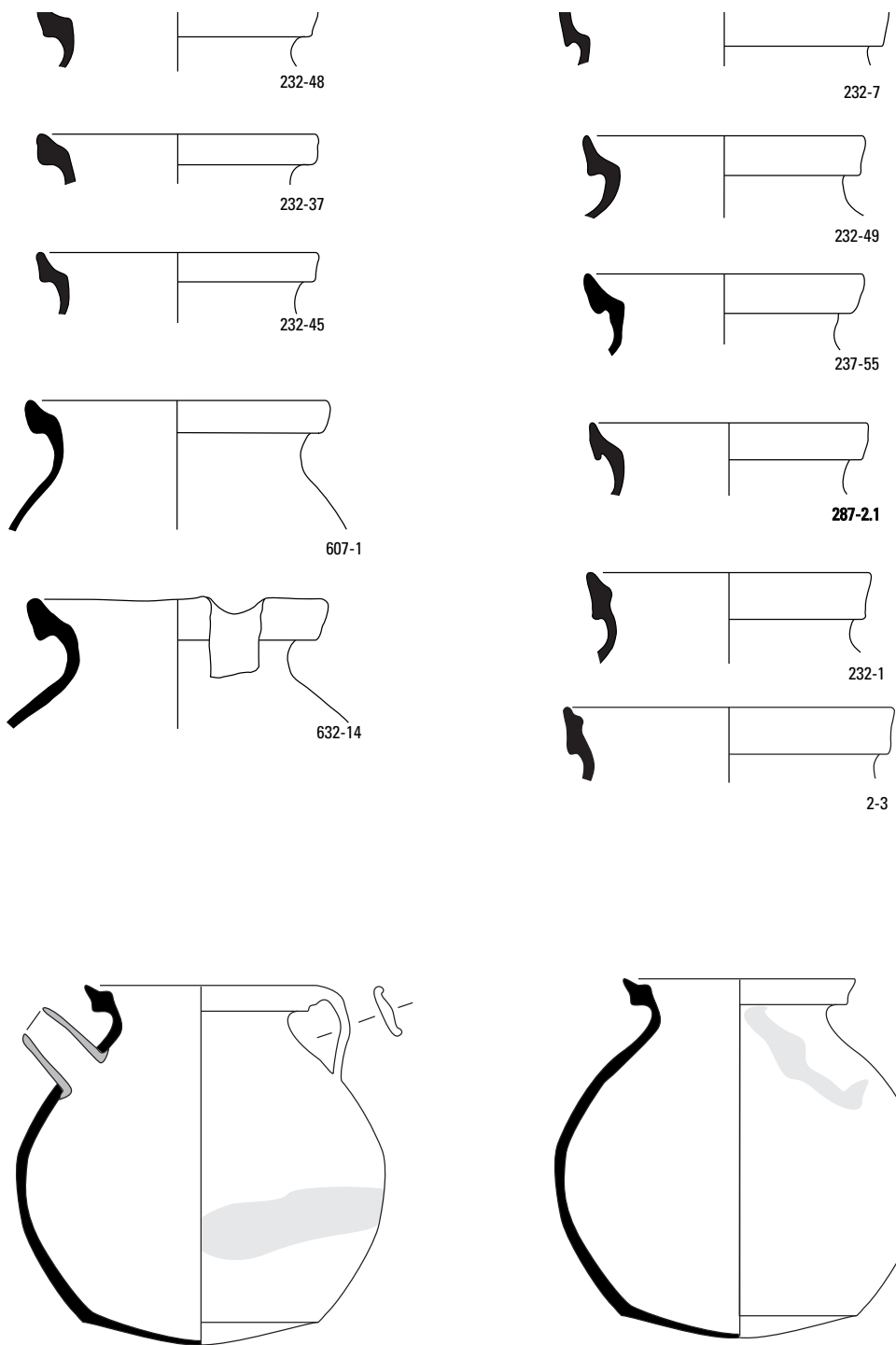

Fig. 12.2. Eersel-Kerkebogten. Maaslands wit aardewerk: sikkeleranden (1050-1125). Reconstructies van hele potten schaal 1:4, fragmenten schaal 1:3.

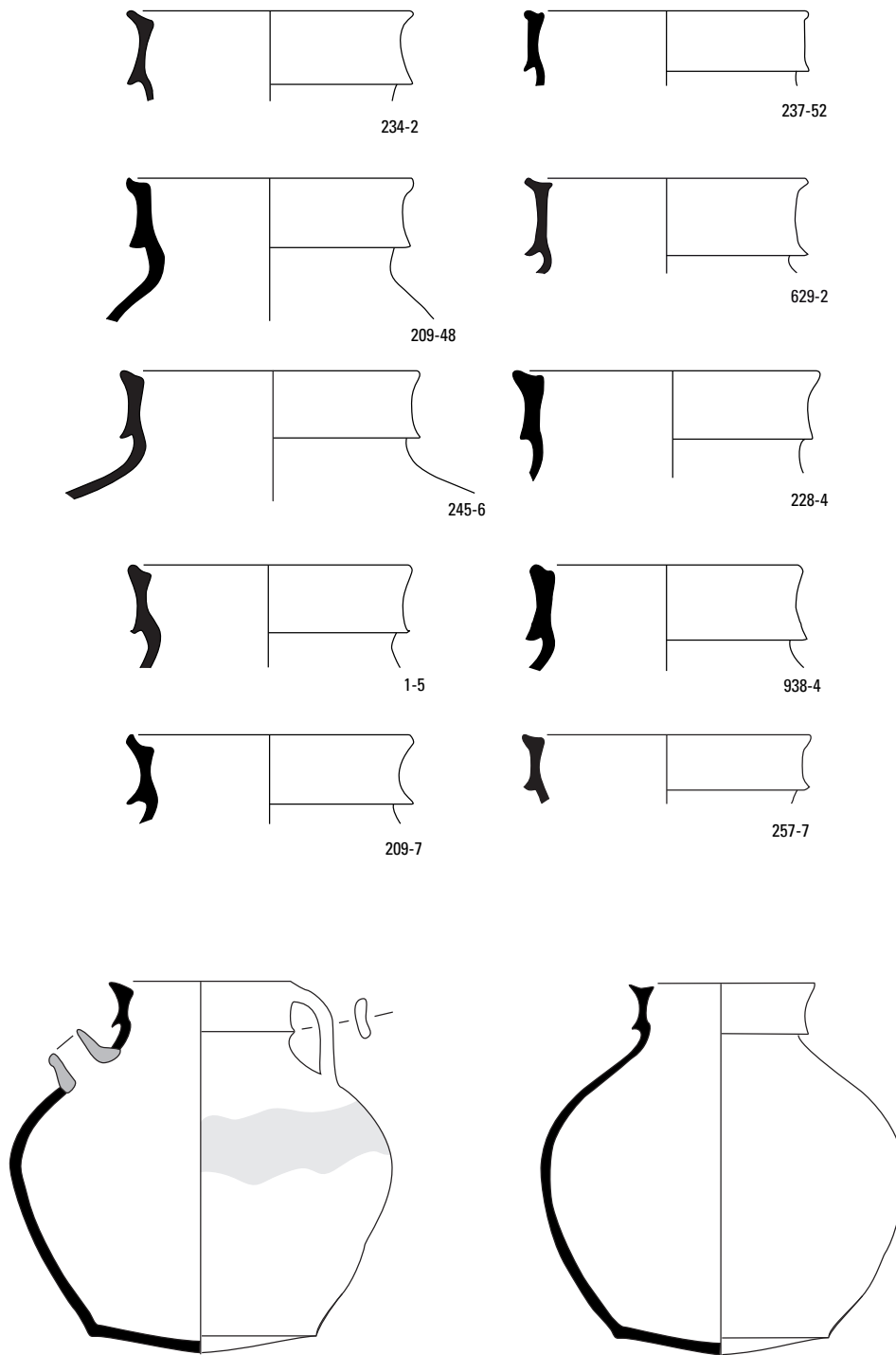

Fig. 12.3. Eersel-Kerkebogten. Maaslands wit aardewerk: manchetranden (1125-1175). Reconstructies van hele potten schaal 1:4, fragmenten schaal 1:3.

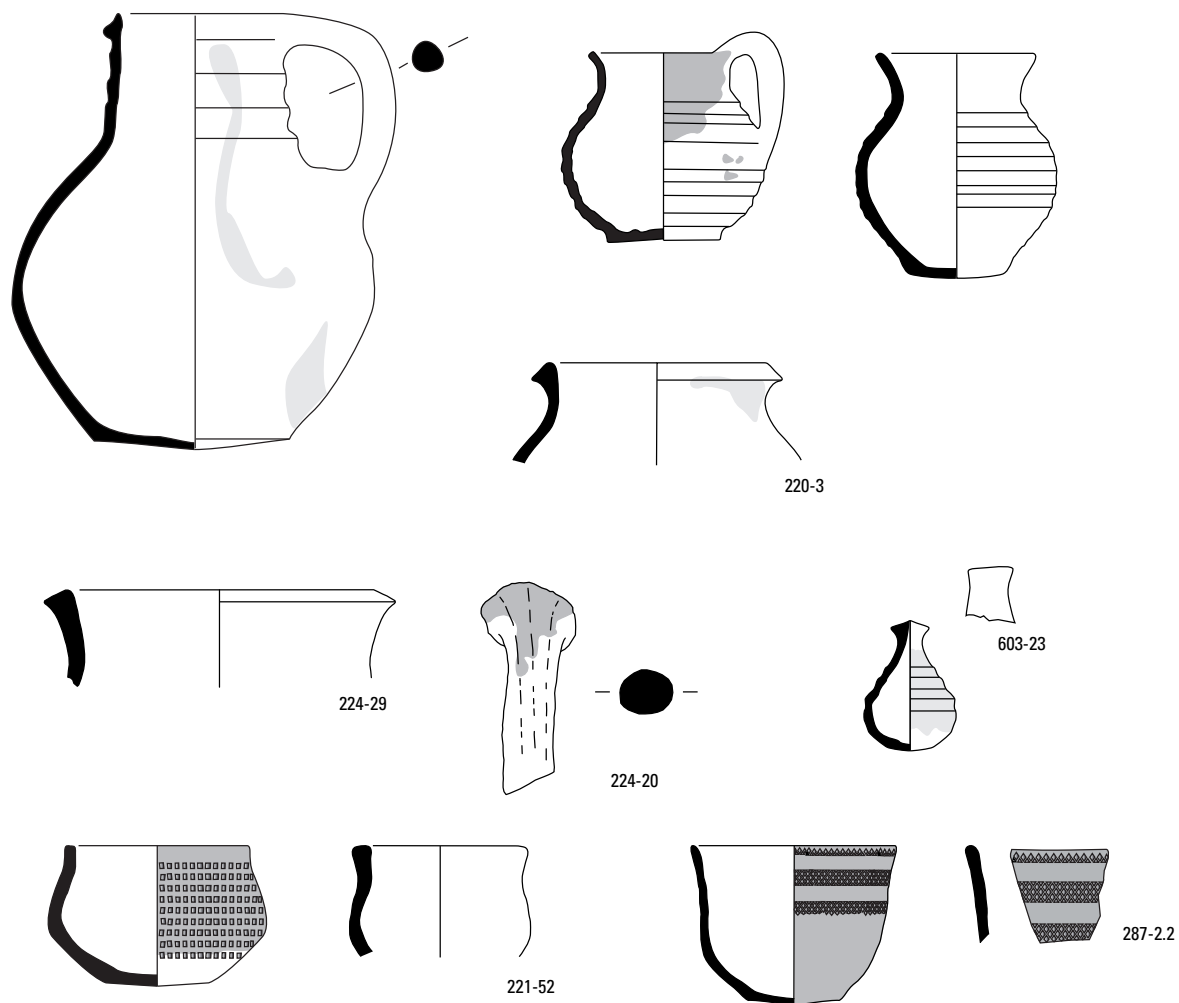

Fig. 12.4. Eersel-Kerkebogten. Maaslands wit aardewerk: kannen en andere potvormen. Reconstructies van hele potten schaal 1:4, fragmenten schaal 1:3.

12.2 GEELWIT AARDEWERK UIT ZUID-LIMBURG EN PINGSDORF

Het soms van beschildering voorziene geelwitte aardewerk uit Zuid-Limburg of uit Pingsdorf is rijkelijk voorhanden aan de Kerkebogten in Eersel. De twee productiecentra zijn meestal te onderscheiden op basis van de korrelgrootte van de magering, waarbij het aardewerk uit Zuid-Limburg iets grotere korrels heeft dan dat uit Pingsdorf. Van aardewerk uit één van de Limburgse dorpen, Nieuwenhagen, is de magering soms weer wat fijner, zodat een onderscheid lastig is te maken.¹⁴⁹ Het aantal grensgevallen is echter betrekkelijk klein; circa 60 scherven, ofwel 2.4%, van alle geelwitte scherven van Kerkebogten. Ook omdat vrijwel alle randfragmenten goed in de typologie van het Limburgse aardewerk passen, lijkt een herkomst van het overgrote deel van het geelwitte aardewerk uit Zuid-Limburg waarschijnlijk. De pottenbakkerijen waarin de geelwitte potten werden gemaakt, zijn door Anton Bruijn uitgebreid gepubliceerd, maar enkele van zijn dateringen zijn aan herziening toe.¹⁵⁰ Ook de vormenwereld en de details van de typologie verdienen opnieuw studie, maar daarvoor is wel nieuw onderzoek nodig aan de bron, de pottenbakkersovens.

¹⁴⁹ Janssen/De Paepe 1976.

¹⁵⁰ Bruijn 1960/61; 1962/63; 1965/66.

De pottenbakkerij in zuidelijk Limburg start ergens rond 1050 in Schinveld. De eerste fase van de productie wordt periode B genoemd en loopt door tot circa 1075. In die tijd werden de potten met de vrije hand gemaakt zonder hulp van een snelle draaischijf. Het assortiment bestond uit tuitpotten, kogelpotten, schenk- en kookgerei. Een paar randen uit Kerkebogten zijn met zekerheid aan periode B toe te wijzen. Figuur 12.5 geeft een overzicht van de met zekerheid in Eersel aangetroffen potvormen. Tussen haakjes staan verwijzingen naar randfragmenten van de afbeelde reconstructies. De kogelpotten waren in deze periode wat peervormig, maar dat is van randfragmenten moeilijk af te leiden. Rond 1075 begint men in Schinveld gebruik te maken van het pottenbakkerswiel, de snelle draaischijf. Die productiewijze valt in periode A en loopt door tot in het begin van de 12de eeuw, waarna men in periode I de draaischijf weer verlaat en terugkeert naar handmatige technieken. Handgemaakt aardewerk uit periodes B en I is lastig van elkaar te onderscheiden. De profielen van kogelpotten uit de oudste periode, die Bruijn rond 1050-1075 dateerde, lijken sterk op de profielen uit met name het begin van periode I, die Bruijn rond 1125-1150 plaatste. In Nieuwenhagen komt bovendien gedraaid en handgemaakt aardewerk naast elkaar voor in de periode 1100-1125. Nogal wat scherven uit Kerkebogten zijn verder zo klein dat het zelfs moeilijk is om met zekerheid te zeggen of een scherf stamt van handgemaakt of gedraaid aardewerk. Dit samen maakt dat veel van het geelwitte aardewerk in Eersel slechts globaal kan worden gedateerd in de tweede helft van de 11de of de 12de eeuw. Harde aanwijzingen voor een start van de productie in Zuid-Limburg vóór 1050 heeft het archeologisch onderzoek van de afgelopen decennia niet opgeleverd, zodat we deze datum handhaven. Omdat in Pingsdorf gemaakt aardewerk, dat al vanaf ca. 900 dateert, vrijwel ontbreekt in Kerkebogten, is 1050 de ondergrens van de occupatie ter plekke. Deze veronderstelling wordt versterkt door de schaarste aan andere aardewergroepen die vóór 1050 stammen. Zuid-Nederlands handgemaakt aardewerk beslaat bijvoorbeeld slechts een gering percentage van de vondsten.

De productie van handgemaakt aardewerk in de 12de eeuw is door Bruijn onderverdeeld in periodes vroeg, midden en laat I, die elk een kwart eeuw zouden hebben geduurd; van 1125-1150, 1150-1175 en 1175-1200. In Eersel zijn maar weinig randen aanwezig die goed lijken op de scherpe randen die Bruijn kenmerkend acht voor de fase midden I, terwijl ook het aantal voorbeelden van de periode laat I, waarin de potten een lip met groef hadden, niet over houden. In Dommelen zijn uit beide fasen wat meer voorbeelden gevonden.¹⁵¹

Aan het einde van de 12de eeuw begint men in Schinveld en Brunssum weer gebruik te maken van de snelle draaischijf. Vaak zijn de potten dan ook wat harder gebakken dan in de voorafgaande periode. Aanvankelijk hebben de potten nog wat beschildering, maar deze maakt plaats voor een nieuwe behandeling waarbij de potten geheel werden ondergedompeld in een ijzerhoudend kleipapje, in archeologisch jargon een engobe. Bruijn liet de pottenbakkers de tijd nemen voor die ontwikkelingen. Rond 1190 deed de draaischijf weer zijn intrede (periode Ia), tussen 1200 en 1225 draaide men de potten en voorzag ze nog van een ouderwetse beschildering (periode II), en van 1225 tot 1275 waren volgens Bruijn de engobes in zwang (periode III). Daarna verhoogden de pottenbakkers de temperatuur in de ovens zodat een dichter baksel ontstond, het zogenaamde proto-steengoed. Uit onderzoek is duidelijk geworden dat het tempo waarin de veranderingen zich voltrokken in Zuid-Limburg een stuk hoger moet zijn geweest dan Bruijn in de jaren '60 van de vorige eeuw veronderstelde. In het algemeen wordt proto-steengoed tegenwoordig gedateerd in de 13de eeuw, terwijl aan het einde van die eeuw de overgang naar het volledig gesinterde echte steengoed plaats vond.¹⁵² Om dit te illustreren maken we een uitstapje naar de stad Eindhoven, hemelsbreed veertien km van de Kerkebogten verwijderd. Op de Heuvel in Eindhoven zijn talrijke sporen gevonden van de oudste fase van de stad, die werd gesticht in 1232. Daaronder bevindt zich veel blauwgrijze keramiek uit Elmpt, proto-steengoed uit Zuid-Limburg en ook echt steengoed, maar geen enkel voorbeeld van het in een engobe ondergedompelde gewone aardewerk uit Bruijn's periode III. De conclusie is dan ook dat periodes Ia, II en III uit de schema's van Bruijn zich in een kort

¹⁵¹ Theuws/Verhoeven/Van Regteren Altena 1988.

¹⁵² Hiddink/Ostkamp 2009, 79-84.

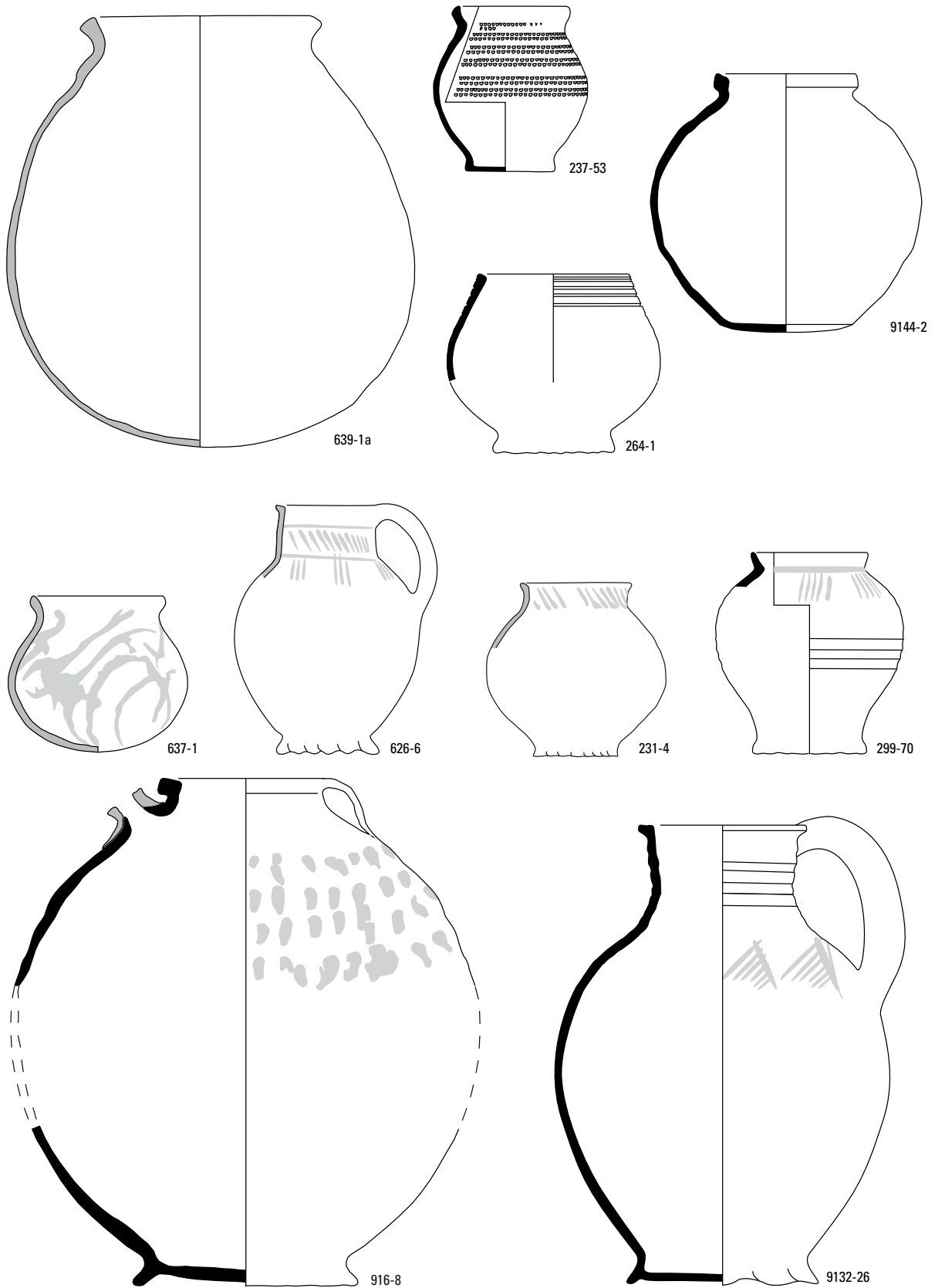

Fig. 12.5. Eersel-Kerkebogten. Zuid-Limburgs aardewerk: periode B, A, I en Ia of II (1050-1200). Schaal 1:4

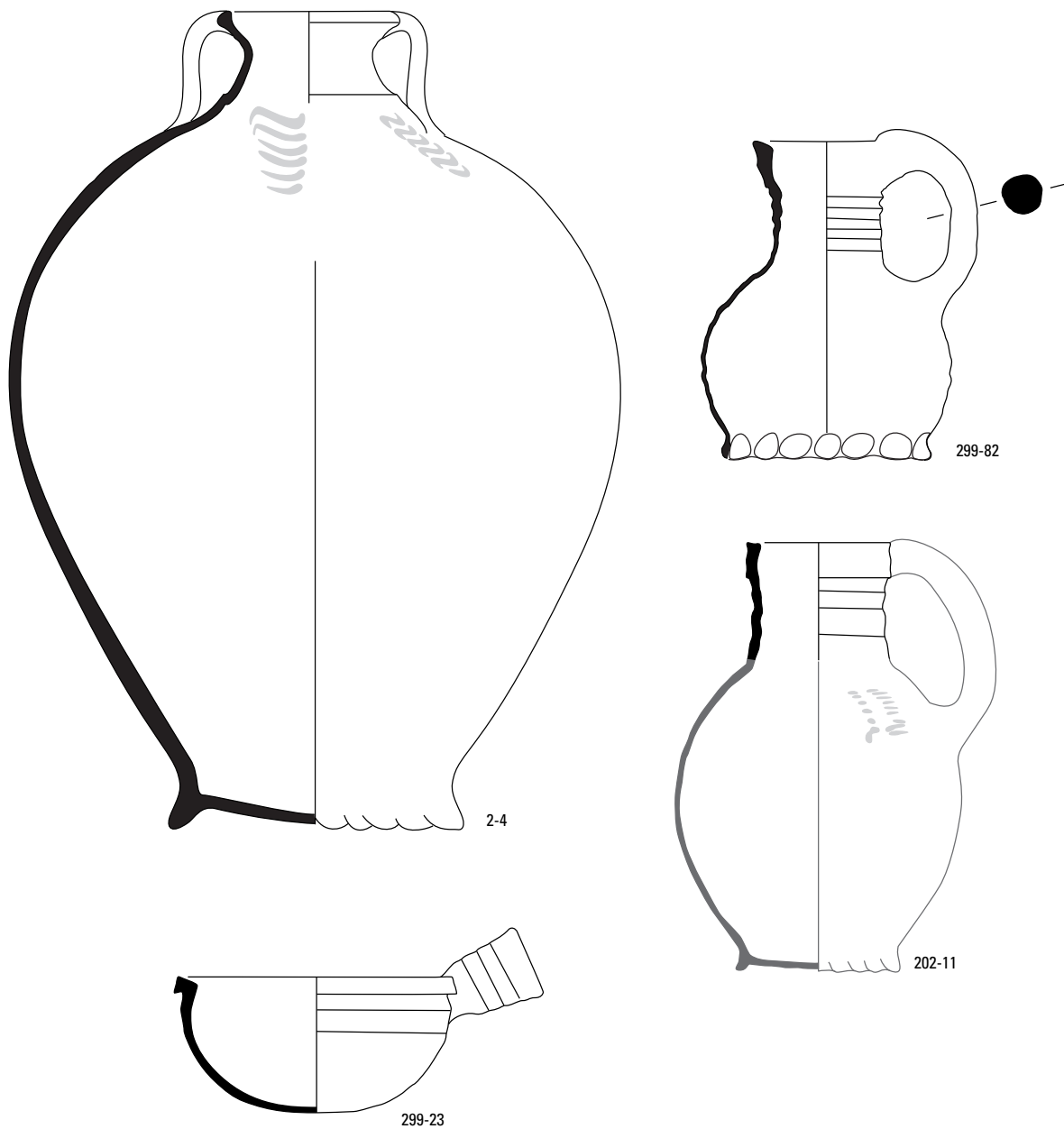

Fig. 12.6. Eersel-Kerkebogten. Zuid-Limburgs aardewerk: periode Ia of II en III (1200-1125). Schaal 1:4.

tijdsbestek hebben afgespeeld. De typische kannen met een brede onderzijde (fig. 12.6) dateren dus zeker van vóór circa 1230. Zuid-Limburgs proto-steengoed, periode IV van Bruijn, is in de nederzetting aan de Kerkebogten nauwelijks aanwezig; niet meer dan twee scherven. Het vrijwel ontbreken van proto-steengoed is het belangrijkste argument om het einde van de bewoning aan de Kerkebogten rond 1225 te plaatsen.

12.3 BLAUWGRIJS AARDEWERK UIT PAFFRATH EN ELMPT

In verschillende plaatsen langs de Rijn en Maas zijn in de Middeleeuwen potten gebakken in donkere kleuren, van grijs tot zwart. Het is niet altijd eenvoudig om scherven uit de verschillende pottenbakkerijen te onderscheiden; vooral in Duitsland, waar in een veelheid van plaatsen blauwgrijze keramiek werd gemaakt, is dit een lastige opgave. In Noord-Brabant is de keuze wat beperkter, de meeste scherven lijken afkomstig uit Paffrath bij Keulen of uit Elmpt en omgeving, gelegen op ongeveer acht kilometer ten oosten van Roermond. Bij kleine scherven is het soms lastig een betrouwbaar onderscheid te maken tussen Zuid-Nederlands handgemaakt aardewerk en Elmpt.

Uit Elmpt zijn in Eersel zeker kogelpotten, voorraadvaten en kannen gevonden. Van schalen of grappen zijn geen voorbeelden aangetroffen. De kogelpotten hebben een eenvoudig iets hoekig profiel (randtype bg-kog-2, bovenste vier exemplaren op fig. 12.7a) of een groef bovenop de lip (randtype bg-kog-3, 9132-13 en twee exemplaren 9125-25). Simpele afgeronde randen zijn schaars. Een rand van een grote pot lijkt eerder gedraaid (600-12), evenals de rand van een kan (202-6).

Keramiek uit Paffrath beslaat slechts een klein percentage van alle keramiek uit de Kerkebogten. Alle randprofielen van deze groep zijn nog eens weergegeven op figuur 12.8, waarop te zien is dat hele scherpe randen ontbreken, de meeste potten hadden een afgerond randprofiel. De productie in Paffrath, een dorp 12 km ten noordoosten van de stadskern van Keulen, dateert van ca. 950 tot in het begin van de 13de eeuw, maar na het midden van de 12de eeuw was de pottenbakkerij over haar hoogtepunt heen. Het voorkomen van aardewerk uit Paffrath in Noord-Brabant blijft, in het licht van de algemene afwezigheid van andere Rijnlandse producten, een merkwaardig fenomeen. Ook in de potvorm kan weinig reden hebben gelegen want in Paffrath werden kogelpotten gemaakt die men ook uit andere pottenbakkerijen kon betrekken, zoals uit Zuid-Limburg of later uit Elmpt. De reden waarvoor de potten hun weg naar de zandgronden van zuidelijk Nederland vonden ligt in hun kleur; het waren een tijd lang de enige donkere potten die men kon krijgen. Potten uit het Maasgebied waren wit, die uit zuidelijk Limburg geelwit, dus tot aan het midden van de 12de eeuw was Paffrath de enige pottenbakkerij die in donkere potten kon voorzien. Zwart stond in de Middeleeuwen voor negatieve zaken als dood en wanhoop maar het had ook positieve connotaties zoals geduld en matigheid. Beide eigenschappen kunnen van toepassing zijn bij het bereiden van voedsel.

12.4 KEMPISCH AARDEWERK

Een typisch regionaal product is het Kempisch aardewerk, dat in Eersel een regelmatige verschijning is. Het betreft handgemaakte en gedraaide producten van een bruinrode tot grijsbruine kleur. De grondstof van dit aardewerk bevat relatief veel zand (33%), dat van nature aanwezig was in de klei. Omdat de grondstof lijkt op die van het latere aardewerk uit Bergen op Zoom veronderstel ik dat de Kempische ook daar is gemaakt. In Eersel zijn naast gedraaide potten ook voorbeelden gevonden van handgemaakte potten in Kempisch aardewerk. Welke vorm de potten precies hebben gehad blijft onzeker omdat complete exemplaren nog nooit zijn gevonden, maar ook aan de Kerkebogten zijn voldoende fragmenten voorhanden om een reconstructie toe te staan van in ieder geval de gedraaide objecten (fig. 12.9) De handgemaakte varianten zullen wel kogelpotten zijn geweest. Voorbeelden van de handgemaakte versie zijn niet alleen in Eersel maar ook in bijvoorbeeld Bladel-Kriekeschoor gevonden. De datering van het Kempisch aardewerk heeft het onderzoek aan de Kerkebogten niet kunnen aanscherpen. Het ontbreekt in de oudere structuren zoals waterput 606, in één van de jongste gebouwen, structuur 201, beslaat het 3%. In Eindhoven is het Kempische aardewerk geheel buiten beeld, dus rond 1230 was het in ieder geval verdwenen, wat een datering tussen 1125 en 1225 geeft.

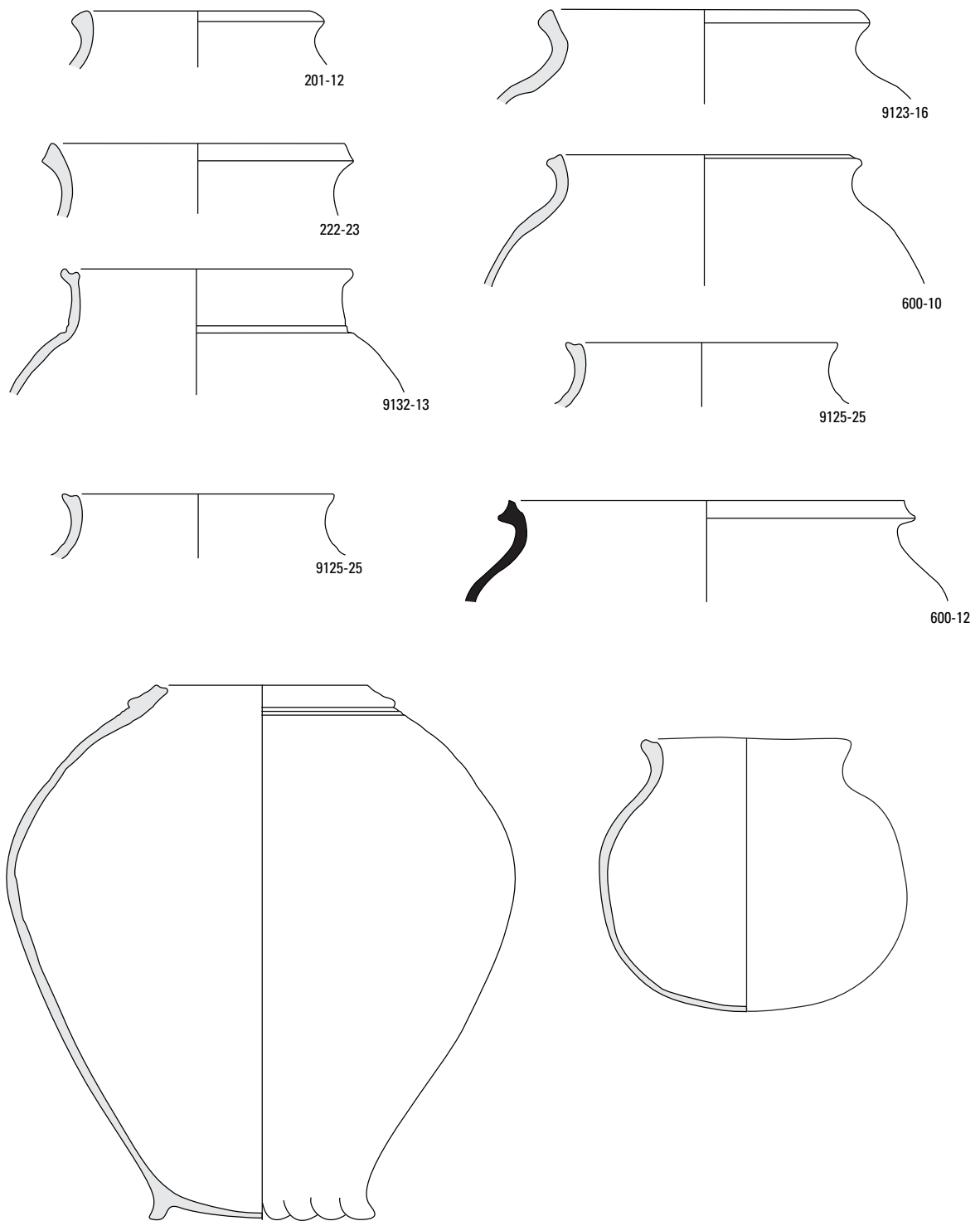

Fig. 12.7a. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit Elmpt (1150-1225). Schaal 1:3.

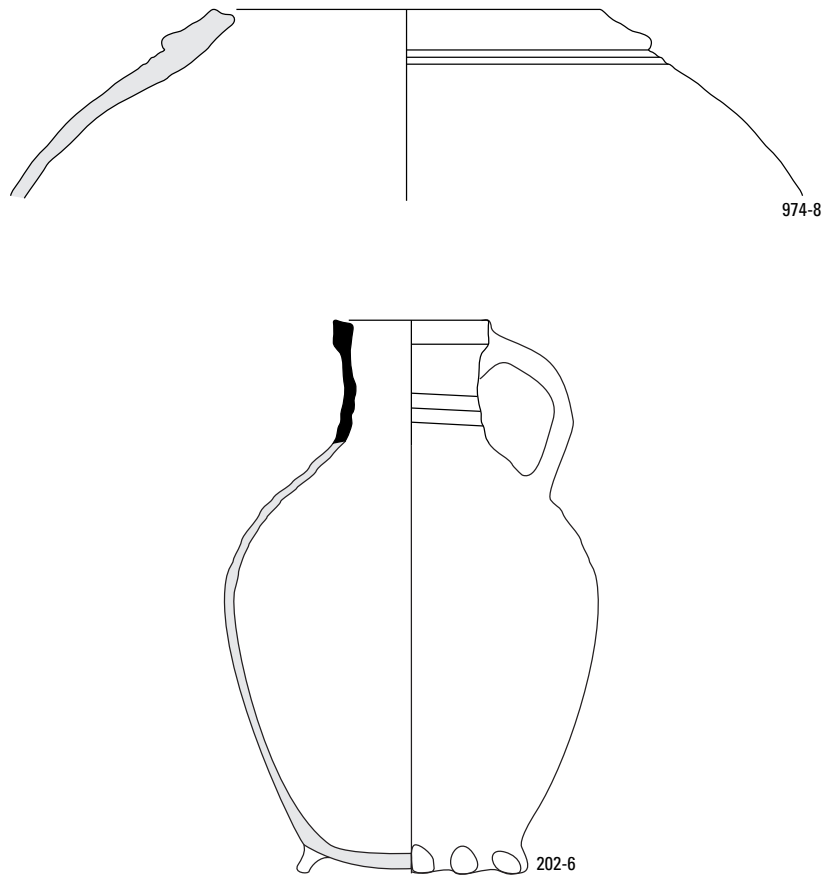

Fig. 12.7b. Eersel-Kerkebogten. Aardewerk uit Elmpt (1150-1225). Schaal 1:4.

12.5 ZUIDNEDERLANDS HANDGEMAAKT AARDEWERK EN HANDGEMAAKT AARDEWERK MET EEN DONKERE KERN

Vanaf de laat-Karolingische periode tot in de 11de eeuw zijn in het zuiden van Nederland twee groepen aardewerk in omloop die lijken op de kogelpotten zoals die in noordelijk Nederland voorkomen, maar toch wat verschillen laten zien. Het bestaan van de groepen is al eerder opgemerkt, maar tot nu toe zijn ze meestal samen behandeld.¹⁵³

Van de belangrijkste subgroep zijn in Eersel nauwelijks scherven gevonden. Het betreft handgemaakt aardewerk met een donkere kern. De kleur is aan de buitenzijde meestal wat lichter, terwijl de binnenkant zwart is, zodat het lijkt alsof er laagjes in het baksel zitten. Dat is echter niet het geval, het aardewerk heeft een donkere kern. De potten zijn technisch ook wat anders uitgevoerd dan hun Noord-Nederlandse tegenvoeters. Dit soort keramiek komt regelmatig voor in het rivierengebied, het is bijvoorbeeld ruim voorhanden in Tiel, en in de regio Rotterdam, maar ook in Deventer. In het Hollandse kustgebied is het eerder uitzonderlijk. Vlaanderen blijkt het aardewerk met een donkere kern een regelmatige verschijning te zijn.¹⁵⁴ In Noord-Brabant komt het aardewerk met donkere kern in vrijwel alle nederzettingen met een 10de- of vroeg 11de-eeuwse component voor, zoals in Dommelen, Bladel, Bergeyk, Oirschot en Someren.

¹⁵³ Verhoeven 1993, 74.

¹⁵⁴ De Grootte 2008, 325-333.

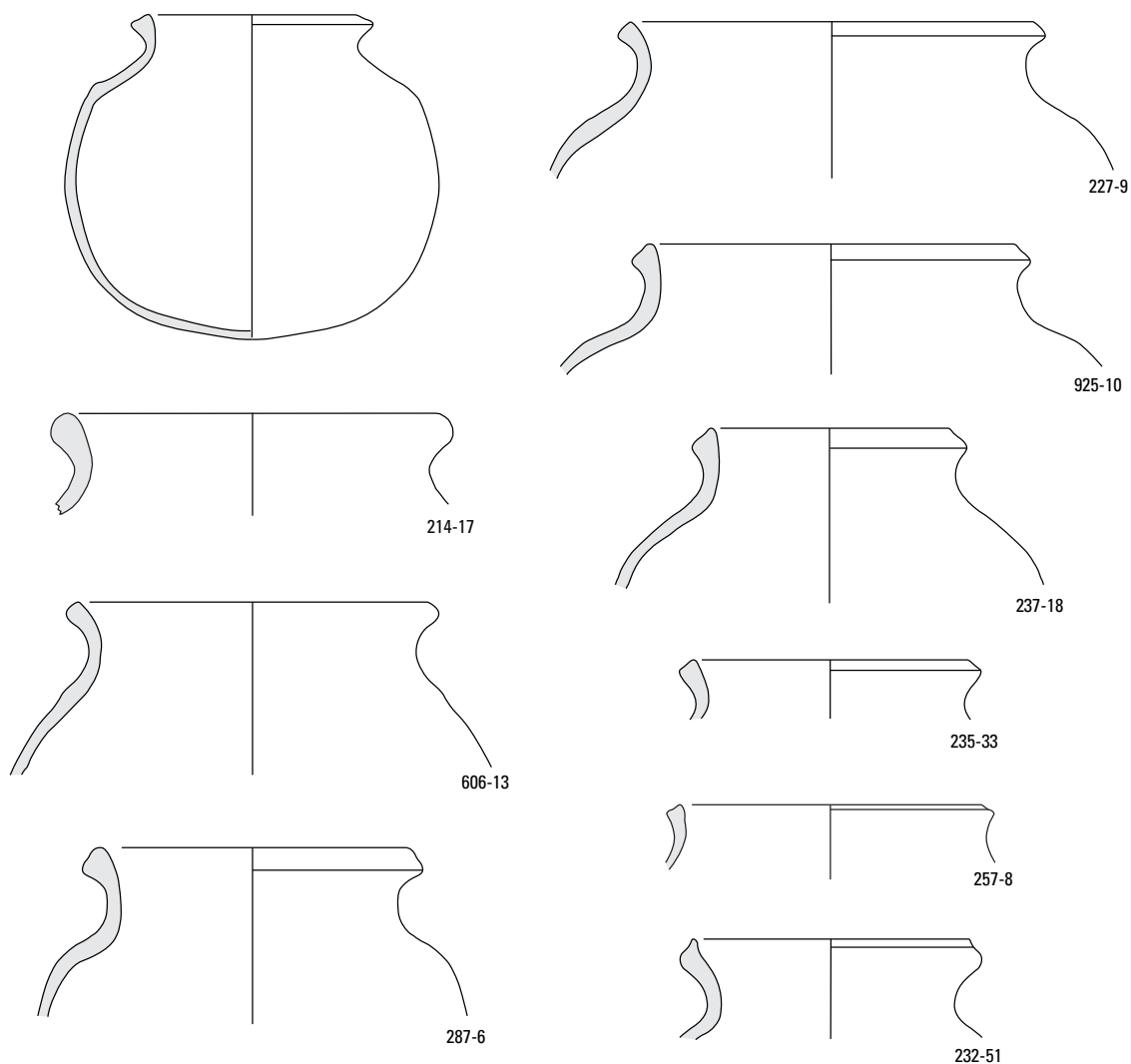

Fig. 12.8. Eersel-Kerkebogten. Paffrath aardewerk (1050-1225). Schaal 1:3.

Zoals gezegd komt het aardewerk met donkere kern aan de Kerkebogten niet veel voor en het karakteristieke randprofiel met de dekselgeul is maar één keer aangetroffen, in structuur 237. De meeste scherven van deze groep zijn gevonden in werkput 138, met daarin waterput 606, het haalt daar bijna 7% van het totaal. In die waterput is dan ook een bijzondere scherf met een fraai wafelstempel gevonden (606-17). Van de als Zuid-Nederlands handgemaakt aardewerk te boek staande fragmenten uit Eersel is ongeveer een kwart voorzien van een donkere kern. Hard gebakken scherven van het aardewerk met donkere kern lijken soms op Elmpt aardewerk, wat bij het vermengde materiaal in Eersel vervelend is.

Met het afzonderen van het aardewerk met een donkere kern is het resterende deel “echt” Zuid-Nederlands handgemaakt aardewerk een restgroep geworden, met baksels variërend van grijs tot bruin-grijs, een wat dunnere scherf dan de eerstgenoemde groep en een veelheid aan randvormen. En punt van onderzoek is vervolgens of dit materiaal niet voor een deel afkomstig is uit een pottenbakkerij aan de Villershof in Erps-Kwerps (gemeente Kortenberg) bij Brussel, bijna onder de rook van vliegveld Zaventem.¹⁵⁵ Daar werden kogelpotten gemaakt die weggelopen lijken te zijn uit Dorestad, maar ze dateren wat later, uit het einde van de 9de en 10de eeuw.

De datering van beide subgroepen lijkt vooralsnog wel samen op te gaan. Het aardewerk met donkere kern dateert in Vlaanderen in de 10de en vroege 11de eeuw. In Dommelen is het mogelijk al de late 9de

¹⁵⁵ Hoorne/Sturtewagen 2006.

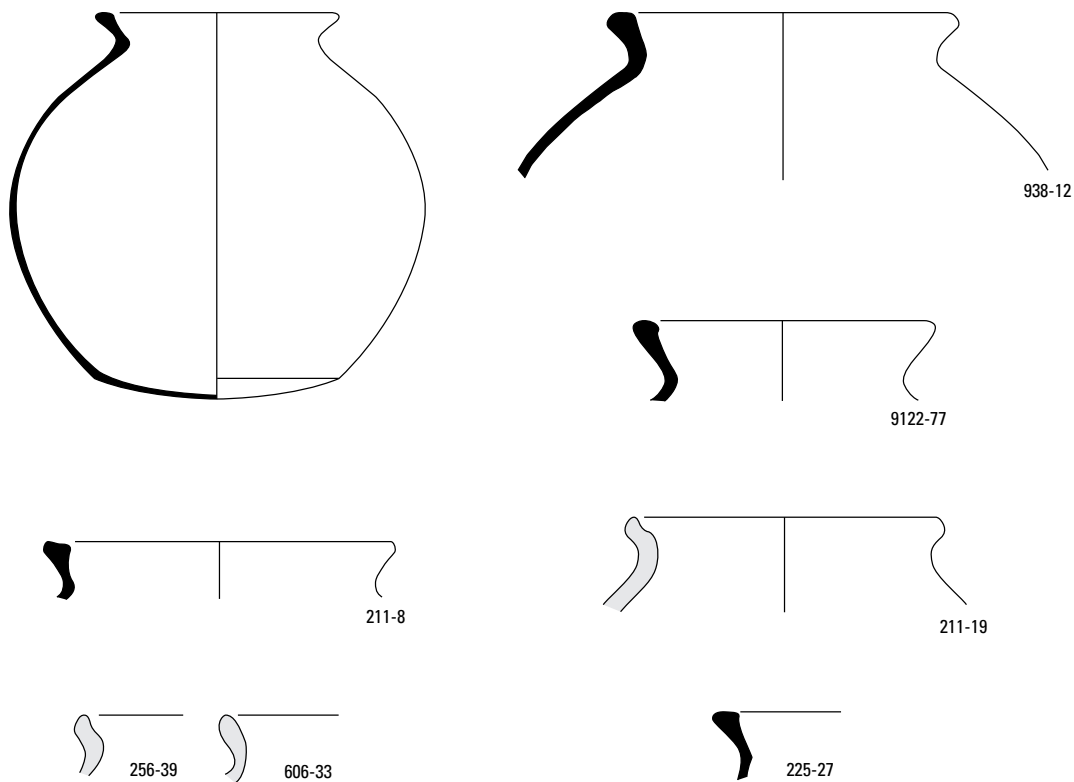

Fig. 12.9. Eersel-Kerkebogten. Kempisch aardewerk (1125-1225). Schaal 1:3.

eeuw aanwezig, en zeker in de 10de en eerste helft van de 11de eeuw, maar aan het einde van de 11de eeuw is het daar in ieder geval verdwenen. Uit de geringe hoeveelheid van dit aardewerk te Kerkebogten blijkt ook dat het rond 1050 niet meer in zwang was. Een punt van onderzoek in de toekomst is het aardewerk met donkere kern zeker.

12.6 VROEG ROOD AARDEWERK

Eersel heeft een bescheiden hoeveelheid fragmenten opgeleverd van een tot nu toe niet eerder aangetroffen categorie rood aardewerk, die in navolging van het Vlaamse aardewerkonderzoek 'vroeg rood' is gedoopt.¹⁵⁶ In dit baksel zijn enkel kannen voorhanden. Te Eersel is een sikkelvormige en een kraagvormige rand gevonden in contexten die wijzen op een datering in de tweede helft van de 12de of vroege 13de eeuw. De kannen waren voorzien van een worstvormig oor, waarvan ook een stuk is gevonden. Een reconstructie is echter op basis van de fragmenten uit Eersel niet te maken. In Vlaanderen verschijnt het vroeg rood ook in het midden van de 12de eeuw. Waar het vroeg rode aardewerk uit Eersel werd gemaakt is moeilijk aan te geven, maar het westen van Noord-Brabant heeft goede papieren voor de productieplaats. Opvallend is dat de Kempenaars na het verdwijnen van het vroeg rood meer dan een eeuw moesten wachten op het volgende rode aardewerk. In Eindhoven verschijnt dat pas weer in de loop van de 14de eeuw.

¹⁵⁶ Vergelijk De Grootte 2008, 107.

	vroeg	laat	totaal	vroeg	laat	totaal)
Maaslands wit	965	1573	2538	58.7%	49.8%	52.9%
Zuid-Limburg	532	943	1475	32.3%	29.9%	30.7%
Elmpt		275	275	0.0%	8.7%	5.7%
Paffrath	89	122	211	5.4%	3.9%	4.4%
Kempisch aardewerk	21	185	206	1.3%	5.9%	4.3%
Zuid-Nederlands	38	27	65	2.3%	0.9%	1.4%
Vroeg rood		30	30	0.0%	1.0%	0.6%
Proto-steengoed		2	2	0.0%	0.1%	0.0%
totaal	1645	3157	4802	100.0%	100.0%	100.0%

Tabel 12.2 Eersel-Kerkebogten. Samenstelling aardewerkassemblages.

I 2 . 7 VROEGMIDDELEEUWS AARDEWERK

Slechts een handvol scherven uit de Kerkebogten dateren in de Vroege Middeleeuwen vóór 1050. Het betreft wat aardewerk uit de Merovingische periode, de 6de tot vroege 8ste eeuw, namelijk enkele ruw-wandige, een gladwandige en mogelijk een handgemaakte scherf. Uit de Karolingische periode, de 8ste en 9de eeuw, zijn enkele scherven uit Badorf en Mayen of het Vorgebirge voorhanden.

I 2 . 8 OVERIGE KERAMIEK

Een merkwaardige vondst is die van een randfragment van een kogelpot met een magering van steengruis; een baksel dat veel voorkomt in het Midden-Nederlandse rivierengebied of in het oosten van het land, maar niet in de Kempen. De scherf werd in greppel 925 gevonden. Het moet een deel zijn van een geïmporteerde pot, mogelijk meegenomen van een bezoek aan noordelijkere streken.

I 2 . 9 ASSEMBLAGES

Binnen de bestaansperiode van de nederzetting aan de Kerkebogten, globaal tussen 1050 en 1225, zouden op basis van goed dateerbare aardewerktypen drie fases zichtbaar moeten zijn: de fase met de sikkelranden van Maaslands wit aardewerk, de fase met de manchetranden en de fase na het verdwijnen van die randen. Of anders toch tenminste twee: die van vóór de introductie van het aardewerk uit Elmpt en de fase waarin dat steeds aanwezig is. Omdat aan de Kerkebogten veel gebouwen binnen kort tijdsbestek op eenzelfde plek zijn gebouwd en herbouwd is echter vaak sprake van een behoorlijke vermenging van vondsten uit verschillende perioden. In tabel 12.2 is de samenstelling van assemblages met en zonder aardewerk uit Elmpt weergegeven. Vroeg zijn de gebouwen en waterputten zonder Elmpt, dus tussen 1050 en 1150, en laat de gebouwen en putten met Elmpt, te dateren tussen 1150 en 1225. In de vroege periode zou bijna 60% van het aardewerk uit de Maasvallei tussen Namen en Luik zijn aangevoerd, bijna een derde uit Zuid-Limburg en 5% uit Paffrath. In de periode na 1150 zou de helft uit het Maasgebied komen, 30% uit Zuid-Limburg, 6% uit Elmpt. In figuur 12.10 is de samenstelling van de assemblages uit alle gebouwen en waterputten nog eens grafisch weergegeven. Uit het feit dat in de vroege groep ook Kempisch aardewerk en in de late groep ook Zuid-Nederlands handgemaakt aardewerk voorkomt, blijkt dat de vondsten in de gebouwen en waterputten nogal vermengd zijn. Dit is het gevolg van de

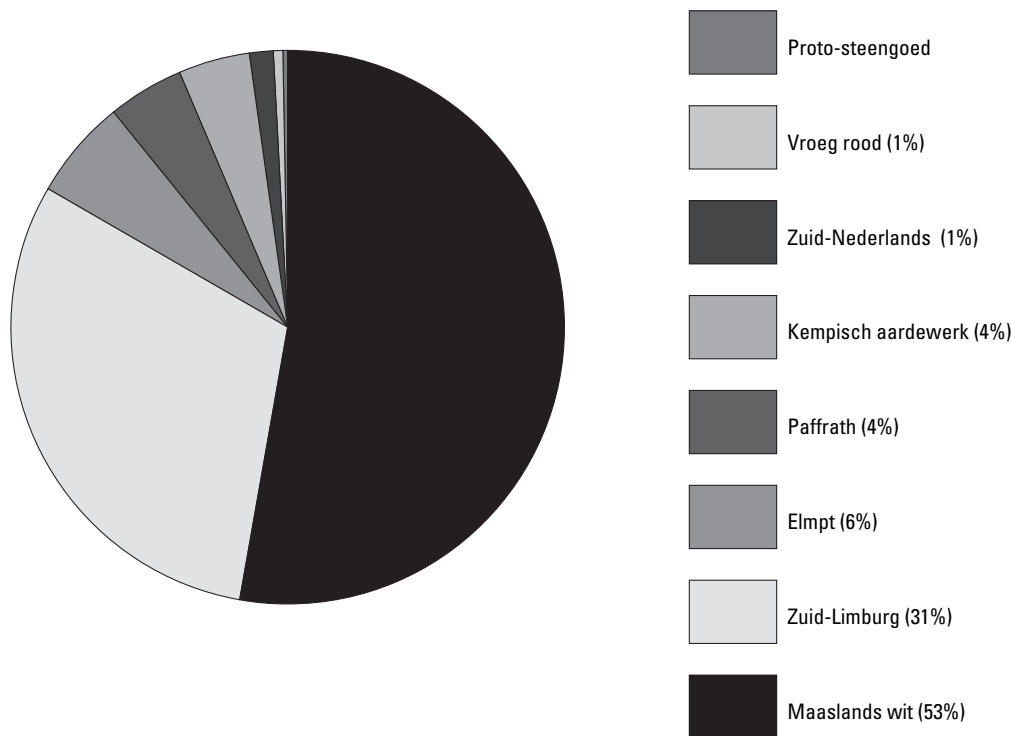

Fig. 12.10. Eersel-Kerkebogten. Samenstelling van het aardewerk uit structuren uit de Volle Middeleeuwen (1050-1225).

grote hoeveelheid vondsten die de uitgraafkuilen hebben opgeleverd (zie de inleiding bij de catalogus). Onduidelijk is welke hoeveelheid Maaslands witte of Zuid-Limburgse scherven nu echt in de vroege of late fase thuishoren, want ook daar heeft vermenging plaatsgevonden. Zeker is dat de proportie Elmpter waar in de tweede fase groter is geweest dan de 6% die tabel 12.2 suggereert. Aan de Ter Hofstadlaan in Someren, hemelsbreed minder dan 30 km van de Kerkebogten verwijderd, is een nederzetting opgegraven die hoofdzakelijk uit de periode 1150-1225 dateert.¹⁵⁷ De Maaslands witte sikkeleranden ontbreken in Someren Ter Hofstadlaan, de manchetranden zijn daarentegen wel vertegenwoordigd. Net als aan de Kerkebogten is de bewoning aan de Ter Hofstadlaan afgebroken vóór de introductie van het proto-steengoed rond 1225. In Someren is echter wel 64% van de keramiek uit Elmpt afkomstig, ruim een kwart uit Zuid-Limburg en slechts 6% uit het gebied tussen Namen en Luik. Die verhoudingen sluiten goed aan bij de wat latere vondsten uit de stad Eindhoven, waar echter de hoeveelheid proto- en echt steengoed hoger is.¹⁵⁸ Ook in de zowat om de hoek gelegen beekdalnederzetting te Dommelen was in de eindfase van de nederzetting de hoeveelheid Elmpt veel groter dan in Eersel.¹⁵⁹ In de slotfase van de nederzetting aan de Kerkebogten moet de hoeveelheid aardewerk uit Elmpt dus veel groter zijn geweest dan de 6% uit tabel 12.2 aangeeft. Verdere vergelijking van de assemblage uit de Kerkebogten met die uit andere nederzettingen is om die reden niet zinvol. Wat de reden is dat kennelijk zo weinig vaatwerk bewaard is gebleven uit die eindfase blijft onduidelijk. Heeft men wellicht meer dan in andere nederzettingen de inventaris meegenomen naar een nieuwe locatie? Of is het terrein snel na het opgeven van de bewoning grondig opgeruimd waarbij veel van het rondslingerende afval is verdwenen? Opgeruimd staat netjes zullen de bewoners hebben gedacht bij het vertrek naar hun nieuwbouwhuizen.

¹⁵⁷ Hiddink/Ostkamp 2009, 79-84.

¹⁵⁹ Theuws/Verhoeven/Van Regteren Altena 1988.

¹⁵⁸ Arts 1994, 202-220.

I 3 NATUURSTEEN

Gerard Boreel / Michel Lascaris

I 3.1 INLEIDING, METHODE EN VRAAGSTELLING

In totaal zijn tijdens de opgraving meer dan 1333 fragmenten natuursteen verzameld, met een gewicht van meer dan 244 kg. Bij de verwerking van het materiaal is in de eerste instantie een selectie gemaakt door al het tefriet, bewerkte leisteen en onbewerkt grind onder te brengen in aparte items. Tefriet en bewerkte leisteen worden besproken door tweede auteur. Het onbewerkte grind is uitgeselecteerd en niet verder bekeken.

Het resterende natuurstenen materiaal bestaat uit 418 fragmenten met een totaalgewicht van 111 158 g, ondergebracht in 40 items. De determinatie en beschrijving van deze groep is uitgevoerd door de eerste auteur. De stenen zijn gedetermineerd op het oog en met gebruikmaking van een loep met een vergroting van 10x. Alle vastgelegde gegevens zijn ingevoerd in een database.

Omdat het natuursteen met eenvoudige middelen is gedetermineerd en niet door middel van bijvoorbeeld slijpplaatonderzoek, wordt volstaan met een indeling van soorten in grote groepen. Ondanks de verschillende terminologie die soms wordt gehanteerd, maakt dit aan de ene kant vergelijking met andere vindplaatsen makkelijker. Daarentegen maakt het het vaststellen van de herkomst van de stenen moeilijker.

In de volgende, tweede paragraaf wordt ingegaan op de aanwezige steensoorten en hun herkomst. In de derde paragraaf zullen de verschillende gebruiksvoorwerpen van natuursteen worden besproken. Ook bewerkte materiaal, waar niet direct een functie aan kan worden toegeschreven, zal hier worden beschreven. In de vierde paragraaf bekijken we de verspreiding van het materiaal in ruimte en tijd.

I 3.2 SOORTEN NATUURSTEEN

Naast tefriet en bewerkte leisteen zijn 418 fragmenten natuursteen met een totaalgewicht van 111 158 g bekeken. Over laatstgenoemde groep zal het in deze paragraaf gaan. Tabel 13.1 presenteert de aantallen en gewichten van het aangetroffen natuursteen binnen deze groep, uitgesplitst naar 12 verschillende gesteentesoorten en een groep niet determineerbaar materiaal.

De aangetroffen soorten natuursteen zijn kenmerkend voor de stroomgebieden van Rijn en Maas. Het grootste deel van het materiaal bestaat uit kwartsiet en zandsteen. De kwartsieten zijn overwegend donkergrijs van kleur en een groot deel kon worden gedetermineerd als Revinienkwartsiet, een Cambrische kwartsiet uit het Massief van Stavelot en het Massief van Rocroi (Ardennen). Het gesteente komt als grind en keien voor in afzettingen van de Maas. De zandstenen laten een grote verscheidenheid zien in samenstelling, structuur en kleur. Ze zijn echter overwegend grijs of grauw van kleur, soms iets groenig. Deze kleurstelling is kenmerkend voor Maasgesteenten, hoewel enkele rood getinte zandstenen ook wijzen in de richting van het stroomgebied van de Rijn als herkomst van het zandsteen. De structuur varieert van zeer fijn, goed gesorteerd en afgerond materiaal tot een slecht gesorteerde conglomeratische zandsteen. De gevonden stukken conglomeraat, breccie en lydiet zijn weer kenmerkend voor Maasafzettingen.

Hoewel een deel van het materiaal alleen maar breukvlakken laat zien en hoekig van vorm is, kon aan het grootste deel van het natuursteen worden vastgesteld dat het bestaat uit (fragmenten van) grind (16 – 63 mm), rolstenen (64 – 100 mm) en rolkeien (100 – 500 mm). Dit afgeronde materiaal duidt op een herkomst uit rivierafzettingen. De soorten wezen al op een herkomst uit de stroomgebieden van Rijn en Maas. Het ligt dan ook zeer voor de hand om te veronderstellen dat de meeste stenen zijn verzameld uit de ondergrond van de vindplaats Eersel-Kerkebogten. Hier dagzoomt namelijk de Formatie van Sterksel,

vindplaats	alle		2 en 4		12 en 13		5		7 en 10	
	--		BT/LJT		HME		LJT		LIJT/ROM	
soort	n	gew	n%	gew%	n%	gew%	n%	gew%	n%	gew%
breccie	2	1583	0	0	100	100	0	0	0	0
conglomeraat	5	5086	0	0	80	88	0	0	20	12
fylliet	4	327	0	0	50	41	0	0	50	59
gangkwarts	22	7095	9	2	27	62	0	0	64	36
ijzerkiesel	1	152	0	0	0	0	0	0	100	100
niet gedetermineerd	45	2359	64	15	16	31	0	0	20	54
kwartsiet	56	52567	9	2	23	23	0	0	68	75
kwartsitische zandsteen	125	6926	1	6	6	40	0	0	94	54
leisteen	12	798	0	0	100	100	0	0	0	0
lydiet	4	39	50	62	25	15	0	0	25	23
siltsteen	8	4751	13	1	75	98	0	0	13	1
vuursteen herkomst onbep.	12	147	25	14	17	9	0	0	58	77
zandsteen	122	29329	30	14	23	63	0	0	47	22
totaal	418	111158	19	5	22	45	0	0	59	49

Tabel 13.1 Eersel Kerkebogten. Aantallen en gewichten van het aangetroffen natuursteen uitgesplitst naar gesteentesoorten en vindplaats.

een afzetting van Rijn en Maas uit het laatste deel van het Vroeg Pleistoceen en het Midden Pleistoceen. In deze zandige afzettingen komen veelvuldig grind, keien en blokken voor van een overwegend grijsbruine kleur met roodbonte componenten.

13.3 GEBRUIKSVOORWERPEN EN ANDER BEWERKT MATERIAAL

Op 39 stuks natuursteen zijn sporen van bewerking of gebruik waargenomen. Hiervan kon van vijftien stukken de functie worden vastgesteld. Aangetroffen artefacten, of fragmenten daarvan, zijn slijpgereedschap, maalstenen en wrijfstenen. Hieronder zullen de artefacten per type worden besproken. Als laatste zal het overige bewerkte materiaal worden beschreven.

Slijpgereedschap

In totaal zijn tien artefacten aangetroffen met slijpsporen, welke kunnen worden onderverdeeld in wetstenen, slijpblokken en slijpstenen. De indeling van slijpgereedschap is gebaseerd op de vorm en de grootte van het artefact. Wetstenen zijn slijpstenen, welke klein genoeg zijn om uit de hand te gebruiken en welke meegenomen kunnen worden. Doorgaans wordt de wetsteen over het te slijpen gereedschap bewogen. Niet mobiel zijn daarentegen de grotere slijpstenen, welke verder worden onderverdeeld in draaiende en niet draaiende exemplaren. Bij een slijpsteen wordt het te slijpen gereedschap over de steen bewogen. Het resterende slijpgereedschap wordt als slijpblok aangeduid. Hierbij moet echter bedacht worden dat fragmenten van slijpstenen moeilijk herkenbaar zijn als zodanig en soms geassocieerd worden als slijpblok.

Van de zes wetstenen zijn twee complete exemplaren aangetroffen. Vondstnummer 235-14 betreft een langwerpige gevormde wetsteen van een lichtbruine siltsteen. Het heeft een afgerond rechthoekige

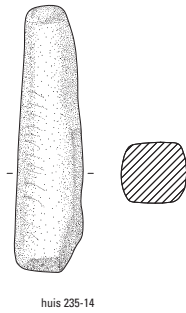

Fig 13.1. Eersel-Kerkebogten. Een wetsteen van lichtbruin siltsteen, afkomstig uit het volmiddeleeuwse huis 235. Schaal 1:3.

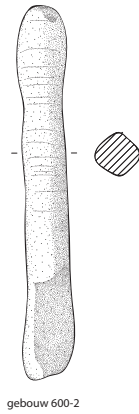

Fig 13.2. Eersel-Kerkebogten. Een wetsteen uit het volmiddeleeuwse huis 600. Schaal 1:3.

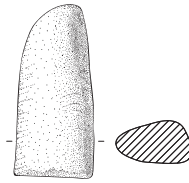

Fig 13.3. Eersel-Kerkebogten. Een wetsteen van grijze fijnkorrelige zandsteen, afkomstig uit het volmiddeleeuwse huis 221. Schaal 1:3.

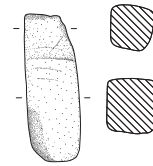

Fig 13.4. Eersel-Kerkebogten. Een wetsteen van licht grijsbruine zandsteen, afkomstig uit de volmiddeleeuwse waterput 236. Schaal 1:3.

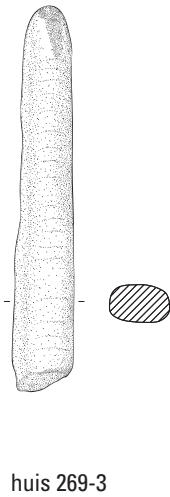

Fig 13.5. Eersel-Kerkebogten. Een wetsteen afkomstig uit huis 269. Schaal 1:3.

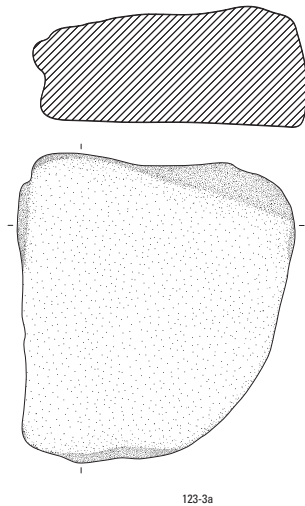
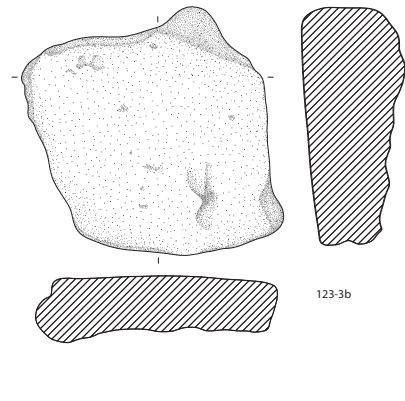

Fig 13.6. Eersel-Kerkebogten. Twee stukken lichtbruin zandsteen met slijpsporen. Schaal 1:3.

doorsnede van maximaal 25 mm x 22 mm en een lengte van 105 mm (fig. 13.1). Het artefact is gevonden in één van de paalkuilen van een gebouw uit de Volle Middeleeuwen. Vondstnummer 600-2 is ook een langwerpige gevormde wetsteen, maar met een afgerond vierkante doorsnede van maximaal 15 mm x 15 mm. De lengte van het stuk is 150 mm en het is vervaardigd uit een bruine siltsteen (fig. 13.2). Ook dit gereedschap komt uit een paalkuil van een gebouw uit de Volle Middeleeuwen. Ook de overige wetsteenfragmenten zijn afkomstig van de nederzetting uit de Volle Middeleeuwen. Van een grijze fijnkorrelige zandsteen is vondstnummer 221-37 vervaardigd. Deze heeft echter een afgerond driehoekige doorsnede van 17 mm x 31 mm en heeft een resterende lengte van 67 mm (fig. 13.3). 236-12 heeft een vierkante doorsnede van 20 mm x 20 mm, een resterende lengte van 55 mm en is vervaardigd uit een licht grijsbruine zandsteen (fig. 13.4). Van een licht grijsgroene zandsteen is 269-3 gemaakt. Het stuk is bijna compleet en heeft een afgerond rechthoekige doorsnede van maximaal 24 mm x 15 mm en een resterende lengte van 152 mm (fig. 13.5). Een overlangs gebroken eindfragment van een langwerpige

wetsteen vormt 249-10. Het bestaat uit een roodbruine zandsteen, welke grijsbruin is verweerd. Het heeft een oorspronkelijke breedte van 21 mm, een resterende hoogte van 10 mm en een resterende lengte van 42 mm.

Vier verdere stenen met slijpsporen zijn geïnterpreteerd als slijpblok, hoewel de mogelijkheid bestaat dat het fragmenten zijn van grotere, niet mobiele slijpstenen. Twee platte stenen van een lichtbruine zandsteen vormen de hoekpunten van een onregelmatig (recht)hoekige steen (123-3a en 123-3b; fig 13.6). De stukken meten 90 mm x 90mm en 120 mm x 100 mm en hebben beide een dikte van ca. 50 mm. Wat als bovenzijde wordt geïnterpreteerd laat op beide stenen een zeer glad geslepen vlak zien. De stenen zijn in een ijzertijdcontext gevonden in het westen van Kerkebogten. Uit de Late IJzertijd/Romeinse tijd, dateert het kopse eind van een rechthoekig slijpblok, met een glad geslepen vlak en sporen van verbranding. De zwarte aanslag die dit doet vermoeden zit ook op de breuken. De resterende twee stukken slijpgereedschap komen respectievelijk uit de zuidelijke en de noordelijke volmiddeleeuwse nederzetting. 221-38 is waarschijnlijk een klein fragment van een slijpblok van een lichtbruine siltsteen. 233-7 is gemaakt uit een lichtbruine zandsteen. Het fragment laat een glad geslepen vlak zien met enkele slijpkrassen daarin.

Maalstenen

Maalstenen zijn stenen waarmee bijvoorbeeld graan kan worden vermalen. Dit gebeurt door met een steen over een andere heen en weer te bewegen. Vanaf globaal de IJzertijd echter, wordt veel gebruik gemaakt van zogenaamde roterende maalstenen. Deze maalstenen of molens bestaan uit twee bij elkaar horende stenen, een ligger en een looper, waarbij de looper over de stationaire ligger wordt bewogen, door deze over een as te draaien. Veel van dergelijke handmolens werden vervaardigd uit tefriet, vanwege de zelfscherpemde eigenschap en het feit dat het geen harde kwarts bevat. Tussen het natuursteen uit Eersel – Kerkebogten zijn echter fragmenten herkend van dergelijke molens, die zijn vervaardigd uit een conglomeratische zandsteen, of een zeer grove zandsteen.

Twee fragmenten zijn gevonden in contexten uit de Vroege en de Midden IJzertijd (319-2 en 816-4). Beide zijn scherp hoekige fragmenten met een glad geslepen vlak. Dat dit door een roterende beweging is veroorzaakt wordt verondersteld door de cirkelvormige kras in 816-4.

233-2 is waarschijnlijk ook afkomstig van een roterende maalsteen. Het is vervaardigd uit een zeer grove zandsteen, van zeer slecht gesorteerde en niet afgeronde korrels. Een dergelijke steen is niet te gebruiken als slijpgereedschap. Het laat een vlak geslepen vlakje zien en is afkomstig uit een gebouwplattegrond van de volmiddeleeuwse nederzetting ten noorden van de Kerkloop.

Klop- en/of wrijfstenen

Wrijfstenen zijn stenen waarmee door een heen en weer gaande beweging wordt gewreven, gemalen of geschuurd. Het is vaak niet mogelijk de functie van de stenen nader te specificeren. 117-3, een zogenaamde 'windkanter', van een licht roodbruine kwartsitische zandsteen is gebruikt als wrijfsteen. Deze steen is gevonden in een kuilencluster dat dateert uit de Vroege IJzertijd. Twee tegenover elkaar staande concave zijden zijn verder geslepen door het gebruik als wrijfsteen. Er zitten her en der over de steen enkele klopsporen, ook in de wrijfvlakken. Aangezien deze klopsporen niet lijken te zijn geslepen, kan dit duiden op een tweede leven als klopsteen.

Ook met vondstnummer 320-7, afkomstig is uit een waterkuil daterend uit de Midden IJzertijd, lijkt te zijn gewreven en geklopt. Het verband tussen beide activiteiten kon echter niet goed worden vastgesteld omdat de steen niet compleet is.

Stenen met een onbekende functie

Meer dan 88% van het natuursteen (het tefriet en bewerkte leisteen niet meegerekend) heeft een afgerond hoekige of hoekige vorm. De meeste van deze stukken zijn gebroken of vergruisd door menselijk handelen. Bewust dan wel onbewust werden stenen gefragmenteerd. Vaak raakten stenen gefragmenteerd door herhaaldelijke verhitting en afkoeling. Kookstenen of stenen bij een vuur zullen op den duur uit elkaar vallen in hoekige fragmenten. Veel van de hoekige fragmenten uit Eersel – Kerkebogten doen een dergelijk proces vermoeden. Directe aanwijzingen in de vorm van verkleuring als gevolg van de verbranding zijn maar weinig aangetroffen. Slechts twaalf stukken tonen een duidelijke zwarte aanslag als gevolg van verbranding in combinatie met een scherp hoekige vorm.

Een ruw gevormde, maar afgeronde steen van donkergrijze siltsteen (209-51) heeft enkele diepe halfronde groeven. Het lijkt alsof regelmatig een touw over de steen is getrokken, waardoor in de laagste delen van een van de oppervlakken de groeven zijn ontstaan. De vondst is afkomstig uit een volmiddeleeuwse waterput.

13.4 VERSPREIDING

Tabel 3.1 laat de verdeling van het aangetroffen natuursteen zien over de verschillende ruimtelijke zones en de daarin onderscheiden archeologische periodes. Wat direct opvalt, is dat het meeste materiaal is gevonden in de nederzettingen uit de IJzertijd/Romeinse tijd ten noorden van de Kerkeloop en in de beide vindplaatsen uit de Volle Middeleeuwen in het midden van het gebied. Een beperkt deel is verder aangetroffen in contexten uit de IJzertijd in het westen (vindplaats 4) en zuidoosten (vindplaats 5) van Kerkebogten wat niet verwonderlijk is vanwege de veel lagere spoor- en vondstdichtheid aldaar. Voor wat betreft het aantal is hier 19 % van het totaal gevonden, maar sterke fragmentatie van het materiaal heeft er voor gezorgd dat het slechts om 5 procent van het totaalgewicht gaat. Een belangrijk deel van het niet te determineren materiaal is dan ook hiervan afkomstig. Vaak waren de fragmenten te klein of te sterk verweerd om tot een determinatie te komen. Bij de meeste van deze fragmenten gaat het om zandsteen. De als wrijfsteen en/of klopsteen gebruikte windkanter (117-3), is het enige duidelijk als artefact herkenbare natuurstenen object van vindplaats 4. Op vindplaats 5 is geen natuursteen met bewerkingsporen gevonden.

Vanwege het naar verhouding grote aantal grondsporen uit de Volle Middeleeuwen is het moeilijk om een verantwoorde vergelijking te maken tussen de nederzettingen uit de verschillende periodes. Daarbij komt nog dat het volume van de kuilen uit de Volle Middeleeuwen vele malen groter is dan van de IJzertijd- en Romeinse kuilen. In ieder geval valt op dat het totaal aantal stukken natuursteen uit de IJzertijd en Romeinse tijd meer dan twee maal zo groot is dan het aantal dat afkomstig is uit Middeleeuwse contexten. Voor wat betreft het gewicht van het aangetroffen vuursteen ontlopen beide contexten elkaar niet veel. Het prehistorische en Romeinse materiaal is dan ook duidelijk meer gefragmenteerd dan dat uit de Volle Middeleeuwen.

13.5 TEFRIET

Tefriet is een vulkanisch gesteente uit de Eifel. In Kerkebogten meer dan 53 kg van dit gesteente geborgen. Opvallend was de gefragmenteerde staat waarin het zich bevond. Niet zelden verviel dit gesteente bij het bergen tot kleinere delen of zelfs gruis. Alleen bij de grotere stukken was goed te zien dat het om fragmenten van maalstenen ging. Tefriet werd vanouds gebruikt voor maalstenen. Het is zeer geschikt voor het malen van graan vanwege de zelfscherpende eigenschappen en het feit dat het geen harde kwarts bevat. In Kerkebogten is het gevonden in nederzettingssporen uit de IJzertijd, Romeinse tijd en Volle

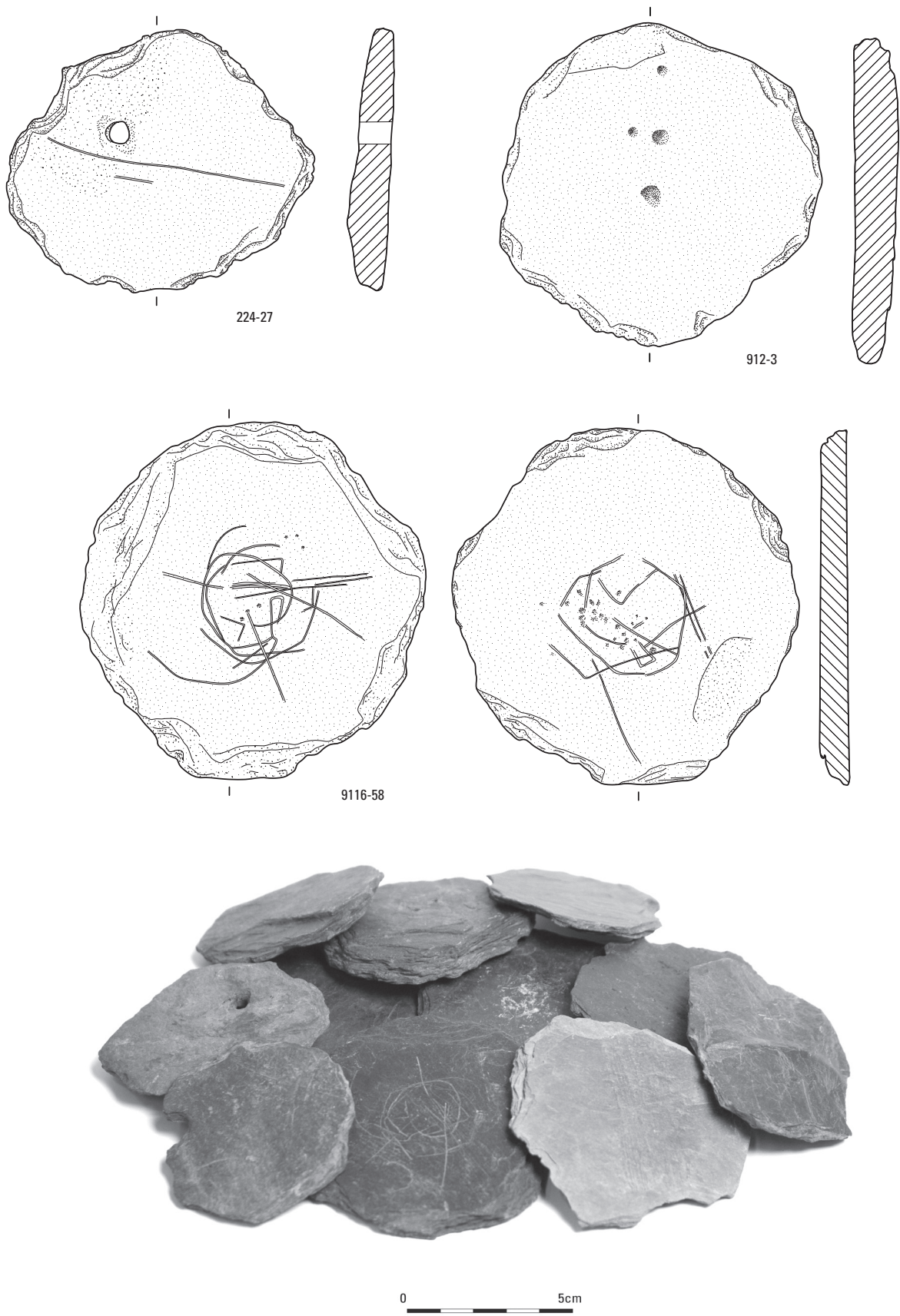

Fig 13.7. Eersel-Kerkebogten. Leisteenschijven uit de Volle Middeleeuwen.

Middeleeuwen. Interessant zijn enkele stukjes tefriet die afkomstig zijn uit een uit de Midden Bronstijd daterende kuil die niet zonder meer met een nederzetting te associëren is (6.2).

13.6 LEISTEEN

Leisteen is lange tijd een gewild bouw materiaal voor dakbedekkingen geweest. Het is dan ook niet vreemd dat fragmenten van daklei verspreid over het gehele terrein, in zowel de bouwvoor als de opvulling van (sub)recente greppels, zijn waargenomen. Met uitzondering van het materiaal uit greppels is deze relatief jonge lei niet geborgen. Daarnaast is een bescheiden hoeveelheid leisteen gevonden in de kuilen uit de Volle Middeleeuwen. Het gaat daarbij om 47 fragmenten met een gewicht van in totaal 3892 gr. Interessant is echter vooral dat het bij elf van deze fragmenten om schijfvormige voorwerpen gaat die voor een speciaal doel moeten zijn gemaakt (fig. 13.7). De meeste van deze schijfjes hebben een diameter die ligt tussen de 7 en de 10 cm en een dikte van 6 tot 10 mm. Daarnaast is 1 kleiner schijfje van 5 cm gevonden. De schijfjes zijn niet perfect rond maar hebben kartelige randen wat ze bijvoorbeeld minder geschikt maakt om als deksel te gebruiken. Parallellen uit de Volle Middeleeuwen zijn ons niet bekend.¹⁶⁰

13.7 DISCUSSIE

Wanneer een zeer globale vergelijking wordt gemaakt met het natuursteen uit twee nabij gelegen vindplaatsen, dan valt de relatief kleine hoeveelheid bewerkt materiaal in Eersel – Kerkebogten op. Afgezien van enkele verbrandingssporen is het aandeel bewerkt materiaal slechts 4%. Het ca. 25 km noordoostelijk gelegen Beekseweg, te Lieshout leverde van al het aangetroffen natuursteen, 6% bewerkt materiaal. Het circa 30 km zuidoostelijk gelegen Rosveld bij Nederweert 1 leverde bijna 10% bewerkt materiaal op. Hoewel de percentages van vergelijkbare orde van grootte zijn, lijkt Eersel – Kerkebogten dus aan de lage kant te zitten met het bewerkte natuursteen. Hierbij moet echter bedacht worden dat natuursteen in beide genoemde vindplaatsen niet te verzamelen is uit de ondergrond ter plaatse, terwijl de bodem van Kerkebogten juist rijk is aan grind en stenen door de ligging op pleistocene afzettingen van Maas en Rijn (3.1). Vermoedelijk is in Kerkebogten dan ook een veel groter percentage onbewerkt natuursteen in de grondsporen beland dan in Lieshout en Nederweert-Rosveld.

13.8 CONCLUSIE

Naast tefriet en bewerkte leisteen zijn 418 fragmenten natuursteen met een totaal gewicht van 111 158 g bekeken en gedetermineerd. Twaalf verschillende gesteentesoorten en een groep niet determineerbaar materiaal zijn binnen deze selectie onderscheiden. De aangetroffen soorten natuursteen zijn kenmerkend voor de stroomgebieden van Rijn en Maas. Hoewel een deel van het materiaal alleen maar breukvlakken laat zien en hoekig van vorm is, kon aan het grootste deel van het natuursteen worden vastgesteld dat het bestaat uit (fragmenten van) sterk afgeronde stenen rivierafzettingen. De soorten wezen al op een herkomst uit de stroomgebieden van Rijn en Maas. De meeste stenen zullen dan ook verzameld zijn uit

¹⁶⁰ Een vindplaats waar wel leisteenschijfjes zijn gevonden is die van Gönnersdorf in het Duitse Rijnland (Bosinski *et al.* 2001, 17). Deze dateren echter uit een volkomen andere periode (Laat Paleolithicum).

de ondergrond van de vindplaats Eersel-Kerkebogten, waar de Formatie van Sterksel (een pleistocene afzetting van Rijn en Maas) dagzoomt.

Hoewel een groot deel van het materiaal gefragmenteerd lijkt te zijn als gevolg van regelmatige verhitting en afkoeling, kon van slechts 4% met zekerheid worden vastgesteld dat deze gebruiks- of bewerkingsporen vertoont. Onderscheiden zijn wetstenen, slijpblokken en –stenen, klop- en/of wrijfstenen en maalstenen. Opvallend is dat bijna al het slijpgereedschap afkomstig is uit de volmiddeleeuwse nederzetting. De fragmenten maalsteen (die niet van tefriet zijn gemaakt) komen daarentegen uitsluitend uit IJzertijd en Romeinse contexten. Verder valt op dat het materiaal uit de IJzertijd en Romeinse tijd duidelijk sterker gefragmenteerd is dan het volmiddeleeuwse.

I 4 METAAL

Jan van Renswoude

I 4.1 INLEIDING

Tijdens het onderzoek is slechts een beperkte hoeveelheid metalen objecten verzameld. In totaal gaat het om 68 stuks. Het meeste metaal is gevonden tijdens het uitschaven van de grondsporen. De metalen objecten waren slecht bewaard. De ijzeren objecten waren veelal niet meer dan onherkenbare klompen roest. Daarom zijn van deze voorwerpen röntgenfoto's gemaakt. Hierna is een selectie gemaakt van voorwerpen die in aanmerking kwamen voor verdere behandeling, zoals conservering, schoonmaken en restauratie.¹⁶¹ Al de bronzen en zilveren objecten zijn geconserveerd en gereinigd.

In het onderstaande wordt een overzicht gegeven van de vondstcategorie metaal en worden de opmerkelijke stukken besproken. Al het metaal is ingevoerd in een database, maar alleen de belangrijkste stukken zijn geanalyseerd. Het gewicht van de objecten is niet ingevoerd, omdat het grootste deel uit ijzer bestaat wat dusdanig geoxideerd is, dat het huidige gewicht totaal niet meer in overeenstemming is met het oorspronkelijke gewicht. Enkele objecten waarvan het gewicht wel relevant is, zijn wel gewogen.

I 4.2 RESULTATEN

I 4.2.1 DE ROMEINSE TIJD

Aan de Romeinse tijd kunnen met zekerheid twee vondsten worden toegewezen. Als eerste is dit een fragment van een kap*fibula* (306-68, fig. 14.1), waarvan alleen een fragment van een blikkerige kap en de veerrol met aanzet naar de naald resteren. Deze *fibula* is van het type 1 (variant Nijmegen), dat gedateerd wordt in het eerste kwart van de 1ste eeuw voor Chr. en het eerste kwart van de 1ste eeuw na Chr.¹⁶² Het tweede object is eveneens een fragment van een *fibula* (8104-3, fig. 14.1) waarvan slechts een veerrol resteert. Hierdoor is deze niet nader te dateren dan Romeins. Een ander object dat mogelijk aan de Romeinse periode toegewezen kan worden, maar in een middeleeuwse context is gevonden, is een loden gewicht (460 g) (244-11, fig. 14.1). Dit kegelvormige object met daaraan een ijzeren verbindingsoog, dat is meegegoten, heeft toebehoord aan een Romeinse unster. Aan het oog zaten de resten van een ijzeren schakelketting. Dit soort gewichten wordt regelmatig bij Romeinse opgravingen aangetroffen.¹⁶³

I 4.2.2 DE VOLMIDDELEEUWSE PERIODE

Aan de Volle Middeleeuwen kunnen meer objecten worden toegewezen. Uit een middeleeuwse context is een zogenaamde *plateauschijf**fibula* afkomstig, die met uitzondering van de naald compleet is (8122-14, fig. 14.2). De naaldhouder is ééndelig. De diameter van de schijf, die stervormig is, bedraagt 2.1 cm. De *fibula* is licht geprofileerd doordat de rand, die bestaat uit zeven punten, in doorsnede minder dik is dan het centrale deel. Het centrum, ofwel plateau, heeft een diameter van 1.1 cm. Dit centrale deel is versierd met een kruis waarbinnen vier cirkelvormige motieven zijn aangebracht. De punten van de ster zijn eveneens versierd met deze cirkelvormige motieven. Het kruis en deze cirkels zijn hoogstwaarschijnlijk

¹⁶¹ Selectie door M.A. Lascaris op grond van het selectieadvies van restauratieatelier Restaura te Haelen dat ook de conservering en restauratie heeft uitgevoerd.

¹⁶² Van Renswoude 2009a, 262.

¹⁶³ Van Renswoude 2008, 81-82; Van Renswoude 2009b, 22-23.

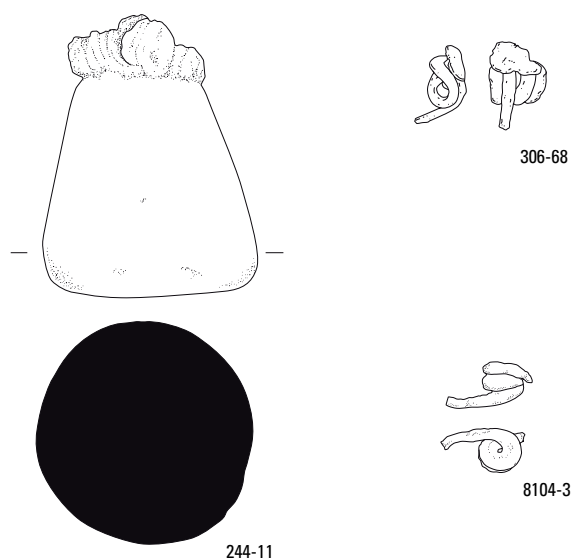

Fig. 14.1. Eersel-Kerkebogten. Metaalvondsten uit de Romeinse tijd. Schaal 2:3

ingelegd geweest met email. Hiervan zijn geen restanten overgebleven. Het email was aangebracht in de insnijdingen die gemaakt zijn in de grondplaat. De Duitse term hiervoor is *Grubenemail*. Volgens de typologie opgesteld door Frick, is dit een type 1 van de groep *plateauschijffibula* met kruismotief.¹⁶⁴ Dit zijn stervormige *fibulae* die door Frick niet nader gedateerd kunnen worden dan vanaf het einde van de 8ste tot de 11de eeuw na Chr.¹⁶⁵ Twee identieke exemplaren zijn gevonden in de Maas bij Alem en Maren.¹⁶⁶ Van Es en Verwers gaan er vanuit dat deze twee *fibulae* een paar hebben gevormd, vervaardigd zijn in dezelfde mal, en dat de geringe verschillen te verklaren zijn door de nabewerking.¹⁶⁷ Het exemplaar uit Eersel is nagenoeg identiek aan deze twee exemplaren en moet eveneens in dezelfde mal vervaardigd zijn. De *fibula* is gevonden tijdens de aanleg van het vlak boven de jongste bewoningssporen die tot de middeleeuwse nederzetting gerekend worden. Deze sporen dateren op basis van het aardewerk tussen 1150 en 1250 na Chr. (hoofdstuk 12). Er mag vanuit gegaan worden dat de *fibula* behoort tot deze bewoning en gelijktijdig dateert. De veronderstelde datering van dit type *fibulae* door Frick dient waarschijnlijk aangepast te worden naar een jongere einddatering van 1250 na Chr.

Een andere middeleeuwse vondst is een zilveren penning (621-1, fig.14.3) die is geslagen onder de Utrechtse bisschop Herman. De penning dateert tussen 1150 en 1156 en is niet compleet.¹⁶⁸ De twee breukvlakken geven aan dat het niet om een opzettelijke halvering gaat maar om een beschadiging. De afbeeldingen op de munt zijn aan beide zijden duidelijk zichtbaar. De munt is dus weinig gesleten. Daarnaast is nog een bronzen beslagstuk gevonden (8109-3).

Zoals in de inleiding gesteld zijn verreweg de meeste vondsten vervaardigd van ijzer. Hoewel in het veld de aangetroffen ijzeren objecten niet meer waren dan klompen onherkenbare roest, zijn na conservering en restauratie een aantal goed determineerbare stukken te voorschijn gekomen. Hieronder bevindt zich een fragment van een ruiterspoor (927-1, fig.14.2), dat bestaat uit een piramidevormige prik met de halfronde aanzet van de twee armen. Priksporen worden vanaf de eerste helft van de 13de eeuw vervangen door wielsporen. Ze verdwijnen niet helemaal, maar worden wel zeldzaam in de Late Middeleeuwen.¹⁶⁹ In dezelfde werkput werd een pijlpunt (926-1, fig. 14.2) aangetroffen. Deze punt is gesmeed en was bevestigd op hout door middel van een holle schacht. Gezien het kleine formaat van de

¹⁶⁴ Frick 1992/1993, 270.

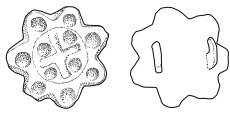
¹⁶⁵ Frick 1992/1993, 171.

¹⁶⁶ Van Es/Verwers 1977, 162, fig. 19 en 20.

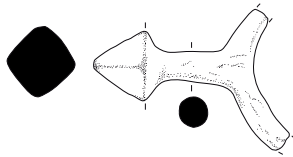
¹⁶⁷ Van Es/Verwers 1977, 162.

¹⁶⁸ Van de Chijs 1982, 182.

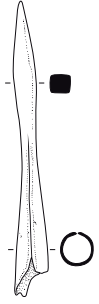
¹⁶⁹ Clark 1995, 127-129.

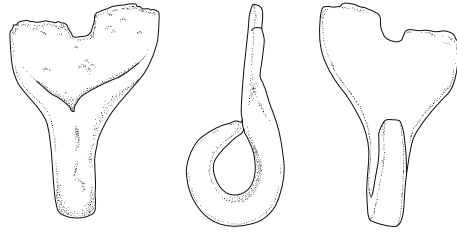
8122-14

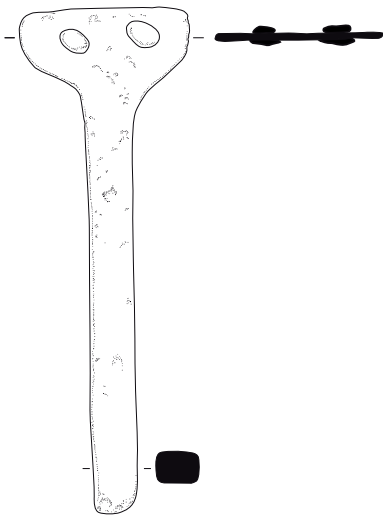
927-1

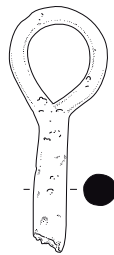
926-1

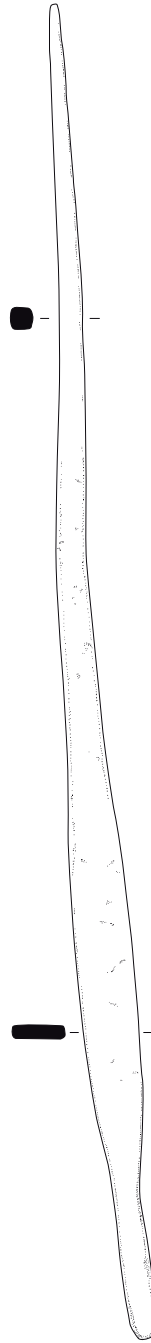
928-1

243-8

283-9

9122-15

Fig. 14.2. Eersel-Kerkebogten. Metaalvondsten uit de Volle Middeleeuwen. Schaal 2:3

Fig. 14.3. Eersel-Kerkebogten. Een zilveren penning (621-1), geslagen onder de Utrechtse bisschop Herman.

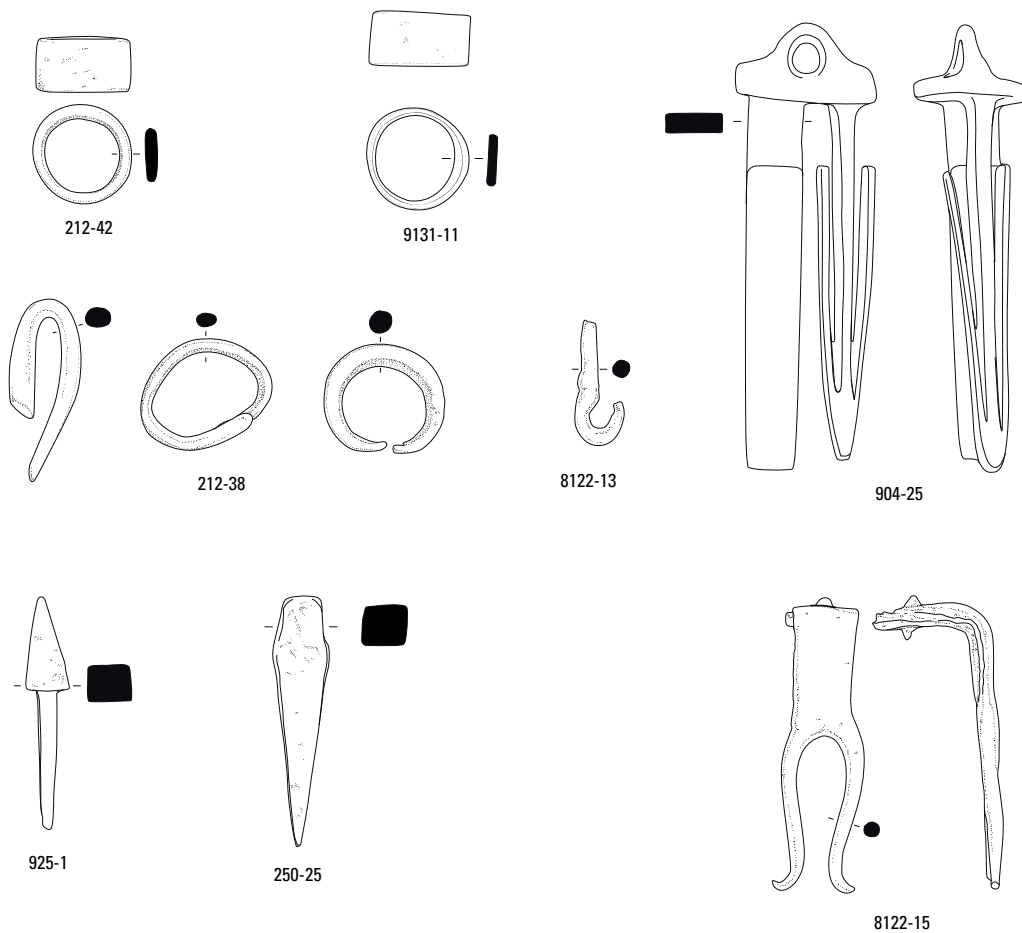

Fig. 14.4. Eersel-Kerkebogten. Metaalvondsten uit de Volle Middeleeuwen. Schaal 2:3

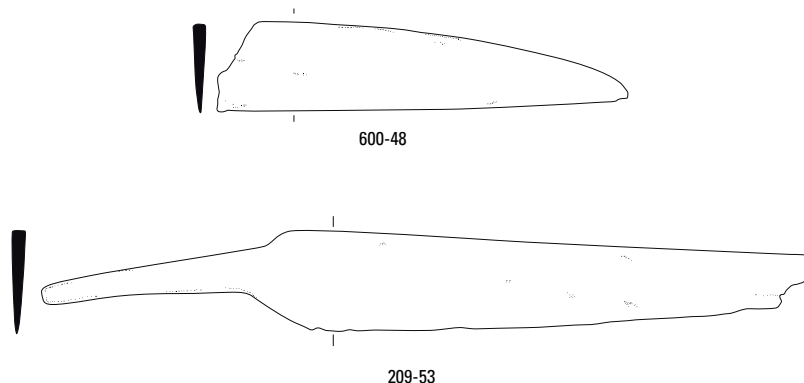

Fig. 14.5. Eersel-Kerkebogten. Twee messen uit de Volle Middeleeuwen. Schaal 2:3

punt, diende de pijl diende waarschijnlijk voor een handboog. Met een kruisboog werden immers grotere en zwaardere pijlen afgeschoten. Omdat pijlen zowel voor de jacht als de strijd gebruikt konden worden –twee activiteiten die in principe voorbehouden zijn aan elite– zijn dit bijzondere vondsten in middeleeuwse rurale nederzettingen.¹⁷⁰ Een ander noemenswaardig object is een afgebroken greep van een sleutel (283-9, fig.14.2). Deze sleutel is uit één stuk gemaakt. De greep is gemaakt door het uiteinde rond te buigen en vast te zetten aan de steel. De baard is afgebroken. Een iets groter, maar vrijwel identiek exemplaar is bekend uit een volmiddeleeuwse nederzetting te Deurne.¹⁷¹ Een ander ijzeren object is een fragment van een gesmede (deur/kist) scharnier (928-1, fig.14.2) die gebroken is op het gedeelte waar een perforatie zit. Waarschijnlijk zaten er in het vlakke deel verschillende gaten waardoor nagels geslagen werden die het scharnier bevestigden op hout. Door de ronde opening, die ontstond door het gehamerde uiteinde om te buigen, ging een ijzeren pin om het aan een tweede scharnierdeel te bevestigen.

Verder bevinden zich onder de ijzeren voorwerpen nog een lange priem (9122-15, fig. 14.2), vier mesfragmenten¹⁷² (fig 14.5), een handvat met een smal blad waarin twee bevestigingsnieten zitten (243-8, fig.14.2), twee zware siernagels die mogelijk gebruikt zijn als kist- of deurbeslag (250-25 en 925-1, fig.14.4), een gespangel (8122-13, fig.14.4, en drie ringen van een ketting (212-38, fig.14.4). Twee ijzeren, gladde bandvormige ringen zijn gebruikt als vating op een steel van een werktuig, mogelijk een priem, mes of beitel (9131-11 en 212-42, fig. 14.4).

Voor twee objecten is in de gebruikte literatuur geen parallel gevonden. Het eerste object (904-25, fig. 14.4) is waarschijnlijk een onderdeel van een slotmechanisme. Het bestaat uit een ijzeren, min of meer rechthoekig plaatje van 2.8 bij 2.3 cm met aan de bovenzijde een oog. Aan de achterzijde zitten twee langwerpige rechthoekige plaatjes bevestigd. Deze staan haaks ten opzichte van elkaar. Op deze plaatjes zijn twee V-vormige strips bevestigd waardoor een verend mechanisme ontstaat. Dit onderdeel werd in een slot geschoven waarbij de veren ingedrukt werden. Wanneer het verende deel weer uitklapt zit het onderdeel vergrendeld en kan het waarschijnlijk alleen met een sleutel worden verwijderd. Het tweede object is een soort vork (8122-15, fig.14.4), waarvan de uiteinden van de tanden naar buiten gebogen zijn. Mogelijk heeft dit gediend als geleider voor een draad, touw of leer. De steel is een omgebogen strip die bevestigd is met een nagel aan een andere strip.

¹⁷⁰ Hiddink 2008, 190-191.

¹⁷² Drie van de vier zijn afgebeeld.

¹⁷¹ Hiddink 2008, 190, fig 13.4, 417-425.

15 PALEOBOTANISCH ONDERZOEK

Wouter van der Meer

Tijdens de opgraving is in een groot aantal sporen bemonsterd voor archeobotanisch onderzoek. Dit onderzoek zal antwoord moeten geven op vragen betreffende landgebruik en vegetatiegeschiedenis. Hoe zag voor de perioden waaruit de in het gebied gevonden archeologische resten dateren het 'oorspronkelijke' landschap er uit voor wat betreft natuurlijke begroeiing en de cultuurgewassen, en hoe veranderde dit in de loop der tijd? Verder is onderzocht of in het gebied zones zijn aan te wijzen die men (het liefst voor de perioden afzonderlijk) als akkers dan wel weiden gebruikte (locaties zonder bewoningssporen).

15.1 POLLEN

In het veld zijn diverse grondsporen bemonsterd door middel van pollenbakken en bulkmonsters.⁴² van deze monsters zijn geselecteerd voor waarderend onderzoek door BIAX Consult. Het merendeel is afkomstig uit waterputten en -kuilen, daarnaast zijn er monsters genomen uit voornamelijk greppels, (mest)kuilen en akkerlagen. Op BIAX Consult zijn onder laboratoriumomstandigheden 68 pollenmonsters genomen uit de grondmonsters en pollenbakken. Om later tijdens de analyse de pollenconcentratie van het materiaal te kunnen berekenen, is een exoot (twee tabletten van *Lycopodium*, met circa 18.583 sporen per tablet) toegevoegd aan een bekend volume van het monster.

De pollenmonsters zijn bereid volgens de standaardmethode van Erdtman.¹⁷³ Van elk pollenresidu is een preparaat vervaardigd. De bereiding is uitgevoerd door M. Konert op de Faculteit Aard- en Levenswetenschappen van de Vrije Universiteit in Amsterdam, in het Laboratorium voor Sedimentanalyse. Bij de inventarisatie van de pollenpreparaten is gebruik gemaakt van een doorvallend-lichtmicroscop met vergrotingen tot 400x. Algemene criteria waren de (soorten)rijkdom van het materiaal en de aantasting van het pollen. Tevens is gelet op de soortsaamenstelling, waarbij in het bijzonder is gelet op pollen van cultuurgewassen en andere indicatoren voor menselijke activiteit. De inventarisatie is uitgevoerd door D. van Smeerdijk en M. van Waijjen (BIAX Consult). De resultaten van de waardering staan in bijlage 4.

Op basis van archeologische gegevens en de waarderingsresultaten is door ACVU-HBS een selectie gemaakt van acht pollenmonsters voor verdere analyse. Deze analyse is uitgevoerd door M. van Waijjen, met behulp van de geëigende determinatieliteratuur.¹⁷⁴ Hierbij is gebruik gemaakt van een doorvallend-lichtmicroscop met vergrotingen tot 750x en/of fasecontrastmicroscopie. Nomenclatuur volgt de 22^e druk van de Heukel's flora van Nederland, naamgeving van de pollentypen is gebaseerd op Beug.¹⁷⁵

15.2 BOTANISCHE MACRORESTEN

In het laboratorium van Biax Consult zijn 42 monsters gezeefd over een kolom van vijf zeven met als kleinste maaswijdte 0.25 millimeter om het materiaal op te schonen en te verdelen in overzichtelijke fracties. Vóór het zeven is van ieder monster een klein submonster genomen voor eventueel pollenonderzoek. Na het zeven zijn de monsters gewaardeerd op de aanwezigheid en conservering van zaden en andere herkenbare plantaardige resten. Tevens is aandacht besteed aan overige herkenbare archeologische resten. Hiervoor is een opvallend-lichtmicroscop met vergroting tot 50x gebruikt. De waarderingsresultaten staan in bijlage 5.

¹⁷³ Erdtman 1960; Fægri *et al.* 1989.

¹⁷⁵ Van der Meijden 1996; Beug 2004.

¹⁷⁴ Moor/Webb /Collinson 1991, Beug 2004.

monsternummer	context	datering	analyse
150-35-1	waterkuil 319	786-515 cal BC 2Sigma	P, H
110-33-10	waterkuil 113	290 BC ± 30	P
145-76-12	waterkuil 307	36 cal BC-125 cal AD 2Sigma	P
164-68-8	waterkuil 811	28 AD	M, P
159-136-8	waterkuil 818	92/93 AD±1	M, P
145-32-8	waterput 306	>163 AD	M, P
138-446-8	waterput 250	1141 AD ±4	M, P
138-131-8	waterput 236	>1265 AD ±6	M, P
113-3-8	waterput 204	1050-1100 na Chr. (aardewerk)	M

Tabel 15.1 Eersel-Kerkebogten. Overzicht van geanalyseerde monsters.

P pollenanalyse; M macrorestenanalyse; H houtsoortbepaling.

Van de 42 geïnventariseerde monsters zijn uiteindelijk zes monsters door ACVU-HBS geselecteerd voor analyse. Tijdens de analyse is elke fractie of in zijn geheel onderzocht, of zolang totdat de kans op ontdekking van nieuwe soorten statistisch gezien verwaarloosbaar klein is. De macroresten zijn gedetermineerd met behulp van de gebruikelijke determinatieliteratuur en de vergelijkingscollectie van BIAAX Consult.¹⁷⁶ Indien nodig voor de vergelijking zijn recente zaden gemacereerd in een 5% KOH-oplossing, om taphonomische processen na te bootsen. Analyse en inventarisatie zijn uitgevoerd door de auteur. Bijlage 7 geeft de resultaten van de inventarisatie weer. Nomenclatuur volgt de 22^e druk van de Heukel's flora van Nederland.¹⁷⁷ De gedetermineerde resten zijn opgeslagen in het archief voor botanische macroresten van BIAAX Consult. Contextinformatie van de geanalyseerde monsters staat in tabel 15.1.

15.3 HOUT

ACVU-HBS heeft dertien stuks hout aangeboden aan BIAAX Consult voor soortbepaling. Om de soortkarakteristieke celpatronen van het hout te bestuderen zijn drie coupes gemaakt van ieder monster: radiaal, transversaal en tangentiaal. Deze zijn onderzocht onder een doorvallend-lichtmicroscop met vergroting tot 400 maal. Determinaties zijn gedaan met behulp van de houtcollectie van BIAAX Consult en de relevante literatuur.¹⁷⁸ De determinaties zijn uitgevoerd door K. Hänninen en N. den Ouden.

15.4 VERANTWOORDING VAN DE MONSTERSELECTIE

De nadruk van het onderzoek ligt op beeldvorming van de landschappelijke omgeving van de vindplaats en de eventuele veranderingen daarin, gedurende de verschillende bewoningsfasen. Daarom is door ACVU-HBS gekozen om slechts monsters uit één contexttype (waterput/kuil) te analyseren, om zo tot een zinnige vergelijking tussen de verschillende perioden te kunnen komen.¹⁷⁹ Voor zover mogelijk zijn van iedere context zowel het pollen als de botanische macroresten onderzocht. De botanische macroresten dienen allereerst om binnen het palynologisch soortenspectrum onderscheid te maken tussen lokaal,

¹⁷⁶ Berggren 1969; 1981; Anderberg 1994; Cappers *et al.* 2006; Körber-Grohne 1964; 1991.

¹⁷⁸ Schweingruber 1978, 1990.

¹⁷⁹ Groenewoud *et al.* 2007, 20.

¹⁷⁷ Van der Meijden 1996.

extra-lokaal en regionaal pollen. Ten tweede kunnen ze zelf ook informatie geven over de lokale vegetatie en de nederzettingseconomie.

De opgraving Eersel-Kerkebogten heeft een grote hoeveelheid verassend rijke botanische monsters opgeleverd. Hoewel deze monsters vanuit archeobotanisch oogpunt soms zeer interessant waren, is bewust gekozen om het beschikbare budget aan te wenden voor de beantwoording van de onderzoeksvragen, zodat niet altijd de meest pollenrijke monsters zijn geanalyseerd. Daarom zal in dit eindrapport ook gebruik worden gemaakt van de waarderingsresultaten.

15.5 VOORONDERSTELLINGEN

Afgaande op het verspreidingspatroon van pollen kan onderscheid worden gemaakt tussen drie categorieën: lokaal, extra-lokaal en regionaal pollen.¹⁸⁰ Lokaal pollen is afkomstig van vegetatie die zich op zeer korte afstand van het opvangpunt (monsterlocatie) bevindt. Het pollen van deze planten valt min of meer loodrecht naar beneden op het opvangpunt en is vaak oververtegenwoordigd. Extra-lokaal pollen komt van vegetatie dat zich tot enkele honderden meters van het opvangpunt bevindt. Dit is de vegetatie die van het grootste belang is bij het landschappelijk onderzoek aan een vindplaats. Regionaal pollen wordt door middel van luchtstromen naar het opvangpunt getransporteerd. Het kan gaan om planten die zich enkele kilometers verderop bevinden. In de meeste gevallen betreft dit pollen van windbestuivende boomsoorten.

Voor kleine opvangbekkens, zoals waterputten, in een gebied dat niet dichtbebost is, geldt dat het pollenspectrum in principe representatief is voor de vegetatie van een gebied met een straal van circa 500 m rond dit bekken.¹⁸¹ Dit geldt met name voor opvangbekkens in een relatief onverstoorde omgeving. Bij opvangbekkens op een erf, mag men aannemen dat menselijke activiteit een belangrijke factor was in de accumulatie van pollen.

Aan de hand van de percentages boompollen (ΣAP) en niet-boompollen (ΣNAP) kunnen uitspraken worden gedaan over de openheid van het landschap. Op basis van pollenonderzoek in recente Nederlandse vegetaties komt men tot de aanname dat $AP < 25\%$ gelijk staat aan een open landschap, $25\% < AP < 55\%$ aan een open bos of bosrand en $AP > 55\%$ aan een gesloten bos.¹⁸² Gelijksortig onderzoek in Zweden heeft echter aangetoond dat de verhouding AP/NAP en de verhouding bomen/kruiden wel verband houden, maar dat dit verband niet lineair is en dat de afwijking groot kan zijn.¹⁸³ Er zijn daarom metingen binnen meerdere monsters uit dezelfde periode nodig om een betrouwbaar beeld te vormen van de landschapsopenheid.

15.6 RESULTATEN

De resultaten van de pollen-, zaden- en houtanalyse staan respectievelijk in bijlage 6, 7 en 8. Bij het pollen- en zadenonderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen cultuurgewassen en/of vermoedelijk verzamelde soorten (samen gebruiksgewassen) en overige wilde soorten. Bij de botanische macroresten worden de overige wilde soorten ingedeeld per standplaatscategorie volgens Tamis *et al.*¹⁸⁴ Bij het pollen wordt er uitgegaan van een meer algemene indeling, omdat pollen zich vaak niet op soort laat determineren.

¹⁸⁰ Janssen 1974.

¹⁸³ Sugita/Gaillard / Brostrom 1997.

¹⁸¹ Zie in Groenewoudt *et al.* 2007.

¹⁸⁴ Tamis *et al.* 2004.

¹⁸² Groenman-van Waateringe 1986.

Opgemerkt moet worden dat de gebruikte indelingen voornamelijk dienen om het geheel te ordenen. De standplaatscategorieën zijn gebaseerd op de geprefereerde biotische en abiotische factoren van de verschillende plantensoorten, maar dat een soort een voorkeur heeft voor een bepaalde standplaats betekent niet dat hij uitsluitend daar voorkomt. Zo kunnen veel graslandsoorten of pionierplanten ook voorkomen tussen het graan als akkeronkruid, afhankelijk van de omstandigheden op de akker. Tijdens de discussie zullen de soorten in hun context worden geplaatst en wordt de eerder gehanteerde indeling in sommige gevallen verlaten.¹⁸⁵

Tijdens het zadenonderzoek is een aantal bijzondere tot zeer bijzondere vondsten gedaan. Deze zullen hieronder worden besproken.

Klein tasjeekruid (*Teesdalia nudicaulis*) is een soort die tegenwoordig voornamelijk voorkomt in droge graslanden op zandige grond (plaat 5A). Vroeger was hij echter ook zeer algemeen in de akkeronkruidvegetatie op de esgronden. Door sommige ecologen wordt de soort zelfs als kenmerkend beschouwd voor deze onkruidvegetatie (*Teesdalia nudicaulis*-*Arnosseridetum minima*).¹⁸⁶ Van klein tasjeekruid is één zaadje gevonden; een primeur in het Nederlands archeobotanisch materiaal. Het zaadje is bijna cirkelvormig (lxb:1.2x1.1mm).¹⁸⁷ Alleen de zaadhuid is bewaard gebleven, de oorspronkelijke dikte is daardoor niet te meten. De onderzijde van de zaadlobben is afgeplat, de afscheiding tussen het pluimpje en de zaadlobben is aan één zijde nog vaag zichtbaar. Het karakteristieke oppervlaktepatroon bestaat uit een netwerk van kleine cirkels (areolaat), de afzonderlijke cirkels hebben een diameter van ongeveer 20 µm.

Wilde bertram (*Achillea ptarmica*) is een soort die veel voorkomt in matig voedselrijke hooilanden (plaat 5B). De soort is éénmaal eerder aangetroffen in archeobotanisch materiaal uit Nederland.¹⁸⁸ Gevonden is een dopvrucht (achene) met zaad. De vorm is een langgerekt trapezium met een lengte van 1,9 mm. De basis meet 0,3 mm en de top 1,1 mm.¹⁸⁹ De soort onderscheidt zich van gewoon duizendblad (*Achillea millefolium*) door de bredere top.

In twee monsters zijn resten van wilde lijsterbes (*Sorbus aucuparia*) aangetroffen. Hoewel de soort tegenwoordig vrij algemeen is, is zijn aanwezigheid in archeobotanisch materiaal uit Nederland slechts drie maal met zekerheid vastgesteld.¹⁹⁰ Bijzonder is bovendien dat in dit geval de bessen in hun geheel zijn gevonden.¹⁹¹ De vruchten zijn sterk verkleurd en verschrompeld, de diameter varieert van ongeveer 5 tot 8 mm; meestal zijn de vruchten enigszins langgerekt. De vruchten zelf hebben nauwelijks diagnostische kenmerken, de kelk is min of meer vergaan. De buitenwand was soms grotendeels verdwenen, waardoor de verschillende zaden zichtbaar waren. De zaden zijn plat, langgerekt en druppelvormig (ong. 3,5-3,9x1,7-1,8 x1,0-1,1 mm).¹⁹² De basis is haakvormig. Het oppervlaktepatroon bestaat uit een netwerk van kleine cirkels. Het is moeilijk onderscheid te maken tussen de verschillende soorten lijsterbes, maar wilde lijsterbes is de enige inheemse soort.

De laatste bijzondere vondst betreft het zogenaamde *kaboutermutsje*. Dit is niet de naam van een plantensoort, maar een benaming voor een bloembekleedsel of vrucht van een onbekende soort, welke met enige regelmaat wordt aangetroffen in middeleeuwse monsters van de Brabantse zandgronden. Ditmaal

¹⁸⁵ Met gebruikmaking van: Weeda *et al.* 1985, 1987, 1988, 1991, 1994; Schaminée *et al.* 1995, 1996, 1998; Stortelder/Schaminée /Hommel 1999.

¹⁸⁶ Behre 1993. *Teesdalia nudicaulis*-*Arnosseridetum minima* is synoniem aan *Sclerantho annui-arnosseridetum*.

¹⁸⁷ Eén meting.

¹⁸⁸ 's Hertogenbosch- st. Janskerkhof: Van Haaster 1997b,

soort wordt vermeldt in de archeobotanische database RADAR, maar is per abuis niet opgenomen in de soortenlijst van de betreffende publicatie.

¹⁸⁹ Eén meting.

¹⁹⁰ Esser *et al.* 1997; Vernimmen 1999; Hänninen 2003,

¹⁹¹ Technisch gesproken zijn het schijnvruchten.

¹⁹² Twee metingen.

zijn deze resten behalve onverkoold ook verkoold gevonden (zie plaat 5C en 5D). Bovendien waren behalve de *mutsjes* ook een zaadje of vruchtje en een bloemhoofdje of splitvrucht aanwezig, waarvan het helaas niet mogelijk is gebleken om de soort te identificeren.

15.7 DISCUSSIE EN INTERPRETATIE

15.7.1 IJZERTIJD

De twee pollenmonsters met een datering in de IJzertijd kenmerken zich door een hoog percentage boompollen (rond de 75%). Er lijkt weinig verschil te zijn in de AP/NAP waarden tussen de Vroege- en Midden-IJzertijd. Zowel voor de Vroege- als voor de Midden IJzertijd is slechts één monster is onderzocht. Als deze monsters een representatief beeld geven, kan dithoge percentage boompollen corresponderen met een halfopen tot open landschap (30% tot 70% open).¹⁹³ Eerder palynologisch onderzoek aan materiaal van het oude oppervlak onder een vroege-bronstijdgrafheuvel in de buurt van Eersel laat eveneens hoge boompollenpercentages zien.¹⁹⁴ Hoewel linde (*Tilia*) in de Bronstijd nog een zeer belangrijke rol speelde in het bos op droge grond, lijkt deze af te nemen in de IJzertijd. Dit heeft vermoedelijk te maken met selectieve menselijke exploitatie van deze soort.¹⁹⁵

Er zijn nauwelijks cultuurgewassen aangetroffen in het pollenmonster uit de Vroege IJzertijd, slechts een enkele stuifmeelkorrel van graan (*Cerealia*). Het monster uit de Midden IJzertijd bevatte daarentegen ook enkele korrels van het tarwe-type (*Triticum*-type) en gerst-/tarwe-type (*Hordeum*-/*Triticum*-type). De granen die in de prehistorie het meest werden verbouwd, tarwe en gerst, zijn zelfbestuivende soorten en verspreiden hun pollen slecht. Ook de meeste cultuurvolgers (akkeronkruiden en ruderalen) zijn slechte pollenverspreiders. De afwezigheid of lage presentie van graanpollen en stuifmeel van cultuurvolgers hoeft dus niet te betekenen dat er rond de vindplaats geen of slechts weinig graan werd verbouwd.

De macromonsters van de voor verder onderzoek geselecteerde ijzertijd-contexten waren zeer arm en zijn daarom niet geanalyseerd. Er werd namelijk niet verwacht meer soorten te vinden dan die al waren aangetroffen tijdens de waardering. Tijdens de waardering zijn macroresten van een grazige vegetatie van vochtige tot natte bodem gevonden in waterkuil 319. In deze kuil is een cirkel van staakjes aangetroffen, vermoedelijk de staanders van een bekisting. Twee van deze (150-35-7-H1/2) zijn gedetermineerd; één is van elzenhout (*Alnus*), de ander kon niet met zekerheid worden gedetermineerd, maar kwam nog het meest met els overeen (cf. *Alnus*). Waterkuil 113 bevatte nauwelijks macroresten, maar de weinige die zijn gevonden wijzen eveneens op een grazige vegetatie van vochtige tot natte bodem. Ook bevatte het monster uit deze kuil een zaadje van de gewone vlier (*Sambucus nigra*). Vlierbessen zijn eetbaar en kunnen daarom zijn verzameld. De soort komt echter ook algemeen in het wild voor.

Uit de waarderingsresultaten van pollen- en macromonsters uit andere sporen uit de IJzertijd komt naar voren dat bedekte gerst (*Hordeum vulgare* var. *Vulgare*) en vlas (*Linum usitatissimum*) gebruikte gewassen zijn. Kapselresten van vlas doen vermoeden dat deze soort lokaal is verbouwd, omdat vlaskapsels vaak op de plaats van productie worden verwijderd.¹⁹⁶ Bramen (*Rubus fruticosus*) werden mogelijk verzameld. Verder zijn er zaden aangetroffen van akkeronkruiden en andere cultuurvolgers, alsmede soorten van vochtige tot natte, grazige vegetaties. De akkeronkruiden wijzen in de richting van lichte, zandige tot lemige bodems voor de landbouwgrond. Opvallend zijn twee monsters uit pollenbak 108-26-10 waar zeer veel struikheipollen is aangetroffen en waar ook pollen van rogge (*Secale cereale*) in aanwezig was. Zeer waarschijnlijk zijn deze twee monsters afkomstig uit lagen uit de historische periode.

¹⁹³ Sugita *et al.* 1999.

¹⁹⁴ Van Zeist 1967.

¹⁹⁵ Van Beurden 2002.

¹⁹⁶ Etnografische parallellen geven aan dat kaf op de plaats van productie wordt verwijderd: Hillman 1981, 1984.

De AP-waarden van de monsters uit oudste Romeinse contexten (waterkuilen 811 en 307) zijn zeer laag: tussen de 15 en 30%. Dit komt neer op een vrijwel boomloos gebied (90–100% open) wat betekent dat in de Late IJzertijd/vroeg-Romeinse tijd sprake moet zijn geweest van een sterke afname van de hoeveelheid bos. Stuifmeel van grassen (Poaceae) is dominant aanwezig in deze monsters. Waterkuil 818, die niet lang na 95 na Chr. aangelegd moet zijn, geeft een ander beeld: De AP-waarde van dit monster bedraagt 58.2%, indicatief voor een open bos/open gebied (40–80% open). Geen van de pollentypen overheerst in dit monster, dus er is geen sprake van oververtegenwoordiging door één lokale soort. De percentages in de jongste Romeinse waterkuil/-put (306; tweede helft tweede eeuw) zijn vergelijkbaar met de twee oudste. Omdat de bemonsterde sporen dicht bijeen liggen zou dit betekenen dat de openheid van het landschap in de eerste twee eeuwen na Christus sterk fluctueerde. Gezien het tijdsbestek van omstreeks tweehonderd jaar, is het dan ook minder waarschijnlijk dat de AP-waarden daadwerkelijk representatief zijn voor de ontwikkelingen in de regionale en extralokale vegetatie.

Er zijn meerdere mogelijkheden waarom de monsters geen betrouwbaar beeld geven. Zo zijn in de onderzochte Romeinse sporen macroresten aanwezig van eik, zwarte els, lijsterbes en wilg. Ondanks de lage AP-waarden moeten bomen dus deel hebben uitgemaakt van de vegetatie in en rond de nederzetting. Het boompollen is dus misschien ondervertegenwoordigd. Omgekeerd bevat waterput 818 veel macroresten van grassen, terwijl het percentage graspollen relatief laag is. Het boompollen is in dit spoor wellicht oververtegenwoordigd. Menselijke invloed kan een bepalende invloed zijn geweest op de pollenproductie van zowel bomen als grassen. Zo kan streng hakhoutbeheer de pollenproductie van bomen sterk doen afnemen, en evenzo streng maaibeheer of intensieve begrazing die van grassen en andere kruidachtige gewassen.¹⁹⁷

Het lijkt dus onmogelijk om een overtuigend beeld te vormen aan de hand van de vier geanalyseerde monsters van de vegetatieontwikkelingen in de Romeinse tijd. Misschien moet er ook eerder gedacht worden aan wisselende intensiteit van het gebruik van de vegetatie op en rond de vindplaats. Toch is het waarschijnlijk dat met deze toenemende exploitatie ook de ontginning van de bossen toenam. Opvallend is bovendien dat de verhouding tussen bomen van natte en droge grond is veranderd, in het voordeel van de eerste. Kennelijk verkoos men de drogere gronden te exploiteren of ontginnen. Verdere afname van het percentage elzenpollen in de Romeinse tijd ten opzichte van de IJzertijd (ook wanneer gecorrigeerd voor eventuele oververtegenwoordiging van graspollen) betekent echter dat ook de vochtige gronden (het beekdal) zijn geëxploiteerd of ontgonnen in deze periode.

De pollenpercentages cultuurgewassen en cultuurvolgers zijn niet zeer groot. Behalve rogge verspreiden de meeste cultuurgewassen hun pollen echter nauwelijks met de wind. Hetzelfde geldt voor veel cultuurvolgers. Het stuifmeel van deze soorten zal dus ondervertegenwoordigd zijn.

Een nieuw cultuurgewas in de pollenmonsters uit de 1ste eeuw is het tuinboon-type (*Vicia faba*-type). De tuinboon zoals wij die kennen was in de Romeinse tijd echter nog niet bekend. Wel waren er enkele kleinere varianten, waaronder de duivenboon (*Vicia faba* var. *Minor*), die ook onder dit pollentype valt. Macrorestenanalyse leverde nog twee niet eerder genoemde cultuurgewassen op: pluimgierst (*Panicum miliaceum*) en emmertarwe (*Triticum dicoccon*). Daarnaast zijn resten aangetroffen van enkele vruchten die mogelijk in het wild zijn verzameld: gewone braam (*Rubus fruticosus*), sleedoorn (*Prunus spinosa*) en tweestijlige/éénstijlige meidoorn (*Crataegus laevigata/monogyna*). In één van de gewaardeerde monsters uit de Late IJzertijd/Romeinse tijd zijn doppen van hazelnoten (*Corylus avellana*) aangetroffen. Deze werden vermoedelijk ook in het wild verzameld. Daarnaast zijn in datzelfde monster kafbases gevonden van spelttarwe (*Triticum spelta*).

¹⁹⁷ Pott 1988; Groenman-van Waateringe 1993; Kreuz 2008.

In het pollenmonster uit de 2de eeuw of later (waterput 306) zijn vier stuifmeelkorrels van rogge aangetroffen. Helaas kan de aanwezigheid van deze soort niet worden bevestigd aan de hand van macroresten. Het oudste bewijs voor verbouw van rogge als zelfstandig gewas komt uit Noordoost-Nederland en dateert uit de periode van de 1ste eeuw voor Chr. tot de 1ste eeuw na Chr.¹⁹⁸ Vondsten die wijzen op verbouw van rogge onder de rivieren dateren allemaal van na het midden van de 3de eeuw na Chr. Het gebruik van rogge als landbouwgewas wordt daar als kenmerkend voor de Germaanse cultuur gezien.¹⁹⁹ Onzeker is of deze stuifmeelkorrels aan lokale verbouw van de soort kunnen worden gekoppeld. Rogge kwam namelijk ook veel voor als akkeronkruid. Vroege, enkelvoudige vondsten van deze soort worden vaak als zodanig geïnterpreteerd.²⁰⁰ Gezien de goede pollenverspreiding en het massale voorkomen van rogge beneden de rivieren in de Middeleeuwen en daarna, is het bovendien mogelijk dat dit pollenmonster vervuild is geraakt met jonger materiaal.

In het macrorestenmonster uit de 2de eeuw (eveneens uit waterput 306) zijn dezelfde graansoorten aangetroffen als in de andere Romeinse monsters. De aantallen zijn echter groter. Van zowel pluimgierst als emmertarwe en gerst zijn redelijk veel kafresten gevonden. Op basis van kafresten, die nog op sommige gerstekorrels aanwezig zijn, kan worden vastgesteld dat het soms vierrijige bedekte gerst (*Hordeum vulgare* subsp. *Vulgare* var. *Tetrastichon*) betreft, een cultuurvariant van zesrijige bedekte gerst (*Hordeum vulgare* subsp. *Vulgare* var. *Hexastichon*).

Van gerst zijn meerdere soorten kaf gevonden, namelijk aarspilfragmenten en –segmenten, alsmede kafnaalden. Gerst is een vrijdorsend gewas, wat inhoudt dat de korrels uit de aartjes vallen bij de eerste dorsronde. Omdat de eerste dorsronde meestal op de plaats van productie wordt uitgevoerd, zijn aarspilfragmenten, –segmenten en kafnaalden aanwijzingen voor lokale productie van dit graan.²⁰¹ Emmer- en spelttarwe zijn daarentegen niet-vrijdorsende gewassen. De eerste dorsronde breekt alleen de aar op in aartjes, met daarin de korrels. De korrels worden vervolgens in de aartjes opgeslagen en/of verhandeld. Pas in een tweede dorsronde voorafgaand aan de maaltijdbereiding worden de korrels uit de aartjes gestampt. Kafbases van emmertarwe en aartjesvorken van spelttarwe zijn dus geen aanwijzing voor lokale productie. Hetzelfde geldt voor de kafjes van pluimgierst. Hoewel dit een vrijdorsend gewas is, blijven de korrels stevig in het bloemkaf zitten na het dorsen. Pas bij de bereiding van de maaltijd wordt deze (eventueel) verwijderd.

De akkeronkruiden uit de 1ste en 2de eeuw geven geen duidelijk beeld van de kwaliteit van de landbouwgrond rond de nederzetting. Er zijn zowel soorten gevonden die indicatief zijn voor voedselrijke bodem als soorten van matig voedselrijke bodem. Wellicht zijn beide bodemtypen in de omgeving aanwezig geweest, maar wanneer slechts kleine aantallen zaden beschikbaar zijn, is het moeilijk om deze gevolgtrekking te maken.

Zaden van vlas, in combinatie met kapselresten, waren aanwezig in alle geanalyseerde macromonsters uit de Romeinse tijd. Ook in deze periode was vlas dus één van de lokaal verbouwde gewassen. Huttentut, gevonden in waterputten 811 en 818, was oorspronkelijk een akkeronkruid dat uitsluitend op vlasakkers voorkwam. In de Bronstijd is men deze soort gaan verbouwen voor de oliehoudende zaden. De planten die de gevonden resten geleverd hebben, kunnen dus in beide hoedanigheden op de akkers rond de nederzetting zijn voorgekomen. Indien de gevonden huttentut een gebruiksgewas betreft, wijzen de houwfragmenten van deze soort eveneens op lokale productie van dit gewas.

Grasland lijkt een dominante rol te hebben gespeeld. Blauwe knoop (*Succisa pratensis*) en biezenknoppen (*Juncus conglomeratus*), waarvan respectievelijk pollen en macroresten zijn gevonden, zijn kensoorten van het “verbond van biezenknoppen en pijpestrootje” (*Junco-Molinion*). In ons land valt hierbinnen alleen blauwgrasland (*Cirsio dissecti-Molinietum*): grasland op grond die is verarmd door continu hooien. Het macrorestenonderzoek heeft naast biezenknoppen een relatief grote hoeveelheid soorten

¹⁹⁸ Van Zeist 1976.

²⁰⁰ Behre 1992.

¹⁹⁹ Lauwerier *et al.* 1999, 164-167.

²⁰¹ Hillman 1981.

opgeleverd die in dit type vegetatie voorkomt: de (zwakke) kensort blauwe zegge (*Carex panicea*), waternavel (*Hydrocotyle vulgaris*), wilde bertram (*Achillea ptarmica*), geelgroene/dwergzegge (*Carex oederi*), tormentil (*Potentilla erecta*), tandjesgras (*Danthonia decumbens*), egelboterbloem (*Ranunculus flammula*) en gewone brunel (*Prunella vulgaris*). Geen van de genoemde soorten beperkt zich geheel tot blauwgrasland, zo komen veel soorten ook voor in vochtige tot droge heiden en/of in minder voedsel-arm hooiland. Desondanks kan met enige voorzichtigheid geconcludeerd worden dat zich in de omgeving van de vindplaats matig voedselrijk hooiland heeft bevonden. In de oudste waterput (307) had veel graspollen kleine afmetingen. Daarmee is waarschijnlijk dat het riet (*Phragmites australis*) betreft. In de latere putten is dit type pollen niet, of veel minder aanwezig, mogelijk duidend op een voortschrijdende verschraving van het grasland door het maaien. De aanwezigheid van behaarde boterbloem (*Ranunculus sardous*) wijst mogelijk op (sporadische) begrazing van de natte graslanden. Waterpeper (*Persicaria hydropiper*) en greppelrus (*Juncus bufonius*) wellicht ook, maar gezien de grote aantallen resten van deze soort gaat het waarschijnlijk om de begroeiing van de randen van de waterkuil, waar de bodem lokaal is verrijkt door activiteiten van mens en dier.

Het vochtige hooiland heeft ongetwijfeld in het beekdal gelegen. Hier moet een deel van het aanwezige (elzen)broekbos zijn geroid. Akkerbouw zal hebben plaatsgevonden op de hoger gelegen gronden. Eenzelfde beeld komt naar voren uit archeobotanisch onderzoek van Romeins Breda.²⁰²

Het percentage struikheipollen fluctueert van 6 tot 13%. Er is slechts weinig pollen gevonden van het dophei-type (*Erica*-type). Struikhei verspreidt zijn stuifmeel echter veel minder goed dan de meeste grassen, en dophei nog minder dan struikhei. Wel zijn er enkele takjes van struikhei en zaden van pilzegge (*Carex pilulifera*) aangetroffen in verschillende monsters, wijzend op de aanwezigheid van droge heide. Ook kan de overgang van droog en nat schraal grasland in heide zeer geleidelijk zijn.

15.7.3 MIDDELEEUWEN

Het pollenspectrum toont voor de 12de en 13de eeuw AP-percentages van tussen de 45 en 57%, correlerend met een landschapopenheid van 50 tot 80%. Dit wijst op een toename van bos en/of een afname van de exploitatie daarvan. Het aandeel van grassen is sterk afgenomen sinds de 2^e eeuw na Chr., maar ze vormen nog altijd een belangrijk deel van het gevonden pollen.

Het aandeel van cultuurgewassen is duidelijk toegenomen ten opzichte van de Romeinse periode. Dit is niet alleen door de introductie van rogge (een goede pollenverspreider) als cultuurgewas. Ook het percentage gerst/tarwe-type is sterk toegenomen. Hoge pollenpercentages van gerst/tarwe-type zou kunnen wijzen op lokale oogstverwerking van deze gewassen; percentages van tarwe- en/of gerstpollen van meer dan 1% worden alleen aangetroffen op plaatsen waar deze soorten zijn gedorst.²⁰³ Opvallend is dat deze graansoorten grotendeels afwezig zijn in de macromonsters uit dezelfde waterputten; de meeste macroresten van granen waren van rogge en haver (*Avena*). Gezien de aarspilfragmenten van oot (*Avena fatua*) moet zeker een deel van deze haverkorrels afkomstig zijn geweest van dit akkeronkruid en niet van gecultiveerde haver (*Avena sativa*), hoewel er ook resten van gecultiveerde haver zijn aangetroffen. In de niet geanalyseerde monsters waren rogge en gerst de belangrijkste graansoorten, tarwe was geheel afwezig. Pluimgierst lijkt niet langer een rol van betekenis te spelen in de Middeleeuwen.

In waterput 236 zijn honderden verkoalde korrels van rogge gevonden, alsmede circa honderd verkoalde korrels van gecultiveerde haver of oot. Omdat een waterput een open context is, kan de onderlinge relatie van de verkoalde resten niet worden vastgesteld; het is onduidelijk of het gaat om

²⁰² Hoegen/Kooistra/Koot 2004, 384–386.

²⁰³ Diot 1992.

bijvoorbeeld een enkele depositie van een verkoolde partij of om een geleidelijke opbouw van verkoolde resten. Gezien de grootte van enkele aarspilfragmenten van rogge, kan wel worden aangenomen dat deze soort lokaal werd verbouwd.²⁰⁴

Opvallend is het grote aantal kelkresten en zaden van peer (*Pyrus communis*) in waterput 250. Omdat wilde peer in Nederland nauwelijks tot bloei lijkt te kunnen komen en een voorkeur heeft voor voedselrijke, lemige grond, gaan we er hier vanuit dat het een gecultiveerde variant betreft. Andere geteelde boomgaardsorten die in Eersel-Kerkebogten zijn aangetroffen zijn de walnoot (*Juglans regia*), waar zowel een schaalfragment als mogelijk een pollenkorrel van is gevonden, en de pruim (*Prunus domestica*), waarvan pitten zijn aangetroffen tijdens de inventarisatie. Net als peer is walnoot is opmerkelijk gezien de landelijke ligging van Eersel. Beide soorten zijn slechts éénmaal eerder aangetroffen in rurale contexten uit de Volle-Middeleeuwen.²⁰⁵ Pruimen lijken in deze tijd al vaker voor te komen op het platteland, met name in Noord-Brabant.

Fruitteelt in landelijke context in de Volle Middeleeuwen kan beschouwd worden als een indicatie van welvaart. Schriftelijke bronnen over de geteelde gewassen zijn in deze periode zeldzaam, en betreffen meestal alleen lijsten van pacht en cijns, die werden geïnd in de vorm van graan en andere houdbare producten. Fruit zal in deze ondervertegenwoordigd zijn. In de Volle Middeleeuwen lijkt fruitteelt daarom beperkt te zijn geweest tot klooster-, kasteel- en stadstuinen.²⁰⁶ Niet toevallig valt dit samen met de locaties waar geleetterdheid was geconcentreerd, dus waarover meer gedetailleerde schriftelijke bronnen bestaan. Nochtans zijn ook archeobotanische vondsten van boomgaardfruit in landelijke context zeldzaam voor de Volle Middeleeuwen, ondanks de vele vindplaatsen uit deze periode die archeobotanisch zijn onderzocht.²⁰⁷ Mogelijk is dit echter (deels) te wijten aan het feit dat er maar weinig mogelijkheden zijn tot onderzoek aan keukenafval en menselijke uitwerpselen van plattelandsccontexten, in tegenstelling tot kastelen (slotgrachten), kloosters en stedelijke woningen (beerputten).

In de geanalyseerde monsters waren geen resten van groenten of kruiden aanwezig. In de monsters die niet voor nadere analyse zijn geselecteerd, is echter een aantal keukenkruiden gevonden. Het gaat om selderij (*Apium graveolens*), zwarte mosterd (*Brassica nigra*) en mogelijk venkel (cf. *Foeniculum vulgare*). Daarnaast zijn er meerdere vruchtkluwens gevonden van biet (*Beta vulgaris*). Deze laatste zijn indicatief voor de aanwezigheid van (moes)tuinen. Biet is namelijk een overblijvende plant; de vruchten vormen zich pas in het tweede levensjaar, terwijl voor menselijk gebruik de plant over het algemeen al wordt geoogst in het eerste. Er is dus slechts een zeer kleine kans dat bieten samen met bietvruchtjes worden verhandeld. Van biet kende men twee cultivars: snijbiet en (witte)beetwortel.²⁰⁸ Men at van selderij waarschijnlijk alleen de bladeren (bladselderij). Bewijs voor cultivars met vergrote, eetbare wortelknollen en stengels stamt van na de Middeleeuwen.²⁰⁹ Van venkel at men de scheuten en gebruikte men het zaad als specerij.²¹⁰ Zwarte mosterd kon net als witte mosterd gebruikt worden om de gelijknamige saus te maken.²¹¹

Waterput 204 herbergde een grote hoeveelheid kapselfragmenten van vlas. Kleinere hoeveelheden waren aanwezig in waterput 236. Beide waterputten bevatten ook zaden van deze soort. De grote hoeveelheid kapselfragmenten is een duidelijk bewijs voor lokale verbouw en verwerking van dit gewas. Tijdens de waardering zijn in meerdere monsters eveneens vrij grote hoeveelheden zaden en kapselfragmenten gevonden, wijzend op een groot belang van dit gewas voor de bewoners van Eersel. In de Middeleeuwen was vlas ook elders op de Kempische zandgronden een belangrijk gewas. Het werd voornamelijk

²⁰⁴ Grof kaf is bewijs voor lokale productie: Hillman 1981.

²⁰⁵ Weeda *et al.* 1987, 92.

²⁰⁶ Sangers 1952.

²⁰⁷ Beide in het plaatsje Oldeboorn in Friesland, eigenlijk geen boerengehucht, maar een handelsplaatsje.

²⁰⁸ Van Haaster 1997a, 75; Körber-Grohne 1987, 202-215.

²⁰⁹ Körber-Grohne 1987, 237-245.

²¹⁰ Rosengarten 1973, 244-246; Dodoens 1554, 296-297.

²¹¹ Dodoens 1554, 659-662.

als zomervrucht op de akkers verbouwd omwille van de oliehoudende zaden, de vezels waren door de schrale grond van inferieure kwaliteit ten opzichte van het vlas van de westelijkere gebieden.²¹²

Raapzaad (*Brassica rapa*), waarvan slechts één zaadje is gevonden tijdens de inventarisatie, is een gewas dat veel werd gebruikt. Uit de zaden kon men olie persen, de bladeren (raaploof) konden gegeten worden en ook de knol(raap) was eetbaar.²¹³ De plant is echter een inheemse soort en komt ook vaak voor als ruigteplant.

Opvallend is dat waterput 250 veel akkeronkruiden van voedselrijke bodem bevat, alsook veel akkeronkruiden van matig voedselrijke bodem. Akkeronkruiden van voedselrijke bodem zijn niet geheel afwezig op akkers met een matig voedselrijke bodem, maar uit de verhoudingen valt hier af te leiden dat er in de omgeving van de vindplaats landbouwgrond op zowel voedselrijke als matig voedselrijke grond heeft gelegen. Opvallend zijn vooral de grote hoeveelheden soorten die kenmerkend zijn voor het verbond van duivenkervel en kroontjeskruid (*Fumario-Euphorbion*). Dit vegetatietype komt vooral voor in zomervruchtakkers op voedselrijke en basenrijke leem- en kleigrond. Het zijn stikstofliebhebbers en het voorkomen van deze soorten op deze vindplaats vormt een aanwijzing voor intensieve bemesting van bepaalde percelen, en eventueel verrijking met leem of klei, waarschijnlijk in verband met de hierboven genoemde tuinbouw.²¹⁴

In dezelfde waterput 250 waren ook grote aantallen resten van akkeronkruiden van matig voedselrijke bodem aanwezig. In beide andere middeleeuwse waterputten overheersten deze bovendien. Het betreft soorten uit de orde van gewone spurrie (*Sperguletalia arvensis*). De aanwezigheid van de kensoorten kleine leeuwenklauw (*Aphanes inexpectata*) en korensla (*Arnoseris minima*) wijzen op een vegetatie van de korensla-associatie (*Sclerantho annui-Arnoseridetum*). Deze is in grote mate indicatief voor wintergraanakkers op zure zandgrond met een laag adsorptievermogen. Het zijn de typische onkruiden van roggeakkers op de essen in pleistocene gebieden. Een voorwaarde voor de aanwezigheid ervan is bovendien de jaarlijkse verbouw van gewassen, zonder braakperiode.²¹⁵ Een dergelijk landbouwregime op dit soort grond wijst op een vrij intensieve vorm van bemesting. Soorten die vroeger eveneens veel voorkwamen op dergelijke akkers, maar tegenwoordig (in Nederland) worden ingedeeld bij de vegetatie van droog, matig voedselrijk grasland, zijn schapenzuring (*Rumex acetosella*), zandblauwtje (*Jasione montana*), smalle wikke (*Vicia sativa*) en klein tasjeskruid (*Teesdalia nudicaulis*).

Een aantal aangetroffen soorten akkeronkruiden wijst in de richting van zomergraanakkers op zandige grond: gele ganzenbloem (*Chrysanthemum segetum*), akkerandoorn (*Stachys arvensis*) en kromhals (*Anchusa arvensis*). Ze zijn kenmerkend voor de associatie van gele ganzenbloem (*Spergulo arvensis-Chrysanthemetum*). Deze soorten komen ook voor in de korensla-associatie, maar zijn daarin slecht vertegenwoordigd. In de gewaardeerde monsters waren vrij veel resten aanwezig van deze soorten. Typische zomergranen op zandgrond zijn gerst, haver en vlas.²¹⁶

Het aandeel graspollen is in de middeleeuwse monsters veel kleiner dan in de Romeinse. Dit beeld komt naar voren in zowel de geanalyseerde monsters als de geïnventariseerde. Ook het aantal macroresten van grassen en typische graslandsoorten is veel kleiner in de middeleeuwse monsters. Daarnaast bevinden zich in de orde van gewone spurrie zeer veel grassoorten en soorten die nu voornamelijk in droge graslanden worden geplaatst. Met enige voorzichtigheid kan gezegd worden dat het aandeel grasland in de directe omgeving van de vindplaats is teruggelopen vanaf de Romeinse tijd. Desalniettemin waren in waterput 250 grote aantallen fragmenten van grasstengels aanwezig, mogelijk wijzend op exploitatie van grasland. Het zou echter ook om graanstro kunnen gaan. Graslandexploitatie blijkt verder nog uit pollen van smalle weegbree (*Plantago lanceolata*), veldzuring-type (*Rumex acetosa*-type), blauwe knoop,

²¹² Lindemans 1952, II 214-228.

²¹³ Körber-Grohne 1987, 162-170.

²¹⁴ Ellenberg 1979.

²¹⁵ Behre 1993.

²¹⁶ Bieleman 1992. Zomergraan is hier overigens een landbouwtechnische term, aangezien vlas, bijvoorbeeld, botanisch gesproken geen graan is.

alsmede macroresten van verschillende graslandsoorten zoals echte koekoeksbloem (*Lychnis flos-cuculi*), scherpe/kruipende boterbloem (*Ranunculus acris/repens*) en verschillende oeverplanten en storingsindicatoren. De aanwezigheid van grote aantallen zaden van scherpe/kruipende boterbloem en vertakte leeuwentand (*Leontodon autumnalis*) in een gewaardeerd monster (136-3-8) wijst erop dat de graslanden ook werden begraasd. Vee is overigens een noodzaak voor een boerenbedrijf dat de akkers continu in gebruik heeft, in verband met de bemesting.

Het percentage heipollen in de geanalyseerde middeleeuwse monsters is bij benadering gelijk aan dat in de Romeinse. Uit de inventarisatieresultaten lijkt er een afname van struikheipollen te zijn ten opzichte van de Romeinse periode (met uitzondering van de monsters uit de mestkuilen). Dit terwijl in de macrorestenmonsters uit de Middeleeuwen zeer veel meer resten van struikhei (*Calluna vulgaris*) en dophei (*Erica tetralix*) zijn aangetroffen. Vermoedelijk is de oppervlakte heidegrond rond de nederzetting zelf ruwweg gelijkgebleven, maar is de intensiviteit van exploitatie van heide in het algemeen toegenomen. Pilzegge (*Carex pilulifera*) en trekruis (*Juncus squarrosus*), voornamelijk aanwezig in middeleeuwse monsters, zijn indicatoren voor verstoring van de heide, bijvoorbeeld door betreding of afplaggen, en vormen eveneens een aanwijzing voor exploitatie. Het plaggensteken, waarbij een deel van de minerale ondergrond eveneens wordt verzameld, kwam in de 12de eeuw misschien nog niet veel voor in dit gebied.²¹⁷ Mogelijk maaide men alleen de organische laag of verzamelde men heidestrooisel. Organische heideplaggen werden gebruikt als bijmenging voor de mest, als brandstof of als veevoer.²¹⁸ Verbrande bladeren van adelaarsvaren (*Pteridium aquilinum*), een plant van open bos en de grens van bos en heide, tussen de verbrande heideresten zouden eveneens kunnen wijzen op het verzamelen van strooisel voor de bemesting van de akkers. Grote hoeveelheden van struikheipollen in de monsters uit mestkuilen (alleen gewaardeerd) bevestigen dat de heide een rol van belang speelde in de toenmalige nederzetting. Dit pollen kan zowel afkomstig zijn van uitwerpselen van dieren die op heide hebben gegraasd als van heide dat is gebruikt om mest op te vangen in de stal.

Het percentage boompollen is in de Middeleeuwen hoger dan in de Romeinse tijd. Relatief grote aantallen macroresten van eik en wilde lijsterbes (*Sorbus aucuparia*) doen vermoeden dat deze beide soorten op de vindplaats zelf aanwezig waren. Eveneens aanwezig in de middeleeuwse macrorestenmonsters waren soorten van voedselrijke zomen, zoals grote brandnetel (*Urtica dioica*) en kleefkruid (*Galium aparine*). Deze komen echter ook vaak voor op cultuurgrond en nederzettingen, maar met name daar waar deze grenzen aan bossen en hagen.

15.7.4 NIEUWE TIJD

Slechts één van de gewaardeerde monsters dateerde uit de periode na de Middeleeuwen. Dit monster is niet geselecteerd voor analyse. Het betreft een pollenmonster, genomen uit een kuil behorende bij een vermoedelijke hopenplant. Struikheipollen was dominant aanwezig in het preparaat, daarnaast is er veel stuifmeel van granen aangetroffen. De inventarisatie heeft geen pollen van hop (*Humulus lupulus*) opgeleverd. Het moet echter worden vermeld dat men van hop alleen vrouwelijke planten teelt, aangezien de mannelijke bloemen (die het stuifmeel produceren) niet bruikbaar zijn voor de bierbrouwerij.²¹⁹ Hoptelers doen zelfs hun best om de hele omgeving vrij te maken van mannelijke hopplanten, omdat bevruchting de kwaliteit van de vrouwelijke bloeiwijzen (bellen) voor het bierbrouwen doet afnemen. In de hoptuin van een plichtsbewuste hopteler zal dus inderdaad geen pollenkorrel van deze soort worden aangetroffen.

²¹⁷ Spek 2004, 748-751.

²¹⁹ Behre 1998, 63-75.

²¹⁸ Spek 2004, 751, 771.

Tijdens de opgraving zijn in werkput 500 verschillende akkerlagen van het plaggendek bemonsterd voor macroresten en pollen. Deze monsters zijn alleen gewaardeerd. Ook uit werkput 150 is één macromonster uit een esdek gewaardeerd.

De macromonsters hebben niet veel opgeleverd. De resten bestonden uit enkele verkoolde graankorrels van haver en rogge, een klein aantal verkoolde akkeronkruidzaden en verkoolde resten van heide. De onverkoolde zaden van meelganzenvoet (*Chenopodium album*) zijn recent. De verkoolde toestand van de zaden wijst mogelijk op bemesting met nederzettingsafval of afbranden van het stoppelveld. De verkoolde heitakjes kunnen wijzen op bemesting met heidestrooisel of plaggen (de takjes zijn mogelijk verkoold tijdens het eerder afbranden van de heide). De vondst van meerdere roggekorrels in een monster (500–6–599) dat in de prehistorie is gedateerd, doet twijfelen aan deze datering. Het is meer waarschijnlijk dat deze akkerlaag jonger is (middeleeuws of later), dan wel is gecontamineerd met jonger materiaal.

Het stuifmeel in de verschillende lagen van het plaggendek zal afkomstig zijn van verschillende bronnen. Allereerst van de vegetatie op en rond de akkers, ten tweede van de vegetatie van de plek waar het opgebrachte materiaal is verzameld en ten derde van planten die zijn gegeten door vee dat de opgebrachte mest heeft geproduceerd. Het is onmogelijk om onderscheid te maken tussen het stuifmeel van deze verschillende bronvegetaties.

Opvallend is dat struikheipollen niet dominant aanwezig is. In een enkel monster (500–6–502) was graspollen overheersend. Uit de aangetroffen cultuurgewassen blijkt dat rogge, boekweit (*Fagopyrum esculentum*), vlas, gerst/tarwe en duivenboon op de velden zijn verbouwd of aan het vee gevoerd.

15.8 CONCLUSIE

Onderzocht zijn pollen- en macrorestenmonsters uit de Vroege/Midden IJzertijd, de Late IJzertijd/Romeinse tijd, de Volle-Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Uit de waarderingen bleek dat het materiaal in veel gevallen uitzonderlijk rijk was. Om een consequent beeld te verkrijgen van de ontwikkelingen in de verschillende periodes, moest tijdens de monsteselectie de botanische rijkdom echter ondergeschikt worden gemaakt aan de contextuele betekenis.

In de Vroege/Midden IJzertijd was de omgeving van de vindplaats bosrijk, en zijn er aanwijzingen voor natte tot vochtige graslanden. Het aandeel heide is betrekkelijk klein. Men verbouwde tarwe en vlas, en gebruikte bedekte gerst (vermoedelijk ook zelf verbouwd, maar bewijzen daarvoor zijn niet aangetroffen) en hazelnoot. Cultuurgewassen en –volgers zijn slecht gerepresenteerd, akkerbouw had mogelijk slechts in beperkte mate plaats in de directe omgeving van de vindplaats.

In de Late IJzertijd/Romeinse tijd lijkt het lokale bos grotendeels te zijn ontgonnen en/of intensief geëxploiteerd. Exploitatie van het beekdal als hooiland is zeer waarschijnlijk. Ook in deze periode bedreef men akkerbouw mogelijk op enige afstand van de vindplaats. Verbouwde gewassen waren: vierrijige bedekte gerst, vlas en duivenboon. Consumptie van emmertarwe, spelttarwe en pluimgierst kon worden aangetoond, maar lokale productie niet. Fruit en noten, in de vorm van sleepruimen, meidoornbessen en hazelnoten, werden wellicht voor consumptie in de omgeving verzameld.

In de Volle Middeleeuwen lijkt het bos zich gedeeltelijk te hebben hersteld. Rond de vindplaats heeft cultuurgrond deels de plaats van grasland ingenomen. De omvang van het areaal heide rond de vindplaats lijkt vergelijkbaar met de Romeinse periode, al wijzen macroresten op toegenomen heide-exploitatie. Men verbouwde rogge, haver, bedekte gerst, boekweit, vlas en biet. Men consumeerde bovendien peer, pruim, walnoot, selderij, zwarte mosterd en mogelijk braam, vlierbes, venkel en raap(zaad). De aanwezigheid van peer en walnoot wijst wellicht op enige mate van welvaart, groter dan gewoonlijk in een

rurale nederzetting in deze periode. Er zijn sterke aanwijzingen voor continue verbouw van gewassen op schrale, zure zandgrond, waarschijnlijk wintergraan (rogge) afgewisseld met zomergraan (vlas, gerst, haver en boekweit). Dit vereist een intensief bemestingsstelsel met dierlijke mest in combinatie met bijvoorbeeld (heide)strooisel en/of -plaggen. Impliciet is daarmee ook veeveelt aangetoond. Er zijn bovendien aanwijzingen voor tuinbouw op een relatief goede kwaliteit bodem.

16.1 INLEIDING

Op archeologische opgravingen op de Nederlandse zandgronden vormt dierlijk bot zelden een grote vondstcategorie. De destructieve werking van de zandbodem op het bot is hiervoor doorgaans te groot. Als gevolg hiervan bestaan archeologische vondsten voornamelijk uit dierlijk bot uit waterputten (onder de grondwaterspiegel), volledig verbrand bot, of slecht geconserveerde tanden en kiezen. Ook in Eersel-Kerkebogten is het aantal verzamelde fragmenten klein, vooral gezien de omvang van de opgraving. Het totaal aantal fragmenten zoals geteld tijdens de zoöarcheologische analyse is 89 (maar zie methoden voor een kanttekening bij het vaststellen van het aantal botfragmenten). Een vondstzakje met 325 gram sterk gefragmenteerde crematieresten is hierbij niet meegeteld. Dit vondstnummer kwam pas later beschikbaar voor onderzoek, omdat dit materiaal in eerste instantie door een fysisch antropoloog is bekeken.

In het veld zijn meerdere kuilen herkend waar complete dieren in leken te zijn begraven. De nadruk van het zoöarcheologische onderzoek voor Eersel-kerkebogten ligt daarom op speciale deposities: begravingen van complete skeletten en schedels.

16.2 MATERIAAL EN METHODEN

Het beschikbare dierlijk bot uit Eersel-Kerkebogten is met uitzondering van twee vondstgroepen afkomstig uit sporen die dateren in de Volle Middeleeuwen. Een waterkuil dateert in de Romeinse tijd, en een andere waterkuil in de Prehistorie. Bij de analyse van het dierlijk bot uit Eersel is gekozen voor een nadruk op kwalitatief in plaats van kwantitatief onderzoek. De reden hiervoor is dat het totaal aantal fragmenten klein is, en een reconstructie van de agrarische economie hierdoor niet mogelijk is. Daarnaast is het grootste deel van de fragmenten afkomstig uit speciale deposities: mogelijke of zekere diergraven of schedels. De auteur heeft eerder vooral ervaring opgedaan met speciale deposities uit het Romeinse rivierengebied en de Zuid-Hollandse kuststreek.²²⁰ Het is uiteraard twijfelachtig of kennis over een andere regio en periode zonder meer mag worden toegepast op het Middeleeuwse Kerkebogten. Aan de andere kant gaat het hier vooral om de methodische aanpak en de manier van omgang met mogelijke diergraven.

Voor alle fragmenten is voor zover mogelijk de soort en het skeletelement bepaald. In veel gevallen is het aantal fragmenten vrij betekenisloos, omdat kiezen in meerdere fragmenten uit elkaar gevallen zijn. Daarnaast bevinden de kiesfragmenten zich soms in een soort zandconcretie, waardoor de determinatie bemoeilijkt wordt. Omdat in sommige gevallen in het veld te zien was dat een skelet aanwezig is geweest, heb ik me vooral gericht op een reconstructie van wat mogelijk begraven is. Hierbij lag de nadruk op het vaststellen van de aanwezigheid van boven- en onderkaak en overige elementen. Omdat slechts in enkele gevallen met zekerheid kon worden gezegd dat een heel skelet was begraven (op basis van veldwaarnemingen of overige skeletelementen) is de grootte en vorm van de kuil gebruikt om de waarschijnlijkheid van een diergraf in te schatten.

Voor veel van de aangetroffen kuilen met botresten is de interpretatie zeer lastig, omdat er door de slechte conservering zo weinig gegevens zijn. Het probleem is dat een kuil met afval, waaronder enkele kiezen, nauwelijks te onderscheiden is van een slecht geconserveerd dierskelet. Er is hier gekozen om alle vondsten die mogelijk de overblijfselen zijn van begravingen van dieren of losse schedels als speciale depositie te behandelen, en op te nemen in een catalogus.

²²⁰ Groot 2007; 2008a; 2008b; 2008c; 2009a, 2009b.

Waar mogelijk is de leeftijd bepaald.; dit is gedaan op basis van de doorbraak van het gebit en de slijtage van de kiezen.²²¹ Vanwege de slechte conservering konden verder weinig gegevens worden onderzocht. Fragmentatie en gewicht zijn niet genoteerd. Slacht- en brandsporen zijn wel vastgelegd; vraatsporen zijn niet aangetroffen.

16.3 RESULTATEN

Van de 89 getelde fragmenten bestaat bijna de helft uit fragmenten van runderen. De twee andere diersoorten waarvoor fragmenten konden worden gedetermineerd zijn paard en varken. 44 % van het materiaal was niet of alleen op diergrootte te determineren.

16.3.1 DIERBEGRAVINGEN EN SPECIALE DEPOSITIES

Tijdens de opgraving van Eersel-Kerkebogten is een aantal diergraven herkend. Wanneer nog botfragmenten aanwezig waren, was het in vrijwel alle gevallen door de slechte conservering niet mogelijk om die te verzamelen. Daardoor beperkt het beschikbare materiaal voor analyse zich tot fragmenten van gebitselementen, die beter bestand zijn tegen verwerking dan botten. Daarnaast waren voor een aantal diergraven detailtekeningen beschikbaar. Hoewel ook foto's van diergraven zijn gemaakt, was hierop geen extra informatie zichtbaar.

In totaal zijn tijdens de opgraving tien diergraven herkend en als zodanig benoemd. Hiervan bleken twee diergraven tijdens de zoöarcheologische analyse geen diergraven te zijn, maar los materiaal. Omdat niet altijd kan worden vastgesteld of een compleet dier is begraven, en het in sommige gevallen aannemelijker is dat het om een losse schedel gaat, is het zinvoller om te spreken over speciale deposities. Een speciale depositie met dierlijk bot is in principe een vondst die opvalt door afwijkende conservering, compleetheid of samenstelling. De benoeming als speciale depositie zegt niks over de uiteindelijke interpretatie. Hiervoor zullen criteria gehanteerd moeten worden die leiden tot een interpretatie als afval of opzettelijke (rituele) depositie.²²²

Bij de zoöarcheologische analyse van het dierlijk bot zijn dertien vondstnummers als speciale depositie beschreven (zie catalogus). Van deze dertien speciale deposities bestaan er elf uit fragmenten van rund en 1 uit fragmenten van paard. De resten uit de laatste depositie zijn waarschijnlijk ook van een rund. Vanwege de slechte conservering was het moeilijk om het onderscheid tussen schedels en complete skeletten te maken. Voor vier deposities kon dit onderscheid niet worden gemaakt. Vier deposities bestaan uit schedels en nog eens vier uit complete skeletten. Een laatste depositie is een losse kies of mogelijk een schedel. Tien van de dertien deposities kon direct aan huizen gerelateerd worden.

Op basis van de aanwezige elementen (compleet skelet of complete schedel) en de locatie zijn negen speciale deposities als opzettelijke en mogelijk rituele deposities geïnterpreteerd. Een kuil met mogelijk een runderschedel naast niet-gearticuleerde botten wordt als afval gezien (SD 11). Voor drie deposities kan geen interpretatie worden gemaakt. In twee gevallen is onzeker of wel een heel skelet is begraven en zijn de deposities niet in een huis aangetroffen (SD 7 en 8), terwijl bij de derde depositie onduidelijk is of hier een losse kies of een schedel is begraven (SD 1).

Veel van de speciale deposities bevinden zich in huizen. De kuil doorsnijdt in een aantal gevallen een paalkuil, zodat zeker is dat het diergraf van na de bouw van het huis dateert. Of het diergraf gerelateerd is

²²¹ Silver 1969; Grant 1982. Voor de leeftijdsbepaling aan de hand van de kroonhoogte van paarden: Levine 1982.

²²² Voor een discussie en verdere uitleg over de herken-

ning en interpretatie van speciale en rituele deposities met dierlijk bot verwijst ik naar Groot 2008b en Groot 2009a.

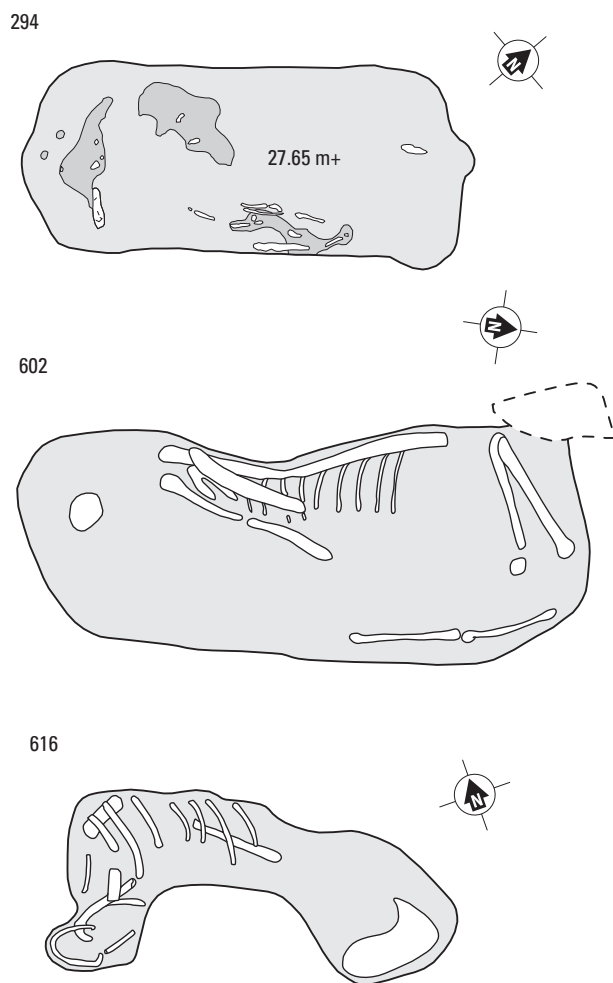

Fig. 16.1. Eersel-Kerkebogten. Speciale deposities 294, 602 en 616.

aan de bewoning, of bij verlaten van het huis is ontstaan, is moeilijk te zeggen. In twee huizen bevonden zich meerdere deposities. In huis 266 is in een paalkuil een runderschedel begraven; twee aparte kuilen bevatten een skelet van een rund en een skelet of schedel van een rund (SD 2, 3 en 4). In huis 219 zijn in twee kuilen schedels of skeletten van runderen begraven.

Hoewel in andere regio's van Nederland naast schedels en skeletten nog andere types deposities worden aangetroffen, is de afwezigheid hiervan in Eersel-Kerkebogten niet opmerkelijk. Een categorie als gearticuleerde ledematen zal niet herkend worden omdat deze geheel door verwerking zal zijn verdwenen. Bij de schedels en skeletten zijn het immers alleen gebitsellemen die zijn overgebleven.

16.3.2 PAARDENCREMATIE

Tijdens de analyse van crematieresten uit graven is verbrand dierlijk bot van het menselijke bot gescheiden door de fysisch antropoloog. Eén graf bevatte alleen dierlijke resten (graf 513/sd 14). In totaal is 325 gram, bestaande uit een groot aantal sterk gefragmenteerde fragmenten, aangetroffen in een vrijwel compleet maar gebroken aardewerken potje. Het aardewerk dateert tot de Late IJzertijd. Slechts enkele fragmenten van het dierlijk bot bleken op soort determineerbaar te zijn: fragmenten van de schedel, een onderkaak, metacarpus en metatarsus van een paard. Alle fragmenten zijn volledig gecalcineerd. De aanwezigheid van een begraven potje met alleen gecremeerd paardenbot is zeldzaam. Dit diergraf bevindt

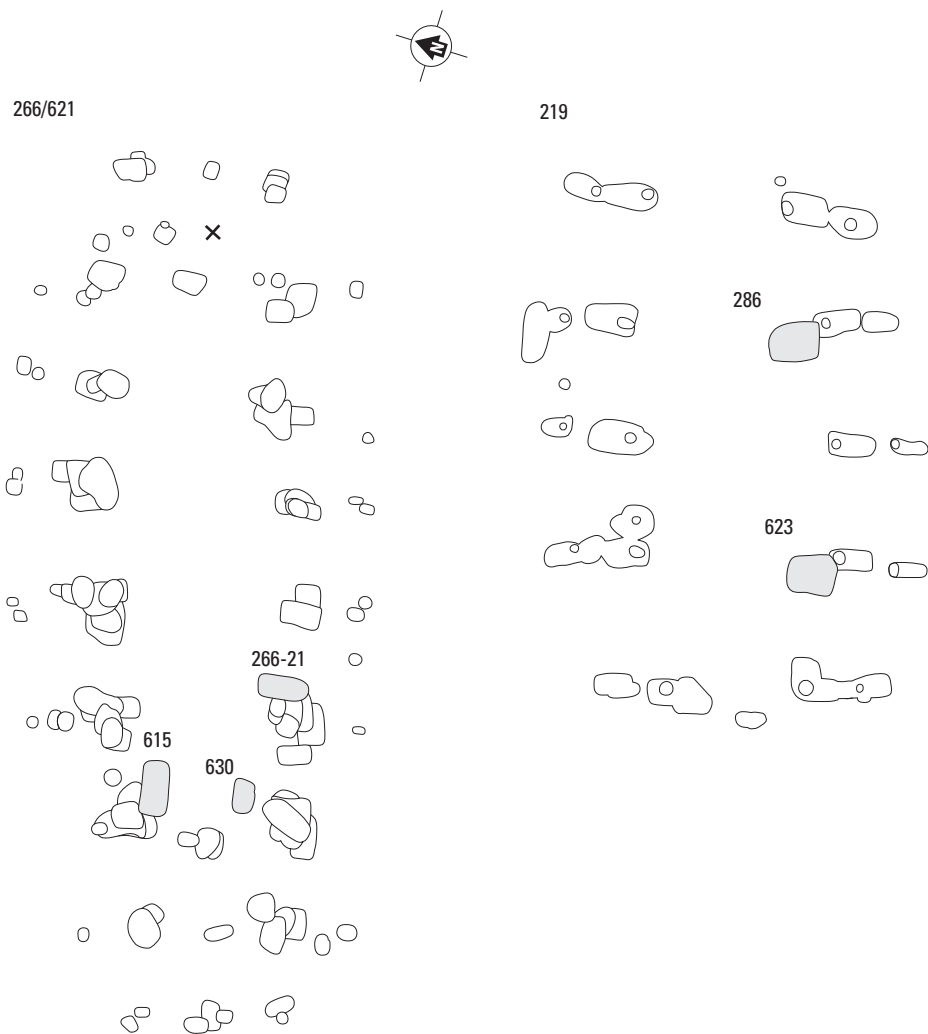

Fig. 16.2. Eersel-Kerkebogten. Speciale deposities in gebouwplattengronden.

zich op ca 200 m van een cluster van zeven menselijke crematiegraven, die een iets oudere datering hebben. Gezien de hoeveelheid bot is het niet waarschijnlijk dat hier een heel paard is vertegenwoordigd. De aanwezige elementen lijken erop te wijzen dat hier alleen een kop en (twee of meer) onderpoten zijn verbrand. Begravingen van onverbrande schedels en onderpoten zijn relatief algemeen in Romeinse contexten.²²³

16.3.3 OVERIG MATERIAAL

Het dierlijk bot dat niet als speciale depositie is beschreven staat vermeld in tabel 16.1. Het gaat hier om negen spoornummers. Waar het materiaal op diersoort kon worden gedetermineerd, overheerst rund (zes spoornummers). Varken is in één spoornummer aangetroffen. In twee sporen is verbrand dierlijk bot gevonden: resten van rund en varken. Het bot was volledig gecalcineerd. Slachtsporen zijn slechts in één geval aangetroffen: op een tibia van een rund.

²²³ Groot 2009a.

spoor	laag	structuur	aard	diersoort	elementen	opmerkingen
138.131	10	236	waterput	rund, LM	ast, ind	verbrand
138.505	0	249	waterput	LM	ind	
153.412	10	320	waterkuil	rund	kies	prehistorisch
138.506	10	606	waterput	varken, ind	fib, rib	verbrand
138.507	14	606	waterput	rund	man	leeftijd: P4,M1,2,3: <a,k,j,g
123.65	4	620	paalkuil	LM	ind	huis 620
127.5	4	631	kuil	rund	kies (Ms)	mogelijk ook kies uit onderkaak. In dat geval waarsch. schedel
159.158	14	821	waterkuil	rund	tib	Romeins; haksproen, conservering goed
153.336	4	920	greppel	rund	kies	

Tabel 16.1. Eersel-Kerkebogten. Dierlijk bot dat niet als speciale depositie is beschreven.

Een runderkies uit een kuil laat zien hoe moeilijk het onderscheid hier is tussen losse fragmenten en speciale deposities: mogelijk bevond zich naast de kies uit de bovenkaak ook een fragment van een kies uit de onderkaak in het klompje zand. In dat geval is aannemelijk dat dit de resten zijn van een complete schedel.

16.4 CONCLUSIE

Op basis van het kleine aantal fragmenten dierlijk bot kunnen geen vergaande conclusies over de veehouderij worden getrokken. Wel kunnen we zeggen dat in Eersel-Kerkebogten tenminste drie diersoorten werden gehouden: rund, paard en varken. Rund lijkt daarbij het meest algemeen te zijn geweest.

Over de speciale deposities kan meer worden geconcludeerd. Speciale deposities van schedels en skeletten, voornamelijk van runderen maar in één geval van een paard, zijn aangetroffen in kuilen. Deze kuilen zijn in ruim driekwart van de gevallen direct geassocieerd met huisplattegronden. Dit suggereert dat de begravingen van dieren of schedels gerelateerd zijn aan de levenscyclus van het huis. Of dieren hiervoor opzettelijk gedood zijn, of dat gebruik is gemaakt van natuurlijk gestorven dieren is niet te achterhalen.

Het onderzoeken van speciale deposities met dierlijk bot op de zandgronden in Zuid-Nederland is een interessante uitdaging. Vanwege de slechte conservering van dierlijk bot is het belang van goede veldwaarnemingen en tekeningen hier van groot belang. Een manier om meer inzicht te krijgen in dierbegravingen bij opgravingen met een zeer slechte conservering is de kuilgrootte. Wanneer kiezen uit zowel boven- als onderkaak worden gevonden, en de kuil qua grootte en vorm vergelijkbaar is met die waar zeker volledige skeletten in hebben gelegen, kan voorzichtig geconcludeerd worden dat een dergelijke kuil waarschijnlijk ook een compleet dier heeft bevat.²²⁴

Het voorkomen van opzettelijke begravingen van dieren en delen van dieren, en vooral de relatie met boerderijen, is interessant. Helaas is nog maar weinig bekend over diergraven in andere vindplaatsen in deze regio. Mogelijk worden diergraven vaak niet herkend, of denkt men dat onderzoek hiernaar door de beperkte hoeveelheid materiaal en slechte conservering geen potentie biedt. Mogelijke interpretaties van dierbegravingen op de middeleeuwse zandgronden zijn als dumps van aan ziekte gestorven vee of

²²⁴ Lauwerier/Groenewoudt/Brinkemper/Laarman 1999, 184-185.

als rituele begraafing.²²⁵ De begraafing in de vloer van de boerderij spreekt de eerste interpretatie tegen. Een meer systematische manier van onderzoek naar begravingen van schedels en complete dieren zou tot een beter begrip van de achtergronden kunnen leiden.

²²⁵ Schabbink s.a.

I 7 MENSELIJK BOT

Liesbeth Smits

I 7.1 INLEIDING

In Eersel-Kerkebogten zijn in de resten van twee grafheuvels uit de Bronstijd enkele crematiegraven aan het licht gekomen. Een crematiedepot dat afkomstig is uit een gebouwplattegrond uit de IJzertijd bleek bij nader inzien niet van menselijke oorsprong te zijn en verbrand paardenbot te bevatten (16.3.2 en plaat 3A). Het onderzoek naar crematieresten omvat de beschrijving van de crematieresten zelf (verbranding en fragmentatie) en de beschrijving van de fysisch antropologische eigenschappen, zoals de determinatie van de botfragmenten, leeftijd, geslacht, lichaamslengte, minimum aantal individuen en pathologische botveranderingen.

I 7.2 DE METHODEN

Bij gecremeerd botmateriaal is de samenstelling van het bot veranderd. De organische bestanddelen zijn door de hoge temperaturen verdwenen en alleen het anorganische gedeelte, voornamelijk bestaand uit hydroxyapatiet, blijft over. De kristalstructuur van dit mineraal verandert eveneens. Verbrand botmateriaal heeft te lijden gehad van fragmentatie, vervorming, krimp en breuk, waardoor de determinatie bemoeilijkt kan worden. Wanneer er echter genoeg botfragmenten van een redelijke grootte zijn overgebleven is het algemeen wel mogelijk om een leeftijdsschatting, een geslachtsdiagnose en een minimum aantal individuen te bepalen.

I 7.3 BESCHRIJVING VAN DE CREMATIERESTEN

Fragmentatiegraad

De fragmentatiegraad van crematieresten is afhankelijk van verschillende depositionele en post-depositionele processen (o.a. wel of niet bewaren in een urn, blussen). Niet afgekoelde crematieresten zijn erg breekbaar, handelingen als blussen of verzamelen van deze resten zorgen ervoor dat de fragmenten kleiner worden. Er worden verscheidene stadia van fragmentatie onderscheiden (tabel 17.1):

fase	omschrijving	fragmentgrootte (cm)
1	zeer klein	< 1.5
2	klein	1.6-2.5
3	middel	2.5-3.5
4	groot	3.6-4.5
5	zeer groot	>4.6

Tabel 17.1. Eersel-Kerkebogten. Fragmentatiegraad.

Verbrandingsgraad

De verbrandingsgraad kan men o.a. bepalen aan de kleur- en krimpscheur-patronen van het verbrande bot. Deze kleur is afhankelijk van de duur en de temperatuur van de verbranding. Er worden verschillende fasen onderscheiden.²²⁶ Een indeling volgt in het onderstaande. (tabel 17.2).

²²⁶ Wahl 1982.

kleur	verbrandingsgraad	omschrijving	temperatuur (°C)
lichtbruin	0	onverbrand	-
donkerbruin	1	zeer slecht verbrand	<275
zwart	2	slecht verbrand	275-450
grijs	3	middelmatig verbrand	450-650
krijtwit	4	goed verbrand	650-800
oudwit	5	zeer goed verbrand	>800

Tabel 17.2. Eersel-Kerkebogten. De relatie tussen kleur van de crematieresten en verbrandingsgraad.

17.4 BESCHRIJVING VAN DE FYSISCH ANTROPOLOGISCHE EIGENSCHAPPEN

Determinatie

Bij het determineren van crematieresten worden vooral de fractie van 10 mm en groter bekeken, botstukjes kleiner dan 10 mm kunnen zelden gedetermineerd worden.²²⁷ Deze kleine fractie wordt wel nagekeken op fragmenten die van belang kunnen zijn voor de leeftijds- en geslachtsbepaling of het minimum aantal individuen (MAI). De crematieresten worden bij voorkeur gezeefd over een 1 mm zeef omdat dan de grootste kans bestaat dat de allerkleinste botjes, namelijk de gehoorbotjes die van belang kunnen zijn bij het bepalen van het MAI, bewaard blijven.

Bij de inventarisatie worden de botfragmenten in de volgende skeletregio's onderverdeeld (tabel 17.3):

Binnen deze skeletregio's zijn de individuele botstukken gedetermineerd (b.v. dijbeen, spaakbeen). Wanneer bij deze determinatie bepaalde beenderen ontbreken hoeft dat nog niet te betekenen dat deze daadwerkelijk niet aanwezig zijn. De mogelijkheid bestaat dat de fragmenten te klein zijn voor determinatie.

Geslachtsbepaling

De geslachtsbepaling wordt uitgevoerd volgens de normen van de Arbeitsgruppe Europäischer Anthropologen (1979) en maakt gebruik van een aantal kenmerken van de schedel en het bekken die in vorm en grootte verschillen tussen de geslachten. Wanneer achter de geslachtsbepaling een vraagteken staat betekent dit: *zeer waarschijnlijk mannelijk*. Bij twee vraagtekens is de geslachtsbepaling nog onzekerder. Een geslacht toewijzen is alleen bij volwassenen mogelijk. De robuustheid van het post-craniële skelet kan eveneens een aanwijzing zijn voor het geslacht.²²⁸

Leeftijdsbepaling

De leeftijdsbepaling bij crematieresten-onderzoek volgt dezelfde richtlijnen als die van het inhumatie-onderzoek. Voor onvolwassenen wordt naar de vergroeiing van de epifysen gekeken²²⁹, het eruptiepatroon van de tanden en kiezen²³⁰, het aanzien van de *symphysis pubica* en de sluiting van de schedelnaden endocraniaal²³¹ en de *facies auricularis*²³² (allebei gewrichtsvlakken aan het bekken), en de ectocraniale sluiting van de schedelnaden.²³³

²²⁷ Maat 1985.

²²⁸ Schutkowski/Hummel 1987.

²²⁹ Arbeitsgruppe Europäischer Anthropologen, 1979.

²³⁰ Ubelaker 1984.

²³¹ Acsádi/Nemeskéri 1970.

²³² Lovejoy *et al.* 1985.

²³³ Rösing 1977.

skeletdeel	omschrijving skeletdelen
neurocranium	hersenschedel
viscerocranium	aangezichtsschedel
axiaal	schouder wervels ribben bekken heiligbeen, sleutelbeen
diafysen extremiteiten	schachtfragmenten armen benen
epifysen extremiteiten	gewrichtsuitenden armen en benen

Tabel 17.3. Eersel-Kerkebogten. Skeletregio's.

Lichaamslengteschatting

Voor de lichaamslengteschatting wordt gebruik gemaakt van de grootte van de proximale gewrichten van de humerus (bovenarm), de radius (spaaakbeen) en het femur (dijbeen).²³⁴

Pathologie

Het onderzoek naar ziekten en ongelukken bij gecremeerde individuen is vanwege de incompleetheid van het materiaal vrij moeilijk. Een beschrijving van de ziekteverschijnselen is vaak het hoogst haalbare.

I 7.5 WERKWIJZE

De fractie die groter of gelijk is aan 1 cm wordt gedetermineerd. De crematieresten in de verschillende skeletregio's worden gewogen en de fragmentatie- en verbrandingsgraad vastgesteld. De maximale fragmentgrootte wordt afgerond op een halve cm. Wanneer crematieresten minder dan 1 gram wegen wordt dit afgerond tot 1 gram. De fractie die kleiner is dan 1 cm wordt onderzocht op relevante botfragmenten. Wat overblijft wordt residu genoemd. In sommige gevallen is het residu erg vervuild en moet een schatting gemaakt worden van het gewicht aan crematieresten dat aanwezig is in het residu.

Aanwezige dierenbotten worden van de menselijke crematieresten gescheiden, fragmentatie- en verbrandingsgraad en gewicht worden genoteerd. Het totaal gewicht aan crematieresten onder aan de tabellen in bijlage 10 duidt op het totaal zonder de dierlijke botfragmenten.

I 7.6 RESULTATEN CREMATIERESTENONDERZOEK

In tabel 17.4 staan de resultaten van het crematierestenonderzoek samengevat. Een uitvoeriger beschrijving per graf is te vinden in bijlage 10. Het gewicht aan crematieresten uit de diverse sporen is vrij gering en varieert van 71 tot 595 gram. Het botmateriaal was sterk gefragmenteerd wat ook blijkt uit het aanzienlijke deel aan residu. Over het algemeen waren de botfragmenten goed verbrand, fase 4 en 5. In de meeste sporen waren verschillende skeletregio's aanwezig, vooral de compactere botdelen van de schedel en de schachten van de pijpbeenderen. De verschillende skeletdelen wijzen op het verbranden van complete lichamen op de brandstapel. Slechts een gedeelte werd verzameld en bijgezet in een kuil. De spongieuze botdelen, van bijvoorbeeld, de ribben, wervels en bekken, zijn minder goed bewaard gebleven.

In alle sporen bedraagt het minimum aantal individuen één. In totaal zijn zes volwassen, waaronder waarschijnlijk drie vrouwen, en één kind aan te duiden. Over de doodsoorzaak is niets bekend. Voor twee personen zijn pathologische aanwijzingen op het botmateriaal aanwezig voor aandoeningen tijdens het leven.

²³⁴ Rösing 1977.

structuur	spoor	gewicht (g)	geslacht	leeftijd (jr)	opmerking
112	104.038/46	227	vrouw??	volwassen	grafheuvel
133	104.053	436	-	20-40	grafheuvel, pathologie
134	104.044	595	vrouw?	20-40	grafheuvel
135	104.055	91	-	1.5-2	grafheuvel
136	104.056	71	-	>18	grafheuvel
301	127.001	140	-	>20	pathologie
326	127.018	199	vrouw??	12-40	
513	146.090	-	-	-	alleen dierlijk, paard urn (huis)

Tabel 17.4. Eersel-Kerkebogten. Samenvatting van de resultaten van het crematierestenonderzoek.

Eén persoon leed aan slijtage van het schoudergewricht. Een andere persoon leed aan een wortelpuntontsteking en vertoonde botverlies welk mogelijk het gevolg is geweest van langdurige inactiviteit, waarschijnlijk veroorzaakt door een ziekte waarvan de aard niet is te achterhalen.

Eén spoor, gelege binnen een huisplattegrond, bevatte geen menselijke resten maar een potje met botfragmenten van een paard.

18 SYNTHESE. EEN KORTE BEWONINGSGESCHIEDENIS VAN KERKEBOGTEN

18.1 INLEIDING

In de voorgaande hoofdstukken zijn de verschillende deelonderzoeken beschreven die zijn uitgevoerd tijdens de uitwerking van de opgraving te Eersel Kerkebogten. In dit hoofdstuk wordt op sommige aspecten van deze deelonderzoeken nader ingegaan. Vervolgens worden de resultaten van de deelonderzoeken met elkaar gecombineerd om zo tot een duiding te komen van de archeologische structuren en hun samenhang.

18.2 GEOLOGISCHE CONTEXT

Eersel en omgeving liggen direct ten westen van de Roerdalslenk. De ondergrond bestaat uit een dik pakket afzettingen van de Formatie van Sterksel. Dit zijn door voorlopers van Maas en Rijn afgezette lagen sediment. Deze bestaan in de Kempen voornamelijk uit matig grof tot zeer grof grijsbruin zand dat plaatselijk zwak tot sterk grindig is met een overwegend grijsbruine kleur. In Kerkebogten liggen deze afzettingen niet aan de oppervlakte maar zijn ze bedekt met dekzand, Brabantse leem en een minerale eerdlaag die voor een belangrijk deel ontstaan is door plaggenbemesting (es- of plaggendek). Het dekzand is kalkloos, relatief fijnkorrelig en normaal gesproken arm aan grind. De Brabantse leem is een stugge kleiige laag die op verschillende plaatsen dicht onder het esdek ligt.

Kerkebogten ligt in een zijdal van het beekdal van de Run. Een belangrijk deel van het gebied wordt dan ook ingenomen door een tongvormige laagte waarin nu de Kerkeloop stroomt. De Kerkeloop is een sloot die het gebied vanaf west naar oost doorsnijdt. Deze waterloop is laatste tweehonderd jaar herhaaldelijk aangepast en rechtgetrokken maar of deze een natuurlijke beek als voorganger heeft gehad is maar de vraag. In ieder geval zijn daar geen aanwijzingen voor gevonden tijdens het onderzoek. Wel moet de laagte altijd nat en drassig zijn geweest: de bovengrond bestaat er voor een belangrijk deel uit onder natte condities geaccumuleerd organisch materiaal en het zand daaronder is vrijwel geheel ontijzerd.

18.3 STEENTIJD

Het aantal vondsten uit de steentijd is niet erg groot wat vooral samenhangt met de methode van opgraven. Desalniettemin is aan de verschillende verspreid gevonden vuursteenartefacten te zien dat Kerkebogten al vroeg in de geschiedenis bezocht en mogelijk ook bewoond werd. Dit is niet verwonderlijk: het gebied wordt gekenmerkt door natte en droge gronden en de overgangssituaties daartussen. Een dergelijk afwisselend landschap staat doorgaans borg voor een grote biodiversiteit wat gelijkstaat aan een veelheid aan natuurlijke hulpbronnen waar de prehistorische mens gebruik van kon maken. Hoe het landschap er destijds in detail uit heeft gezien is niet vast te stellen, maar vermoedelijk bestond het gebied vrijwel geheel uit bos met hier en daar een open plek.

18.4 MIDDEN BRONSTIJD

In Kerkebogten zijn uit deze periode de resten van twee grafmonumenten en enkele kuilen gevonden. Deze zijn niet waargenomen tijdens het vooronderzoek en kwamen daardoor onverwacht aan het licht. In beide monumenten bevond zich meer dan één crematiegraf. Ongeveer in het centrum van beide

monumenten waren crematieresten in een urn bijgezet. De overige crematies bevonden zich in de kringgreppels. In totaal ging het om de stoffelijke resten van zes volwassenen, waaronder waarschijnlijk drie vrouwen en een kind. Zoals gebruikelijk in deze periode zal dit aantal crematies niet representatief zijn voor de populatie, maar werd maar een klein deel van de lokale bevolking op deze wijze bijgezet. Het is dus aannemelijk dat de in de grafheuvel gevonden crematies afkomstig zijn van mensen die een speciale status hadden binnen de toenmalige gemeenschap.

Behalve de resten van grafheuvels met crematiegraven zijn op korte afstand van één van de grafmonumenten twee kuilen gevonden waarin behalve Hilversum-aardewerk ook maalsteenfragmenten lagen. Maalsteenfragmenten zijn eerder kenmerkend voor een nederzettingcontext. Het kleine aantal kuilen en vondsten doen desondanks vermoeden dat deze kuilen en het daarin gevonden afval niet samenhangen met een nederzetting, maar iets te maken hebben met de grafmonumenten. Vermoedelijk zijn de kuilen gegraven tijdens de aanleg van de grafheuvel of zijn ze het resultaat van grafrituelen.

De grafmonumenten en de kuilen liggen op de hoogste en droogste delen van Kerkebogten, waardoor aanhoudende bodenvorming en eeuwenlang agrarisch gebruik hun tol hebben geëist. De grondsporen uit deze periode waren dan ook sterk gehomogeniseerd en deels ook uitgeloozd. Zo was bijvoorbeeld de kringgreppel van het westelijke monument in het vlak goed herkenbaar, terwijl deze in het profiel juist nauwelijks zichtbaar was. Gezien de matige conservering van de sporen is het niet verwonderlijk dat geen bruikbare paleobotanische resten zijn gevonden. Ook zonder geschikte grondmonsters is echter duidelijk dat sprake moet zijn geweest van een open, of half open landschap. In deze periode namen de grafheuvels namelijk een centrale plaats in binnen de samenleving en lagen ze vaak op goed zichtbare, markante plekken in het landschap.

18.5 IJZERTIJD

18.5.1 DE BEWONING IN DE IJZERTIJD

Binnen Kerkebogten zijn vijf vindplaatsen onderscheiden met nederzettingssporen uit de IJzertijd (fig. 18.1). Op de meest westelijk gelegen vindplaats 4 moet in de Midden IJzertijd een erf hebben gelegen met een woonstalhuis van het type Oss-Ussen 4A, een aantal spiekers en vier waterkuilen. Eén van deze waterkuilen lag dicht bij het huis, de andere drie lagen op enkele tientallen meters afstand, aan de rand van een natte depressie. Dichtbij het huis lagen verder twee spiekers met een aardewerkdepositie in één van de paalkuilen. Op basis van het aardewerk uit genoemde structuren en een ¹⁴C gedateerd stukje hout uit één van de waterkuilen zal het erf in de tweede helft van de Midden IJzertijd (375-250 voor Chr.) in gebruik zijn geweest. Waarschijnlijk gaat het om een éénfasig erf. Op enkele tientallen meters westelijk van het huis lag een kleine cluster voorraadkuilen met aardewerk dat eenduidig dateert in de Vroege IJzertijd (775-500 voor Chr.) en dus niets te maken heeft met het jongere erf. Dergelijke voorraadkuilen zijn el kenmerkend voor nederzettingcontexten zodat het aannemelijk is dat hier ook in de Vroege IJzertijd een erf heeft gelegen.

Op vindplaats 5 liggen twee grotere gebouwplattegronden, een waterkuil en enkele spiekers. De woongebouwen zijn beiden van het type Oss-Ussen 5. In het westelijke huis bevond zich een kuil met een potje met verbrand bot afkomstig van één de poten en het hoofd van een paard. In associatie met de plattegrond gaat het vrijwel zeker om een rituele depositie. Opvallend is verder dat op deze vindplaats maar één waterkuil werd gevonden. Waarschijnlijk lagen ooit meer waterkuilen langs de rand van een natte depressie aan de oostzijde van het erf. Aangezien een aanzienlijk deel van de oppervlakte hier wordt ingenomen door (sub)recente kuilen en greppels zijn deze ijzertijdwaterkuilen waarschijnlijk vergraven. In de structuren is maar weinig dateerbaar materiaal gevonden. Op basis van het met verbrand bot gevulde potje dateert dit tweefasige erf vermoedelijk in de Late IJzertijd maar mogelijk nog in de

Fig. 18.1. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de ijzertijdbewoning.

A opgegraven; B spiekers; C grotere gebouwplattegronden; D waterkuilen; E grondsporen die niet uit de IJzertijd dateren.

Midden IJzertijd. Welke van beide hoofdgebouwen het oudst is, is niet duidelijk.

Op de in het noordoosten van Kerkebogten gelegen vindplaats 6 liggen drie plattegronden van ijzertijdgebouwen, een aantal spiekers en maar liefst veertien waterkuilen. De huisplattegronden zijn van het type Oss-Ussen 5a, Oss-Ussen 4b en Oss-Ussen 4a (van west naar oost). Ten noorden en ten noordwesten van de huizen liggen vier grotere, elkaar deels oversnijdende waterkuilen. De overige waterkuilen zijn veel kleiner en liggen langs de rand van de natte laagte ten zuiden van de huizen. Waarom hier zoveel waterkuilen liggen is onduidelijk. Op basis van het uit de structuren geborgen aardewerk dateert het erf uit de Midden IJzertijd. In ieder geval lijkt het erf al in de eerste helft van de Midden IJzertijd (500–375 voor Chr.) in gebruik te zijn geweest.

Vindplaats 7 beslaat een ten noorden van de Kerkeloop gelegen zone waarin wel waterkuilen en spiekers zijn gevonden uit de IJzertijd maar geen boerderijplattegronden. De afwezigheid van huisplattegronden laat zich slechts voor een deel verklaren. In het oosten van de vindplaats zijn drie waterkuilen gevonden waarin veel aardewerk lag. Op basis van dit aardewerk is vastgesteld dat één van de waterkuilen (321) opgevuld is geraakt in de tweede helft van de Midden IJzertijd, net zoals de structuren van vindplaats 4. Een ander kuil (322) dateert waarschijnlijk uit de Vroege IJzertijd met een eventuele doorloop in de Midden IJzertijd en de derde kuil (305) dateert uit de Vroege of de Midden IJzertijd. Omdat de overige waterkuilen op de vindplaats duidelijk minder aardewerk bevatten, is het aannemelijk dat 321, 322 en 305 dichterbij het woonhuis hebben gelegen. Het valt immers te verwachten dat het aardewerk

afkomstig is van afval dat op het erf lag toen de kuilen werden dichtgegooid. Dat hier geen huisplattengronden zijn gevonden is niet zo vreemd omdat deze waterkuilen temidden van een zeer dichte concentratie middeleeuwse bewoningssporen liggen.

De overige waterkuilen van vindplaats 7 liggen in een rustiger sporensituatie zonder veel oversnijdingen door jongere kuilen en greppels. Hier is de kans dat gebouwplattengronden verdwenen zijn veel kleiner. Uit deze kuilen komt echter veel minder aardewerk zodat – met enig voorbehoud – geconcludeerd kan worden dat ze niet direct bij woonhuizen hebben gelegen. Onder deze kuilen bevinden zich enkele bijzondere exemplaren, zoals 319 met een bodem bestaande uit in een cirkel in de grond gestoken aangepunte paaltjes van elzenhout. Een andere bijzondere structuur is 330 waarbij het vermoedelijk gaat om een inloopkuil met aan de noordzijde een holle boomstam om water uit te putten en waterkuil 309 met een beschoeiing uit grof gekapte planken. Op de bodem van deze kuil is onder meer de naaf van een houten spaakwiel gevonden.

De vijfde vindplaats uit de IJzertijd die in Kerkebogten onderscheiden is (vindplaats 8) beslaat een vrij groot gebied met vier verspreid liggende structuren (fig. 18.1). De afstand tussen de structuren onderling (twee waterkuilen en twee spiekers) en de overige structuren uit deze periode bedraagt tientallen meters. Het fragmentarische beeld dat dit voor de IJzertijd oplevert is, net zoals bij vindplaats 7, deels te danken aan verstoring door intensieve middeleeuwse bewoning in deze zone, alsmede het diffuse karakter van het nederzettingpatroon dat kenmerkend is voor de Vroege en Midden IJzertijd.

Deze paragraaf samenvattend valt op dat de ijzertijdbewoningssporen van Kerkebogten voornamelijk dateren uit de Midden IJzertijd en in mindere mate uit de Vroege IJzertijd. Evenals in het nabijgelegen Riethoven-Heesmortel ontbreken sporen en vondsten die eenduidig toe te wijzen zijn aan de Late IJzertijd.²³⁵ De bewoningsresten die daar voor wat betreft de datering het meest in de buurt komen liggen op vindplaats 5. Hier is echter maar weinig goed dateerbaar aardewerk gevonden zodat deze vindplaats zowel uit de Midden- als uit de Late IJzertijd of zelfs de Romeinse tijd kan dateren.

18.5.2 STRUCTUUR VAN DE BEWONING

Met uitzondering van het meest westelijk gelegen erf liggen de boerderijen op de overgangszones van nat naar droog (fig. 18.2). Alleen het huis van vindplaats 4 ligt op het hoogste deel van Kerkebogten en daarmee op meer dan 150 m afstand van de natte gronden langs de Kerkeloop. Duidelijk is wel dat de nabijheid van water ook voor dat erf een vestigingsfactor van betekenis is geweest. Het gebouw stond op enkele tientallen meters afstand van een laagte waarin water stagneert op een leemlaag in de ondergrond. Langs deze depressie zijn dan ook de waterkuilen van het erf aangelegd. Ook elders in het gebied liggen de meeste waterkuilen langs de rand van natte laagten. Zo ligt ten zuiden van de huizen op vindplaats 6 een rij kleine waterkuilen parallel met de hoogtelijnen langs de laagte van de Kerkeloop. Daarnaast zijn verschillende waterkuilen gevonden die juist wat verder weg liggen van de lagere delen van het landschap. Deze waterkuilen zijn duidelijk groter dan de direct langs de laagten gelegen kuilen, omdat dieper gegraven moest worden om het grondwater te bereiken. Deze kuilen liggen vooral in het noordwesten van vindplaats 6 en op vindplaats 7. De vraag rijst waarom de moeite werd genomen om deze grotere kuilen hier aan te leggen. Het is waarschijnlijk dat deze waterkuilen een andere functie zullen hebben gehad dan de kleinere kuilen langs de laagten.

²³⁵ Vossen 1997, 100-101.

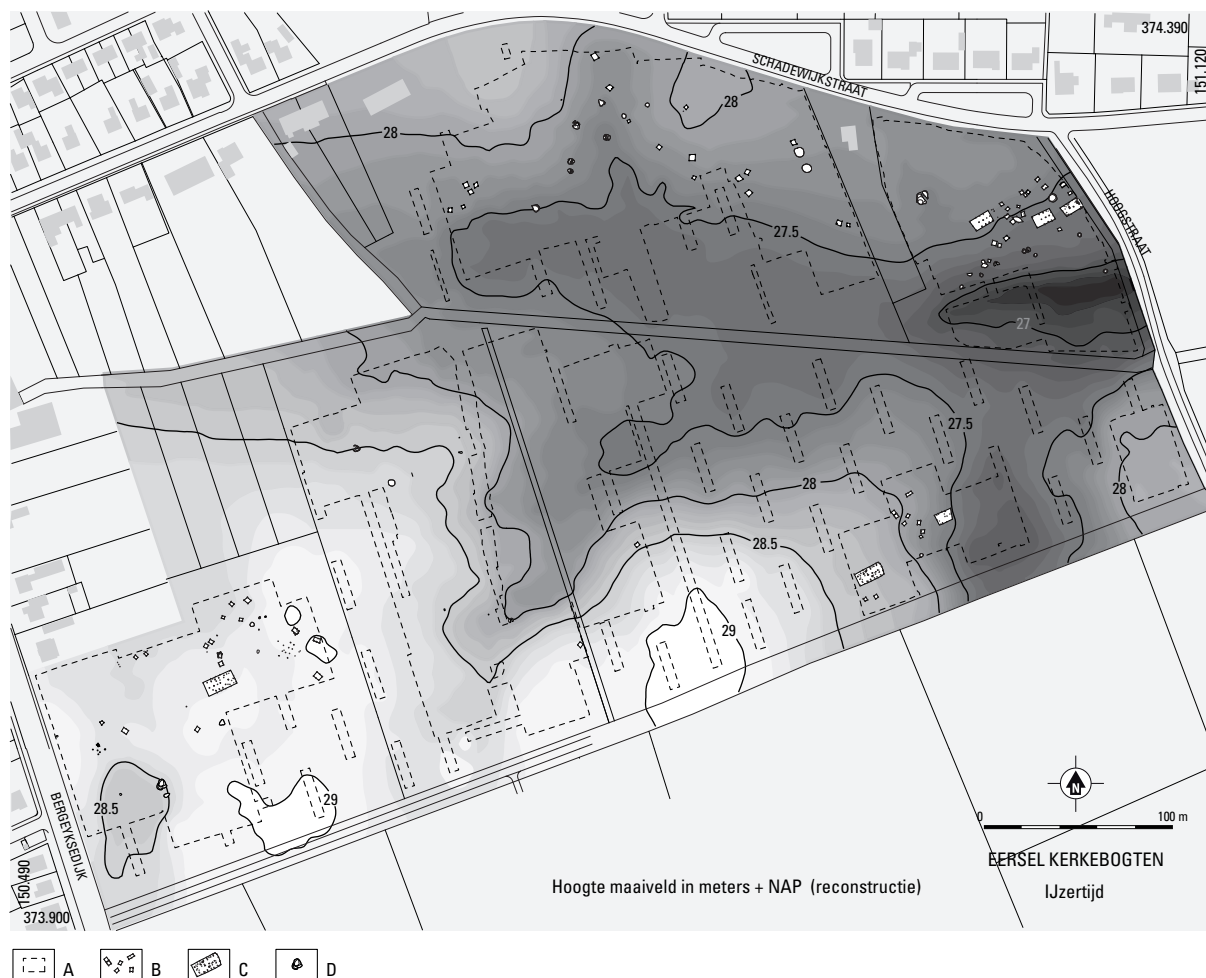

Fig. 18.2. Eersel-Kerkebogten. De ijzertijdbewoning geprojecteerd op de hoogtekaart van het oorspronkelijke loopvlak (reconstructie).

A opgegraven. Voor de verdere legenda zie fig. 18.1.

18.5.3 LANDSCHAP EN GRONDGEBRUIK IN DE IJZERTIJD

Voor wat het landschap betreft moet de omgeving van de vindplaatsen destijds rijk aan bos zijn geweest. Het aandeel heide was betrekkelijk klein en op basis van de pollendiagrammen was sprake van een half open tot open landschap (30% tot 70% open). Verder zijn er aanwijzingen voor natte tot vochtige graslanden wat gezien de nabijheid van de vochtige laagten niet verwonderlijk is. Men verbouwde tarwe en vlas, en gebruikte bedekte gerst (vermoedelijk werd deze ook zelf verbouwd, maar bewijzen daarvoor zijn niet aangetroffen) en hazelnoot. Cultuurgewassen en –volgers zijn slecht vertegenwoordigd wat betekent dat in de directe omgeving van de bemonsterde kuilen mogelijk maar beperkt akkerbouw heeft plaatsgevonden.

Fig. 18.3. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de Romeinse bewoning.

A opgegraven; B structuren uit de tweede helft van de midden Romeinse tijd; C structuren uit de eerste helft van de midden Romeinse tijd; D vroeg Romeinse structuren; E Romeinse spiekers; F niet Romeinse grondsporen.

18.6 ROMEINSE TIJD

De Romeinse bewoning van het gebied ligt ten noorden van de Kerkeloop. De gevonden structuren dateren grofweg in drie perioden in de Romeinse tijd. Met uitzondering van de vroeg-Romeinse periode liggen de Romeinse structuren op de relatief hoog gelegen gronden langs de Schadewijkstraat (vergelijk fig 18.3 en 18.4)

18.6.1 BEWONING IN DE VROEG-ROMEINSE TIJD

Op vindplaats 9 zijn twee huisplattegronden en twee waterputten gevonden die dateren in de vroeg-Romeinse tijd. Het meest westelijke huis is van het type Oss-Ussen 5a maar wordt gekenmerkt door opvallend diep ingegraven middenstaanders. Het oostelijke huis is voorzien van Romeins aandoende langwerpige en diepe middenstaanders. De oriëntatie van de kuilen van deze middenstaanders wijkt echter af; drie van de vijf middenstaanders liggen haaks op de lengteas van het gebouw, terwijl deze bij de Romeinse plattegronden vaak hetzelfde zijn georiënteerd als het gebouw zelf. Naast de huizen liggen enkele spiekers en twee waterputten. Op basis van het in de structuren gevonden aardewerk en

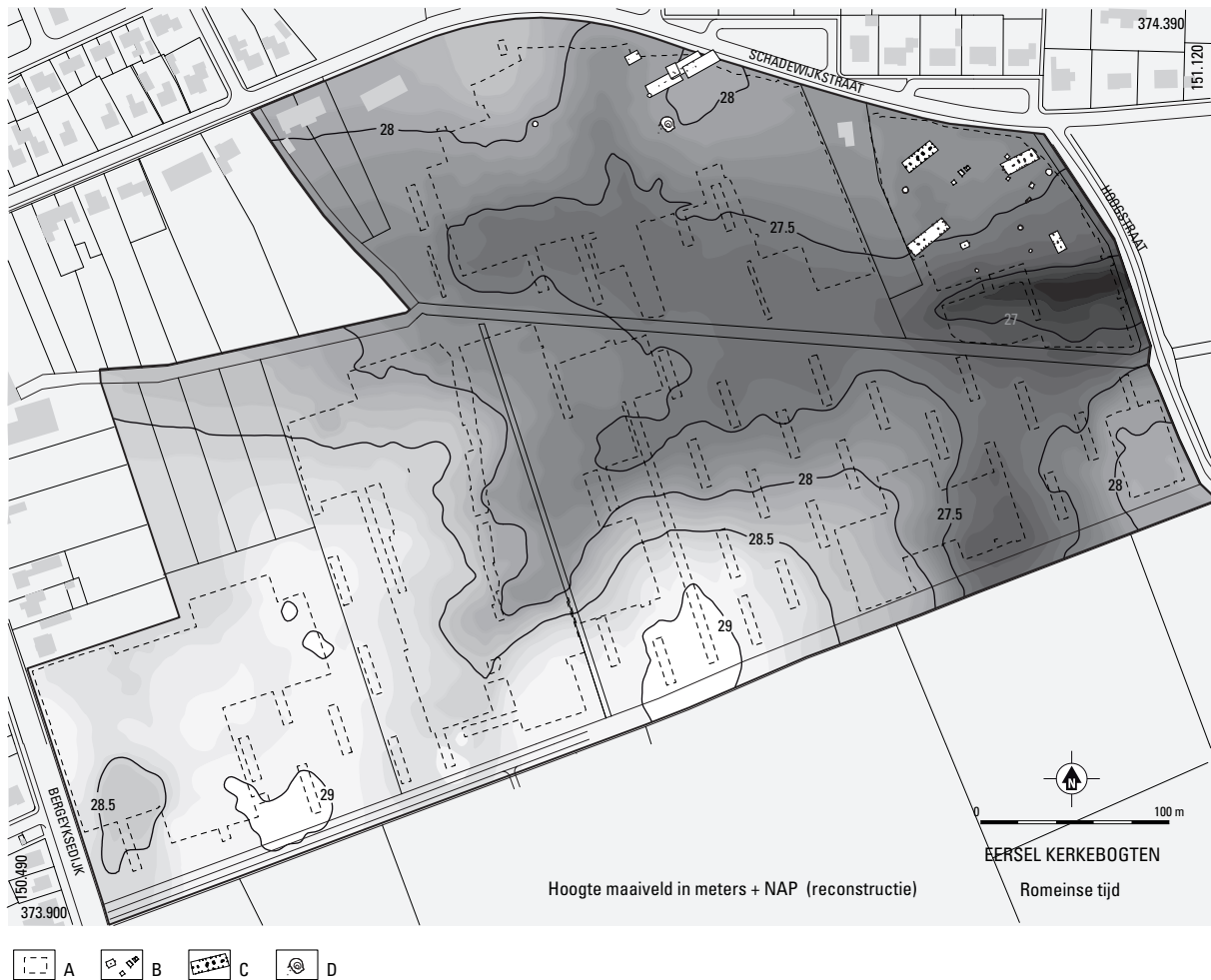

Fig. 18.4. Eersel-Kerkebogten. De Romeinse bewoning geprojecteerd op de hoogtekaart van het oorspronkelijke loopvlak (reconstructie).

A opgegraven; B Romeinse spiekers en andere bijgebouwen; C Romeinse huizen; D Romeinse waterputten.

een dendrodatering (28 na Chr.) van één van de waterputten dateren de erven uit de eerste helft van de eerste eeuw na Chr.

18.6.2 MIDDEN-ROMEINSE TIJD. EERSTE HELFT 2DE EEUW

Op vindplaats 9 liggen eveneens twee gebouwen die gebruikt moeten zijn in het laatste decennium van de 1ste en de eerste helft van de 2de eeuw. Van het noordelijke en tevens grootste gebouw (810) was de onderkant van een paal bewaard gebleven die afkomstig is van een boom die omstreeks 111 na Chr. gekapt is. De plattegrond onderscheidt zich van de overige in het noordoosten gevonden plattegronden door een grote regelmaat in de opstelling van de paalkuilen en forse middenstaanders. Het zuidelijke gebouw (802) heeft een sterk afwijkende noordwest-zuidoost oriëntatie en is relatief klein. De middenstaanders hebben de voor Romeinse huizen gebruikelijke oriëntatie in de lengterichting van het gebouw. Direct ten noordwesten van dit gebouw ligt een waterput (818) waarvan het constructiehout afkomstig is van een boom die gekapt is in 92/93 na Chr. Bijzondere vondst uit deze put is een deel van een houten schijfwiel.

Enkele tientallen meters westelijk van vindplaats 9, op vindplaats 10, liggen de resten van in totaal vijf Romeinse bouwplattegronden. Alleen de kuilen van de middenstaanders zijn bewaard gebleven en de plattegronden liggen voor een deel buiten de opgraving. In het westen ligt een afzonderlijk gebouw maar de overigen liggen over elkaar waarbij de paalkuilen elkaar niet oversnijden. Bij de huizen zijn in totaal drie waterputten gevonden waarvan er een in de meest zuidelijke plattegrond ligt. Het uit de waterputten en huizen geborgen aardwerk dateert het erf eenduidig in de tweede helft van de 2de eeuw. Een dendrogedateert stuk constructiehout uit een van de waterputten bevestigt deze datering (163 na Chr.). Interessant is het gegeven dat hier meerdere huizen over elkaar heen liggen. Dit zou namelijk kunnen betekenen dat het landschap destijds dusdanig verkaveld en ingericht was dat de individuele boerenfamilie niet meer de mogelijkheid had om het huis bijvoorbeeld aan de andere kant van de waterput te herbouwen.

Voor wat het landschap betreft lijkt het lokale bos in de Romeinse tijd grotendeels te zijn ontgonnen en/of intensief geëxploiteerd. Twee van de vier uit Romeinse waterputten genomen pollenmonsters dateren uit de vroeg-Romeinse tijd en wijzen op een zeer open landschap (90-100%). Een monster dat afkomstig is uit een waterput van het einde van de eerste eeuw na Chr. wijst op een iets meer gesloten landschap (40-80% open) terwijl het vierde en jongste pollenmonster (na 163 AD) juist weer overeenkomt met de eerste twee monsters. De lagere en nattere plaatsen van het beekdal werden gebruikt als hooiland. Opvallend is dat ook in deze periode akkerbouw op enige afstand van de monsterlocaties plaatsvond. Onder de verbouwde gewassen waren vierzijdige bedekte gerst, vlas en duiveboon. Consumptie van emmertarwe, spelttarwe en pluimgierst kon worden aangetoond, maar lokale productie niet. Fruit en noten, in de vorm van sleepruimen, meidoornbessen en hazelnoten werden wellicht voor consumptie in de omgeving verzameld.

De Romeinse bewoning van Kerkebogten stopte waarschijnlijk al (ruim) voor het midden van de 3de eeuw. Pas in de Vroege Middeleeuwen – omstreeks 700 na Chr. – zijn er weer tekenen van menselijke aanwezigheid in Kerkebogten of directe omgeving. Verspreid over het gebied werden scherven van aardewerk uit deze periode aangetroffen. Dit aardewerk is echter afkomstig uit greppels en kuilen die dateren in de Volle Middeleeuwen; vroegmiddeleeuwse grondsporen zijn in Kerkebogten niet gevonden. Of het bij de scherven om van elders aangevoerd zwerfafval gaat of dat vroegmiddeleeuwse kuilen (met aardewerk) bij de aanleg van de vele jongere middeleeuwse kuilen vergraven zijn, is niet duidelijk. De oudste vermelding van Eersel (Ereslo of Eresloch) dateert uit 712 na Chr. en is afkomstig van een schenkingsoorkonde aan het klooster van Echternach. Hierdoor weten we dat in Eersel destijds in ieder geval een domein moet hebben gelegen. Mogelijk hangen de in Kerkebogten gevonden laat-Merovingische en Karolingische scherven dan ook samen met (elders) in Eersel gelegen domeingoederen uit de schenking aan Echternach.

Veruit de meeste in Kerkebogten gevonden grondsporen dateren uit de Volle Middeleeuwen (fig. 18.5). De huizen, bijgebouwen, waterputten en overige structuren liggen verspreid over drie vindplaatsen met in totaal twaalf erven. Hieronder gaan we allereerst in op de in Kerkebogten onderzochte gebouwplattegronden. Dan worden de erven en de nederzettingsstructuur behandeld en vervolgens komen na elkaar de mogelijke aanwezigheid van meer elitaire bewoners in Kerkebogten, de bijzondere vondst van rituele dierbegravingen en het contemporaine landschap aan de orde.

18.8.1 GEBOUWEN

In totaal zijn, verspreid over drie vindplaatsen, meer dan zestig gebouwplattegronden onderzocht. Om de communicatie over deze plattegronden te vereenvoudigen zijn deze ingedeeld in zeven groepen. Als differentiërende criteria golden de constructie van de kopse kanten en het aantal gebinten omdat deze doorgaans bestaan uit diepere kuilen die beter bewaard zijn gebleven.

De eerste groep omvat de plattegronden met telkens twee paar losstaande sluitpalen aan de korte zijden. Deze dubbele uitvoering van de sluitpalen heeft tot gevolg dat de korte wanden bij deze huizen geheel los moeten hebben gestaan van de kernconstructie. In Kerkebogten moeten deze gebouwen tussen de drie en vijf gebinten hebben gehad waarbij de gebintstaanders rechte palenrijen vormden. Van andere opgravingen zijn ook plattegronden van dit type bekend met twee, of juist meer dan vijf gebinten. Bij deze gebouwen gaat het vrijwel uitsluitend om huizen. De tweede groep bestaat uit bootvormige plattegronden met meer dan drie gebinten met één paar sluitpalen op de kopse kanten. Deze plattegronden hebben meestal een duidelijk langgerekttere vorm met een smallere ruimte tussen de gebinten. De gebouwen moeten tussen de vier en acht gebinten hebben gehad waarvan de staanders meestal licht gebogen lijnen volgden. De derde groep is de op een na grootste en omvat kleine bootvormige plattegronden met minder dan vier gebinten. Maar liefst elf van de plattegronden vallen in deze groep waaronder enkele ideaaltypische Dommelen A1 plattegronden. Het is tevens de meest homogene groep plattegronden; bijna alle gebouwtjes zijn tussen de 13.2 en 14.8 m lang en zijn voorzien van drie middenstaanderparen. De vierde groep 4 bestaat uit gebouwen waarvan de kernconstructie deel uitmaakt van de kopse zijden. Met andere woorden: de zware sluitpalen zijn geïntegreerd in de korte wanden. De kuilen van de sluitpalen zijn ongeveer net zo groot als die van de overige paalkuilen op de kopse zijden. Bij de vijfde groep plattegronden staat de kernconstructie juist los van de wanden. De voor deze periode kenmerkende zware, dicht opeen staande dakdragende sluitpalen ontbreken en in plaats bestaan de korte wanden uit relatief kleine wandpalen of een wandgreppel. Voor de gebouwen geldt dat deze een afwijkende (lichtere) dakconstructie zullen hebben gehad gezien het ontbreken van zware staanders op de kopse kanten. De zesde groep bestaat uit gebouwplattegronden met een sluitpaal per kopse kant of een opvallend lichte constructie met kleine paalkuilen. Hierbij gaat het met veertien plattegronden om de grootste groep. In de zevende groep zijn de plattegronden ondergebracht die niet zonder meer in één van een van de vorige groepen ingedeeld kunnen worden. Dit kan zowel te maken hebben met de complexe oversnijding van verschillende plattegronden als de matige conservering van sommige plattegronden, waarbij slechts de kuilen van de gebintstaanders bewaard zijn gebleven.

In bijlage 11 zijn de in Eersel gevonden plattegronden ingedeeld naar functie, erf en datering voor zover dat mogelijk is. Voor wat betreft de functie valt onmiddellijk op dat de grotere plattegronden uit de groepen 1, 2 en 3 vrijwel allemaal afkomstig zijn van huizen. De structuren uit groep 6 zijn juist vrijwel allemaal plattegronden van bijgebouwen. Het meest multifunctioneel lijken de kleine bootvormige plattegronden. Daar waar onduidelijk is of het om een huis of bijgebouw gaat zijn de plattegronden ingedeeld als gebouw. Voor wat betreft de datering van de verschillende gebouwtypen is geen lijn te trekken: alle groepen uit bovenstaande indeling lijken gedurende de gehele Volle Middeleeuwen voor te komen.

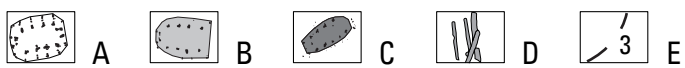
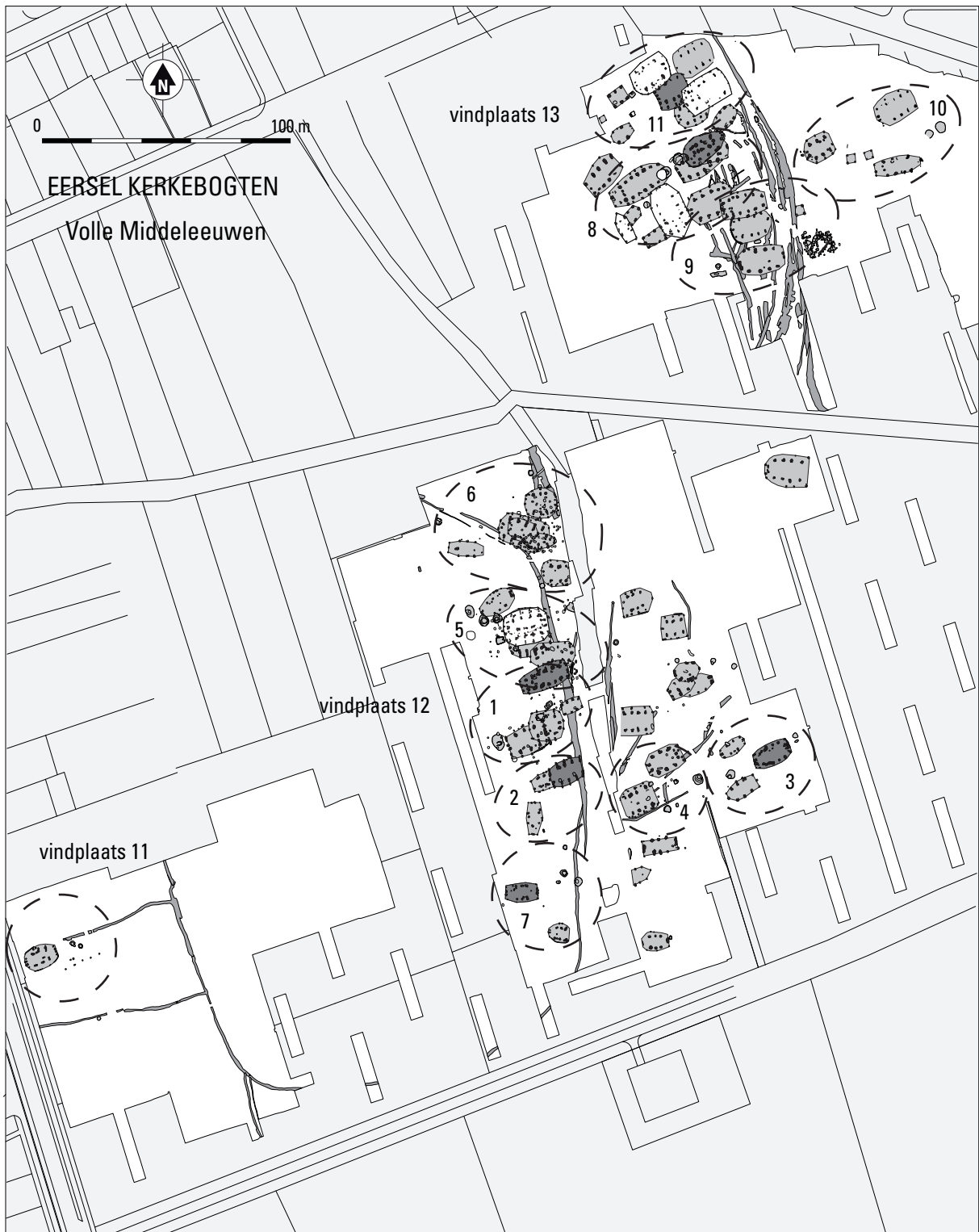

Fig. 18.5. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de bewoning in de Volle Middeleeuwen.

A gebouwen van 1200-1250 na Chr.; B gebouwen van 1100-1200 na Chr.; C gebouwen van 1050-1150 na Chr.; D greppels Volle Middeleeuwen; E wegen (reconstructie).

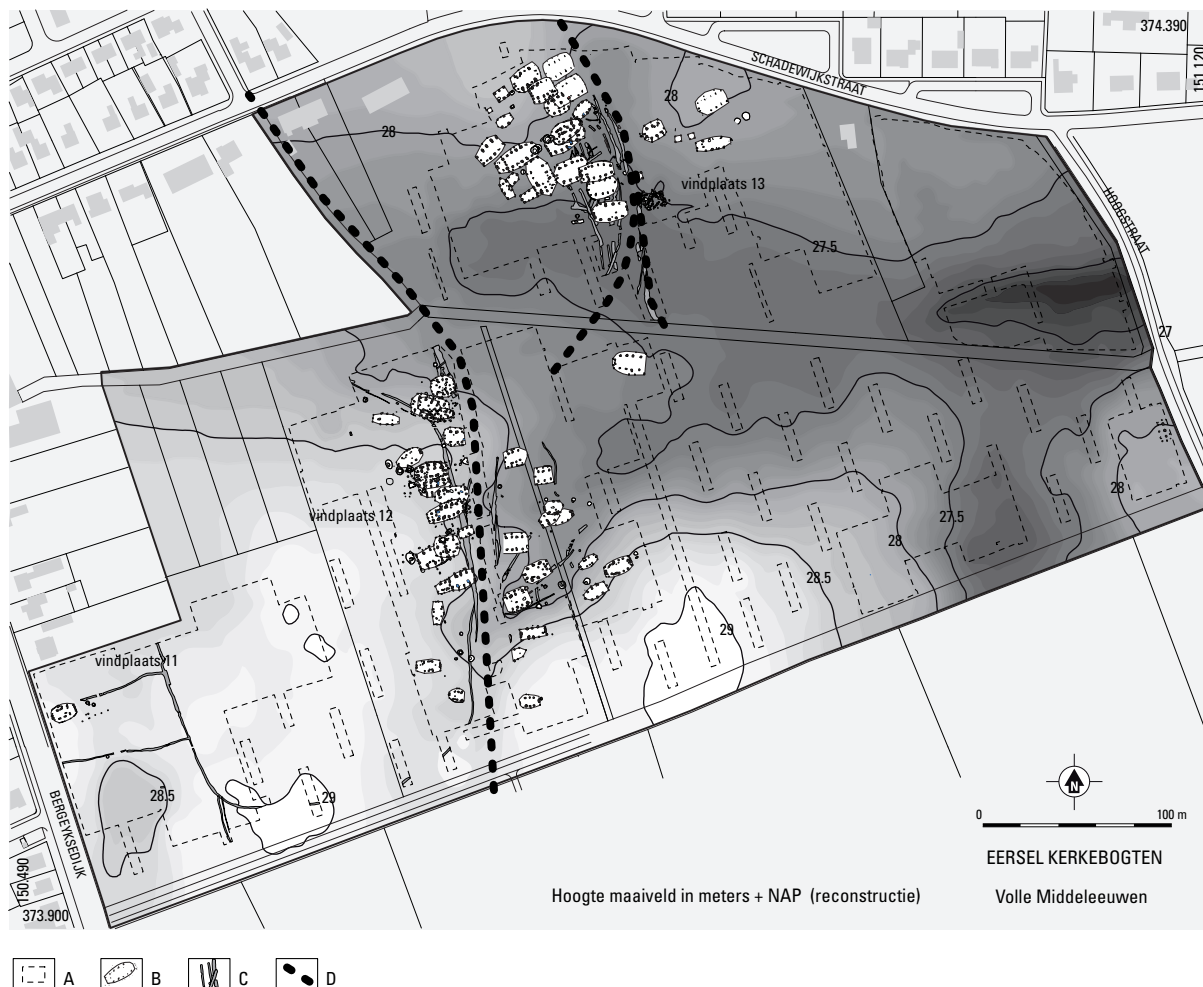

Fig. 18.6. Eersel-Kerkebogten. De middeleeuwse bewoning geprojecteerd op de hoogtekaart van het oorspronkelijke loopvlak (reconstructie).

A opgegraven; B middeleeuwse gebouwen en waterputten; C middeleeuwse greppels; D verloop middeleeuwse wegen (reconstructie).

18.8.2 ERVEN EN STRUCTUUR VAN DE NEDERZETTINGEN

Op de drie vindplaatsen zijn in totaal twaalf erven onderscheiden.

Op vindplaats 11 ligt een eenfasig erf dat dateert in de periode 1125-1175 na Chr. Het lijkt om een *Einzelhof* te gaan maar gezien de ligging aan de rand van Kerkebogten kan niet worden uitgesloten dat de nederzetting zich in westelijke richting voortzet. In tegenstelling tot beide andere nederzettingen ligt vindplaats 11 niet in de directe nabijheid van een beek- of smeltwaterdal, maar op een hoog en droog gelegen deel van het terrein.

Op vindplaats 12 zijn zeven erven onderscheiden. De erven liggen langs de voormalige zandweg naar Stokkelen die dus blijkbaar al in de Volle Middeleeuwen in gebruik was. Het zuidelijk deel van deze weg is tijdens de ruilverkavelingen in de vorige eeuw opgeruimd, maar het noordelijk deel bestaat nog steeds. Ook de vier erven van de in het noorden gelegen vindplaats 13 liggen langs een weg. Deze verdween echter met de middeleeuwse bewoning van het gebied en kent dus geen continuïteit zoals de weg naar Stokkelen.

Uitgaande van het hoofdgebouw of huis verschilt het aantal erffasen sterk. Vier van de elf erven zijn éénfasig waarbij mogelijk ook enkele van de niet ingedeelde structuren deel uitmaken van eenfasige

erven. Twee erven hebben een tweefasige bewoning, drie een driefasige en twee erven hebben respectievelijk een vier- en een vijffasige bewoning. De erven met de vier- en vijffasige bewoning (erf 5 van vindplaats 12 en erf 8 van vindplaats 13) hadden waarschijnlijk een centrale functie binnen de nederzettingen; beide liggen midden in de nederzettingen en zijn eerder begonnen en later opgegeven dan de andere erven. In deze context is de vondst van resten van fruit in een van de waterputten op erf 8 interessant. De consumptie van fruit wijst mogelijk op de aanwezigheid van een niet alleen agrarische, meer elitaire, bewoning van erf 8 (18.8.3).

Voor het verloop van de bewoning van de vindplaatsen geldt dat na een bescheiden begin van de bewoning, met twee erven (*Einzelhöfe*) omstreeks het midden van de 11de eeuw, een snelle expansie volgde waarin verschillende gelijktijdige erven clusteren tot een gehucht ten noorden en een gehucht ten zuiden van de Kerkeloop. Omstreeks 1200 na Chr. waren de meeste erven echter al weer opgegeven. Slechts enkele huizen en waterputten dateren in de eerste helft van de 13de eeuw (erven 5, 8 en 11). Het zwaartepunt in de bewoning ligt dus overduidelijk in de 12de eeuw en de middeleeuwse gehuchten op de vindplaatsen 12 en 13 verdwijnen net zoals ze ontstaan zijn.

In Kerkebogten is geen middeleeuwse begraafplaats gevonden en ook is niets gevonden dat wijst op aanwezigheid van een kerk of kapel in de nederzetting. Kanttekening is dat een van de als huis of bijgebouw geïnterpreteerde gebouwplattegronden gebruikt kan zijn als kapel of kerk. Waarschijnlijk zullen de inwoners van Kerkebogten ter kerke zijn gegaan bij een voorganger van de nog bestaande St. Wilibrordkerk. Deze ligt op slechts enkele honderden meters afstand van de vindplaatsen.

Zowel in de noordelijke als in de zuidelijke nederzetting zijn greppels dichtgegooid en verschoof de bewoning in oostelijke richting tot boven de dichtgegooiden greppels. De structuur van de nederzettingen lag dus blijkbaar niet zo vast als we dat van latere agrarische dorpen kennen. Anderszins waren er wel open plaatsen in de nederzettingen waar nooit gebouwd is. Dat laatste maakt duidelijk dat ook binnen de op zich losse nederzettingsstructuur claims lagen op bepaalde terreindelen.

18.8.3 AANWIJZINGEN VOOR EEN LOCALE ELITE

In Kerkebogten zijn aanwijzingen gevonden dat de nederzetting mogelijk niet alleen bewoond is geweest door de gebruikelijke boerenbevolking. Zo zijn in een greppel op vindplaats 12 zowel de resten van ruitersporen als de punt van een kruisboogpijl gevonden. Deze attributen zijn opmerkelijk in een rurale context en normaal gesproken voorbehouden aan de elite. Hetzelfde geldt voor de in een waterput op erf 8 gevonden kelkresten, zaden van peer en een schaalfragment van walnoot. Deze soorten zijn uiterst zeldzaam in landelijke contexten. In de Volle Middeleeuwen lijkt fruitteelt beperkt te zijn geweest tot klooster-, kasteel- en stadstuinen. Fruit lijkt een teken te zijn van welvaart. Kanttekening is dat we hier te maken kunnen hebben met een *Forschungslücke*. Slotgrachten van kastelen en beerputten van kloosters en steden bieden immers veel betere mogelijkheden voor onderzoek naar eetgewoonten dan de meeste rurale contexten.

18.8.4 BIJZONDERE STRUCTUREN VOOR DEZE PERIODE. RITUELE DIERBEGRAVINGEN

Opvallend is dat in deze periode, - waarin het Christendom alom tegenwoordig was - net als in de IJzertijd, rituele begravingen van dieren plaats hebben gevonden. Tijdens de opgraving zijn enkele diergraven aan het licht gekomen die in of bij gebouwplattegronden lagen. De samenhang met de gebouwen is eenduidig; in één plattegrond bevonden zich twee diergraven en in een andere zelfs drie. Daarbij worden de kuilen van de gebintstaanders oversneden door de kuilen met de diergraven, zodat duidelijk is dat de huizen al gestaan moeten hebben toen de dieren aan de bodem werden toevertrouwd.

In de aanloop naar de Volle Middeleeuwen moet het bos dat in de Romeinse tijd grotendeels verdwenen was, zich weer grotendeels hersteld hebben. De nederzettingen uit deze periode lagen in een vrij open landschap (50% tot 80% open). Verder valt op dat rond de vindplaatsen de cultuurgrond deels de plaats van grasland ingenomen heeft. De omvang van het areaal heide rond de vindplaats lijkt vergelijkbaar met de Romeinse periode, al wijzen macroresten op toegenomen heide-exploitatie. Men verbouwde rogge, haver, bedekte gerst, boekweit, vlas en biet. Men consumeerde bovendien peer, pruim, walnoot, selderij, zwarte mosterd en mogelijk braam, vlierbes, venkel en raap(zaad).

In Zuidoost-Brabant is in het verleden uitvoerig onderzoek gedaan naar de rurale nederzettingsgeschiedenis. Dit heeft voor de Kempen geresulteerd in een model voor nederzettingsontwikkeling en het nederzettingssysteem. Volgens dit *Kempense model* begon in de tweede helft van de 10de eeuw een expansieve periode waarin naast oudere, meer geconcentreerde nederzettingen veel nieuwe, verspreid over het landschap gelegen boerenerven (*Einzelhöfe*) en los gestructureerde gehuchten ontstonden.²³⁶ De middeleeuwse erven in Kerkebogten lijken naadloos te passen in de categorie van nieuwe gehuchten die ontstaan zijn in deze expansieve periode. De bewoning begint in de 11de eeuw bescheiden met enkele los liggende boerderijen zonder aantoonbare voorgangers. Omstreeks het midden van de 12de eeuw was deze uitgegroeid tot twee gehuchten met omstreeks tien gelijktijdige boerenerven. Opvallend is de hoge bebouwingsdichtheid in vergelijking tot bijvoorbeeld middeleeuws Dommelen en Someren.²³⁷

Ook elders op de Nederlandse zandgronden is de expansie van het nederzettingsareaal in de Volle Middeleeuwen waargenomen. Zo zijn in Drenthe destijds de bestaande gehuchten fors gegroeid (*Verdorfung*) en werden nieuwe nederzettingen gesticht langs de natte randen van het Drents Plateau.²³⁸ Op de Oostnederlandse zandgronden is in de Volle Middeleeuwen eveneens sprake van een duidelijke toename van het aantal boerenerven, zij het in de vorm van verspreid liggende meerfasige *Einzelhöfe*.²³⁹

De in de vorige paragraaf beschreven structuur van landschap en nederzetting in de Volle Middeleeuwen onderging in de Late Middeleeuwen opnieuw grote veranderingen. Omstreeks 1250 na Chr. moet er een einde aan de bewoning van Kerkebogten zijn gekomen; jongere gebouwplattegronden of waterputten ontbreken. Kanttekening is dat in deze periode ook de manier waarop huizen en stallen werden gebouwd veranderde. In de Late Middeleeuwen werden de staanders die dak en wanden droegen niet meer ingegraven maar op stiepen of poeren gezet.²⁴⁰ Hierdoor ontbreken paalkuilen en zijn de laat-middeleeuwse gebouwen veel moeilijker te traceren. Toch is duidelijk dat in de 13de eeuw werkelijk een einde aan de bewoning van het gebied kwam; behalve paalkuilen ontbreken ook jongere waterputten en vondsten. Verder lijkt één van de putten uit de eerste helft van de 13de eeuw lange tijd te hebben opengelegen zonder dat deze werd opgeschoond (zie paragraaf 9.6.1.5). Er was dus feitelijk sprake van een *Wüstung*. In de 13de eeuw stopte niet alleen de bewoning van het gebied, ook de structuur van het toenmalige cultuurlandschap lijkt opgegeven te zijn. In ieder geval moet ergens na de 13de eeuw de meer orga-

²³⁶ Roymans/Theuws 1999, 21; Huijbers 2007, 25.

²³⁸ Spek 2004, 995.

²³⁷ Theuws/Verhoeven/Van Regteren Altena 1988, 362-363; Schabbink 2004, 128-129.

²³⁹ Van Beek 2009, 90-91 en 257.

²⁴⁰ Huijts 1992, 183-196.

nische door ruime bochten gekenmerkte perceelsstructuur uit de Volle Middeleeuwen zijn opgegeven voor een meer rationele verkaveling uit hoekige percelen. Het ging dus om een radicale verandering van de inrichting van het gebied. Het stoppen van de bewoning in de 13de eeuw en de grootscheepse veranderingen van het landschap daarna lijken aan te sluiten bij meer algemene ontwikkelingen in Zuid Nederland. Zo werden in die periode overal in de Kempen de oude middeleeuwse nederzettingen opgegeven om vervolgens verplaatst te worden naar de dorpskernen zoals we die nu nog kennen. Over het verloop van deze laat-middeleeuwse transitie bestaat enige discussie. Theuws gaat uit van een relatief snel en abrupt proces waarbij in Noord-Brabant tal van ingrijpende veranderingen plaatsvonden op economisch en politiek vlak die resulteerden in een reorganisatie van het grootgrondbezit, de aanleg van omvangrijke akkercomplexen en een verplaatsing van de nederzettingen, waarbij de hogere delen van de dekzandruggen werden verlaten en de bewoning opschoof richting de beekdalen.²⁴¹ Spek en Vangheluwe schetsen een beeld van een meer geleidelijke en regionaal verschillende ontwikkeling dat daarmee dus lijnrecht staat tegenover de meer abrupte situatie zoals geschetst is door Theuws.²⁴²

Interessant is nu om te kijken in hoeverre de resultaten van Kerkebogten aansluiten bij genoemde zienswijzen. Eén van de ontwikkelingen die Theuws schetst was het opschuiven van de nederzettingen van de hogere gronden naar de flanken van de dekzandruggen om plaats te maken voor de akkers. De vindplaats in Kerkebogten past niet goed in dit beeld. Deze nederzettingen lagen immers al op de flanken van de dekzandrug. Het opgeven van erven om plaats te maken voor akkergrond is daarom ook een weinig bevredigende reden; zeker de lagere delen van Kerkebogten zullen ook in de Late Middeleeuwen te nat zijn geweest om als akkergrond te kunnen gebruiken. Anderszijds lijkt in Kerkebogten toch echt sprake te zijn van een vrij abrupt afbreken van de bewoning. Na het verlaten van de nederzetting moet deze nog decennia lang braak hebben gelegen. Dit is onder meer te zien aan een in het noorden van Kerkebogten gelegen waterput die nog tot ver in de 13de eeuw open moet hebben gelegen, ondanks dat de nederzetting al verlaten was. In ieder geval is na de Volle Middeleeuwen het gebied op een gegeven moment geheel opnieuw ingericht (fig. 18.7). Enige constante is de oude weg naar Stokkelen geweest. Waarschijnlijk vond dat weer onder de ploeg nemen en herinrichten van het gebied plaats in de 14de of 15de eeuw. Met het toen aangelegde kavel- en perceleringssysteem werden hoofdlijnen in het landschap uitgezet die nog tot in de vorige eeuw herkenbaar zijn geweest (fig. 18.7). Dubbele greppels getuigen van de aanleg van houtwallen in de lagere delen van het gebied. Ongeveer in dezelfde tijd – maar vooral vanaf de 15de eeuw – moet ook plaggenbemesting een stadium hebben bereikt waarin steeds meer mineraal materiaal op de akker werd gebracht. Binnen het opgegraven gebied zijn geen significante verschillen waargenomen voor wat betreft de datering van het begin van deze intensivering van de bemesting.

18.10 NIEUWE EN NIEUWSTE TIJD

Gedurende de gehele Nieuwe en Nieuwste Tijd is vrijwel het gehele terrein in gebruik geweest als akker, plantage of weide. Pas met de ruilverkavelingen in de jaren '60 van de vorige eeuw verdween het in de vorige paragraaf beschreven oude patroon van greppels en houtwallen. De houtwallen zijn teruggevonden in de vorm van dubbel uitgevoerde greppels. Op de akkers moet een intensieve bemesting met plaggen hebben plaatsgevonden. Het vrijwel overal meer dan 80 cm dikke es- of plaggendek is vrijwel geheel in deze periode ontstaan. Hoewel vooral de hogere gronden als akker zullen zijn gebruikt, is ook in de nattere delen van het gebied een dikke humeuze toplaag herkenbaar. Deze is vooral ontstaan doordat organisch materiaal hier slecht vergaat, maar gezien de dikte en samenstelling van de laag heeft ook hier ophoging en egalisering plaatsgevonden. Het intensief agrarisch gebruik van het gebied blijkt ook uit de scherp begrensde lagen die op veel plaatsen in het plaggendek te onderscheiden zijn. Duidelijk is dat het

²⁴¹ Theuws 1989, 181-182.

²⁴² Vangheluwe/Spek 2008, 1-18.

Fig. 18.7. Eersel-Kerkebogten. Overzicht van de situatie na de Volle Middeleeuwen.
 A opgegraven; B kuilen en greppels van na 1300; C kavelpatroon kadastrale Minuut van 1832.

gebied ook al voor de grote ruilverkavelingen van de 20ste eeuw veel vergraven en geëgaliseerd is.

In het zuidoosten van Kerkebogten lag ergens in de periode 1500–1800 een hopplantage, herkenbaar aan de daar aangetroffen rijen kleine paalkuilen. Hop is een klimplant en de palen met daartussen gespannen draden dienen de plant als houvast. De kuilen van de hopplantage zijn niet de jongste archeologische resten. Ergens tussen 1830 en 1840 is namelijk voor het eerst sinds de Middeleeuwen weer een boerderij gebouwd in Kerkebogten. Deze stond in het noordoosten van het terrein langs de Schadewijkstraat. Het gebouw moet omstreeks het midden van de vorige eeuw gesloopt zijn. Van de boerderij was in de grond niets bewaard gebleven. Alleen de twee diep ingegraven waterputten die op het erf hebben gelegen, waren nog goed herkenbaar.

